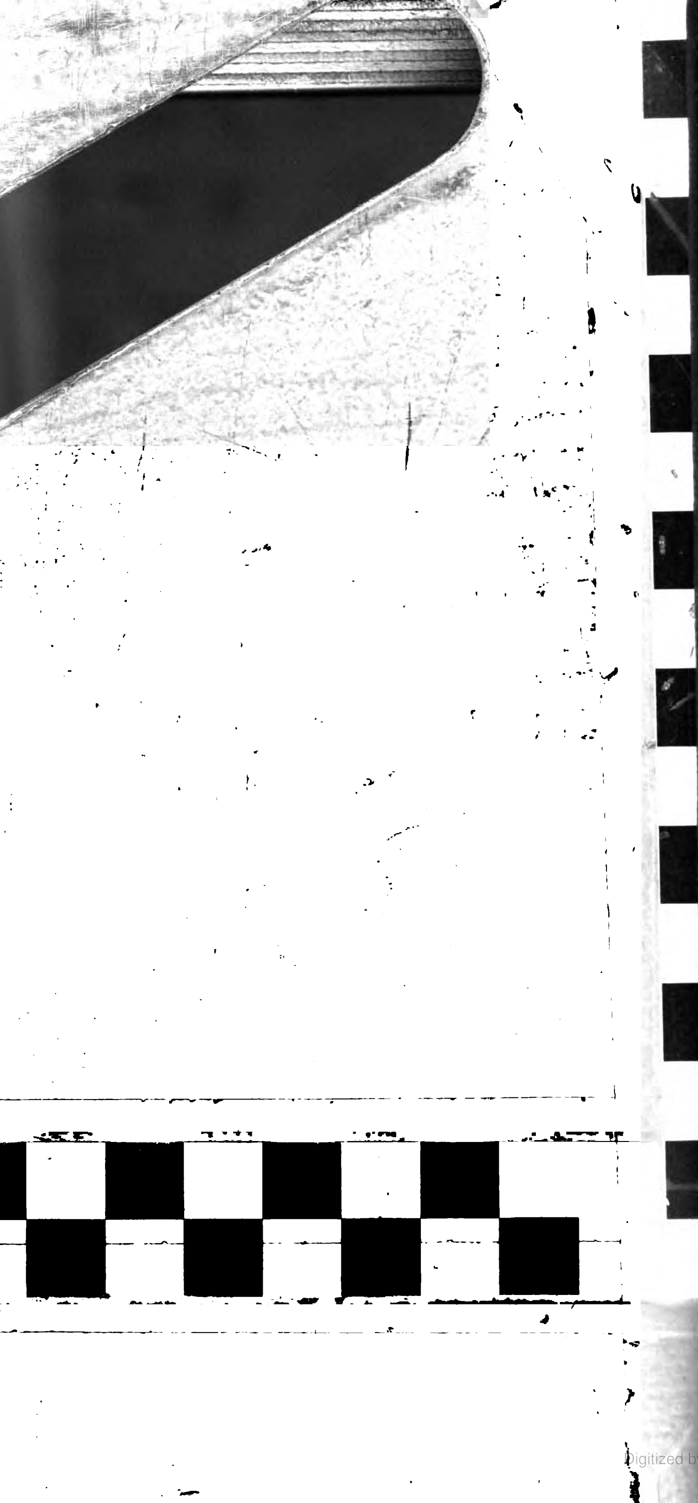

Hrvatska knjiga za godinu 1881

Hrvatska Mladost Stranke Prava, Pavao Bradić

HRVATSKA

KNJIGA ZA GODINU 1881

NAPISALA I IZDALA JU

HRVATSKA MLADOST STRANKE PRAVA

SA SLIKOM

SUSAK
TISKOM MILANA KERDIĆA
1882.

VJEKOSLAV BACH

VJEKOSLAV BACH

SADRŽAJ

Pjesme

Strana

Pripoviedke

Priče

Pouka

Bradić Pavao
Devčić Virgil
Durbešić Ljubica
Gjurgjević Nikola
Harambašić August
Horvat Josipa
Hranilović Jovan
Karlović Anka
Knivald Eugen
Kokotović Nikola
Kolarović Vlado
Milaković Josip
Milarov Ilija
Operman Dragutin
Ostojić Ivan
Stambuk Ivan
Tentor Ante
Vinković Božo

HRVATSKA

Štiocu

Ovo je drugi almanak, što ga hrvatska mladost šalje u bieli sviet pod očitom zastavom stranke prava.

Ne pratimo ga kićenimi rečenicami, jer nam nije do njih, nego do gotovih čina. Po njih neka nas sudi hrvatski narod bezpristranim sudom, pa se ne marimo plašit osude ni korbe.

Ne svojatamo ovoj knjizi podpuna savršenstva, ali je ona bez dvojbe dovoljan dokaz, da nismo voljni skrstit ruke bezposlice, nego da je u nas i srca i duha i volje, pokoristit miloj otačbini i u najljućih obstojnostih.

One su odista žalostne po nas i po sav hrvatski narod. Prevelikimi žrtvami podigao si on najviši hram znanosti, al su njegovi sinovi na tom domaćem ognjištu nesretniji, nego oni u tudjini. Jer dok u njemačkom Gradcu procvjetava dična „Hrvatska“ najljepšim cvietom, i dok u dalekom českom Pragu svojski napreduje mali „Hrvat“, razpušća se na hrvatskom sveučilištu naš „Hrvatski dom.“ Razlozi su predobro poznati.

Nu mi ne klonemo duhom, mi se ne bojimo borbe ni progonstva, nego tim ponosnije iztičemo svoja načela, ideje stranke prava. Bacite nas o zemlju, ona je naša majka, mi opet ustajemo podvostručenom snagom.

A pristranost stanovitih krugova davno smo vični podnašat tihim smieškom. Ili je to u redu, da lanjsku „Hrvatsku“ dostojno

ne ocieni nijedan hrvatskih listova, bilo političkih, bilo beletrističkih? Kritičar „Vienca“ obeća kritiku, ali ju dosele ne vidjesmo. Medjutim dobro razumimo i taj liepi postupak: s našom knjigom nije se ni s daleka mogao mjeriti almanak nečijih mezimaca, dakle šutnja bijaše svakako „najpraktičnija.“

Od ljudi takove vrsti i takova značaja ne pitamo ocjene ni za ovu knjigu, oni ju ne mogu bolje pohvalit, nego zdvojnim mukom. Izgubljeni stvorovi skrivaju u sebi svoju mùku, nekazujuć je svietu; a oni se ćute izgubljenimi sve od tada, od kako ih je s prezirom ostavila svjestna mladost, nekoč njihova „draga i zlatna nada.“

Sad je ta ista mladost po njihovu surova i podivljala, sad se klanja krivim prorokom i pogubnim idealom. Al i na te klevete imamo svoj odgovor: Neka pokažu ovoj knjizi premicu svoje malobrojne ljubimčadi — i ništa više!

Svaka sila za vremena. Smatralo nas smušenjaci, a naš rad igrarijom, pa gle: nemilo se osvećuje kruta zbilja. Dok nas je živih, ne poželismo sjajnije zadovoljštine. Ona nam najbolje zajamčuje napredak i uspjeh.

A hrvatskom narodu posvećujemo ovaj književni dar onom ljubavju, kojom zahvalna djeca obasiplju neboga otca. Proniknut je svježim duhom, duhom prava i slobode, a orošen tajnom suzom, al i krvlju mučeničkom. U njemu je mila radost stare slave, tiha sjeta sadašnjosti, al nad obim apoštolka bolje sreće: stranka prava.

Uz nju, rode, stoj i gini, ko i mladost tvoja, jer te jedino ona vodi cjelokupnosti i oslobodjenju.

K tomu cilju kaživala ti put i ova knjiga u gospodskih dvorih i seljačkih kolibicah.

„Hrvat svoj na svom!“ njojzi je iskon i konac.

„HRVATSKA“

akademičko zabavno-literarno družtvo u Gradcu.

S veseljem odazivlje se i ljetos „Hrvatska“ braći jednomišljenikom u Zagrebu, da nastavi prekinuto pričanje o svojem živovanju u tudjini.

* *
*

Lanjski ljetopisac prestao je zimskim semestrom god. 1879/80. Od tada projurila su čitava tri polugodišta u vieku našeg družtva, koja nam valja danas orisati.

U prvom sielu ljetnog semestra god. 1880. bje izabran novi upravni odbor s predsjednikom cand. prof. *Dragutinom Didolićem* na čelu. Podpredsjednikom bude izabran stud. jur. *Ante Pukler*, tajnikom stud. jur. *Martin Prpić*, knjižničarom stud. jur. *Milan Ključec*, a blagajnikom stud. med. *Josip Antolković*. Tečajem polugodišta nastade mala promjena u odboru, te bude blagajnikom izabran stud. jur. *Tito Sabo*.

Umah u prvom sielu izabra družtvo jednoglasno svojim počastnim članom dičnog našeg skladatelja *Ivana pl. Zajca*, započev tako niz svrsrdnih ovacija, kojimi je neumrli mićenik naših vila prigodom svoje dvadesetipetgodišnjice obsipan bio sa svih strana hrvatskog naroda.

Družtvenih siela bilo je 9 redovitih i na svih tih čitao je sam g. stud. jur. *Ante Pukler* tri puta, i to: „*Nešto o hrvatskih odnošajih*“, „*O dvoboju*“ i „*O tisućnici hrvatske mise.*“

U to doba padala je petgodišnjica družtvenog obstanka. S tom slavom spojiše družtveni članovi i proslavu imendana svog prvog počastnog člana g. *Dra. Ante Starčevića.* Dana 12. lipnja bude u to ime obdržavano svetčano sielo, koje posjetiše mnogi odlični gostovi. Čitanje g. *Puklera* „*O hrvatskom otačbeničtvu*“ zabrani gradačko redarstvo, kao što i krasnu Zajčevu pjesmu „U boj!“ Mnogi pozdravi iz otačbine svetčaru i družtvu uvjeriše nas, da „Hrvatska“ uživa simpatije svih svjestnih Hrvata.

Tog polugodišta brojilo je družtvo 72 člana, i to: 4 počastna, 8 utemeljitelja, 21 redovitih, 10 stalnih polaznika čitaonice i 39 podupirajućih.

Čitaonica družtvena u posebnih svojih lokalitetih dobivala je do dvadeset i pet novina, a knjižnica družtvena umnožila se sa nekoliko svezaka.

Družtveni ljetopis tog semestra spominjuć broj redovitih članova, tuži se na apatiju gradačkih Hrvata, kojih ima s Dalmatinci preko stotine, tuži se nadalje spominjuć predavanja na nemar vlastitih članova družtvenih. Rad „Hrvatske“ tog polugodišta doduše nije bio presjajan, nu ljetni semestar u univerzitetskom životu i onako je nezgodniji po akademička družtva. K tomu bijaše to plod i nekih osobnih razmirica, koje se porodile bile u samom družtvu tečajem zimskog polugodišta. Nu liepo je ipak na to nadovezao kroničar u družtvene anale: „Preko „Hrvatske“ projurile su kojekakve bure i oluje. Bilo je doba, kad je ona sjemenom razdora dovedena bila na rub propasti, al je ona svemu tomu odoljela, svjestna svojeg zadatka i uzvišenog cilja. Ona će, nadajmo se, i unapried biti, kao što je od svog iskona, pravo ognjište hrvatske sviesti, ona će i nadalje u svojem krilu sakupljati i njegovati sinove razcjepkane i unesrećene otačbine.“

Nova godina, novi život. Koncem listopada pozva predsjednik „Hrvatske“ g. *Didolić* Hrvate na gradačkih visokih školah, da pohite u našu „Hrvatsku.“ Do 35 kršnih hrvatskih sokolova sabralo se u glavnu skupštinu, u kojoj bude izabran za zimsko polugodište sliedeći upravni odbor: predsjednik stud. jur. *Virgil. Agr. Devčić,* podpredsjednik stud. med. *Josip Antolković,* tajnik stud.

med. *Stjepan Forko,* blagajnik stud. jur. *Tito Sabo,* knjižničar stud. med. *Mato Lukšić-Nižetić.* Tečajem semestra zamjeni tajnika Forka stud jur. *Blaž Orlić.* U istoj glavnoj skupštini bude votirana jednoglasno u zapisnik zahvalnica odstupajućemu odboru, a najpače vriednomu predsjedniku g. *Dragutinu Didoliću.*

U devet redovitih siela predavala su sliedeća gg. družtveni članovi: *Virgil Agr. Devčić* „*O najnovijem pjesmotvoru Viktora Huga* „*L'âne*" (Tiskano poslje u „Slobodi"); *Blaž Orlić* „*Nešto iz života istarskih Hrvata*" (Tiskano poslje u „Slobodi"); *Vatroslav Švarc* „*Poviest lučbe*" (kroz dva siela); *Stjepan Forko* „*O ljubavi otačbine i materinjeg jezika*"; *Tito Sabo* „*Upliv narodnog jezika na razvitak i sreću narodnju*"; *Miroslav Virag* „*Hrvatski velikaši nekada i sada.*"

Članova brojilo je družtvo: 6 počastnih, 8 utemeljitelja, 12 podupirajućih, 29 redovitih i 3 stalna polaznika čitaonice. Broj počastnih članova umnožio se je dakle ovog semestra za dvojicu. U sjednici od 5. ožujka 1881. budù na predlog odborov jednoglasno izabrani počastnimi članovi poklisari na „saboru" u Zagrebu gg. *Gjuro* barun *Rukavina* i *Fran Folnegović.* Počastiv tim izborom naše družtvo dva preodlična hrvatska otačbenika, dokazalo je i tom prigodom, da umije cieniti muževe pravog hrvatskog kova, izrazivši im polag slabih svojih sila duboko priznanje za njihov patriotički rad. Našim odličnikom posla družtvo sjajno izradjene diplome uz otačbenička pisma. Na to stigoše od naših prvaka odgovori, koji pročitani na sielih izazvaše pravu buru oduševljenja. Vriedno, je da spomenemo koju iz tih pisama. Hrvatski uzor-velikaš presvj. g. barun *Rukavina* pisa medju ostalim: „Najvrednija nagrada čovjeku, koji se pribraja gradjaninom svojeg naroda i koji ljubi otačbinu i slobodu, jest priznanje i odlikovanje njegovih sugradjana, a to je tim častnije, kad potiče iz sredine odabranih gradjana. Vas, mili mladići, koji ste svjestni članovi hrvatskog naroda, koji ste na ozbiljnom putu znanosti, koje krasi tvrda volja i odluka djelovati marljivim i razboritim radom na korist svog naroda, smatram kao što i jeste polag tih Vaših svojstva odabranimi gradjani hrvatskog naroda. Vi izabraste mene počastnim članom Vašeg družtva, to će reći, Vi meni izrekoste svoje priznanje za moj rad, kojeg vršim kao hrvatski gradjanin,

odnosno kao narodni zastupnik, a koliko to odlikovanje i priznanje meni vriedi, možete razabrati iz ovog, što rekoh.“ Odlični senjski zastupnik g. *Fran Folnegović* pisa med ostalim: „Primite srdačnu hvalu za častno odlikovanje. Ono mi godi poglavito za to, jer je i moje čedno djelovanje u korist naroda započelo u Gradcu, kadno sam uz prijatelja Adolfa Jakšića pomogao zasnovati „Hrvatsku Danicu“ i preko nje udruženje mladosti u duhu i smieru hrvatskog prava.“

„Hrvatska“ je i ovog semestra bila u zajednici sa pražkim „*Hrvatom*“, te s njim izmjenjivala bratska pisma. A kad no je „*Hrvatski Dom*“ u Zagrebu prešao bio u ruke svjestne mladosti hrvatske, naša „Hrvatska“ je i s njim obnovila zajednicu, što no ju je bila prekinula, kad se je „Hrv. Dom“, iznevjerio bio tradicijam svojih zasnovača. Žalibože obnovljena zajednica s „Hrv. Domom“ nije dugo potrajala, jer malo iza izmienjenih prijateljskih pisama, razpusti zagrebačko redarstvo jedino akademičko družtvo na hrvatskom sveučilištu. Grb „Hrv. Doma“ obavit crnim rubom, pričati će u našoj čitaonici i poznijim članovom „Hrvatske“ o tom našem kratkom ali sladke uspomene savezu.

Kao što svake godine, tako su i ove proslavili hrvatski djaci u Gradcu pretužnu ali veličanstvenu spomen 30. travnja. Na spomendan smrti hrvatskih mučenika služio je u ovdješnjoj stolnoj crkvi tihu staro-hrvatsku misu cand. prof. pop *Ivan Matešan*. Zvedljivi Niemci gledahu čudom u liepom broju sakupljenu mladost hrvatsku, koja je došla, da se pomoli za duše svojih mučenika, koja je pred bogom poklekla, da zavapi naplatu za bogumrzko djelo. Svakako je to bio znamenit momenat, jer prvi put valjda čitala se na ovom zemljištu, gdje pogibe Katarina Frankopanka i Ivan Antun Zrinski *hrvatska* liturgija za duše naših velikaša. Na večer istog dana sastadoše se hrvatski mladići u prijateljskom krugu. Mnogobrojno družtvo pozdravi g. *Devčić*, iztaknuv znamenitost tužne uspomene po nesretnu našu otačbinu i zaželiv na kraju, da narod hrvatski listom podje onim tragom, kojega mu pokazuju rujne kapi krvce naših mučenika. Iza toga uze dalmatinski Hrvat cand. prof. *Dragutin Didolić* da čita svoju razpravu „*Katastrofa hrvatskih obitelji Zrinovića i Frankopana.*“ Razprava napisana kritičkim duhom mladog historičara, a zadojena žarkimi misli i po-

letnom rieči južnog hrvatskog srca, bijaše od čitavog družtva saslušana s velikom pozornošću. G. Didolić je sabrao jezgrovito poznate već podatke o groznoj tragediji, nu donesao je i nešto nova, originalna. Bijaše to najpače ona strana o Katarini Frankopanki i o Ivanu Antunu Zrinskom, koji pogiboše u Gradcu i rad kojih je g. Didolić pretražio s velikim trudom ovdješnje arkive i razgovarao s mnogimi štajerskimi historičari. Na kraj čitanja zaori cielo družtvo mladomu umniku oduševljeni: živio! Bilo je još pjesme i deklamacije, govora i zdravica u duhu tužne proslave, dok se kasno u noć nerazišla mladost kličuć: „Slava našim mučenikom!"

Početkom ljetnog semestra imala se polag družtvenih pravila obnoviti uprava. Na večer 7. svibnja sastadoše se članovi u glavnu skupštinu, te izabraše predsjednikom stud. jur. *Virgila Agr. Devčića* (po drugi put), podpredsjednikom stud. phil. *Josipa Sarkotića,* tajnikom stud. jur. *Milana Buljana,* blagajnikom stud. jur. *Tita Sabu* (po drugi put), a knjižničarom stud. med. *Matu Lukšića-Nižetića* (po drugi put). Starom odboru bude votirana jednoglasno zahvalnica u zapisnik.

Ovog semestra imalo je družtvo pet redovitih siela, u kojih su čitala sliedeća gg. članovi: stud. phil. *Josip Sarkotić „O prvom početku i razvijanju knjige u Dalmaciji"*; stud. jur. *Milan Buljan „O akademičkih družtvih i njihovoj zadaći."*

Članovi družtva bijahu sliedeća gospoda: *Počastni*: *Dr. Ante Starčević, Mihovio Pavlinović, Gjuro Deželić* (ova tri od g. 1879.) *Ivan pl. Zajc* (od g, 1880.), *Gjuro* barun *Rukavina* i *Fran Folnegović* (oba od g. 1881.) — Ukupno šest.

Utemeljitelji: Josip Antolković-Kalinski, umir. ravnatelj vlade, gdja Paulina ud. Bahovec, Dr. Gajo Bulat, odvjetnik i poklisar na rajsratu, Gjuro Deželić, gradski senator, Josip pl. Mihalović, nadbiskup i kardinal, Špiro Tomić, svećenik, Dr. med. un. Zlatko pl. Zlatarović, Sbor duhovne mladeži zagrebačke i slob. kr. gradovi Karlovac, Kostajnica i Senj. — Ukupno jedanajst.

Podupirući: Gjuro Balog, trgovac, Stjepan Botteri, profesor, Gjuro Geroć, obć. blagajnik, Martin Hermann, trg. poslovodja, Dr. Hinko Hinković, cand. odvj., vitez Meštrović, c. kr. pukovnik, Pe-

odnosno kao narodni zastupnik, a koliko to odlikovanje i priznanje meni vriedi, možete razabrati iz ovog, što rekoh.“ Odlični senjski zastupnik g. *Fran Folnegović* pisa med ostalim: „Primite srdačnu hvalu za častno odlikovanje. Ono mi godi poglavito za to, jer je i moje čedno djelovanje u korist naroda započelo u Gradcu, kadno sam uz prijatelja Adolfa Jakšića pomogao zasnovati „Hrvatsku Danicu“ i preko nje udruženje mladosti u duhu i smieru hrvatskog prava.“

„Hrvatska“ je i ovog semestra bila u zajednici sa pražkim „*Hrvatom*“, te s njim izmjenjivala bratska pisma. A kad no je „*Hrvatski Dom*“ u Zagrebu prešao bio u ruke svjestne mladosti hrvatske, naša „Hrvatska“ je i s njim obnovila zajednicu, što no ju je bila prekinula, kad se je „Hrv. Dom“, iznevjerio bio tradicijam svojih zasnovača. Žalibože obnovljena zajednica s „Hrv. Domom“ nije dugo potrajala, jer malo iza izmienjenih prijateljskih pisama, razpusti zagrebačko redarstvo jedino akademičko družtvo na hrvatskom sveučilištu. Grb „Hrv. Doma“ obavit crnim rubom, pričati će u našoj čitaonici i poznijim članovom „Hrvatske“ o tom našem kratkom ali sladke uspomene savezu.

Kao što svake godine, tako su i ove proslavili hrvatski djaci u Gradcu pretužnu ali veličanstvenu spomen 30. travnja. Na spomendan smrti hrvatskih mučenika služio je u ovdješnjoj stolnoj crkvi tihu staro-hrvatsku misu cand. prof. pop *Ivan Matešan.* Zvedljivi Niemci gledahu čudom u liepom broju sakupljenu mladost hrvatsku, koja je došla, da se pomoli za duše svojih mučenika, koja je pred bogom poklekla, da zavapi naplatu za bogumrzko djelo. Svakako je to bio znamenit momenat, jer prvi put valjda čitala se na ovom zemljištu, gdje pogibe Katarina Frankopanka i Ivan Antun Zrinski *hrvatska* liturgija za duše naših velikaša. Na večer istog dana sastadoše se hrvatski mladići u prijateljskom krugu. Mnogobrojno družtvo pozdravi g. *Devčić,* iztaknuv znamenitost tužne uspomene po nesretnu našu otačbinu i zaželiv na kraju, da narod hrvatski listom podje onim tragom, kojega mu pokazuju rujne kapi krvce naših mučenika. Iza toga uze dalmatinski Hrvat cand. prof. *Dragutin Didolić* da čita svoju razpravu „*Katastrofa hrvatskih obitelji Zrinovića i Frankopana.*“ Razprava napisana kritičkim duhom mladog historičara, a zadojena žarkimi misli i po-

letnom rieči južnog hrvatskog srca, bijaše od čitavog družtva saslušana s velikom pozornošću. G. Didolić je sabrao jezgrovito poznate već podatke o groznoj tragediji, nu donesao je i nešto nova, originalna. Bijaše to najpače ona strana o Katarini Frankopanki i o Ivanu Antunu Zrinskom, koji pogiboše u Gradcu i rad kojih je g. Didolić pretražio s velikim trudom ovdješnje arkive i razgovarao s mnogimi štajerskimi historičari. Na kraj čitanja zaori cielo družtvo mladomu umniku oduševljeni: živio! Bilo je još pjesme i deklamacije, govora i zdravica u duhu tužne proslave, dok se kasno u noć nerazišla mladost kličuć: „Slava našim mučenikom!"

Početkom ljetnog semestra imala se polag družtvenih pravila obnoviti uprava. Na večer 7. svibnja sastadoše se članovi u glavnu skupštinu, te izabraše predsjednikom stud. jur. *Virgila Agr. Devčića* (po drugi put), podpredsjednikom stud. phil. *Josipa Sarkotića,* tajnikom stud. jur. *Milana Buljana,* blagajnikom stud. jur. *Tita Sabu* (po drugi put), a knjižničarom stud. med. *Matu Lukšića-Nižetića* (po drugi put). Starom odboru bude votirana jednoglasno zahvalnica u zapisnik.

Ovog semestra imalo je družtvo pet redovitih siela, u kojih su čitala sliedeća gg. članovi: stud. phil. *Josip Sarkotić* „*O prvom početku i razvijanju knjige u Dalmaciji*"; stud. jur. *Milan Buljan* „*O akademičkih družtvih i njihovoj zadaći.*"

Članovi družtva bijahu sliedeća gospoda: *Počastni*: *Dr. Ante Starčević, Mihovio Pavlinović, Gjuro Deželić* (ova tri od g. 1879.) *Ivan pl. Zajc* (od g, 1880.), *Gjuro* barun *Rukavina* i *Fran Folnegović* (oba od g. 1881.) — Ukupno šest.

Utemeljitelji: Josip Antolković-Kalinski, umir. ravnatelj vlade, gdja Paulina ud. Bahovec, Dr. Gajo Bulat, odvjetnik i poklisar na rajsratu, Gjuro Deželić, gradski senator, Josip pl. Mihalović, nadbiskup i kardinal, Špiro Tomić, svećenik, Dr. med. un. Zlatko pl. Zlatarović, Sbor duhovne mladeži zagrebačke i slob. kr. gradovi Karlovac, Kostajnica i Senj. — Ukupno jedanajst.

Podupirući: Gjuro Balog, trgovac, Stjepan Botteri, profesor, Gjuro Geroć, obć. blagajnik, Martin Hermann, trg. poslovodja, Dr. Hinko Hinković, cand. odvj., vitez Meštrović, c. kr. pukovnik, Pe-

tar Pejanić, trgovac, Ivan Rukavina, župnik, M. Škulj, stud. jur., Vjekoslav Spinčić, profesor. — Ukupno jedanajst.

Stalni polaznici čitaonice: stud. techn. N. Carić, stud. jur. I. Erhartić, Dr. phil. N. Kirste i stud. phil. V. Šilovinac. — Ukupno četiri.

Pravi članovi: stud. med. Antolković, stud. jur. Beděković, stud. jur. Buljan, stud. jur. Ćepulić, cand. prof. Čubretović, stud. pharm. de Davilla, stud. jur Devčić, cand. prof. Didolić, stud. jur. Dubrović, stud. jur. Fišbach, stud. jur. Franceschi, stud. med. Forko, stud. jur. Golf, stud. med. Josipović, stud. jur. Ključec, cand. prof. Koks, stud. med. Labaš, Drd. med. Longhino, stud. jur. Luttenberger, cand. prof. Matešan, cand. prof. Matulić, stud. med. Muža, stud. jur. de Novak, stud. jur. Orlić, stud. jur. Oštrić, stud. jur. Pauri, stud. jur. Ratković, stud. jur. Sabo, cand. prof. Sarkotić, stud. pharm. Skalica, stud. jur. Štambuk, stud. jur. Štanger, stud. med. Švarc, trg. akademik Švrljuga, stud. jur. Trezić i stud. med. Virag. — Ukupno trideset i šest.

I ovog semestra proslavi družtvo vrlo svetčano imendan svog prvog počastnog člana g. Dra Antuna Starčevića. Glasbeno-deklamatorna zabava s plesom bijaše jedna od najkrasnijih večeri, što su ikada doživili Hrvati u Gradcu. Preko stopedeset osoba sastalo se na večer 13. lipnja u prostranoj dvorani „Zum grünen Anger.“ Dvorana bijaše izkićena hrvatskimi zastavami i grbovi, a čelo dvorane visila je slika svetčareva, obavita svježim lovor-viencem, niz kojega se spustili dugi traci hrvatske trobojnice. Nu svakako ponajljepši ures dvorane bijaše mnogobrojna i liepa kita krasnog spola, većinom gradačkih Hrvatica. Zabava odpoče proslovom, što ga sborio družtveni predsjednik stud. jur. *V. A. Devčić*. Oduljim govorom orisa govornik značaj večerašnje slave. Spomenu prije svega, kako mladost hrvatska nebi pravo radila, kad se nebi uviek zahvalno sjećala onih muževa, koji su u težkih obstojnostih s priegorom i žrtvami zasadili visoko stieg hrvatskog prava, onaj stieg, na kojega mi danas prisiženo, pod kojim mi danas vojujemo. Mnoge od njih krije već crna zemljica, mnogi podlegoše mučeničkom smrću kobnomu udesu, al jedan od glavnih pokretača hrvatske misli, jedan od najumnijih njihovih drugova ostade nam na sreću živ i zdrav, koji je kao most prepojio sta-

rost s mladošću, koji je poput Prometeja presadio žar-iskru u mlada srca hrvatska. Taj odlični muž jest naš svetčar. Pa ako se nekada u metežu narodnjačkom žacalo reći: ja sam mislih Starčevićevih, danas je sramota, danas se ne smatra svjestnim Hrvatom onaj, koji ne grli ideja, koji ne diše mišlju, koju je prvi probudio iz srdaca hrvatskih Dr. A. Starčević. Da nije Dr. Starčević ništa drugo uradio, do li što je prvi s pokojnim Eugenom Kvaternikom počeo narodu hrvatskomu tumačiti pravo njegovo ime, ono ime, uz koje jedino može si vindicirati veličanstvenu prošlost a računati na bolju budućnost, da nije Dr. Starčević drugo nego to uradio, potomstvo hrvatsko nebi našlo dosta mjedi, nebi izkopalo dosta mramora, da salije, da izkleše spomenike mužu, koji je skoro samac spasio narod, dok ga stotine drugih vodiše do ruba propasti narodnog obstanka. Govornik ocrta na šire čitavi dosadanji rad Dra. Starčevića, te zaključi riečmi, da mladost, koja shvaćajuć uzvišenu svoju zadaću, nazire uzore u poštenjaku i značajniku, kakov je Dr. Starčević, može biti sjegurnom uzdanicom narodu, kojemu osvieštenu predstoji liepa budućnost na Balkanu. Spomenuti ćemo još iz te krasne zabave vrlo zanimivo čitanje stud. jur. *Blaža Orlića* „*Hrvatska prošlost i njezini tumači.*“ Prošav u kratko prošlost hrvatsku, mladi i vatreni istarski Hrvat počeo je rešetati razne njezine izpitače i tumače, koji su sve drugo samo ne *hrvatsku* poviest pisali, pa koji si uprkos tomu prisvajaju još i danas neke auktoritete u pisanju narodne poviesti. G. Orlić došao je na kraju do zaključka, da živu i viernu poviest hrvatsku nalazimo samo u spisih stranke prava, med kojimi sjaju dva zlatna imena: neumrlog Eugena Kvaternika i Dra. Starčevića. Bijaše još iza toga pjevanja, deklamacije i glasbe, pri čem sudjelovaše gg.: *Antolković, Ključec,* Drd. *Sok, Švarc, Virag* i družtveni sbor. Četrnajst brzojavnih pozdrava stiglo je na zabavu sa svih strana, a kad je nastao zabavni dio, kojim je vješto upravljao Drd. med. Longhino, nije bilo oduševljenim govorom i zdravicam kraja. Do rane zore izmjenjivala je veseli ples hrvatska pjesma i klik: živio naš prvak Dr. A. Starčević!

Uprava družtvena zimskog i ljetnog semestra posvetila je bila glavnu svoju brigu družtvenoj čitaonici i knjižnici. Nisu ni dvie pune godine, što je zasnovana družtvena čitaonica, a ona je

danas tako uredjena, da je se nebi stidilo nijedno oveće mjesto u Hrvatskoj. U posebnih prostorijah, izkićenih hrvatskimi grbovi, zastavami i slikami, leži na stolu do petdeset novina, hrvatskih, srbskih, bugarskih, slovenačkih, českih, poljačkih, slovačkih, francuzkih i njemačkih. Izim „Pozora“ („Obzor“), „Vienca“, „Narodnog Lista“, „Gerichtshalle“ i „Mediziniche Wochenschrift“, koje je družtvo dobivalo za pol ciene, sve su ostale novine dostavljane bezplatno našoj čitaonici, na čem budi slavnim redakcijam još jednom na ovom mjestu izražena srdačna hvala.

Novine je dobivalo družtvo sliedeće:

Sloboda, Pozor (Obzor), Narodni List, Katolička Dalmacija, Sriemski Hrvat, Naša Sloga, Bosansko-Hercegovačke Novine (Sarajevski list), Vienac, Zviezda, Slovinac, Hrvatski Zabavnik, Katolički list, Mjesečnik pravničkog družtva, Pravo, Liečnički Viestnik, Arkeologički Viestnik, Hrvatski Učitelj, Napredak, Vragolan, Smilje, Głasnik sv. Josipa, Gospodarski List, Glas Crnogorca, Samouprava, Pobratinstvo, Srpska Zora (dok je izlazila), Porota, Ćosa, Slovenski Narod, Soča, Edinost, Novice, Blgarski Glas, Zdravec, Przieględ Lekarski, Národnie Noviny, Slovenske Pohlády, Ruch, Messager de Vienne, Le Danube, Agramer Zeitung, Tribüne, Parlamentär, Biene (dok je izlazila), Medizinische Wochenschrift, Badearzt, Feldarzt, Gerichtshalle, Vierteljahrschrift des Grazer Thierschutzvereines, Reform (dok je izlazila), Gartenlaube, i Praktischer Landwirth.

Knjižnica družtvena, koja broji preko 300 svezaka razna sadržaja, porasla je ljetos za punih 70 svezaka. Medju svoje darovatelje brojila je ona slavna družtva: Maticu Hrvatsku, Družtvo sv. Jeronima, Hrv. pedag.-književni sbor, Maticu Dalmatinsku, Česko šumarsko družtvo, Uredničtvo „Slobode“, te gg. stud. jur. Virgila Agr. Devčića, župnika Cvjetka Grubera, Dra. phil. Kirstea, cand. prof. Antu Škaricu i stud. med. Vatroslava Švarca.

Rado se i sa zahvalnošću sjećamo na ovom mjestu i drugih družtvenih dobročinitelja: Presvj. g. *Gjuro* barun *Rukavina* darova družtvu svotu od 20 for., a g. *Ante Devčić*, trgovac u Senju sliku Dra. A. Starčevića. Slavna zastupstva slob. kr. gradova *Kostajnice* i *Senja*, te veleuč. g. Dr. *Zlatko* pl. *Zlatarović* pristupiše družtvu kao članovi utemeljitelji. Veleuč. g. Dr. *Bogensberger* liečio je bez-

platno bolestne družtvene članove, a ljekarna *Eihlerova* davala im je liekove uz ·25% popustbine.

Tečajem godine pojavila se bila želja med družtvenimi članovi, da bi okitili zidove naše čitaonice slikami svih počastnih članova. Odbor se je odmah obratio na gg. počastne članove, koji se toj želji i odazvaše, poslav svoje cienjene slike uz otačbenička pisma. Prvak hrvatske stranke u Dalmaciji dični Don *Mijo Pavlinović* napisa pod svoju sliku „živila cjelokupna i samostalna Hrvatska!“, a neumrli naš maestro *Ivan* pl. *Zajc* priposla nam tako krasno i žarkim patriotstvom odišuće pismo, da ne možemo, a da ne napomenemo iz njega njekoja mjesta. „Hrvatski narod, piše Zajc, prigodom proslave 25godišnjice moga rada obvezao me je čuvstvom vječne zahvalnosti, odlikujuć sina svog, koj za narod svoj ne ima ništa drugo, do li plamteće srce i iz njega izviruće pjesme *slobode*. Narod hrvatski pjeva pjesme moje. U tom je sav ponos moj. I nek ih pjeva! Za slobodom teže kao i srca onih, u kojih su stan svoj našle.“

Družtvo je imalo kroz godinu i svoj pjevački sbor, koji je hrvatskom pjesmom zasladjivao zabavne dielove družtvenih siela. S neumornim trudom vodio je pjevačke vježbe družtveni član i kolovodja stud. med. *Josip Antolković*.

„Hrvatska“ izvršujuć svoj uzvišeni zadatak u Gradcu i kriepeć se u svojem obstanku, nije ipak prestala pratiti dogodjaje u otačbini. Gdjegod se je narod hrvatski veselio i „Hrvatska“ se s njim veselila, kad god je zaplakao, ronila je suze i naša „Hrvatska.“ Prisutna uviek duhom u otačbini ona je pozdravljala hrvatske otačbenike i izricala im svoju neznatnu hvalu, ona je brzojavne pozdrave slala na svaku narodnu slavu, ona je i odličnoj Hrvatici i umjetnici gdjci *Ivki Kraljevoj* prigodom njezinog prijma poslala krasan vienac na uzdarje. „Hrvatska“ je učinila i ljetos sve, što su joj slabe njezine sile dopuštale. O svojem radu i živovanju ona je uviek izvieščivala hrvatski narod u domaćih novinah, naročito u „*Slobodi*.“ Neka dakle sudi mučenički narod, e da li mu je mladost i u tudjini dostojna častnog imena *hrvatskog*.

*
* *

Tim bi bili orisali tri poslednja polugodišta „Hrvatske.“ Nisu to bog zna kakova djela ni uspjesi, nisu to bombastične fraze ni izticanja, već su to skromna nastojanja i želje, koristiti jednom tužnomu rodu svomu. Narod hrvatski budi se danas listom na nov život, a kud da spava mladost, ta njegova uzdanica. Žar slobode počeo ruditi unesrećenim narodom, te kad bude trebalo zapaliti na njem i zublju *hrvatsku,* mladost hrvatska ne će doista biti zadnja. Dotle pako: „*Živila Hrvatska i njezina prava!*“

„HRVATSKA LIRA“

akademičko pjevačko družtvo u Zagrebu

Hrvatski narod ljubi pjesmu, kao malo koji, ona mu je vierna drûga u veselju i u tugi. Preliepo bogatstvo narodnih napjeva tomu je ponajbolji dokaz u ogromnoj Kuhačevoj sbirci, samo vječna šteta, što se i u njoj to čisto hrvatsko blago prikazuje svietu pod davno proigranom tvrdkom umišljenog jugoslavjanstva. Skrajnje je vrieme, da se Hrvat svojski zauzme za to svoje biserje i alem-kamenje, jer divno veli hrvatski velikan-pjesnik: „Sva je naša povjestnica velik samo sbor pjesama.“

Pa kao što cieli narod, tako i mladost njegova ljubi pjesmu i u veselu sboru njom si ugadja srcu. Mladež u svojoj liepoj i poetičnoj dobi kao da i ne može biti bez pjevanja i bez pjesme. Divni sklad plemenitih misli, krasnih snova i nježnih osjećaja mladićeva srca podpuno se slaže sa bajnim skladom vesele i poletne pjesme, koju je mašta i vila umjetnica stvorila ljubimkom ljudske duše. Pjesma daje mladiću poleta i zanosa, jača krila njegovoj mašti, kida mu duh sa zemaljskog svieta i nosi ga u njegove idealne dvore; pjesma mu mekša srce, ako je nježna; ona mu budi muževan duh, ako je junačka.

Hrvatska mladež sklapala je vazda pjevačka družtva, da u vrieme dokolice nadje ugodnu zabavu uz veselu pjesmu. U tih družtvih bivala je pjesma onom dragocienom svezom, koja bi pripajala srce k srcu i koja bi od mladih umnika na narodnom polju pomagala hrvatskoj budućnosti i hrvatskom narodu sastavljat odvažnu i oduševljenu četu pravih otačbenika.

Godine 1876. ustrojilo se na hrvatskom sveučilištu pjevačko družtvo „Hrvatska lira.“ U to doba oduševljavala sve gradjane mladog sveučilišta samo jedna ideja Veliko-Hrvatstva, i tako je družtvo prve godine liepo napredovalo čvrstim jedinstvom i marom svojih članova.

Ali već sliedeće godine bukne očiti razkol. Složni u cilju, razkrste se mladi Hrvati u putevih, koji do njeg vode. Godine 1877. dodje u Zagreb austrijski nadvojvoda Albrecht, a predsjednik družtvá sazove odbor, da vieća, ima li i „Hrvatska lira“ sudjelovat u nizu ovacija, što ih je grad Zagreb priredjivao austrijskomu nadvojvodi. Upravo polovica odbornika bila odrešito proti svakom sudjelovanju, nu tadanji predsjednik Gjuro Mišković odluči žalibože protivno svojim glasom. Nezadovoljni odbornici izstupe mahom iz družtva, a s njimi velik broj članova, koji od toga časa očito izticahu načela stranke prava. Družtvenu upravu zadrže protivnici, nu jedino pomoćju nepozvanih a dobro znanih faktora, ali družtvo obuze skrajni nered, što se vidi iz odborskih izvještaja od godine 1877. i 1878., gdje se veli: „da je članovi družtva zavladao nehaj i mrtvilo, i da družtvo jedva životari.“

Koncem godine 1878. bijahu u „Hrvatskoj liri“ u većini mladići slobodoumni, osvojeni vatrom pravog otačbeničtva, pa bi pod njihovom upravom „Lira“ uz hrvatsku pjesmu gojila i hrvatsku ideju — ideju slobode i napredka svih Hrvata. Ali ostanci nekadanje većine, oslanjajuć se na podporu svojih zagovaratelja, upotrebiše sva, pa i najnedostojnija sredstva, da u družtvu opet dobiju prevagu. A kad im to ne podje za rukom, bilo im je mnogo dražje, da se družtvo posve razprši, ili bar na neizvjestno vrieme suspendira, nego da ga prepuste jedino zakonitoj upravi. Tako i bude.

Te godine ostade mladež hrvatskog sveučilišta bez svog pjevačkog družtva. Pune tri godine ne bude dozvoljena

Tim bi bili orisali tri posledinja polugodišta „Hrvatske." Nisu to bog zna kakova djela ni uspjesi, nisu to bombastične fraze ni izticanja, već su to skromna nastojanja i želje, koristiti jednom tužnomu rodu svomu. Narod hrvatski budi se danas listom na nov život, a kud da spava mladost, ta njegova uzdanica. Žar slobode počeo ruditi unesrećenim narodom, te kad bude trebalo zapaliti na njem i zublju *hrvatsku,* mladost hrvatska ne će doista biti zadnja. Dotle pako: *„Živila Hrvatska i njezina prava!"*

„HRVATSKA LIRA"

akademičko pjevačko družtvo u Zagrebu

Hrvatski narod ljubi pjesmu, kao malo koji, ona mu je vierna drûga u veselju i u tugi. Preliepo bogatstvo narodnih napjeva tomu je ponajbolji dokaz u ogromnoj Kuhačevoj sbirci, samo vječna šteta, što se i u njoj to čisto hrvatsko blago prikazuje svietu pod davno proigranom tvrdkom umišljenog jugoslavjanstva. Skrajnje je vrieme, da se Hrvat svojski zauzme za to svoje biserje i alem-kamenje, jer divno veli hrvatski velikan-pjesnik: „Sva je naša povjestnica velik samo sbor pjesama."

Pa kao što cieli narod, tako i mladost njegova ljubi pjesmu i u veselu sboru njom si ugadja srcu. Mladež u svojoj liepoj i poetičnoj dobi kao da i ne može biti bez pjevanja i bez pjesme. Divni sklad plemenitih misli, krasnih snova i nježnih osjećaja mladićeva srca podpuno se slaže sa bajnim skladom vesele i poletne pjesme, koju je mašta i vila umjetnica stvorila ljubimkom ljudske duše. Pjesma daje mladiću poleta i zanosa, jača krila njegovoj mašti, kida mu duh sa zemaljskog svieta i nosi ga u njegove idealne dvore; pjesma mu mekša srce, ako je nježna; ona mu budi muževan duh, ako je junačka.

Hrvatska mladež sklapala je vazda pjevačka družtva, da u vrieme dokolice nadje ugodnu zabavu uz veselu pjesmu. U tih družtvih bivala je pjesma onom dragocienom svezom, koja bi pripajala srce k srcu i koja bi od mladih umnika na narodnom polju pomagala hrvatskoj budućnosti i hrvatskom narodu sastavljat odvažnu i oduševljenu četu pravih otačbenika.

Godine 1876. ustrojilo se na hrvatskom sveučilištu pjevačko družtvo „Hrvatska lira." U to doba oduševljavala sve gradjane mladog sveučilišta samo jedna ideja Veliko-Hrvatstva, i tako je družtvo prve godine liepo napredovalo čvrstim jedinstvom i marom svojih članova.

Ali već sliedeće godine bukne očiti razkol. Složni u cilju, razkrste se mladi Hrvati u putevih, koji do njeg vode. Godine 1877. dodje u Zagreb austrijski nadvojvoda Albrecht, a predsjednik družtva sazove odbor, da vieća, ima li i „Hrvatska lira" sudjelovat u nizu ovacija, što ih je grad Zagreb priredjivao austrijskomu nadvojvodi. Upravo polovica odbornika bila odrešito proti svakom sudjelovanju, nu tadanji predsjednik Gjuro Mišković odluči žalibože protivno svojim glasom. Nezadovoljni odbornici izstupe mahom iz družtva, a s njimi velik broj članova, koji od toga časa očito izticahu načela stranke prava. Družtvenu upravu zadrže protivnici, nu jedino pomoćju nepozvanih a dobro znanih faktora, ali družtvo obuze skrajni nered, što se vidi iz odborskih izvještaja od godine 1877. i 1878., gdje se veli: „da je članovi družtva zavladao nehaj i mrtvilo, i da družtvo jedva životari."

Koncem godine 1878. bijahu u „Hrvatskoj liri" u većini mladići slobodoumni, osvojeni vatrom pravog otačbeničtva, pa bi pod njihovom upravom „Lira" uz hrvatsku pjesmu gojila i hrvatsku ideju — ideju slobode i napredka svih Hrvata. Ali ostanci nekadanje većine, oslanjajuć se na podporu svojih zagovaratelja, upotrebiše sva, pa i najnedostojnija sredstva, da u družtvu opet dobiju prevagu. A kad im to ne podje za rukom, bilo im je mnogo dražje, da se družtvo posve razprši, ili bar na neizvjestno vrieme suspendira, nego da ga prepuste jedino zakonitoj upravi. Tako i bude.

Te godine ostade mladež hrvatskog sveučilišta bez svog pjevačkog družtva. Pune tri godine ne bude dozvoljena

Tim bi bili orisali tri poslednja polugodišta „Hrvatske.“ Nisu to bog zna kakova djela ni uspjesi, nisu to bombastične fraze ni izticanja, već su to skromna nastojanja i želje, koristiti jednom tužnomu rodu svomu. Narod hrvatski budi se danas listom na nov život, a kud da spava mladost, ta njegova uzdanica. Žar slobode počeo ruditi unesrećenim narodom, te kad bude trebalo zapaliti na njem i zublju *hrvatsku,* mladost hrvatska ne će doista biti zadnja. Dotle pako: *„Živila Hrvatska i njezina prava!“*

„HRVATSKA LIRA“

akademičko pjevačko družtvo u Zagrebu

Hrvatski narod ljubi pjesmu, kao malo koji, ona mu je vierna drûga u veselju i u tugi. Preliepo bogatstvo narodnih napjeva tomu je ponajbolji dokaz u ogromnoj Kuhačevoj sbirci, samo vječna šteta, što se i u njoj to čisto hrvatsko blago prikazuje svietu pod davno proigranom tvrdkom umišljenog jugoslavjanstva. Skrajnje je vrieme, da se Hrvat svojski zauzme za to svoje biserje i alem-kamenje, jer divno veli hrvatski velikan-pjesnik: „Sva je naša povjestnica velik samo sbor pjesama.“

Pa kao što cieli narod, tako i mladost njegova ljubi pjesmu i u veselu sboru njom si ugadja srcu. Mladež u svojoj liepoj i poetičnoj dobi kao da i ne može biti bez pjevanja i bez pjesme. Divni sklad plemenitih misli, krasnih snova i nježnih osjećaja mladićeva srca podpuno se slaže sa bajnim skladom vesele i poletne pjesme, koju je mašta i vila umjetnica stvorila ljubimkom ljudske duše. Pjesma daje mladiću poleta i zanosa, jača krila njegovoj mašti, kida mu duh sa zemaljskog svieta i nosi ga u njegove idealne dvore; pjesma mu mekša srce, ako je nježna; ona mu budi muževan duh, ako je junačka.

Hrvatska mladež sklapala je vazda pjevačka družtva, da u vrieme dokolice nadje ugodnu zabavu uz veselu pjesmu. U tih družtvih bivala je pjesma onom dragocienom svezom, koja bi pripajala srce k srcu i koja bi od mladih umnika na narodnom polju pomagala hrvatskoj budućnosti i hrvatskom narodu sastavljat odvažnu i oduševljenu četu pravih otačbenika.

Godine 1876. ustrojilo se na hrvatskom sveučilištu pjevačko družtvo „Hrvatska lira.“ U to doba oduševljavala sve gradjane mladog sveučilišta samo jedna ideja Veliko-Hrvatstva, i tako je družtvo prve godine liepo napredovalo čvrstim jedinstvom i marom svojih članova.

Ali već sliedeće godine bukne očiti razkol. Složni u cilju, razkrste se mladi Hrvati u putevih, koji do njeg vode. Godine 1877. dodje u Zagreb austrijski nadvojvoda Albrecht, a predsjednik družtva sazove odbor, da vieća, ima li i „Hrvatska lira“ sudjelovat u nizu ovacija, što ih je grad Zagreb priredjivao austrijskomu nadvojvodi. Upravo polovica odbornika bila odrešito proti svakom sudjelovanju, nu tadanji predsjednik Gjuro Mišković odluči žalibože protivno svojim glasom. Nezadovoljni odbornici izstupe mahom iz družtva, a s njimi velik broj članova, koji od toga časa očito izticahu načela stranke prava. Družtvenu upravu zadrže protivnici, nu jedino pomoćju nepozvanih a dobro znanih faktora, ali družtvo obuze skrajni nered, što se vidi iz odborskih izvještaja od godine 1877. i 1878., gdje se veli: „da je članovi družtva zavladao nehaj i mrtvilo, i da družtvo jedva životari.“

Koncem godine 1878. bijahu u „Hrvatskoj liri“ u većini mladići slobodoumni, osvojeni vatrom pravog otačbeničtva, pa bi pod njihovom upravom „Lira“ uz hrvatsku pjesmu gojila i hrvatsku ideju — ideju slobode i napredka svih Hrvata. Ali ostanci nekadanje većine, oslanjajuć se na podporu svojih zagovaratelja, upotrebiše sva, pa i najnedostojnija sredstva, da u družtvu opet dobiju prevagu. A kad im to ne podje za rukom, bilo im je mnogo dražje, da se družtvo posve razprši, ili bar na neizvjestno vrieme suspendira, nego da ga prepuste jedino zakonitoj upravi. Tako i bude.

Te godine ostade mladež hrvatskog sveučilišta bez svog pjevačkog družtva. Pune tri godine ne bude dozvoljena

družtvena skupština, premda „Hrvatska lira“ nije razpuštena nikojom prievišnjom naredbom. Zalud je većina sveučilištnih gradjana poprimala sve mjere, da družtvo iznova procvate: svi napori i sve molbe ostadoše bez uspjeha. Mi bi o postupku stanovitih krugova mogli zabilježit po koju značajnu crticu, ali radje ostavljamo i ovo bezpristranu sudu misaonog obćinstva, tim više, što smo unatoč svim zaprekam postigli svoj cilj u „Hrvatskoj liri“, a davno prije uz iste nepogodnosti makar negativno i u „Hrvatskom domu.“

Nastupom ove školske godine složio se, od nekoliko na sveučilištu preostalih članova „Hrvatske lire“, privremeni odbor, koji je umolio nadležnu političku oblast, da mu dozvoli sazvati skupštinu, kojom bi „Hrvatska lira“ opet nastavila svoj rad i svoje djelovanje. Napokon bude ovaj put uslišana molba.

Dne 1. studena sazvana je izvanredna skupština „Hrvatske lire.“ Privremeni odbor mogao je na toj skupštini izkazati popis od preko 140 članova. Pod povjereničtvom gradskog viećnika, poglavitog g. Gjure Deželića, imala je skupština birati predsjednika, upravljajući odbor, revisijonalni odbor i dotične zamjenike.

U upravljajući odbor došla su ova lica: Belavić Mato, Bego Dujam, Grahovac Mirko, Hreljanović Guido, Klaić Petar, Kornicer Oskar, Lukš Josip, Milarov Ilija, Prebeg Vladko, Pukler Ante, Suzani Nikola, Vinković Božo, pravnici. Za revisijonalni odbor izabrani su: Haladi Franjo, Plemić Rikardo i Tentor Ante pravnici, a kao zamjenici upravljajućeg odbora: Draženović Joso, Durbešić Rade, Hozjak Mirko i Latković Fran, pravnici.

Od ovih odbornika izabran je većinom glasova predsjednikom pravnik Lukš Josip.

Tako je opet oživila „Hrvatska lira“ nastojanjem svekolike sveučilištne mladeži, a pogotovo revnim marom privremenog odbora, koji nije mirovao, dok za ovu krasnu misao nije predobio sveučilištnu i nadležnu političku oblast. Hvali mu i slavi bio i ovdje mali spomen.

Odbor sastao se prvi put dne 5. studena, da izabere druge častnike. U tom sielu izabran je podpredsjednikom Kornicer Oskar, blagajnikom Bego Dujam, tajnikom Vinković Božo, arkivarom Belavić Mato, blagajnikovim zamjenikom Grahovac Mirko, a tajnikovim Prebeg Vladko.

Ovo je kratak ljotopis akademičkog pjevačkog družtva „Hrvatske lire", kao što joj je kratak život od njezina preporoda. Istina, u njemu bude po koja praznina, ali mi ga i ovakova donašamo na ovome mjestu, jer almanak „Hrvatska" ima biti ogledalom cjelokupnog rada hrvatske mladosti. Neka dakle po njemu bar donekle hrvatski narod sudi svoju mladost i u toj struci — u veselu nastojanju oko pjesme krilatice!

„HRVAT"

akademičko literarno-zabavno družtvo u Pragu

Glavnom skupštinom od 24. listopada 1879. započelo je družtvo „Hrvat" u Pragu IV. godinu svoga života. Ljetopisi prošlih godina nahode se u zabavnicih: „Hrvatski dom" i „Hrvatska." Ove godine bude takodjer odlučeno, odazvati se pozivu izdavatelja zabavnika „Hrvatske", te u kratko predočiti obćinstvu ljetopis prošlih dvijuh godina. Svrha ovog družtva već je prije napomenuta, radi česa prelazim odmah na rad i važnije točke našeg „Hrvata."

U glavnoj skupštini izabran je odbor, i to: Ivan Štambuk, medicinar, predsjednikom; Ivan Nazor, medicinar, podpredsjednikom; Pavao Vukelić, tehničar, tajnikom; Stjepan Nazor, tehničar, blagajnikom; te napokon Ladislav Löffler, tehničar i Vatroslav Schwarz, medicinar, revizori.

Članova svega skupa bilo je 19, medju kojimi 6 Bugara i 4 Čeha. Iz ovog se vidi, da je „Hrvat" možda najmanje hrvatsko družtvo, nu da nije opet neznatno, to ću dokazati.

Naša braća Bugari susretaju Hrvate i ovdje velikom prijaznosti, kako je to već spomenuto u lanjskom zabavniku; a i sa Česi možda je krenulo nešto na bolje, nu o tom kašnje.

Sa poučnog gledišta takodjer naše družtvo nije nazadovalo.

U 12 redovitih sastanaka čitana su sliedeća predavanja: *Pavao Vukelić: O Mark-Antonu Gospodnetić-u, hrvatskom matematičaru XVII. vieka. Ivan Štambuk: O dihanju i kolanju krvi. Josip Kouble: Moje crtice iz Bosne. Vatroslav Schwarz: O razvitku zemlje. Petar Heinz: O leukämiji (bliedoboli). Aleksander Todorov: O bugarskom pjesniku Vazovu. Pavao Vukelić: Slika iz vojne krajine. Ivan Štambuk: O mikroskopičnoj sastavini životinjskog tiela. Ladislav Löffler: Put na Plitvice i u Bišće. Josip Ettel: Nekoliko dana po Dunavu i u Mehadiji. Ivan Nazor: O Jurju Baglivi-u, Dubrovčaninu i liečniku XVII. vieka. Ivan Štambuk: Tisućgodišnjica hrvatskog bogoslužja.*

Ova su predavanja bila većinom pomno izradjena i zato rado slušana. Ni družtvene knjige nisu čamile u prahu, a brojile su na koncu godine 252 svezka. Budi ovdje najtoplije zahvaljeno u ime družtva slavnim maticam: hrvatskoj, dalmatinskoj i srbskoj, družtvu sv. Jeronima, učenoj gg. F. Kuhaču, Gj. Deželiću i ostalim darežljivim prijateljem „Hrvata."

Novine, što jih družtvo dobivalo, koje bezplatno, a koje za pol ciene, jesu: Sloboda, Obzor, (Pozor), Narodni list, Narodne novine, Naša sloga, Galeb, Sriemski Hrvat, Vienac, Slovinac, Hrvatski učitelj, Pravo, Mjesečnik pravničkog družtva. Nabrajajuć ih ne možemo, a da se ne zahvalimo pojedinim uredničtvom, preporučujuć im se i za buduće.

Veselim srcem spominjemo, da je ove godine prvi put naše družtvo za korak dalje stupilo na javnost, priredivši uz družtvo „Slavia" „Preradovićevu večer." U prostorijah „Umelecke besede", dne 22. siečnja, svetkovala su ova dva družtva slavnu uspomenu neumrlog nam Prerada bogatim programom. Krasnom uspjehu doprinese najviše bratsko nam družtvo „Slavia", za liepi životopis i ocjenu našeg velikana ide pohvala kand. prof. Josipa Kouble-a, hrvatoljuba, člana i dobročinca našeg „Hrvata." — Osim pjevanja, deklamacija i drugih zabava, sliedila je one večeri tombola, po kojoj se je razdielio medju obćinstvo liep broj hrvatskih i českih knjiga, pa takodjer raznih proizvoda našeg domaćeg obrta, napokon slika pjesnika i njegova spomenika.

Ova nas je prilika nešto više približila českomu obćinstvu, a možda budemo još bolje napredovali na tom putu. Ne mogu, a

da ne spomenem jedan izlet što su ga Hrvati učinili do sv. Ivana. Tamo je, kaže narod i napisana tradicija, živio davno pustinjak sv. Jan, kraljević hrvatski, u jednoj špilji, da izbjegne progonstvu. Onamo su hodočastili Hrvati i obašli čarobnu špilju, i do nje crkvicu pobožnim počitanjem i tronutim srcem, a iz vrela, koje ondje iztiče, srknuše svi redom. Smućeni ostavismo ono mjesto, koje nam je mnogo u pamet dozvalo, promišljajuć, da možda to i nije puka bajka. Na povratku lievala kiša i plàkala nas, ali uspomenu onoga dana lje voda ne izpere!

Kod raznih zgoda družtvo je odpravilo pismenih i brzojavnih čestitaka i dopisivalo sa ostalimi hrvatskimi družtvi.

Konačnom glavnom skupštinom od 7. srpnja 1880. svršio je „Hrvat“ družtveni rad IV. godine svog obstanka, a Paji Vukeliću predano je vodjenje družtvenih posala kroz praznike.

Bojazan, što se je više puta pomolila u prošloj godini, da će nam družtvo propasti radi pomanjkanja članova, nije se na sreću obistinila, jer su se opet Hrvati iz raznih strana domovine sastali u glavnoj skupštini na 6. studena 1880. Imenovani su u odbor: Ivan Nazor, med., predsjednikom; Ivan Štambuk, med., podpredsjednikom; Pajo Vukelić, tehn., tajnikom; Stjepan Nazor, tehn., blagajnikom — zamienio ga kašnje Petar Baturić, med. —; Josip Cambj, knjižničarom — kašnje Šime Sladović, pharm. —; a revizori: Marin Mladinov, tehn. i Šime Sladović, — prvoga zamieni Ante Boltek, drugoga Ivan Frišler.

Članova brojio „Hrvat“ tekom godine do 21, od kojih 4 Čeha i 2 Bugara.

Zašto je braće Čeha u obće toli malo u našem družtvu, nije težko razumjeti, kad se promisli, da oni imadu ovdje mnogo svojih družtva, koja im nudjaju uz maleni prinos obilnih prostorija, knjiga i novina. Bugari, ćuteć se već sami dosta jakimi, da osnuju svoje družtvo, utemeljiše „Bugarsku sedjanku“; a da nisu popustile spone našeg davnog prijateljstva, dokazaše oni sami, došav in corpore iza prve svoje zabave na naš sastanak. Hrvati pohadjaju i sada njihove „sedjanke“, kao i oni naše, ter prisustvovasmo i k večeru bugarskog spisatelja Ljubena Karavelova.

Radinost ovogodišnjih članova opaža se najbolje u mnogih predavanjih, koja su bila čitana, a kadkad i živahno pretresavana. Evo im barem naslova: *Šime Sladović: Potres u Zagrebu; Ivan Štambuk: Hrvatski običaji u Dalmaciji; Pavao Vukelić: O photophonu; Ivan Nazor: Crte iz života hrvatskog mornara; Petar Baturić: Slike iz Dubrovnika; Šime Sladović: O hrvatskom primorju; Pajo Vukelić: Almanak „Hrvatska" u hrvatskoj književnosti; Josip Kouble: O Boleslavu Jablonskomu; Šime Sladović: O Petru Berislaviću; Ivan Nazor: O hysteriji; Mato Mandić priobćio je šaljivu igru g. Laginje: Šilo za ognjilo; Šime Sladović: Poviest grada Senja; Ante Boltek: O stenografiji.* Doista, liepe zgode za pouku i vježbu svih članova, a napose novajlija.

Ove godine pokazalo se je u „Hrvatu" toliko života, da se je mogla otvoriti i družtvena čitaonica. Ova misao davno je već lebdila pred očima ovdješnjih Hrvata, nu s financijalnih razloga nije se mogla izvesti. Uvidivši članovi, od koje bi koristi bio družtveni lokal, riedkim požrtvovanjem odlučiše doprinašati u tu svrhu svaki prema svojim okolnostim, a na 4. prosinca 1880. pokazaše, što mogu složne sile. Taj dan nadjoše se Hrvati za prvi put u čitaonici „Hrvata", gdje je smještena i družtvena knjižnica, narasla do 313 svezaka, i sve novine. Čitaonicu pohadjali su izim članova i gosti, nekoji pače redovito do konca godine. Novina dobivali smo preko 20; na dar: L' unité nazionale, Le Nord, Sriemski Hrvat, Bosansko-hercegovačke novine, Viestnik hrvatskog ark. družtva, Katolički list, Narodne novine, Agramer Zeitung, Parlamentär, Našu slogu, darivao je M. Mandić, član, Koledu, darivao J. Kouble, član, Fanfullu g. Nazor, član; za pol ciene: Vienac, Slovinca, Narodni list, Slobodu, Obzor. Srdačna hvala dotičnim uredničtvom, družtvom i pojedincem, koji su se i ove godine sjetili našeg „Hrvata."

Grozna nesreća, što je snašla naš bieli Zagreb, duboko je ganula naša srca; u prvi mah sakupismo i poslasmo svoticu od 37 fr. Zatim se je izabrani odbor neposredno obratio vojnom zapovjedniku i načelniku grada za kakvu pomoć, što je i sretno uspjelo, hvala starom prijatelju Hrvata, odvj. Dru. Ružički, koji nam je kod toga pomogao.

Ovu bi godinu našeg „Hrvata" mogao ubrajat zbilja

medju najbolje, da se ne bude pojavila mala nesloga, s koje izgubi nekoliko članova. Uzrok je tomu tako neznatan, da ne vriedi ni spomena, tim više, što „Hrvat“ nije time ništa izgubio.

Ima još sitnica, koje izostavljam, jer ne imaju važnosti. Budi još pri koncu spomenuto, da je družtvo dopisivalo sa svimi ostalimi hrvatskimi družtvi i nekojimi slavenskimi, a kruto požalilo razpust svojih drugova u „Velebitu“ i „Hrvatskom domu.“

Da su članovi često razpravljali o potrebah i nepogodnih okolnostih našeg naroda, najbolje proviruje iz oprostnog govora našeg predsjednika: „. . . . . Vaša požrtvovnost najboljim mi je dokazom vaše ljubavi prema domovini; nastupajućimi praznici vi ćete sa sveučilišta saći kolibici svog naroda, da na samom vrelu uzmognete upoznati nevolje, koje ga tište, a o kojih se je više put rieč povela. Sveta nam je dužnost, tražiti svemu lieka, ako hoćemo biti harni sinovi hrvatske domovine, a imajuć vi to pred očima nije me strah, da ćete kolebati ondje, gdje je kužni vihar zavitlao s onimi, koji nemaju ni srca ni znanja. Takove neprijatelje moramo više žaliti, nego prezirati, a neustrašivo stupat dalje na svom putu, dok nastane tišina, dokaz, da je borba proti naravnom i povjestnom pravu prestala onako, kako je i počela. Napred dakle, braćo, pod stiegom hrvatskog prava!“ .... Ovimi riečmi zaključena je X. glavna skupština družtva „Hrvata“, na 13. srpnja 1881., a članovi se razidoše na praznike u svoj hrvatski narod.

PJESME

HRVATSKOJ

Sa Tebe su strgli kraljevsko odielo,
Izranili tvoje božanstveno tielo,
Robinja si tužna, mučenica prava!
Izdajom i zlobom svezali Ti ruke,
Stvorili Te žrtvom sebičnosti puke —
Al Te moje srce ipak obožava!

Biedna si sirota, kraj obilja svoga,
Od uresa davnih nemaš ni jednoga:
Do li krasne zemlje, divne grudi Tvoje,
Do li bistrih rieka, Tvojih suza sjajnih,
Do l' u gorah gvoždja, osvetnika tajnih,
Oj za njimi davno gine srce moje!

Ah, to mene boli! . . . Ti nemaš slobode,
Nemaš svoje soli, ni kruha ni vode,
A kraj divnog svoga i tolikog blaga!
U narodà vieću Tvoj se glas ne broji,
Al su tomu krivi tek sinovi Tvoji —
Ipak si mi mila, ipak si mi draga!

Od Adrije tamo, do hladna Timoka,
Od Balkana, pa do Triglava visoka
Svud su Tvoja djeca — i svud sreća huda!
Tu se oni krste raznimi imeni,
Al su za to davno sužnji zarobljeni,
Jer razdiru sami Tvoja divna uda!

Oh, gdje Ti je slava, kruna, mač i žezlo,
Zar je Tvoje tielo u krvi ogrezlo,
Da viek čamiš jadna posred robskog čama?
Gdje su sada Tvoji nekadanji dani,
Gdje su Krešimiri, Zrinski, Frankopani —.....
Davno li ih, jao! krije grobna tama!

Ipak hman me pute: slaba si, malena,
Od vlastite djece podlo ostavljena:
Ta i ja sam vazda trpio i strado!
Na lagodi slabić, znadem, živi radje,
Al slobodu sticat mnogo li je sladje,
I žrtvovat za nju svoje žiće mlado!

Nek' se diče Rusi svojom veličinom
I Francezi umni slavnom otačbinom,
Il Englezi marni svojiem mornarstvom!
Ne zavidjam njima sve vrline ote:
Van Hrvatske za me ne ima ljepote,
Ja se njome dičim i njenim — „barbarstvom!“

Klevetnici pusti, ptice zlokobnice,
Podlost im je duša, nepoštenje lice,
Vriedjaju Te tako, majko moja zlata!
A ne znadu jadni, da si tisuć ljeta
Umjeću i znanju apoštolka sveta —
Al Hrvatska Ti si — sad im nepoznata!

Jest, Hrvatska Ti si! meni sve na svietu
I zanosan evo duši u polietu
Slavim Tebe pjesmom, Tebi posvećenom!
A jedanput valjda dočekat ću zgodu,
Da se borit mogu za Tvoju slobodu,
Pa da jednoč bar Te vidim osvećenom!

Ah, ta miruj srce, miruj dušo čista,
Najdivnija nada ko zora se blista,
Budućnost je naša, ma se tko protivi!

Hrvat već i sada robske lance stresa,
Vesela mu klika ori do nebesa :
Hrvatska je evo spašena, da živi ! . . .

ŽRTVAM

Ciel Vam život bio napor ljuti
Za slobodu, za hrvatska prava,
Al najljepšim viencem po sto puti
Mučenička smrt ga ovjenčava.
Rodna zemlja već Vas davno krije,
Zaludu Vas smjela miso traži ;
Genij roda gorke suze lije
I nad Vašim grobom stražu straži.

Pust je grob to, kano pusti kamen,
Ali nad njim tajna iskra svieti,
Tajna iskra sinut će u plamen
I sve prave Hrvate zanieti . . .
Cvieća nema, da taj grob Vam kiti,
Al ne ćemo toga zaman žalit :
Već će na njem rujnog cvieća biti,
Mi ćemo ga žarkom krvlju zalit !

Vi ste pali, junački ste pali,
Kao negda djedovi Vam stari,
Jerbo niste podnositi znali,
Da Vas gaze — — i — — —!
Al zahvalnost je li bar kolika ?
Ah, pretežke s nje me tuge more :
Vam na grobu nema spomenika,
Hrvat seljak nad njim plugom ore !

Ali nad njim tajni vjetrić kruži
I Hrvatskom čudne glase vije:
— Krv nevina jošter k nebu tuži,
Jošter ona osvećena nije! —
Šuti, vjetre! mi smo na životu,
Makar kako žalostnom i nujnom;
I mi ćemo oprat tu sramotu,
Oprati ju našom krvlju rujnom.

Crni petak nije već daleko,
Crni petak izdajničkom rodu,
Pa će ljuto, ljuto stradat neko,
Kad Hrvati potraže slobodu.
Oj slobodu! za koju ste i Vi
Poginuli u najljepšem cvietu:
Oj slobodu! za koju ste živi
Žrtvovali svu sreću na svietu!

Kad Hrvatska zasine slobodom
Dignut će Vam tek spomenik dični,
I mi ćemo Vašim smrtnim godom
Zaklinjat se: bit Vam vazda slični!
A do tada, nek ko zviezda mila
Vaša spomen našim nebom blista,
Nju ne može bar nijedna sila
Iztrgnut nam, a iz srca čista! . . .

MOM UZORU

Oj da mogu najdivnije glase
Složit divnog sbora hrvatskoga,
Da zanosan piev mi razglasa se
Diljem cielog svieta širokoga:
Jošte, starče, vriedan bio ne bi,
Zapjevati — a u slavu Tebi!

Jer da su mi slabe rieči ove
Jače još od silenoga groma,
Sladje još od harfe Davidove,
Proslavio ne bih Te siroma
Onom slavom, što ide jedina
Najvećega hrvatskoga sina.

Robstva noć bje spustila se na nas
Mučeći nas poput težke mòre,
Težko robstvo tišti nas i danas,
Težke rane na srcu nam gore;
Očaj svuda — al da ne bje Tebe,
Ne bi jadni ni znali za sebe!

Poviest su nam zaniekati htjeli,
Brisat s svieta naše ime slavno,
Pa bi bili zlotvori nam smjeli
U svom biesu uspjeli odavno,
Da Ti nisi roda tužni jao
Dobro čuo i branit ga stao.

Život ciel si žrtvovao rodu,
Učeć cienit sveta prava svoja,
Učeć žalit propalu slobodu,
Al ne za nju napora i boja;
A Hrvatska sirota je mati,
Nema čime, da Ti ljubav vrati.

Ni ne pitaš! najljepša Ti plaća
Divna četa zanosnih Hrvata,
Što se samo pod Tvoj barjak svraća,
Za Te će i na paklenska vrata:
Kamo l' da ju pustom vikom splaše
Kukavice — izdajice naše!

Kazo si nam pravu otačbinu,
Što ju sada prekrila žaloba,
Odkrio nam staru veličinu,

Uzkrisio Hrvatsku iz groba,
Razplamtio želju starih dana,
Divnu želju Zrinskih-Frankopana.

Na Tvoj pojav drhću već tirani,
Riečim Tvoja ljuća ljutog mača,
Davno su im odbrojeni dani,
U svom vrtu ne trebamo drača;
Kroza Te smo tek podpuni ljudi,
Čelik srce — čelične grudi.

Nek slobodno u gvoždje nas metnu,
Pa i život nek nam pusti skrate,
Ne bi l' vidli otačbinu sretnu
Rado ćemo i ginut uza Te:
Jer što ne bi žrtvovao iko,
Gdje si Ti već žrtvovo toliko!

Za Tvoj život tisuću života
Po hrvatskoj divnoj zemlji žive,
Želeći uz stotinu milota
Sačuvat Te, a od sreće krive,
Moleć, da Ti bude vidjet dano
Svoje djelo — slavom ovjenčano!

Vidjet sretnom liepu Hrvatsku si,
Oproštenu od tudjinskih hira,
Ne bi l' svietli mučenički dusi
Jednoč našli pokoja i mira:
Ne bi l' i njim sjala vječna slava,
Gdje god Hrvat Tebe obožava!

Hrvatsko ne tuguj! jerbo mati,
Što je takvog porodila sina,
Nije samo, da u robstvu pati
No da sine s njegovih vrlina!
Hrvatsko ne tuguj! man' se toga,
Dok god imaš Starčevića svoga! —

ZVONJELICE

I

Bolje stokrat da usmrtno tane
Tiek života jednoč mi uzkrati,
No da motrim, gdje nesložne dane
Duže traju nesretni Hrvati.

Jer Nesklada gdje no vatra plane
Gine slobod i napredak zlati,
A sâm prezir iz potaje grane,
Da gorljivo svako dobro skrati.

Dočim Sloga, ta boginja bajna,
Divnom luči k radu ljude vodi,
Ko mornare noćna zviezda sjajna;

Složno dakle, vi sokoli sivi,
Rad i napor nek vam srdcu godi,
Da nam kroz njih Hrvatska oživi!

II

Ne bludite tumarajuć, čeda,
Ne cienite pogubna načela;
Samo nebo vazda na vas gleda
I hrvatskih povorka andjela.

Dosta muka, nepravda i bieda
Pretrpi vam otačbina ciela,
Dosta s tudje bjesnoće i jeda,
Al i s djece izdajničkih djela!

Prenite se, već je skrajno doba
Razpršite zlokobnicu tamu,
Koja krije hrvatskoga roba:

Dobit opet narodnoga kralja,
Domorodnom posvetit se plamu,
Mila djeco, bezuvjetno valja! . . .

III

Desi li se, da na tome svietu
Možniji vam od vas reknu stvori:
Prezirajte vašu zemlju kletu,
Gdje no adski za nas oganj gori! — —

Prezrite njih! i poganskom svjetu
Oprite se, ko što um vam zbori,
Grmnite im: da djedinu svetu
Ljubit ćete, dok vas smrt umori!

Recite im, da ste vi Hrvati,
Jer slast riedka, velika je dika,
Ponosno se tim imenom' zvati;

Da volite, da sijaset striela
Pogodi vas vječnog gromovnika,
Neg hrvatskih odreć se načela!

IV

Stas je vitak, reć bi tanka jela,
Andjeosko, zamamljivo lice,
Ko jabuka rumenkasto biela,
Crni prami, ko svilene žice;

Oko munja, a pogled je striela,
Orijaše što obara nice:
Eto slike zemaljskog andjela,
Eto krasne, mlade Hrvatice!

Zašto dakle, dobri sinci moji,
Tudju ženu tražiti po svietu,
Tudjim mliekom da vam čedo doji?

Nè, tim više ne strujite tiekom,
Jer se dobro veli o djetetu:
Jezik sisa sa majčinim mliekom!

V

Ljubav, braćo, neki žar je plamen,
Neka sila, što nas k nebu diže,
Što smrtniku ne daje, ko kamen
Lednim srcem, da po zemlji gmiže.

Oj ljubite! jer je ljubav znamen
Vječne luči, što nam s neba stiže;
Prava ljubav obljubljen je plamen,
Kog nam narav u duši užiže.

Ona nema medjaša ni mjere,
Ide, leti — kud ju srce vodi,
Ne zna roda, ni razliku vjere!

Dà, i tudje ljubit vam je dato,
Vašem srcu kad ozbiljno godi,
Ali tražit podnipošto za to! . . .

JAVOR-GUSLE.

Kad mi nekoč rod srto u boje,
Za slobodu krvcu da prolieva,
Duh Hrvatstva uzo b' gusle svoje,
Da mu pjesmu o njojzi pripieva.
A sad mirno javor-gusle stoje
I tek tužan s njih se jek razlieva,
Kad u robstvu divno srce koje
Pukne s tuge i pretežka gnjeva.

ZRINSKI-FRANKOPANKA

Pojmò pjesmu, mili druzi,
Pjesma nam je srca jek.
U veselju i u tuzi
Mila kano mača zvek!
Često ga je Hrvat trgo,
A tudjincu tek na spas;
Ali on nas u zlo vrgo,
Za uzdarje — prezrev nas!

Gdje slobode sad su dani,
Što ih Hrvat cienit zna?
Gdje li Zrinski-Frankopani,
Gdje su ona lava dva?
O, tko svoju zemlju ljubi
I tko ne će biti rob,
Tomu krvnik glavu rubi,
Taj u hladan pada grob!

Ali takvi dični muži
Živu dok i narod sav;
On za njimi vazda tuži,
Ko na grobu miran lav!
Slabić tekar suze lije,
Muža resi uzdah tih:
Rod im pjesmom spomen vije
I veliča pjesmom njih.

Pojmo slavu mučenika,
Što se nisu dali trt,
Već su rado spram silnika
I u samu pošli smrt!
O tko svoju zemlju ljubi
I tko ne će biti rob,
Tomu krvnik glavu rubi,
Taj u hladan pada grob! —

TAJNA MISO

O nemojte imena mu sveta
Niti tihim daškom spominjati,
O nemojte, da mu zloba kleta
Čisti spomen svojim jalom blati!

Sve je pusto vrh njegova groba,
Pusto kano u samrtnoj tami;
Tužno kano i to tužno doba,
Gdje vam narod još u robstvu čami!

Smaknuli ga — pa još podlo toli,
O ta tuga sve me mori jače!
Al vi suzom ne blažte si boli,
Jerbo junak samo krvlju plače.

Neka za to bude rosa sjajna
Mjesto suza njemu na grob sveti,
A tek spomen — naša miso tajna:
Da je hrdja — tko se ne osveti!

S ČESA PLAČE DUŠA MOJA

Jer te glodju sa svih strana
Ko hijena kosti mrtve;
Jer za tudju obiest pustu
Silne moraš sipat žrtve —
Plače duša moja!

Jer žuljevi jadnog roda
Premalo su mrkom vuku;
Jer i krv mu da izpiju
Milijuni dižu ruku —
Plače duša moja!

Pa još jer si tužna, jao,
Na sinovih take sreće,
Gdje ti pravo diete tvoje,
Vrat u tudji jaram meće —
Plače duša moja!

Svanut će ti liepi danak,
Ko i drugim što je sino;
Ali kad? — Jer ne znam tužan,
Kad će sinut, otačbino,
Plače duša moja!

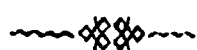
KAKO TKO

Gdjekomu se mili
Sisat sladki med
S usna djevojačkih
Dan, noć, — upored.

Gdjekomu se mili
Oštra mača zvek,
Gdjekom kavga luda,
Gdjekom pokoj tek.

Oj, a meni kaplju
Rujna vinca pit,
I uz vino brige
Sve zaboravit,

Pa zagrmit pjesmom,
Ko što grmi grom:
— Da sloboda živi
I hrvatski dom! —

„HOCH KROAT“

Kad hoće buknut rat,
Tad kliče: „Hoch Kroat!“
Austrija;
A kad donese mir
Hrvatske krvi vir —
Nit za nas zna
Austrija . . .

TVRDA VJERA

Ima l' išta ljepšeg od slobode,
Od djevojke, kad ju na pir vode,
Ima l' išta sretnijeg od braka,
Kad se snadju do dva srca pojednaka?

Ima l' išta sladjeg od cjelova,
Tih najsladjih ljubavnih darova,
Ima l' išta boljeg od drugara,
Kad ti težka tuga biedno srce shara?

Meni će, na muke kad me metnu,
Tvrda vjera blažit dušu sjetnu:
Žrtvovah se rodu mile volje —
Kud ćeš ljepše, sladje, sretnije i bolje?!

NAJMILIJE

Otac, mati, braća, druzi,
Sve to toli milo mi je;
Polja, šume, gore, luzi —
Al Hrvatstvo najmilije! . .

NEKOČ I SADA

I

Pjevao bih, al mi duša plače
S gorke boli i sa težka jada,
Kada vidim, gdje više i jače
Sviest i spomen slavnih dana pada.

Susjed prot nam oštri svoje mače,
Oštreći ih posmrtnicu sklada,
Biesan kličuć: ne će bit inače,
Izkorienit taj ću narod sada!

Tko priskrbi jade te tolike,
Te u propast bezdanu nas rinu,
Da nas vječna prikrit bude tmuša?

Znam ih, znam ih griešnike velike,
Što no nà dom navlače nam tminu:
To je plemstvo — prokleta mu duša!

II

Okić grade, na što si mi pao,
Gdje su tvoji gospodari stari?
Nekoč ti si medj' prvimi sjao,
A sad nitko za te ni ne mari!

Ponosan si na kam stanac stao,
Oholeć se svojim' gospodari;
Život mnogim junakom si dao,
I Bakačem slavu ti udari.

Sad si sjetan, korov tebe ljubi,
Jer te tvoji ostavili bani,
Da se sove oko tebe rote.

Stari grade, gubi mi se, gubi,
Već se slavni ne će vratit dani —
Sad Bakači — samo te sramote!

III

Ti još stojiš, ti orlovsko sielo,
Noge tvoje jošte Kupa hladi;
Oj, al zašto smrklo ti se čelo,
Ko da stari još te more jadi?!

Ti si svoje dovršio djelo,
Stara slava ne će, da se mladi,
Sad te tuge prikrilo je velo,
Nema Petra, da ti pokoj sladi!

Znadem sve to, znadem jošte više,
Ozlju grade, — al mi mučat valja,
Jer tvoj krvnik još izdahno nije!

Umro nije, ali već izdiše
S nepravica i sa crnih zala,
Te već smrtni barjak mu se vije! . . .

IV

S truna svoga gledaš ti na more,
Kano soko s visokog oblaka;
Tvojom glavom vjetrovi vijore,
Pojuć pjesmu trsatskih junaka.

S te se pjesme odjekuju gore,
Podzidina trese ti se jaka,
Ko da davni spomeni te more
S tužnog pâda tvojieh prvaka.

Darovana i ti jabuka si
Podlim slugam za podlije čine,
Što si jednoč snivo o slobodi!

Trsat grade, prolazni su časi,
Tvoja zviezda sa obzorja gine,
Al i gine — izdajnoj gospodi!

V

I vi i vi, ptice doselice,
Saletiste zavičaj mi mili,
Pa mu divno izraniste lice
I svojim' ga prekriliste krili.

Vi otrovne posadiste klice,
S kojih još mi biedan Hrvat cvili,
S kojih i sad strada nemilice,
Jer već sve ste u svoj žakalj slili!

Oj dakako! Hrvatska je sretna,
Ima svèga, što vam srcu godi:
Vina, žita, blaga, tučna krda.

Oj, a ne zna l' vaša duša sjètna,
Da Hrvatska jošte nečim rodi:
Desnicâ je, a i gvoždja tvrda! . . .

NEMOGUĆE

Žrtvovat ću za te svoju sreću,
Dobra brata, sestricu ljubeću,
Divno čedo, što ga ljubim vruće,
Tek bi jedno bilo nemoguće:
Uztražiš li, da Hrvatsku izdam,
Pa da tim se još uzà te gizdam!

IZA SMRTI

Kad me pusta samrt smota
Ne zovite popa k meni,
Jer ne bjesmo za života
Nikad druzi obljubljeni:
On je kleo sve za cielo
Za što ja bih u boj srno,
I što meni bilo bielo,
To je njemu bilo crno.

Nit ne zovte tužnih baka,
Ni njih nisam ljubit znao,
Da me plaču siromaka,
Što sam eto u grob pao!
Ja proživjeh sreće dosti,
Al i mnogi danak tužni,
Sad duh ide vječitosti,
A tielo smo zemlji dužni.

Već pozovte sve drugare,
Prijatelje žića mlada,
Koji za me štogod mare
Još i posred grobnog hlada;
Namaknite vina rujna,
Ne bi l' strli svu žalobu,
Jer ne želim srca nujna
Nikom za me ni u grobu.

Pa nek pjesmu zapjevaju,
Al hrvatskog pravog kova,
O krvavom zagrljaju,
O poletu sokolova —
Neka kliknu: bura tu je
Jedan listak nam odniela,
Al će za njim sred oluje
Vazda ostat gora ciela!

I kad zveknu pune čaše,
Kano složne sablje bratske,
A u zdravlje majke naše,
Divne majke te Hrvatske :
I moj duh će u toj jeki
Kao tajan uzklik bludit,
Pa ih drugoj puteć zveki
Na osvetan boj ih budit !

Da ne traju zalud dane,
No da oštre mače ljute,
Pa da srnu na tirane,
Podrežu im malo skute !
Tad će i moj krst na grobu
Sam se oštrim mačem stvorit,
Hrvatskom se nudit robu,
Kad ne mogu sam se borit ! . . .

PARABOLA

Drhće srce sred njedara,
Zima vjetru progovara :
— Kud ćeš vjetre, moj djeveru,
Kud ćeš tamo pram sjeveru ?

Hladnije su tamo grudi,
Podliji su podli ljudi :
Nema srca u barbara,
U njemačkih zulumćara. —

Muklo vjetra šum se ori,
Pusti vjetar zimi sbori :
— Moram dalje, moja snašo,
Ne bi l' jednoč mira našo !

Uzdasi sred robstva zime
Biednog roda rodili me,
A u onih leži strana'
Grob Zrinskog i Frankopana. —

Ko da ciela narav jeca,
Il Hrvatske plaču djeca;
Drhće srce sred njedara,
Zima vjetru odgovara:

— O tad hrli ti do mete,
Pa izkopaj kosti svete,
Ter ih rodnoj zemlji vrati,
Kad već ne će — ti Hrvati! —

BLJEDILO MU VJEČNO...

Bljedilo mu vječno osulo je lice;
Ti ga pitaš dievo: odkud uzrok tomu?
Za izpovied znaš li na kriocu tvomu,
Šaptale mu što su bliede ju ustnice.

I sjećaš se kako zirnula si njega,
Divnim svojim okom sjetno i duboko,
Da je umah njegvo poniknulo oko,
Kô u ponor gledjuć sa strmena briega.

Ti si dobro znala, da ti ljubav nudja,
Pričajuć ti sanju svoga srca tajnu;
Pa mu sjetna šanu onu riečcu vajnu,
Da si njegva srcem, al sudbinom tudja.

Gledj, od onog dana gasnulo mu sunce,
Bljedilo mu vječno osulo je lice;
Pjesma mu je šapat lipe samotnice,
Što se tiho sliega grobne na vrhunce.

Al' se nè boj zato! nitko te ne kori,
K čemu žalit ono, čemu lieka nema?
Njegvo srce tiho u grudijuh driema,
Nit ga radost grije, nit ga tuga mori.

Jer on dobro znade, da će oči tvoje,
Kad u grobu kosti počivat mu budu,
Suzicom narosit zemljice mu grudu,
On će mah razumjet, uzrok suzi što je.

Zašumit će tada nad grobom mu bori,
A sjetan će slavulj blagoslov ti rieti:
— Oj neboj se dušo! sladko ti je mrieti,
Vječna ljubav vlada u nebeskih dvori'.

POSESTRIMI

I Susret

Uviek bijah crne kobi,
Uvieke sam crne sreće,
Prekasno si, posestrimo!
Došla meni na susreće.

Kano glasnik o slobodi,
Što dolazi biednom robu,
Kog je dugo, dugo čekô,
I dočeko tek u grobu.

Kano mjesec — iza bure,
Kad na moru sjetan sine,
Kad već čamac skršio se,
I kad na dno sve umine.

Tako su mi, posestrimo,
Zasinule oči tvoje:
Tek nad rakom srca moga,
Na garištu sreće moje.

Ah u tamu sudbe moje
Nek me tvoje oči vode;
Posestrimo! zašt' te sretoh,
Tek kad minuh most slobode?!

II Stručak kose

Istom što te vidjeh:
Da se s tobom dielim,
S tvojim milim okom,
S tvojim licem bielim?

Da ne gladim više:
Tvoje vilinprame,
Da ne ljubim ustne,
Pune sladke mâme?

Da ne hvatam više
Čarobne ti ruke;
Tvoje sladke pjesme
Da ne slušam zvuke?

A kad ti umineš,
Zasvietlit će meni:
Ostavljeni zalog
Vječnoj uspomeni.

Dala si mi stručak
Svilenog si prama;
Sve ostalo mašta
Satkati će sama.

Pod svilenim pramom
Čelo ti visoko ;
A pod njime sjajno,
Sokolovo oko.

A u oku dušu,
Punu sladkih sanja ;
I na ustnah pjesmu,
Srcem što ozvanja.

Dok u duši slika
Osvane mi živa,
Što na srcu mome
Za uviek počiva.

Odlanut će tada
Sve mi srca muke,
Kô na dodir tvoje
Čarobnice ruke.

III Zadnja kitica cvieća

Na rastanku znadem,
Što si bila meni ;
Najmiliji tako
Cviet je u jeseni.
Na proljeće sjeća
Umiruće cvieće ;
Rastanak nas sjeća
Na časove sreće.

Ah ! proljeće doć će
Na oživljaj cvieću ;
A ja možda nikad
Tebe vidjet neću.
Možď s kiticom zadnjom
I srce povene ;
Možda skupa s njome
Zakopaju mene.

ZA ROD I SLOBODU

Hrvatice mlada,
Ti rumena ružo!
Ti ne lomi rùku,
Ti ne tuži tako!

Nadošla je jesen,
Odprhnuo slavulj,
A tvoj dragi davno
Pošo u boj ljuti.

Ali ti se ne boj,
Da će past 'u boju,
Gdje ga tako divna
Tvoja ljubav štiti!

Ti mu ne bi mogla,
Stavit krst nad grobom,
A još manje, dušo,
Okitit ga cviećem!

Nit bi mogla k njemu
Privest draga sina,
Da bar zna, gdje otac
Vječni san počiva.

Al ako i padne,
Ti se tješi time,
Da je rado umro
Za rod i slobodu!

Pa sumračjem tihim
Šalji uzdah blagi,
Ko ljubavni pozdrav
Do njegova groba!

O na tom će grobu
Lovor slave cvasti,
Pa nek njemu uzdah
Šaptne tiho — tiho :

Ti lovore viti,
Spusti svoje žilje
U taj grobak hladan,
U srce junaku.

Pa mu tiho reci :
Pozdravlja te draga,
I sin će joj ginut
Za rod i slobodu !

SONETU

Mrzim robstvo, ko tartarske tmine,
Kano srdu, ko zlikovca tata,
Mrzim silno odmetničke sine,
Koji traže „ovisnosti“ vrata.

Žalim pticu, kad joj slobod gine,
Kada žica, ma od suha zlata,
Ne da njojzi, da se željno vine
Hitrim četam žuborećih jata . . .

A ja ipak — oj slepoće moje —
Još ko diete bez dostatnih sila
Verige sam obljubio tvoje.

Ali srećom mamljivi sonete,
Mudro sad ti kliče moja vila :
— S bogom, čami . . . a misli nek lete ! . .

DJEVOJAČKO OKO

Neki vele: Djevojačko oko
Vratašca su udobna i mila,
Kud se ide daleko, visoko,
Tamo krugu idealnih sila.

Drugi ciene: Ubava je staza,
Koja srcu neprekidno vodi,
Jer klisura ne ima, ni jaza:
Blažen onaj, koji po njoj hodi!

Dočim pjesnik sa skromne strune
Ove zuje čaroglasne šalje:
Ono krade prestolja i krune,
Tamnica je za care i kralje.

Čudna knjiga iz drevnih vremena,
Koju svedjer svak inače štije;
Otrov-izvor nesmiljenih žena,
Čovjek mre — pa opet iz njeg pije! . . .

ČEZNUĆE

Kad se nebom razaspu zviezdice,
Pa se svietu razdragano smiju,
Moje oči zamute suzice,
Moju dušu težke tuge biju.

Pitaš zašto? — kazat ću ti rado:
Baš su tako i onda sijale,
Kada su me, još djevojče mlado,
Tvoje ustne svojim zlatom zvale.

Ti si meni kazivao tada :
— I ja poznam do dvie zviezde sjajne,
Al njihovo ime, dievo mlada,
To su sladke, sladke moje tajne !

Ti ćeš istom za njih doznat dušo,
Kad ogledaš u zrcalu lica ;
U tih zviezdah sve sam slasti kušo,
U tih zviezdah, u tvojih očica' ! —

Pa kad sada gledam nebu gori,
Svaka zviezda spomen mi je blaga,
Od čeznuća srce da izgori — —
Daleko si, moja dušo draga ! . . .

SPOMINJANJE

Ko u snu željna duša mi te gleda,
Zabòravila još te jadna nije ;
Jer od tebe se srce odtrć ne da,
A oko svuda samo tebe zrije.

Ko u snu slušam rieči mile netom :
— Zaboravit ah ! nigda nemoj mene !
A ja ti vjerom zaklinjem se svetom,
Ne tùguj s tog, već utri plačne zjene ! —

I tim se trže, a na ustnah mojih
I sad još tvoj mi zadnji cjelov gori ;
I ja se zakleh ljubit samo tebe,
Dok u grob hladna smrt me ne obori !

Ti krenu vjerom, ti izdade mene,
Za drugom dievom želje ti se viju ;
Ti sve si moje satro uspomene,
U njenom oku sad ti zviezde siju.

Iz srca ne ću za to da te gonim,
Nit proklinjat te, dragi, za to ne ću :
Ja ginem, venem, gorke suze ronim
I vruće molim — a za tvoju sreću ! . . .

D A N

Dan je, krasan dan,
Ali sunce sja zaman,
Gdje ja motrim sunce svoje,
Blagosivljem krasan dan.

Dan je, krasan dan,
Ali sunce sja zaman,
Gdje pokapam sunce svoje
I proklinjem krasan dan . . .

GLOSSA

Sunce moje, željo moja, gdje si?
Da l' me čekaš svoga vjerenika,
Il već bračna koprena te resi,
Il si žrtvom hladnog okostnika?!
Sve me mori, sve me srce zebe,
Da svojinom tudjom, dušo, nisi,
A da su mi zamjenom za tebe
Tekar suze i uzdasi tisi! . . .

Jovan Hranilović.

Kad ko zlato na svilenu sagu
Sunce motrim vedrih na nebesi',
Ustne šapću molitvicu dragu :
Sunce moje, željo moja gdje si?

Od miline cvieće perca širi
Na sjaj sunca nebu sa zrenika,
A moj uzdah nose ti zefiri,
Da l' me čekaš svoga vjerenika?

Blažen motrim ruže nježnu boju,
Tako nježna, dušo, i ti jesi;
Oh, a znaš li žarku ljubav moju,
Il već bračna koprena te resi!

S tuge trnem i na rečcu otu,
Ko na zlobu podla klevetnika;
Ti si moja, jesi l' u životu,
Il si žrtvom hladnog okostnika?!

Za tvoj život i za tvoju sreću,
Ja bih rado žrtvovao sebe:
O da živ te ja pregorit ne ću
Sve me mori, sve me srce zebe!

Ta moj život, vedro nebo moje,
Na tom svietu tek jedina ti si!
A sve misli tajnom tugom dvoje,
Da svojinom tudjom, dušo, nisi!

Niti mislit ja ne mogoh na to,
Da me u dnu srca ne zazebe,
Sve razkoši, biserje i zlato,
A da su mi zamjenom za tebe.

Ali ljubav — tek su sanjke zlate,
Na tom svietu ti već više nisi!
Sad još samo sjećaju me na te
Tekar suze i uzdasi tisi! . . .

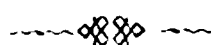

ZOROM

Na nebesih zadnja
Zviezdica mi mre,
Moje oko biele
Već joj dvore zre.

Bajnim vrtom blista
Rose divni sjaj,
A ptičice poju
Kroz taj mili kraj.

Al kad ona dodje,
Ruža medju cviet:
Zamuknut će ptice,
Zaniemit će sviet! . . .

DJEVOJKA I SLAVULJ

Usred vrta cvjetna
Jorgovan se njiše,
Navrh jorgovana
Slavulj, čuj, biljiše.

A kraj jorgovana
Stoji mlada dieva,
Bliedo lice krije,
Vruće suze lieva.

Kad to vidje slavulj,
Prne u vrt drugi,
Da ne smeta ovdje
Andjela u tugi . . .

NEKA TI BUDE

esto si dušo,
Gledala mene ;
Moljah te cjelov,
Rekla si : Ne, ne !
Sborit si znala :
— Mladci su lude !
Praštajuć rekoh :
— Neka ti bude !

Prošla su jednoč
I ta vremena,
Starcu si siedu
Postala žena ;
Rado sad sboriš :
— Ljubni me nude !
Praštajuć velim :
— Neka ti bude !

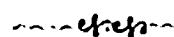

ONA JE

dje si moja
Mila drugo,
Što te čekam
Tako dugo ?
Cvieće sklapa
Vedje svoje,
Umorno je
Tielo moje.

Sve već sladki
Sanak sniva,
Mjesečina
Noć cjeliva.
Zviezde kroče
Putem svojim,
Ja pred tvojim
Dvorom stojim.

Al ko rajska
Vrata bajna,
Otvara se
Dver mi tajna ;
Tek što pitah
— Bože što je ?
Šaptnu srce :
— Zlato tvoje !

SPOMEN

vietak ljubim, jer ga negda
Tvoja kosa krila,
Gledjući ga pitam sjetan :
— Gdje je doba mila ?

Gdje je doba, kad sam tebe
Još vidjevo dragu,
Divio se oka tvoga
Pogledu tol' blagu!

Minula je već odavno
Ota doba sretna,
A ti možda ne sjećaš se
Više mene sjetna?

Nu ja nigda ono vrieme
Zaboravit ne ću:
Gledjuć cvietak sjećat ću se
Na minulu sreću! . . .

HĆEDOH PITAT . . .

Hćedoh pitat mjesec bliedi:
Što mi radi draga;
Je li jošte tako mila,
Čarobna i blaga?

Hćedoh pitat sjajno sunce:
Da l' me ljubi Ilka?
U srcu joj cvate l' za me
Cvietak nježnog milka?

Hćedoh pitat: Ne će l' možda
Sve to nebo znati?
Nebo, komu sunce, mjesec,
Viekom mora sjati.

Nebo, kojeg divnu boju
Stieg hrvatski nosi,
Njega valja da ti srce
Za odgovor prosi.

I ja pitah . . . pa mi nebo,
Poput sladke tajne,
Pokazalo plavu boju,
Boju nade bajne.

I ta nada, dar od neba,
Mene u tom kriepi:
Da uz Ilku čekaju me
Jošte dani liepi. —

DOBRO JUTRO

Baš nigdje mira!
Ko Farizeji gradski su ljudi:
Tuj sada jedni strašno me grizu,
A sada svaki srce mi nudi,
Kad dodjem blizu.
Ko ljetne muhe gradski su ljudi:
Iz sladkog sanka ovaj me budi,
A onaj svojom rieči me dira —
Baš nigdje mira!
Kad krenem desno — bratom me drže,
A kada lievo, — brat mi se smije — —
Kad pjevat počmem — eto ko prije:
Od pjesme prozom tkogodj me trže.
Il trovni koj me jezičac bocka — —
Zar griešna na me pala je kocka,
Da nemam mira?!

Oj s bogom grade!
U glavi mi se mozak muti,
U žilah biesno ključa krv,
A srce gorku bol mi ćuti,
Ko sitan da ga grize crv.
Oj s bogom ljudi!
U narav bježim, srce mira žudi,
U narav bježim, gdje u vječnom skladu
Miločujna se pjesan ori tiho . . .
Na njenih krilih, a uz dievu mladu
U sanak sladki često sam zanjiho
Strveno tielo, dok se duša laka
Nebeskim' krilî digla do oblaka. — —

* * *

Tek ciknu zora.
Još trga se i gubi noćni mračak,
Još nit u doli nit na visu gora
Zlatòlik sunca ne vidi se tračak,
Rumenilo jim tekar vrhe rubi,
Pa blisnuv . . . bljednuv . . . i ono se gubi.

Zaputismo se — ja i ona,
Zorolika to kruna dievâ,
Angjelak milen, liek mi srca bona,
Moj uzor, komu pjesme pjevah, —
Zaputismo se na brdo visoko:
Visini sa vrhunca
Da vidi, što još ne vidje joj oko,
Da vidi izhod sunca.

Idjasmo muče, tiko skupa.
Po lišcu mliečnom rumen joj se prosu,
Tihano nožica joj stupa,
Te jednim mahom gazi cviet i rosu.

— Oj nemoj tako! Duše si ne grieši!
A ona tiho, ljubko se nasmieši,
Ko da će reći: Carica sam cvieću,
Al prosti, — više ne ću! —

Približismo se k cilju.
Slavuljak pjevnu, cviet se od sna prenu,
Miloduh miris budi narav snenu, —
Ja gledeć sviet, u razkoši i milju,
Gdje pozdravit će sunca tračak zlati,
Prošaptah njoj: Za tebe nebo sieva,
Za tebe miris, tebi slavulj pjeva,
Za tebe cvietak sitan cvati,
Kraljevat ti je svačim i sa svimi!
I ručicu joj nježnu primih,
Te k srcu svomu donieh, neka sluša,
Da za nju srce, za nju živi duša . . .
I krasnica mi na grudi se vinu,
Ustašca njenih ustnami se takoh,
I rajski cjelov planu . . .
U njenom oku vrela suza sinu,
Niz bielo lice odroniv se kanu,
A i ja sretan mal' da niesam plako.

Al ona samo šuti, — gledi nujno
Na krasno cvieće, — svoju nježnu sliku —
Po zemlji crnoj što se razsu bujno,
Da uzveliča, ukrasi mi diku.
I motri cvietak, — kom na krasno krilo
Vjetarce palo, pa se s njime njiše,
I cviet i vjetrić poju milo, milo,
O cjelovu nam pjesmu — tiše . . . tiše . . .

Ti suze roniš? . . Čemu? reci dušo!
Baš nitko nije gledo nas ni slušo,
Ta prvi tračak sunca reć će eto,
Što vidio je srdašce ti sveto,

Pred bogom, svietom i pred svimi biesi,
Da kriva niesi!
Ta čemu plačeš? . . Brbljavi su ljudi!
Svjedokom čiste ljubavi nam budi
To sunce, što ga naše oko zrije,
Dok mnogi sladko snije.

Ušutih ja, a ona plače, šuti,
Tihano plače, ko da boga moli,
S veselja da li, ili s težke boli,
To tek mi srce sluti.

Povratismo se. Svud uzà me sreća,
Ta ona mi je sreća, što me prati,
Ja pustih sunce i miloduh cvieća,
Kad ona ljepše i od cvieća cvati.

— „Dobrò jutro vam bilo!“ kliče četa
Na poso iduć što nas mlade sreta,
Dobrò jutro nam želi starac siedi,
I muž i snaša i djevojče vrlo,
Za roda družbom što koraca hrlo,
Nevini stvorak stidno u nas gledi,
Taj ružin pupolj, lierak čisti, bieli,
Dobrò jutro nam želi.
Dobrò jutro nam ptica pjeva,
I sunce, cvieće, pozdravlja nas milo,
Uz pozdrav nebo dragotno nam sieva,
Uz pozdrav zemlja iz dna ječi,
Vjetarce zuji, nosi svietom rieči:
— Dobrò jutro vam bilo! —

* *
*

Ko sladki sanci
Sve jedan drugom izmicahu danci ;
U grdnu vječnost bjegnu jedno ljeto,
I opet svibnja eto !

Tek ciknu zora.
Još trga se i gubi noćni mračak,
Još nit u doli nit u visu gora
Zlatolik sunca ne vidi se tračak,
Rumenilo im tekar vrhe rubi,
Pa blisnuv . . . bljednuv . . . i ono se gubi.

I opet podjoh na brdo visoko,
Visini sa vrhunca
Da vidi opet drugi put mi oko,
Da vidi izhod sunca.

Predà mnom zgode redale se redom,
Ko prèd bogom baš djeca biedna,
I sve mi namah zaniknuše sliedom,
A teke osta jedna . . .
. . . Baš kanu ljeto ù more vjekova,
A s njim i tisuć uzdisaja mojih
Duboko kanu, da se nikad s nova
Na površju mu ne pomoli koji.
I nema uzdisaja, — gusta magla
Tek nà more je vječnosti se sjela,
U magli vidjam tiek života nagla,
Oj vidim prošlost, vidim svoja djela,
I uzor svoj, gdje meni ruke vije,
Pa ko i nekoč lagodno se smije . . .
Al sve je tamno, mračno kano sjena,
I uzora mi nesta u tren trena — —
Tek sebe vidim u toj magli jasno,
Gdje plačem ljubav, ali kasno, kasno . . .

I dodjoh k cilju.
Slavuljak pjevnu, cviet se od sna prenu,

Miloduh miris budi narav snenu, —
Ja gledeć sviet, u razkoši i milju,
Gdje pozdravit će sunca tračak zlati,
Prošaptah tiho: Tebi nebo sieva,
Za tebe miris, tebi slavulj pjeva,
Za tebe cvietak sitan cvati,
Kraljevat ti je svačim i posvema!
Al nje mi nema . . .

Pokazalo se sunce,
Al iz pamèti ona mi se ne da . . .
Naòko zirnuh, sjetan pazih, slušah,
Da l' tuj mi kao nekad diše duša.
I šušnu list, — a šuštaj tiho sbori,
Otajstveno, ko kada vjetrić pjeva
Cjelùnuv cviet u doli i na gori:
— Gle, ti si tudier! Gdje li ti je dieva?
Ti plačeš ljubav, ti ju zoveš glasno,
Al nje ti nema, sve je kasno, kasno!
I postah smušen, u sviet zirnu oko,
Al još mi rieči povjetarca ječe,
U srcu sieku ranu mi duboko,
A rana ta, — oj boli, pali, peče . . .
U ludosti, u boli vidjeh čudnu sliku,
Al meni samo sliku na vidiku:
. . . Na divnom, svetom mjestu posred cvieća,
Gdje i meni se nasmijala sreća,
Mladiću ona nà grudi se vinu,
Ustašca njenih on se svojim tàkô . . .
I cjelov planu . . .
U mojem oku vruća suza sinu,
Niz tužno lice odroniv se kanu,
Ta ja sam tiho plako! . . .
I gledao sam lùda dugo, dugo,
U sliku, što mi nádàla se oku,
Što zadala je ranu mi duboku,
Dà, gledao sam, — sviet mi se je rugo,

Oj rugo strašno, — srce me zapeklo:
U cvieće gleda! . . . Cvieće mi je reklo:
— Dà, ti si lud, i miso ti je tašta,
Ti gledaš sliku, što ju stvara mašta! — —

Slavuljak tužno pjeva:
Oj prevari te dieva!
Al ko da s bliza čujem glase tije:
Dà, ruka njegva, ali srce nije!

I krenuh natrag. Nema, mišljah, sreće,
I nikad više vratit mi se ne će! — —

— „Dobrò jutro vam bilo!“ kliče četa,
Na poso iduć što me tužnog sreta;
Dobrò jutro mi želi starac siedi,
I muž i snaša i djevojče vrlo,
Za roda družbom što koraca hrlo,
Nevini stvorak stidno u me gledi
Ko da će reći: Ja sam ljubav čista,
I vierna uviek, ja sam uviek ista;
U ljubavi mi moje sreće vienac,
I taj je uviek isti moj mladènac — —
— Vjeròvat ću ti, šapnuh, ti si pjesma,
Što tražiti ju zalud mi se hćelo,
I pristanište vilâ; ti si čista česma,
Božanskog pića dragocjeno vrelo — —
Al za me — ti si ništa, — il si pàko,
Što zlorado se smije, da bih plako!
Ne, ti si luč, na suncu što no sieva,
I glasak si, što svakom skladno pjeva, —
Ni tebi više vjerovati nije, — —
Tko zna, da l' srce i u tebi bije?! —

. . . .

I spazih gle! koracat mladih dvoje,
Kud natrag kretah:
Nju poznam, dà, kad truje srce moje,

Ko guja kleta.
I šuštaja se tihog lišća sjetih,
I maštovne mi slike, niemih rieči,
Pa tko će reći: narav ne zna rieti?
Kad i sada mi svaka od njih ječi.

. . . .

I mirna sam jih, niema gledo oka,
A zapekla me rana mi duboka — —
— Pregorjet ću . . . pregarat mi je viekom,
To majčinim sam usisao mliekom. —

Dobro jutro im kliče četa,
Na poso iduć što ih sreta,
Dobro jutro im ptica pjeva,
I sunce, cvieće pozdravlja ih milo,
Uz pozdrav nebo dragotno im sieva,
Uz čudan pozdrav moje srce ječi,
I ja im šapnuh zlobne rieči:
Dobro jutro vam bilo! —

Pa ko da bajne čujem glase njene:
— Ne preziri me! Volja je sudbine,
Da drugi ljubi ustne mi rumene,
Dà, ruke su mi svetom vrpcom spete,
Al srce — k tebi leti, — s tobom gine . . .
Ne preziri me! Kunem ti se mliekom,
Od majke što sam usisala diete,
Da ono srce, što te ljubi mlado,
Što ljubilo je, ljubit će te viekom,
I opet evo darivam ti rado! — —

Ušuti za viek! Jače me ne tuži,
Ta tvoje srce — na pazaru roba!
Ti njegova si viekom, sve do groba,
Uz ruku sada i srce mu prùži!

* * *

Ej zdravo, bučni grade!
I opet tebi povraćam se sade,
Dà, ja te prokleh, sad se gorko kajem,
I blagoslov ti dajem.
Polećeh u sviet, kano soko sivi,
U narav bujnu, gdje se viekom živi,
Gdje ima mira, što ga srce žudi,
Gdje pjesma vlada, gdje su dobri ljudi.
Al jao! — Sviet je kano sjena varav,
Ta takvim su ga učinili bozi, —
Baš nigdje pjesme, kad se već i narav
U tužnoj topi prozi! . . .

PRIPOVIEDKE

ADA

Veselo se odputih kući na dopust, sretan, što se mogu otresti dosadne gradske prašine, pa snivajuć unapred kojekakve interesantne zgodice i doživljaje, koji me očekuju na selu.

Pred dva mjeseca pisala mi majka, da je k nam došla neka dalnja rodjakinja, koja bijaše do sada u Napulju, gdje joj je umro otac, te ne imajuć nikog bližnjega pohiti k nam u Hrvatsku. Neka čudna znatiželjnost, na koju sam se i sam ljutio, savladavala me sve to više, čim se bolje približivah otčinskom domu. Napokon se zaustavi kočija, na prozoru dvorca ukaže se zlatokosa glavica moje sestre, koja medjutim odmah izčezne.

— Vlado je došao, majčice! Vlado je došao! klicala trčeć mi na susret. Dva koraka pred menom zaustavi se, te me promatraše smiešnom ozbiljnošću, da me kašnje tim strastvenije zagrli.

— Ali Zlato! istina, mi se ne vidjesmo dvie godine, al bi morala bit bar ponekle obzirnija, ako ne prema meni, to bar prema mojoj bradi, koju si mi svu zamrsila.

— E da, nadostavi smiešeć se ona, zaboravih, misleć, da si mi jošte golobrad; al gledj', i ja narastoh za ove dvie godine, prem sam još uviek isto prokšeno čedo. Al hajdmo! eno majke na shodu, a ni otac ne će kasniti.

Šaleć se tako predjosmo aleju jablana, pa se uspesmo na shod, gdje me zagrli majka, plačuć od sreće. Otac me pozdravi, po svom običaju, srdačno i ozbiljno. Iza prvih pozdrava i pitanja povedoh majku do naslonjača i sam sjedoh uz nju, i sad joj mo-

radoh pripoviedat sve, što sam doživio u ovo dvie godine. Bilo mi čudno, što nigdje ne vidjeh svoje rodjakinje, i bio bih upitao za nju, da se ne bojah peckanja vragolaste sestrice, koja me obsipavala sa tisuć upitâ.

— Gdje je Ada? upita napokon majka.

— Otišla na šetnju, kao obično, odvrati sestra.

Još ona u rieči, al se otvore vrata i na njih se ukaže visoka, vitka djevojka, držeć u ruci kitu poljskog cvieća. Sestra joj poleti u susret, a ja ustadoh.

— Ado, danas ne smiješ biti sjetna; danas te je snašla velika čast! Sad ćeš upoznat veleučenog gospodina dra. Vladimira B-a, za kojim poludiše sve djevojke, pače pred dva ljeta ista naša stara učiteljica!

Dok je tako govorila sestra, promatrah svoju rodjakinju. Bila to djevojka oko devetnajst godina, blieda lica, tamne kose i dubokih, crnih očiju, u kojih se odsievao onaj čudni žar, kom se toliko divimo kod južnjakinja. Bila je liepa; samo prekrasno svedene ustne okruživala neka gorka tuga, pa bi se često na njih pojavio neki preziran smiešak, koji je neugodno dirao motrioca. Mirnim korakom približi se k meni, i pruživ mi desnicu progovori:

— Osobito me veseli, upoznati brata moje mile Zlate, o kom mi je toliko pripoviedala. I pri tom upre u me svoje zagonetno oko. Da se izvinem njezinu promatranju, prihvatim brže bolje:

— Gospodjice, dozvolite mi ponajprije, da izrazim svoje začudjenje vašem čistom izgovoru hrvatskog jezika; jer vi ste, ako se ne varam, odgojena u Italiji.

— Jest, gospodine, ali moj otac je sa mnom vazda govorio hrvatski, ulievajuć mi već za rana u srce ljubav napram otačbini. Pod žarkim nebom juga upoznah i naučih ljubiti svoju domovinu Hrvatsku. Koliko put ne zaželjeh, vidjet tu junačku al nesretnu zemlju, u kojoj sam rodjena. I dodjoh u Hrvatsku, vidjeh rodno si mjesto, al krvavim srcem ostavih Napulj i u njem grobove mojih ubogih roditelja.

Zašuti; čelo joj se smrkne, onaj gorki potez oko ustiju iztakne se još više, lice joj bude bledje i nepomičnije, samo joj oči

sievale čudnim plamom. Ja ju udivljen promatrah, nemoguć progovorit rieči. Taj čas bilo u nje nešto demonsko krasna. Nu to trajalo samo nekoliko hipa; ona se prene, predje rukom preko čela, nasmieši se pogledav mene, te okrenuv se k majci reče:

— Evo, milostiva gospodjo, donesoh vam cvieća, za kog me jučer pitaste; danas mi ne možete spočitnuti, da ne mislim na vas.

— Zahvaljujem ti Ado, odvrati majka, primiv kiticu. Vidim da si održala rieč; al za kazan, što si zakasnila na zajutrak, moraš me poljubit.

— Ugodne li kazne! Al ćete mi dozvolit, da otidjem za čas u svoju sobu? upita poljubiv ju Ada.

Moja sestra, koja bijaše otišla za našeg razgovora, stupi u sobu, noseć u ruci crvenu ružu. Mišljah, da je za mene, ali se prevarih. Ona pristupi k Adi, zatakne joj ružu u kosu, te okrenuv se k meni upita:

— Zar ne, Vladoje, da je naša Ada krasna, a i ova joj ruža liepo dolikuje!

— Gospodjica je sama divotna ruža, pa nije ni čudo, da joj ruže dolikuju, odvratim nakloniv se.

Ada me pogleda, a Zlata se glasno nasmije.

— Vidim, da nisi vrieme tratio u Pragu. Nu naša je Ada biela ruža, jer je uviek blieda. Al hajdmo, Ado, kitničarka nas izčekuje. I djevojke odu.

Nemogoh se uzdržati, a da ne rečem: Čudne li djevojke!

— Dà, zbilja čudna, odgovori moj otac koj je do sada šutio, mori ju neka tajna bol, koju ne će da povjeri nikomu.

— Zar je uviek takva?

— Jest, većinom, al kada dobije listove iz Italije, vazda je uzrujana.

Hćedoh pitat još koješta, nu poslužnik unidje, javljajuć otcu, da ga očekuje providnik. On ustane i ode. A mene odvede majka u moju sobu, preporučujuć mi da odpočinem. Ćutio sam se umornim, pa se bacim na počivalo. Sklopim oči, nu ne mogoh usnuti; pred dušom mi neprestano titralo zagonetno biće te djevojke. I nehotice se upitah: Čemu ona gorka crta oko ustiju? Kakva ju tuga mori? I odlučim proniknuti tu tajnu.

Prošlo iza toga petnajst dana; ja sam pohadjao susjede, a kadkad me pratile Ada i Zlata. Pozorno promatrah svaki kret svoje rodjakinje, nu ne odkrih ništa osobita. Jednog dana vraćah se iz lova. Pred mene doleti sestra, javljajuć mi, da je došao grof Neroni iz Napulja, pa da ih je veoma iznenadio taj posjet i da je Ada sva protrnula, te hitro otišla u svoju sobu.

Neko čudno čuvstvo obuze mi grudi, ni sâm ne znam zašto, nu ja se lecnuh, čim pomislih na svoju rodjakinju. Neugodna slutnja obuze me svega. Hitro pohitim prema dvoru, željan vidjeti našeg gosta; predav slugi pušku i u lovačkom odielu stupim u dvoranu. Moj se otac okrene prema meni te rekne: Moj sin; stranac se pridigne, nakloni se kavalirski, te me omjeri izpitivajućim pogledom od glave do pete. Izmieniv prve pozdrave, sjedoh sa strane i promatrah grofa, koj nastavi s mojim otcem razgovor o nekakvoj slici.

Bio to čovjek oko trideset godina, blieda, duhovita lica. Bujna, crna kosa padala mu na visoko čelo, izpod njeg se blistale velike crne oči, u kojih se odrazivala neka tajna tuga.

Napokon izrazi želju: Bi li mogao govoriti sa gospodjicom Adom K*? To me ime trgne iz sanjarija, koje su me bile zaokupile tečajem njihovog razgovora. Moj otac pozvoni, stari poslužnik unidje; otac mu naloži, da gospodjici Adi prijavi gospodina grofa Nerona. Poslužnik se do mala vrati, javljajuć grofu, da ga gospodjica očekuje. On se digne, nakloni i podje; nehotice mi zapeše oči o njegov strojni lik. Zaokupila me stotina mislî. Što je taj stranac Adi? u kakvom li je odnošaju ona s grofom? i kako će se sve to riešiti?

Neka tajna moć privlačivala me k grofu; nikada me se tako ne kosnuo nijedan čovjek, i ja oćutih vruću simpatiju za bliedoga stranca.

Dugo potraja grofov posjet u Ade, a kad sidje u dvoranu, bijaše bledji, neg' prije; njegove oči bile suzom ovlažene . . .

Otac ga pozove na ručak, nu on ne prihvati, već se hitro oprosti. Ja ga izpratim. Prolazeć uz ružin bus ukine tekar razcvaten pupolj, te ga zatakne u svoj kaput. Mučasmo oba; stigav do vrtnih vrata, okrene se prama meni, pogleda me pronicavo, te reče:

— Gospodine, vi ste rodjak Adin, vašem ju plemenitom srcu preporučam. Bdijte nad njom, i ako ikada uztraži vaše utjehe, ne uzkratite ju. Ja je ne ću vidjet nikad više! I ne dao vam bog izkusiti ovo, što ja ćutim sada!

Stisnuv mi čvrsto ruku udalji se hitro, okrenuv se još samo jednoč prema dvorcu.

Pratih ga očima, dok god ne zamaknu u šumicu. Bijah uzrujan, ne razumjeh zagonetnih rieči bliedoga stranca. Sav zamišljen vratih se kući: u salonu nadjoh Adu i Zlatu. Ada sjedila uz glasovir, bledja neg' obično, a na očijuh opažali se tragovi suza. Iza duga uvoda zapjeva tihano: „Addio del passato!“ a u njezinu pjevanju odazivaše se sva bol zdvojne, ranjene duše; meni se orosiše oči. Dopjeva, podje rukom preko čela, i hitro se ogledav, ustane i poleti iz salona. Zlata gledala za njom sjetnim okom.

— Što je Adi? upitah.

— Ne znam; nu iza grofova odlazka našla ju majka u njezinoj sobi, gdje gorko plače, i jedva ju utješila. A kad ju pitala za uzrok njegova posjeta, baci joj se ona plačuć na grudi, te ju sklopljenim rukama umoli, da ne traži razjasnenja.

Naš susjed, gospodin Nikola V., pozvao me na veliki lov, što ga bijaše priredio na čast svom svaku, koj baš dodje iz Praga. Tuj se sastadoh sa mnogimi znanci, te se i nehotice zadržah preko osam dana.

Kadno se povratih kući, nadjoh sve, kako sam i ostavio: Ada bila turobnija no prije, al mnogo mirnija, samo u očijuh sievaše joj grozničav žar. Jednoga dana zapodjene sa mnom razgovor o vjekovječnosti i sudbini čovjeka; govorila veoma zanešeno; ja ju začudjen gledah, što ona i opazi, te reče:

— Vi se čudite, što vjerujem u vječnost, jer se u nju ne uzdaje sadanji naraštaj. Bilo, kako mu drago, to je svakako liepa iluzija za onog, koj se ovdje ne može dovinuti željenom cilju. Tà misao u bolji i sretniji život ublažuje sve gorke boli!

— Jest, Ado, odgovorim, to je i pravo, nu vi se možete

dovinut onog, što želite, i na ovom svietu; vam ne treba tekar uzdavat se u mogućnost drugog života. Vi još ovdje možete brati cvieće sa staze sreće.

— Sreće?! ponovi ona gorko; o moj Vladoje, al ste prostodušan! Na svietu ne ima sreće, osim za nekoje izabrane, a ja ne spadam medju njih.

Pogledah tu čudnu djevojku i meni se nametnu pitanje: čemu je to tekar procvalo gondje popario ljuti mraz? Hćedoh joj odgovoriti, al u to stupi u sobu moj otac, pa ne hćedoh pred njim nastaviti taj razgovor.

Dani prolazili turobno. Ada postajala sve bledjom, sve sjetnijom, i iste vesele Zlate dojmila se obća turobnost. Majka kimala zabrinuto glavom, motreć tu krasnu djevojku, koja je na očigled ginula. Upitaše liečnika za savjet, nu on krenu pleći rekav, da tu može pomoći samo mladost i narav.

Medjuto moj dopust izticao kraju; još osam dana, pa moradoh ostaviti taj meni toli mili kraj, i povratit se u gradsku buku, medju tudjince. Dan pred odlazkom podjem po običaju u vrt. U sjenici sjedila Ada, biele ruke počivale joj na krilu, glava bila nešto unazad pognuta, cielo lice davalo pravu sliku zdvojnosti. Njeno prije toli sjajno oko bijaše ugasnulo, uz crnu kosu još se više izticala smrtna bledoća njezinog lica. Opaziv mene nasmieši se lako. Stupim unutra, te ju upitam bojazljivo:

— Ado, vi ste veoma bolestna; što vam je?

Ona me pogleda začudjeno, te odvrati:

— Bijah bolestna, nu sad će bar brzo biti svemu kraj i konac.

— Jako ste okrutna; čemu takove rieči? Vi ćete sigurno ozdraviti, i sve će biti dobro.

— Ne, ne, Vladoje! ja znadem, da je svemu kraj, nije mi ni žao. Mnogo pretrpih, i kad bi znala, da mi je još dulje to podnašat, ja bi se ubila! Al ostavimo to; vi dakle odlazite?

— Jest, sutra; nu k božićnim blagdanom opet ću doći, i nadam se, da ću vas naći veselu i zdravu.

— Ne, prijatelju, kanimo se iluzija! Ja ću brzo preminut, ali se nadam, da me ne ćete zaboraviti, nego da ćete se više puta sjetiti nesretne Ade.

— Budite uvjerena, Ado, vaša mi je slika odveć duboko urezana u srce, a da bi vas igda zaboraviti mogao.

U to se začu majčin glas sa dvorca, zovuć Adu. Ona se digne, pruži mi ruku, te ode laganim korakom. Što je toj djevojci? pomišljao sam po toliko put, kakva li ju bol mori? To bijaše za mene nerazrešiva tajna. I podvojih, da ću ju igda odgonetat.

Drugi dan odoh, praštajuć se težkim srcem od otčinskog doma. Na rastanku stisnuh Adi čvrsto ruku, a njezine oči zasjaše starim plamenom. Sestra mi se baci plačuć u naručaj, šaptnuv: — Vladko, bojim se za Adu! —

Dva mjeseca iza mog odlazka u Prag, stigne mi žalostna viest, da Ade ne ima više na životu. Prestala je njena bol, pisala mi sestra. Zadnjih dana bijaše, proti svom običaju, veoma mirna i blaga. Na umoru dade mi list za grofa Nerona i ovaj zamotak za tebe, moleć me, da vam to sigurno pošaljem, čim umre. Uz to izrazi želju, da sobom u grob ponese sliku grofa Nerona, koju je vazda nosila o vratu. Dva sata iza toga ne bijaše je više. Ne ću, da opisujem našu žalost; majka joj se bila tako priljubila, kao da joj je rodjena kćerka. Okitismo ju ružami, njezinim najmilijim cviećem, i svakog, tko ju je vidio na odru, poliše suze. Toli mlada, toli krasna, pa umrieti — — o to je grozno! Izvršujuć zadnju joj želju, šaljem ti ovaj zamotak. -- — —

Nemogu izreći čuvstva, koje me obuze na taj glas. Dugo prevraćah zamot, ne usudjujuć se, da ga otvorim. Napokon se odvažim, razlomim pečat, a iz zamota izpadne fotografija Ade i grofa, nu sa toli sretnim izrazom lica, da se upitah dvojeći: Jesu li to oni, jesu li te vesele oči i smiešeće se ustne zbilja one, kašnje toli mrke i ozbiljne? O kako nesreća promieni čovjeka! Dugo i dugo promatrah sliku: nikada ne vidjeh dvoje ljepših ljudi. Više sitno popisanih araka bilo zavezano crvenom vrpcom, sa napisom: „Svomu prijatelju, Vladimiru B-u, na uspomenu Ada K . . .“

Moj otac bijaše posjednik u okolici dubrovačkoj; posjedovasmo veliku villu, urešenu svom udobnošću devetnajstoga vieka. Majka mi bila vrlo liepa, liepa poput Rafaelove Madone u njezinoj sobi, pred kojom ju toliko put u molitvi nadjoh. Bijaše vazda šutljiva i turobna; nikada se ne pojavi posmjeh na njezinih ustnah. Ljubila me nježno, nu njezino draganje bilo nekud sjetno, tako, da mi se svaki put dalo na plač, kad bijah uz nju. Uz otca zaboravih svaku žalost i bijah vesela, dà, prokšena. Izvršivao mi svaku želju, igrao se sa mnom poput starijeg brata. Bijasmo sretni u tom liepom kraju; samo bi se majki često oteo uzdah: — O Italia, mia bella Italia! — I čeznuće miešalo se sa tihom nutrnjom boli, koja ju je morila.

Moj otac motrio ju zabrinuto, i često sam ga našla u najzabitnijem kraju vrta, zanešena u turobne misli; samo momu milovanju pošlo bi za rukom, ponješto ga razveselit.

Bilo mi deset godina, kad mi jednog dana otac, igrajuć se sa mnom u vrtu, reče:

— Užij se, užij, Adice! čistog zavičajnog zraka. Tko zna, da li ćeš se ikad amo povratiti?

Pogledam ga začudjeno i upitam, što to znači? On mi odgovori turobno:

— Majčino zdravlje zahtieva, da ostavimo taj kraj i da podjemo u Napulj, za kojim ona toliko čezne. Možda će joj bolje biti, kad bude u rodnom si mjestu.

Mjesec dana iza toga bijasmo na putu u Napulj. Gorko li plakah, ostavljajuć ljubljeno si mjesto. Putne promjene i najviše milovanje moga otca razprši medjutim brzo moju tugu. Majka bila jošte sjetna nevesela, ali njene ustne okruživao zadovoljan posmjeh, kog do sada nikad ne vidjeh u svoje majke. A čim se više približavasmo Napulju, tim se jače vedrilo njezino lice.

Mog djetinskog srca ugodno se dojmi divna napuljska okolica. Nastanismo se izvan grada, u liepoj ladanjskoj kući, u mnogom sličnoj onoj u milom mi zavičaju. Majka se ovdje ponješto oporavi, blieda joj lica zarumeniše se lagano. Jednoč podjoh s majkom u grad. Odosmo u crkvu; pred Madoninim kipom kleknu ona, te moljaše dugo, dugo. Napokon se pridigne, privine me na grudi i ja oćutih vrelu suzu na mom licu. Vratimo se kući. Od

oga dana poče majka poboljevat, a tri mjeseca kašnje položismo ı u grob. Otac zdvajaše i svu svoju ljubav prenese na mene; aša šetnja bijaše grob mile majke.

Godine prolazile. Rasla sam pod nadzorom ljubljenog otca, ajbolji učitelji dolazili u našu kuću i ja se učih svemu, što zatieva sadanji viek. Kad mi je bilo šestnajst godina povede me tac za prvi put u kazalište „San Carlo." Nikada ne ću zaboravit nu večer. Bijasmo u prizemnoj loži; za medjučina pogledah po bćinstvu i tu mi oko zape o visoku, vitku mladiću, koj me nerestano promatrao. Sagnem se nad ložu i s glave mi padne run pupolj. Moj ga neznanac ugrabi hitro i u to se podigne zator, a sva moja pozornost obrati se gledalištu.

Osam dana iza toga pozove nas jedan otčev znanac na ples. ad dodjosmo, bijaše već dvorana dubkom puna. Meni poleti na usret domaća kći, a malo zatim prijavi poslužnik grofa Nerona. ehotice podignem oči i opazim na svoje veliko začudjenje mog epoznanca iz kazališta, na po uvenut pupolj bio mu na prsih. litro pogleda dvoranom, al crno mu oko zaustavi se tek na meni. lasba zaigra tramblanku, on pohiti k meni, pak zaplesasmo. Naokon se utrudismo, on me uljudno privede sjedalu i sjedne za me.

— Gospodjice, vi divno plešete, rekne, pogledav me žarko.

— Sudite odveć blago, odgovorim nesigurno, uzbunio me jegov pogled.

— Gospodjice, treba da vas molim za oproštenje, nastavi on, što se usudih zadržati ružicu, koju mi donèse sretan slučaj.

— A kad vam ne bi hćela oprostit, prije nego mi vratite ružu?

— Ne, vi niste tako nemilosrdna, da mi oduzmete moje najveće blago. Ta što je vam do jedne ruže?

— Liepo li znadete laskat, gospodine grofe. Kad vam je toliko do te ružice, neka vam bude. Ja vam praštam.

— Hvala vam, hvala! vi ne znate, kako me učiniste sretnim.

K meni dodje otac.

— Kako se zabavljaš, Adice?

— Dobro, otče! Grof Neroni kazuje mi koješta, nu dvojim, da je sve istina.

*

— Prekomierno ste zlobna, gospodjice! prigovori grof, nu to mi budi kaznom za moju drzost.

Četvorka počme. K meni pristupi moj plesač, te podjoh plesati; grof ostane s mojim otcem. Često pogledavah na onu stranu, i svaki put me susretoše grofove oči, koje neprestano počivahu na meni. Mnogo plesah s Neronom one noći. Oko dva sata podjosmo kući, grof nas izprati do kočije.

Drugi dan u jutro javi mi otac, da će nas danas posjetiti grof Neroni. Ja mučah. Oko podne zaustavi se kočija pred vratima; srce mi zakuca jače, kad mi poslužnik prijavi grofa.

Od tada nas posjećivao Neroni danomice; otcu bilo ugodno družtvo mladoga grofa, a ja bijah sretna u njegovoj prisutnosti. To trajalo tako preko pol godine; Alcide mi pomagao brati cvieće, viti vience; donašao mi knjiga i izpunjavao mi svaku želju, al o ljubavi ne spomenu nikad ni rieči. Za ružnih vremena sjedili smo u salonu. On bi mi čitao Petrarkine sonete, ili bi ga ja učila hrvatski. Bio je veoma marljiv učenik, i skoro sam s njime mogla govorit milim mi hrvatskim jezikom. Otac nas motrio blaženim smieškom.

Nekog dana, otac mi pošao u grad, sjedila sam na shodu; lagan vjetrić pirio s mora i igrao se mojom kosom. Mišljah o koječem, nu najčešće svraćala mi se misao na grofa. Najednoč zazvoni zvonce na vratih vrta; sama ne znam zašto, nu ja protrnuh. Nekoliko časova zatim stupi na shod Neroni: bijaše sav uzrujan, kosa mu padala neuredno na čelo, oči sievale grozničavo.

— Alcide! povikah preplašena, što vam je?

— Što mi je, Ado, što? Moram u Englezku, i to na godinu dana.

— Mišljah, da je što gorjega, pridodah na silu se smiešeć.

— Gorjega, Ado? Ostaviti, što mi je najmilije na svietu, pa poći u maglovitu Englezku! Ostaviti vas, koju ljubim više no svoj život! Zar to nije dosta? Jest, Ado, ja te ljubim, ljubim te do ludila; nastavi on, kleknuv preda me. — A ljubiš li i ti mene?

Nemoćna padoh njemu u naručaj, a ustne mi samo šaptale:

— Za uviek tvoja! . . . . .

Dugo stajasmo zagrljeni; moju sreću mutila je samo pomi-

sao na rastanak. Sa stolne crkve odzove se zvono, zvoneć „Zdravu Mariju“; Alcide se trgne.

— Poći mi je, Ado, poći! Nu lagljim srcem ostavljam Napulj, jer znadem, da me ljubiš i da ćeš mi biti vierna. Godina će hitro proći, a tad ću se vratiti i ništa nas ne će više razstaviti. Poljubiv me još jednoč ode; ostah na shodu gledjuć za njim suznim okom. Na vrtnih se vratih okrene još jednom, te mi doviknu:

— A rivederci! . . . . .

Dani prolazili; otac se težko oduči družtva mladoga grofa, koj se bio od njega pismeno oprostio. Ne mogoh već biti toli bezbrižna i vesela, kao prije. Često bi me pitao otac:

— A što ti je, Adice, da si tako sjetna, zar si bolestna?

— Nije mi ništa, otče; odvratila bi hitro se odkrenuv od njega, da ne uzmogne čitati u mojih očijuh tajnu, koju mu ne hćedoh odkriti. Ne znam, da li je slutio, što biva u mojoj duši.

Koli željno izčekivah Alcidov povratak; koliko put poželjeh biti lastavicom i poletit u njegov naručaj. Jednog liepog, proljetnog večera sjedila sam po običaju na shodu i gledala to divno more, koje se prostiralo pred mojim očima. Iz mojih sanjarija trgnu me najednoč dobro poznati korak, hćedoh poskočit, al me izdadu sile. Na vratih se pokaže Alcide, poleti prama meni i zagrli me kličuć:

— Adice! evo me opet ovdje i prije nego si mi se nadala. Moj otac je privolio našemu savezu, a znadem, da i tvoj otac ne će uzkratit blagoslova svojoj djeci. Prije dva mjeseca bit ćemo svoji, za uviek svoji!

Sa sreće ne mogoh progovoriti ni jedne rieči. Sjetih se svoje majke i zaplakah gorko, obuze me neka neugodna slutnja. Alcide me jedva utješio. Iste večeri izprosi me Neroni u otca, koj bijaše sretan i presretan u našoj sreći. Dugo klečah one večeri pred majčinom slikom, a njezine sjetne oči pričine mi se, kao da me sažalno motre.

Mjesec dana prodje u kojekakvih pripremah. Sve drugarice zavidjahu mojoj sreći; svaki bi mi dan poslao Alcide kitu ruža, moga najmilijeg cvieća. Naše vjenčanje bilo ustanovljeno na 10.

srpnja. Osam dana pred tim stigne grofov otac, koj je već više godina živio u Parizu.

Bijasmo s otcem u vrtu, kad dodjoše grofovi Neroni. Čim me je stari grof opazio, probliedi naglo; ja ga začudjeno pogledam, nu on se hitro prene, pozdravi mog otca, te okrenuv se k meni rekne:

— Pozdravljam te, izabranice moga sina! Neka vam bog udieli sreću, koju je uzkratio meni.

Nakon oduljeg razgovora upitah ga: zašto se je onako presenetio, opaziv mene? On mi odgovori, uzdahnuv duboko:

— Jer ste veoma slična osobi, koja mi nekoč bila veoma draga.

Ne hćedoh ga dulje pitat, jer vidjeh, da ga to neugodno dira. Drugi dan bijah u svojoj sobi sa Alcidom, kad nas iznenadiše roditelji. Umolim ih, da sjednu, nu stari grof Neroni reče:

— Hoću, da prije vidim, kakve je naravi i ukusa moja buduća kćerka.

Razgledavajuć se po sobi zape mu oko o slici moje majke; on se grčevito uhvati rukom za srce, te muklo upita:

— Tko je ono?

— To je moja majka, odvratim.

— Majka! vaša majka! povika. O moj bože, neizbježiva je tvoja kazan! Nu zašto se osvećuješ na djeci za griehe roditelja?!

Mi ga gledasmo zapanjeni, ne pojmeć ni rieči. On se okrene, te će zdvojnim glasom:

— Alcide, Ada ne može biti tvojom ženom, jer ti je — — sestra! . . . . . .

To izgovoriv, baci se stari grof u naslonjač i prikrije rukama lice. Mi stajasmo, kano da nas je grom ošinuo, prvi se prene Alcide, te povika:

— Otče! za ime božje, što govoriš?

— Jest, sine moj, Ada ti je sestra.

Bilo mi onaj čas, kan' da ću propast u crnu zemlju; plačuć se bacih u naručaj otčev i zavapih očajanim glasom:

— Otče, otče! kaži mu, da se vara, da to nije istina!

Nu on se ne ganu, stajaše blied i nepomičan, samo mu ustni šaptnule:

— Giulijo! sada razumim vječnu ti sjetu! . . . .

Dugo, dugo mučasmo; prvi progovori grof:

— Djeco! sada vam moram odkriti tajnu, koju već hćedoh u grob ponieti. Bog znade, da nisam krivac, a vi čujte, pa sudite.

„Bilo mi dvadeset i dvie godine, kad sam došao u Napulj. Nisam bio nakanio, da ondje dugo ostanem; hćedoh samo pregledat okolicu i vratit se u Rim, gdje mi je stanovao otac. Jednog dana odputih se sa nekoliko prijatelja u Pompeji. Tu naidjosmo na neko napuljsko družtvo, koje je takodjer bilo došlo, da pregleda pompejske znamenitosti. Pozovu nas u svoje družtvo, a mi se rado odazovemo njihovu pozivu. Medju njimi bilo više djevojaka; jedna mi osobito padne u oči. Bila to djevojka visoka, vitka, crne kose i tamnih očiju; al čemu da vam ju opisujem, kad bijaše prava slika i prilika Adi. — S toga se i onako presenitih, kad opazih prvi put tvoju zaručnicu, Alcide. — Ja joj se približim; ona se odlikovala onom živahnošću, koja je prirodjena svim Napuljkam; i do brza zapodjedosmo razgovor. Na rastanku izmolih od nje dozvolu, da ju posjetim. Njezini roditelji bijahu pomrli, te je ona stanovala kod neke stare tetke. Čemu da duljim: posjećivao sam ju danomice, i svakim danom ljubljah ju sve više, a Giulija mi vraćala ljubav svim žarom strastvenog južnog srca. Bila mi najvruća želja, nazvati Giuliju svojom ženom. Nu moj otac, ponosan na svoje plemstvo, ne hćede nikako tomu privolit. Ipak odlučim tvrdo, ostat kod svoje želje.

U to bukne rat Italije sa Austrijom; dužnost me zvala na bojno polje, pak ostavim krvavim srcem moju ubogu Giuliju. Dugo sam ju grlio, a neka tajna moć šaptala mi, da je to za zadnji put. Od tada ne vidjeh više svoje zaručnice. Moj se otac veselio tom odlazku, nadajuć se, da ću u ratu zaboraviti na mladenačke ludorije, kako je on to nazivao; al ja mu odrešito rekoh, da ne odustajem od zadane rieči, i da ću, čim se vratim, onu, koja je pred bogom moja žena, nazvati svojom i pred čitavim svietom. Otac se porugljivo nasmije, odgovoriv:

— Vidjet ćemo! . . .

Giuliji pisah, kad god sam mogao ugrabiti malo vremena, a ona mi redovito odgovarala. Nakon dva mjeseca javi mi, da sam postao otcem; suze me radostnice poliju na tu viest. Otcu, koji

mi pisao, kako se nada, da sam se već sasvim opametio, odgovorim, da sad još manje odustajem od onog, što rekoh, jer da me nerazrešivi vez veže uz Giuliju. Iza toga dobijem još jedno jedino pismo od Giulije, i taj list odisao većom čeznjom, no ijedan do sada. Od tada ne dobih više od nje nikakovih glasova. Slutio sam pogibelj, pa čim sam mogao dospjet, pohitim u Napulj. Odmah podjem u dobro mi poznatu kuću. Na vratih se ukaže meni nepoznata starica i upita, što želim; upitam drhćućim glasom: je li kod kuće gospodjica Giulija C.? Ona me začudjeno pogleda, te odgovori:

— Zar ne znate, da je umrla?

— Mrtva! povikah, to je nemoguće!

— Jest, gospodine; već dva mjeseca: ona i njezin sin.

Lud od boli poletim iz te kuće, gdje proživih najsretnije dane života, gdje me mjesto ljubavi i sreće dočeka grozna rieč: mrtva! Tu slutih otčevu ruku; podjoh na bojište, tražih smrt, nu ona me poštedila. Kad se je rat dovršio i sva Italija klikovala sa sreće, ostavim slomljena srca oslobodjenu domovinu i podjem u inozemstvo. Proputovah sve krajeve Europe, nu nigdje — nigdje ne nadjoh lieka bolnu srcu. U Parizu me stigne glas, da mi je otac na umoru. Krv nije voda; ja pohitim k njemu. Nakon petnajst godina prestupim prvi put otčev prag, a kad dodjoh u sobu, podigne se starac sa kreveta, te pruživ mi ruku, reče:

— Zahvaljujem ti, Antonio, što si došao; ne bi bio mogao umrieti, dok mi ti ne oprostiš.

Zašuti, pa iza duge stanke nastavi:

— Antonio, ti si mi bio jedinac, u tebe postavljah svu nadu. Ti znadeš, da sam ti izpunjao svaku želju, nu tvojoj ženitbi sa Giulijom C. ne mogoh privolit. Moj ponos ne dopuštao mi, nazvati neplemkinju svojom kćerju i uvesti ju pod plemeniti krov naših otaca. Nastojao sam te dobrim odvratit, al ti si postojano ostajao kod svoga, a kad sam začuo, da ti se je narodio sin, tad sam dobro znao, da ćeš još manje prekršit svoju rieč i vjeru. Odlučim to prepriečit. Svaki tvoj list došao je u moje ruke, nu tim nepostignuh ničesa, ona te je odveć ljubila, odveć vjerovala u tvoju rieč, a da bi se i najmanja sumnja pobudila u njezinu srcu: tvoje nepisanje odbijala ona na kojekakve ratne okolnosti. Domislih se

drugomu. Oteh joj diete; ona ti napisa zdvojan list, javljajuć ti izčeznuće tvoga sina i zaklinjuć te na što skoriji povratak. Taj list dodje u moje ruke, pak odgovorih na njega u tvoje ime, spočitujuć joj nepažnju i razstavljajuć se od nje za uviek. Tomu listu priložih veliku svotu novaca i ovaj put nepromaših cilja: njezino ponosito srce ne moglo podnašati tolikog poniženja. Vrati mi novac, ne pridodav ni rieči; zatim ode u Dalmaciju, k rodjakom, i od tad nisam ništa o njoj čuo. On zašuti, a ja kliknem:

— Dakle nije mrtva, a i moj sin živi!

— Za nju ne znam, nu tvog sina ne zapustih, on je na uzgoju kod jedne napuljske obitelji. — Iza duge stanke nastavi iznemoglim glasom: — Znajuć dobro, da ćeš ići tražiti tvoju Giuliju, podkupih onu staricu, da ti kaže, kad se vratiš, da je mrtva. Ona je dobro izvršila svoju zadaću, bolje bi bilo da nije, jer da sam znao, da će te to za uviek razstavit od mene, ne bi bio tako uradio. Al sada, sine, oprosti, oprosti!

— Otče, prostio ti bog, kako ti ja praštam! odgovorim ljubeć mu uvelu ruku.

Starac me zahvalno pogleda i sklopi oči za uviek. Po otčevu pogrebu odem odmah u Napulj i tu privinem svog petnajstgodišnjeg sina vrućem otčinskom srcu. Zatim proputovah svu Dalmaciju, nu nigdje ne nadjoh svoju ljubljenu Giuliju. Vratim se u Napulj, uzev sobom tebe, Alcide. Podjosmo u Francezku, ti mi bijaše milo spominjanje na moju nesretnu ljubav. Ti si se vratio u Napulj, tu si upoznao tvoju zaručnicu Adu, pa sada znadeš, zašto bez prigovora privolih tvojim željam, jer hćedoh vidjet tebe, sine, podpuno sretnim. Zašto se nisam s tobom vratio? Bio bi bar za vremena uklonio nesreću, koja je sada neukloniva! Djeco! prostite vašem otcu, koj vam je uništio najljepši san života. A vi, plemeniti čovječe, koj bijaste Giulijinim suprugom, oprostite, što razorih mir i sreću vaše jedinice. Vrieme zacieli mnoge rane, dao bog, te zacielilo i ovu!« —

Alcide mu se baci u naručaj, te projeca:

— Otče, ti nisi ništa skrivio! ti si sâm bio žrtvom glupe oholosti. Al moje je srce smrvljeno! ja ju odveć ljubim, a da bi ju mogao nazivati sestrom!

Okrenuv se k meni, zagrli me vruće i pogledav me očajano klikne:

— S bogom, Ado, do sretnijih vremena!

Pohiti naglo iz sobe, njegov otac pohrli za njim, a ja se plačuć bacim na otčeve grudi i s tuge izgubim sviest . . . . .

Kad se malo razabrah, nadjoh se na postelji, uza me sjedio dobri otac, blied i propao, ovaj udarac postarao ga za deset godina. Čim opazi, da sam otvorila oči, sagne se k meni i upita:

— Kako ti je, mila kćerko?

— Otče, gdje sam ja? Zar ne, da to bijaše san, samo grozan san?

— U svojoj si sobi, Ado! Dugo si bila bez sviesti i već se pobojah, da ću izgubit i tebe, jedina utjeho moja!

— Dakle je istina, grozna istina! povikah, te se iznovice onesviestih.

Iza mjesec dana bilo mi napokon nešto laglje, al kad se prvi put pogledah u ogledalu, preplašim se same sebe: oči mi bile upale, lice požutilo, bijah više slična smrti no životu. Oporavljah se medjutim vrlo lagano, a otac ginuo danomice. Pred njim sakrivah svoju tugu, nu bistro roditeljsko oko vidjelo je, da mi ne ima lieka. To ga izjedalo još više; u listopadu položim ga uz nesretnu majku, koju je čeznja za nesudjenim dragim spravila prije reda u hladan grob. Na umoru pozove me k sebi, te rekne:

— Ado, izvrši mi zadnju želju, ostavi Napulj, podji u Hrvatsku. Moj će te rodjak srdačno dočekati, da ti nadoknadi otca, u mom pisaćem stolu naći ćeš list za njega. Možda ćeš u liepoj Hrvatskoj moći zaboravit na nesretnu svoju ljubav!

Onemogao padne na uzglavje; ja se sagnem nad njega i poljubim ga u hladno čelo; još jednoč otvori on oči, šaptnuv skoro nerazumljivim glasom:

— Adice, s bogom! i jednim dahom razstavi se s tim životom.

Ostah sama na svietu, sama sa svojom gorkom tugom. Alcide i otac mu bijahu odputovali još one iste kobne večeri. Razprodam sve, što sam posjedovala, pohodim za zadnji put grob svojih roditelja i odputim se u Hrvatsku. Tu nadjoh srdačan do-

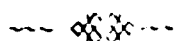
ček u svojih rodjaka, al što hasni, kad mi srce nije moglo pregoriti izgubljenu sreću.

Bila sam se već posve udomila kod svojih rodjaka, kad najednom dodje k nam Alcide. Molio me, ne mogu li mu biti ženom, da mu barem budem sestrom, te podielim s njime ostavštinu njegova otca. Odbijem mu molbu, jer sam ćutila bol, koja mi podgrizala zdravlje i koja me imala do mala spraviti pod hladnu zemlju. On me zaklinjao, da s njim podjem u blago podnebje Italije, ne bi li možda ondje našla lieka. Odgovorim mu, da je prekasno, i da vruće želim, da mi kosti počivaju u mojoj otačbini — u Hrvatskoj. On se od mene oprosti zdvojan i ode za uviek. A meni osta jedina utjeha, što dobro znadem, da je svemu kraj! . . . . To vam je poviest moje ljubavi, Vladko, a vam želim bolju sreću! . . . .

Kad sam pročitao te čuvstvene redke, ote mi se težak uzdah, uz tihi šapat:

— Uboga Ado! ti si nedužno trpila, jer je kleta presuda nemilo satrla sreću tvoju i tvoje majke!

O božiću dodjoh kući, položih na Adin grob vienac bielih ruža i posvetih joj spomen suzu.

O MARTINJU

I

Godine 186··, tri dana po svetom Martinu, puče gradom N* u našoj domovini glas, koji je svakoga staroviernoga N . . ana uzdrmao i sjetio, da se bilježi 15. studeni 186·. Inače bi stanovnici toga grada u vječnoj monotoniji svoga patrijarkalnoga života zaboravili, da se poslje svakih dvanajst mjesecî bilježi nova godina.

— Jesi li čuo čudo, brate Mijo! pitao je stolar Blaž Praznović, inaće gradski podkapetan, veleštovanoga svoga sugradjana Miju Neradića, inače gradskoga zastupnika — na samoj sredini gradskoga trga, komu, što je do širine i do praznine, ne ima premca ni u samom Parizu.

— Jesi li čuo? Martin Garon, velepoštovani starina, uručio je danas u ruke gradskoga načelnika zahvalnicu na zastupničkoj časti.

— Šta ti to veliš! Bogme zlo brate! I do sad nije duh mudrosti lebdio nad gradskom kućom, ali od sad po gotovu neće biti pametne misli u gradskih sjednicah.

— Mene ta ne muči, — ugrize se podkapetan za ustnice, — ali što će biti, ako nam ta nesretna željeznica i taj bedasti brzojav donese kakovu viest u tom cincarskom njemačkom jeziku? Ej tuj je vriedio naš Martin! A sada: bježi od župnika do kapelana, od kapelana do župnika; a njih čovjek i ne razumije, kad ti stanu tumačiti tim vlaškim jezikom. Bogme, mi se baš ne imamo

razloga tužiti, da su nas naši učitelji prenatrpali kojekakovimi mudrijami, brate Mijo!

— Pravo, pravo veliš, dragi moj Blaž. Nije li to sramota, u gradskoj kući sjedi osim mene devet zastupnika, koji ti ne bi znali pročitati ni svoga vlastitoga imena, da im dadeš pol sultanova Biograda.

— Kako ja vidim, Mijo, — ljutit će podkapetan — ti se u najnovije doba u veliko zanimaš zemljopisom, o sultanovom Biogradu.

— Mani se, duše ti, ovdje trgovine; ja sam doduše kupio Vencelovu livadu, ali me je taj obješenjak namazao za trideset cvanciga šajna, i slušaj, kad sam ti mu utisnuo u ruke novu novcatu stotinjarku, ogrlio me je kao da sam mu ju poklonio; a kad tamo, doleti o samom podnevu ona regetuša Vencelova žena u gradsku kuću, vičuć, da sam ja njezinoga tikvastoga Vencela prevario, utisnuv mu u ruke mjesto stotinjarke nekakvu lotrijašku izkaznicu. I jed vaju je načelnik uputio, da je to prava banka stotinjarka.

— O moj Mijo! ta je upravo tako znala, što je to stotinjarka, kao što i ti, što je to zemljopis; to u istinu nije ženijalno.

Dobro je, što Mijo nije znao, što to znači: ženijalno, inače bi se gradski otci poklali na samom trgu; a to ne bi bilo dobro, jer se je u samom zadku toga trga dogradjivala gradska klaonica. pa bi još onda zlobni jezici raztrubili, da se u N* prije kolje, nego li je odprta klaonica. Ali ovako, dobri Mišo izvalio je oči na prijatelja podkapetana, pa onda stisnuv piesti zavapi:

— Ma ja bi zadavio sina, ako ne bude pametniji od svoga otca! —

Dok su se ovako mudri otci razgovarali, sakupi se oko njih čitava hrpa gradjana, pitajuć, je li istina, da se je Martin Garon zahvalio na zastupničkoj časti. — Zaista, ta je viest svakoga iznenadila.

Martin Garon bio je najobljubljeniji, najstariji gradjanin varoša N*. Častni starina, jedini od gradskih zastupnika vidio je licem u lice velikoga Bonapartu, i šta još više, on je već četrdeset godina bio jedinim tumačem njemačkih hieroglifa u gradskoj kući. Nije to šala. Starac vidio na svoje oči egipatske piramide, pa se je sada sklonuo pod slamnati krov drvene kuće u gradu N*. Što

li ga je sklonulo, da tuj udari svoje sielo? To sâm bog zna. Nekoji su govorili, da ga šiljati slamnati krovovi, okićeni ilovim loncem, sjećaju na egipatske piramide, pa si starac najlakše u pamet doziva svoje egipatske doživljaje u tom hrvatskom Babilonu. Nu to su govorili zlobni pripadnici mlade inteligencije u tom gradu, koji su htjeli, de se te slamnate kućice sa svojim čednim šeširićem preko noći prometnu u veličanstvene palače sa svim uresom novovjeke arhitekture. Manje zlobni jezici govorili su, da se je starac strašno razljutio na sve te novotarije, što ih je civilizacija uvela u našoj domovini, pak da se je povukao u N*, jedino mjesto, gdje još nije ta tobožnja civilizacija razmaknula svoje krake.

Sva ta svojstva bjehu razlogom, da ga je sve živo u gradu N* štovalo. Dà, on je već četrdeset godina obnašao uzporedo dvie veleznamenite časti u gradu: bio je gradskim zastupnikom i župnim zvonarom.

Prije tri dana, na Martinje, slavio je starac Garon svoj sedamdeset i sedmi imendan. Alaj je starac bio vesel. Na večer istoga dana pričao do mile povoljice svoja putovanja po tom božjem svietu. Tuj čuše mnogi od pozvanih prijatelja na svoje veliko čudo prvi put, da osim Europe postoje još druge četiri strane svieta, i da se na tom svietu govori osim njemački i hrvatski još sijaset drugih jezika. Ledeni pot je oblio gradskoga podkapetana i gospodu zastupnike. Kad im je na to stao učeni gradski kapetan tumačiti, da ta množ jezika potiče od gradnje babilonskoga tornja, prokleše gradski otci jednoglasno taj toranj.

Tuj se ljuto posvadiše Stjepan Neumić i Jandre Neznalić, jedan tvrdeć, da je glavni grad Francezke: Pariz, a drugi da je: London. Bilo bi došlo do gusta, da ih nije umirio nad sve mudri opančar, gradski Salomun Marko Budalić, dokazujuć, da jedan i drugi mogu imati pravo, jer da ima ljudi, kojima se i on priključuje, koji drže, da su London i Pariz jedno te isto, a osim toga nije li možda London kakova provincija, a Pariz njenim glavnim gradom; a možda napokon ni London ni Pariz ne obstoje, ta on barem o tih stvarih do danas nije ništa čuo.

Na razstanku izljubio se je Martin Garon sa veleštovanimi svojimi prijatelji i nazvao im: „Lahku noć.“ Od toga časa nitko ga nije vidio, dok eto treći dan puče glas: Martin Garon za-

hvalio se je na časti gradskoga zastupnika. Što li je tomu razlog, to neka bog znade!

O podne toga dne nekako je čudno zazvonjelo podnevno zvono. Valjda je uže slutilo, da njim više ne ravna častna zastupnička ruka. Odsele se je Martin Garon posvetio samo svomu zvonu. A pobožni gradjani skidali bi kape moleć se dobromu nebeskomu otcu: Čuvaj nas tuče, groma, škole, knjige i vatre!

II

I čovjek i priroda zaviše se zimskom kabanicom.

— Huj! studeno li je, cvokotao je siromak odrpani pekarski dečko, plešuć golom nogom po ledenoj zemaljskoj plesani; sve čovjeku pada led iz nosa!

Siromačak, on je još najvierniji ostao prirodi, on se nikad nije s njom razkrstio, on stoji u neposrednom doticaju s njom; to svjedoče njegovi modri nožni prsti, kojimi prisluškuje kucaje ledenoga srca hladne majke zemlje, a ona ga tako slabo za to nadarila.

Martin Garon spokojno sjedi u svojoj drvenoj kućici, u udobnoj sobi, kraj tople peći. U magli duhanskoga dima stvara si njegova mašta egipatske piramide, London i Pariz. I nuto, smrče mu se čelo, starac spusti lulu, vinu okom prema nebu, i žarka suzica kanu na to milo staračko lice.

— To je dakle zadnja moja zima! — dobri nebeski otče, budi volja tvoja, kako na nebu tako i na zemlji . . . . Suza za suzom osu starčeve ruke. Četrdeset je godina, što nije proplakao. Rad šta li mu se je razžalilo? Starci su baš tako djetinjasti kao i mladići, kad suzami ospu razvaline svojih fantastičkih ideala. Ta to je sve naravno: post nubila Phöbus; — poslje bljeska grom, rekao je Sokrat, kad je njegova ljubezna Ksantipa okvasila kablom hladne vodice njegovu filozofičkimi sanjami razgrijanu glavu. Ili možda u drugom razmjeru stoje ideali naprama svietu, nego li filozofija naprama kablu hladne vode, kojim je nježna Ksantipa sjetila svoga ne idealno liepoga supruga, da sadje sa visina svoga

idealnoga snatrenja u taj prozaični sviet, gdje mirišu kulinarski rumi njegove veleriečne drugarice?

Starac Garon obrisao je svoje suze, zagrnuo se u svoju široku kabanicu, uzeo svoju misirsku batinu, nataknuo na glavu piramidalni klobuk, i eto ga spremna na šetnju. Starac krenuo upravo prema gradskoj klaonici. Tuj se je sve u to zimsko doba marljivo gradila nova kuća: gradska bolnica, koju je milosrdje gradskih otaca dalo sagraditi mjesto nekoga prosvjetnoga zavoda; i da nije ta zgrada bila zidana nedaleko od klaonice, koja prečesto sjeća na zloporabe anatomičkog noža, ne bi bio starac Garon uzdahnuo nad tim monumentom zastupničke mudrosti.

Hvala ti bože! ipak ću pod svojim vlastitim krovom sklopiti oči na vječni sanak, daleko od gradske klaonice, zavapi starac.

I on krenu dalje, tražeć prikladno mjesto šetnji. Nuto, pred njegovim okom sinu pločnik. Starac je nabrojio tri sto koraka, došav na kraj pločniku. Vodio je taj pločnik od klaonice do gradske kuće, pa onda od gradske kuće do stana gradskoga načelnika. Tuj se doče pločnik i odpoče mozaik, sastavljen od blata, sniega, vode i ostalih tekućih elemenata, onda opet odpoče pločnik. Mora, da je u blizini kakov gradski zastupnik ili častnik. Jedan najme gradski mudrac predloži gradskim otcem, zabrinutim za gradski pločnik, odnosno za svoje poplate, ovaj mudri predlog: Grad N* ima šest sto odraslih mužkih stanovnika; ako želite, da bude u deset godina cielim gradom pločnik, to birajte u deset godina, svake godine novih petdeset gradskih zastupnika; i eto vam u deset godina podpuna pločnika, a nitko osim prazne gradske blagajne ne će znati, na kakov način je to postalo.

Ti ideali, ili novovječnim izrazom: ciljevi, bili su predmetom vriednoga Garona za doba njegovoga zastupnikovanja, ali njihova ostvaranja jošte ugledao nije.

Dok se je starac tako gradom šetao, prispje i podne i on javi sa gradskoga tornja svietu, da je svaki od živućih za pol dana stariji i bliži smrti. Ali starac se je tužan vraćao kući.

— To je moja zadnja zima, o moj bože!

I svanu proljeće. Vedri su dani, vedra je ljudska duša. Martin Garon posvema se je snuždio. Nikuda nije izlazio, nego u crkvu

na molitvu, i u toranj k zvonu Sviet se je krstio, što je Martinu? Živi je svetac.

U to dodje k njemu Mijo Neradić.

— Brate Martine! uzajmi novaca, vratiti ću doskora.

Martin ga čudno pogleda; mislio si: kad bi ja čekao, dok mi taj vrati, doživio bi još sedamdeset i sedam godina; ali ipak mu namisli dati.

Hvaljeno budi ime Isus! pjevao je starac lagano, stupajuć do ormara, u kojem su stajali novci: hvaljeno budi ime Marija, pjevao je vadeć i brojeć novce. Kao da im je pjevao: Miserere.

Kad je Mijo sasuo novce u džep, upita on Martina.

— O moj Martine! šta li si se ti tako promienio?

Martin se smrče.

— Znaj, ovo je moje zadnje proljeće! Zato se žuri brate, da izplatiš barem do sv. Mihalja, ili najdulje tjedan dana pred Martinje. Znaš, ja sam starac, — vrieme je vrieme.

— Muči Martine o smrti, preturati ćeš ti još koji pedesetak godina, ta zdrav si kao kremen.

— Zdrav, zdrav brate! kao tvoj džep, odpovrne Martin, i pomisli si: taj laže kao Belzebub!

Minu ljeto. Početkom jeseni, dakle negdje oko Miholja, posjeti Martin sve svoje dužnike, da utjera svoj dug. Njega nije već ništa veselilo, makar je i bio zdrav kao kremen.

Dva tjedna pred Martinjem pozove on gradskoga bilježnika i dva svjedoka, da izbrišu iz oporuke onu svotu, koju je uzajmio Miji Neradiću, o kojoj je sada za izvjestno znao, da je propala. Kad bilježnik i svjedoci odoše, zovnu starac svoju kćer, vriednu ženu poštovanoga Vase Lužića, stolara, koji je živio u istoj kući sa tastom, si Martinom.

— Moja kćerko, poče Martin, a lice mu se osu suzami — pripravi mi crno odielo, pripravi mi sve za odar, jer moja kćeri, valja ostaviti sviet.

Ona briznu u smieh, pa se onda snuždi, te brižno pogleda otca. Grozna ju misao sleti: nije li starina šenuo pameću?

Mrko je Martin gledao na kćer.

— Ne plači Mare, sve ima svoj konac.

Popodne zovnu Martin tasta.

— Vaso, ti si dika naših stolara; ja se nadam, ti ćeš si i ovaj put osvjetlati lice. Napravi mi krasan lies. Znaš, treba misliti na smrt. Ne čudi se, sjedaj i slušaj:

Bilo je to lani na moj imedan, još dva tjedna, pa eto tomu i godinu dana. Ja se oprostih sa gostovi, legoh u krevet i tvrdo usnuh. U to hladan znoj obli moje čelo. Ja poćutih gladku ruku na mojem čelu. Trgoh se oda sna: ura odbije dvanajst sati. Preda mnom stajaše angjel, držeć u ruci goruću baklju. Iz njegovih usta sukljao je plamen; nasta silna vrućina, mene je oblio žarki pot, nešto me je stislo u grlu; ja hćedoh viknuti, ali mi grlo bilo suho, suhcato, a angjel mi mahnu rukom, neka ga sliedim. Ja se digoh sa kreveta, i krenuh za njim. On me povede na kraj sobe. Nut pred mojim okom puče sjajna zelen, usred zeleni: krasna palača. Angjel mi mahnu rukom, ja krenuh za njim u palaču. Tuj vidjeh čudo i čudesa. Srebrene staje, u njih zlatni konji, a dalje: zlatne ptice i diamantno cvieće, sa svodova sipala mirisna vodica. Nad mojom glavom pjevao je zlatni kanarinac: „Garon! Garon!“ Ja glednuh u vis. U kljunu kanarinca vidjeh prsten. Angjel mi pokaza rukom na desno, ja se okrenuh i vidjeh krasnu, prekrasnu ženu. Iz njenih očiju kapao je biser, nad njenom glavom letio kanarinac sa zlatnim prstenom u kljunu, sve kličuć: „Garon! Garon!“ Ja proplakah od milja, to je bila moja pokojna žena Zora. Dajte mi moju ženu! klikoh vesel —, ali ona se tužno nasmija, kažuć rukom na angjela. Ja padoh na koljena pred angjelom, a on mi reče: „O Martinju! o Martinju!“ — Ja proplakah, ali me on uvede u veliku dvoranu, tuj su bili prostrti gostbeni stolovi. Tuj vidjeh sijaset svojih starih znanaca iz moje mladosti. Čudno mi je samo bilo, da i oni mene ne poznaše. Angjel mi dade znak, i ja sjedoh za stol. U to vidjeh, gdje jedan od gostiju šapuće nešto u uši drugomu, pa svi pozirkivaju na me. Za mali čas, eto ti dvojice, gdje se sustaviše tik pred menom. Ja upoznah u njih dobra dva svoja druga. Jednomu od njih posudio sam već davno veliku svotu novaca.

— Ti si to Martine!

— Da ja sam, ali gdje smo mi? Niste li vi već davno pokojni?

— Ta da, mi smo u očistilištu, progovori stariji.

— Gledaj samo, opet će mladji, — nije li tu sakupljen cviet

*

punoždera; valjda se sjećaš još Maksima, koji je izjeo na jednoj večeri pol janjeta, i popio pol viedra vina, pa je onda rekao: „ej to baš nije bio loš zalogajac“ —; eno tamo i pokojnoga načelnika, što je bio strahom i trepetom svoj jestvenoj živadi.

I drugovi me pozvaše u družtvo, nastavi Garon; — tuj stadosmo junački prazniti čaše; moja glava strašno se je ugrijala. Još se samo sjećam, kako sam napao svoga prijatelja, neka mi vrati dužnu svotu, a ovaj mi ozbiljno odvrati: „O Martinju.“ Što se je poslje sa mnom sbilo, to ne znam. Vinska magla zavila je moju pamet. Kad sam se jutrom probudio, palače i prijatelja nestane, a ja stajah nagnute glave nad otvorenim prozorom.

Nije li to jasnim znakom — doče Martin svoju poviest — da se je meni o Martinju preseliti u vječnost. Ja sam i sâm više puta mislio, da je to san, ništa nego san; ali sam više puta čitao u životu svetaca, kako im je gospodin u snu predkazao dan smrti, a u bibliji se čita, da je angjel gospodnji u snu javio Josipu, neka bježi u Egipat, jer da Irud kani pogubiti diete. Dugo sam i dugo o tom mislio, pak sam si napokon ipak rekao, da je to bio samo čudan, neraztumačiv san; nu pred tjedan dana vidjeh u snu opet drugoga angjela, a on mi reče: „Ne zaboravi! O Martinju!“

Tad se sjeti Vaso Lužić, da su sbilja lani, dan po Martinju, našli staroga Garona, gdje nagnut nad otvorenim prozorom spava; sjeti se, kako se je starac od toga doba smutio, pak se i na zastupničkoj časti zahvalio. On metnu prst na čelo, zamisli se; sve mu se je to nekako čudno činilo. Nije bio ni on čist od praznovjerja; dosta je potrošio, stavljajuć na lutriju brojke, o kojih bi mu se snilo, ali ovaj san činio se je njegovoj glavi, vikloj hladno i ravno misliti, suviše šarenim i čudnim, on nije znao, da putevi fantazije nisu ravni kao ravna, izgladjena ploha njegovih dasaka. Nekoliko puta strese rameni, čudno pogleda tasta, i odluči čitavu stvar saobćiti liečniku, jer mu se je činilo, da u tastovoj glavi nije pravoga reda; al ga umiri, sve mu obeća, što je ovaj od njega tražio.

III

Gradski medikus u N* bio je posve mlad čovjek; vješt u svojoj struci, bio je još pun djačke vragolije. On je bio ljubimcem svijuh N . . skih krasotica, duša svijuh otmjenijih družtva, te neizcrpivo vrelo raznih, prostodušnih šala i nevinih vragolija. Njemu je upravo dobro došla „fixa ideja“ Garonova. Kad mu ju saobći Vaso Lužić, on se umah domisli, kakova li će to biti divna lakrdija, kojom će i opet iznenaditi svoje krasne obožavateljice; nu on htjede i staroga Garona nježno, ali zato radikalno izliečiti od sličnih umišljaja, na kakovih starci Martinove starosti prečesto boluju, a ne riedko i na najveću pogibelj po živčani sustav, koji im se uslied ovakovih umišljaja vrlo opasno poremeti. On razmisli osnovu, te uvidi, da bi morao prije svega protumačiti taj čitav san Vasi Lužiću, kao posve naravan posljedak prekomiernoga užitka alkohola, koji je njegovoga vriednoga tasta uzvinuo u sferu fantazije, u kojoj su se stvarni elementi i istinite uspomene Garonove pričinjale samo kao okostnice onoj poetičko-fantastičkoj slici njegove sanje o Martinjskoj noći; jer dok toga Vaso ne uvidi, ne bi se htio sklonuti, da bude pomoćnikom izvedenju liepo zamišljene osnove liečnikove.

Milan Plemenić — tako bilo ime ličniku — uvidi i sam, kako će se biti težko upustiti sa neukim Lužićem u medecinsku razpravu o djelovanju vina na krv, krvi na fantaziju i san. Napokon on se osokoli:

— Čujte Vaso! jeste li vi kada bili pijani?

Ovaj ga čudno pogleda.

— Kako mislite, pijan? To na nikoga . . . .

— No! zaleti se liečnik; ja mislim, da je svaki pošten čovjek bio barem koji taj put pijan.

— Ali ja to ne mislim, zavrne Vaso.

— Vidite, dragi Vaso, opet će medikus, pošten čovjek riedko se bavi pilom jakih pića, zato ga, kad ih slučajno okusi, brže svladaju. Valjda ste čuli za patrijarku Noa. Samo pravoga pijanca ne može tako brzo vino savladati. Pripovieda se, da je mudrac Sokrat mogao puno popiti, nu nikada nije bio pijan.

— To je onda taj Sokrat morao biti veliki pijanac zahvati Vaso.

— To baš ne, smete se medikus; on uvidi, da nije vješt prostoj logici; to ne, uzmite patrijarku Noema.

— Ta da Noem, ali on nije bio kriv; nu k čemu vi to meni sve kazujete?

— Zato, dragi Vaso, da vam dokažem, da vaš tast može biti ipak pošten, ako je i bio onda na Martinje malko napit; jer onaj san nije ništa drugo, nego: san, a vi valjda ne vjerujete, da se je starcu ukazao angjel?

— To ne; ali ga nadjosmo nad otvorenim prozorom.

— Baš to je dokazom, da nije bio bez vina; grlo mu je bilo suho, glava mu je gorila, pak je onako u polumagli zaželio zraka, i nekako došao do prozora, koga je sretno otvorio, na njem zaspao i prosanjao onako krasnu sanju o gostbi i Martinju.

— To bi moglo biti; moja žena otvorila je prozor na njegovoj sobi, sama ga je spravila u postelju, pak ga ipak kasnije nadjosmo opet na prozoru.

— No sad i ja sam znadem, tko je bio onaj angjel u starčevom snu. To je bila vaša žena, a onaj isti razlog, s kojega je starac prvi put na prozoru udisao čisti zrak, doveo ga je i drugi put k prozoru, a izkustvo nas uči, da su ljudi u sličnom stanju presretni, a vaš tast bio je samo malo, na polak vinen, pak je mogao sâm doći do prozora, gdje ga je savladao san. Je li sada razumijete?

— Ja sam si to više manje tako tumačio, nu ja sam vas, gospodine liečniče! posve drugu stvar došao pitati: što vam se čini, nije li moj tast uslied te sanje, koju drži istinom, šenuo pameću?

— Toga se za sada, dragi Vaso, ne bojte; starci njegovih ljeta većinom pobolievaju na takovih umišljenicah.

— Ali on je nedavno isto sanjao; toga se bojim.

— Donekle imadete i pravo bojati se, poveseli se liečnik u duši, videć kako voda na njegov mlin dolazi; nu to bi se dalo izliečiti.

— Kako? veselo kliknu Vaso.

— To je još tajna, nasmije se liečnik; ja bi vam ju saobćio, kad bi ste kratko vrieme htjeli o tom šutiti.

— Šutiti ću kao panj.

— Dobro je, ali niti vlastitoj ženi ne bi smjeli kazati; znate, da su žene lahka jezika.

— Ja poštujem svoju Maru, ali joj ipak svega ne kažem.

— Onda dobro. Slušajte!

I liečnik stade razgovarati na tiho sa Vasom; ovaj je početkom kimao nepovjerljivo glavom, nu poslje mu se razvedri lice i on kimnu u sav glas: pristajem!

— Ali ženi o tom ni rieči! zagrozi se liečnik Vasi prstom.

— Ja ću ju pače zavaravati, da se ne domisli tajni.

— Onda jamčim za uspjeh, reče liečnik, i oni se razstadoše.

IV

Tjedan dana pred Martinjem pozove Martin župnika, neka ga izpovjedi. Župnik se je presenetio, kad mu Martin reče, da od današnjega dana on prestaje biti zvonarom. Kad je već župnik htio, da ode, zaustavi ga Martin, te ga zabrinut upita: hoće li njemu, koji je četrdeset godina obnašao zvonarsku čast, kad umre, zvoniti veliko zvono? Župniku munu čudna misao, pa on stade tješiti starca, da još ima vremena o tom misliti; nu u ostalom, da će veliko zvono, dodje li tomu čas, izkazati svomu viernomu drugu zadnju počast.

Medjutim poče i kći Martinova ljuto plakati, videć da je stvar uzela ozbiljan značaj. Držanje njenoga muža nikako ju nije moglo osokoliti.

Kad je župnik otišao zovnu Martin zeta:

— Vaso, ja sam pripravan, jesi li i ti sinko sve priredio? Ne zaboravi, da sam ja četrdeset godina bio gradski zastupnik i župni zvonar.

I zaista, u kući je sve uzelo neki žalostan lik; i sama djeca Vasina, vikla podcikivati od veselja, kad ugledaše djeda, sada se nekako pokunjiše. Imao je Martin sina, koji je bio bogatim trgov-

cem u Draždjanih. Trebalo je i njemu pisati o stvari i pozvati ga na sprovod.

To uze na se Vaso; on pisa šogoru, kako su liečnici izjavili, da starcu Martinu ne ima više života; još najdulje sedam dana, i dobromu starcu biti će se razkrstiti sa svietom. Da list postigne što veći dojam, pisa, da starac leži u skrajnoj nemoći u postelji.

Pet dana pred Martinjem pošalje Martin zeta k župniku po drugu izpovied. Tom prigodom izpripoviedi Vaso župniku čitavu sanju tastovu, a pripoviedi mu ujedno, kako bi se svaki pokušaj, raztumačiti tu sanju starcu, naravskim načinom razbio o nekoj reć bi praznoviernoj tvrdoglavosti čudnoga starca.

Iza nekoliko dana saobći medikus Plemenić svojim prijateljem župniku i kapelanu svoju tajnu osnovu, kojom je kanio izliečiti Garona od njegove umišljene smrti. Župniku sunu čudna misao On je bio dobar znanac Martinovu sinu Ferdi, trgovcu u Draždjanih. Umah sjede župnik za stol i napisa ovomu dugačak list.

Medjutim se Martin podpuno pripravio na smrt. Izilazio nije nikuda, strogo je zabranio pušćati koga k sebi, pa ni na sâm imendan. Dan pred Martinjem izljubi starac svoju viernu lulu, pa ju onda metne na policu. „Nikad ju više ne ću viditi!“ Starac je proplakao. I svanu Martinje. U svakoj kući grada N* burno veselje. Ta na taj dan se krsti novo vino.

Ali tužno je bilo u Martinovoj kući. Starac se je obukao u crno odielo. U rukuh mu je krunica. Nestalo je na licu onoga starcem običnoga stoicizma. On je sav takovim izlazio, kao da nešto očekuje. Već je dva tri puta pitao, je li došao sin Ferdinand. Ne ima ga. Doći će on. U pol deset dolazi jutrenji vlak. Kći mu Mare plači, te plači.

— Ne plači, tješio ju Martin, mi ćemo se viditi u nebesih. Je li sve gotovo?

U drugoj sobi zastrti su bili prozori crnim suknom. Nasred sobe stajao je veliki stol, zavješen bielimi stolnjaci i plahtami sve do zemlje. U kutu bilo je nešto pokrito prozirnom tkaninom. To je bio lies. Sve je to stari Martin progledao, i on je bio zadovoljan radnjom svoga zeta. Sve je u redu. Treba čekati podne.

Medjutim dodje vlak, ali Ferdinanda ne ima. Mjesto njega eto okolo pol jedanajst kapelana. On je bio veliki šaljivdjija. Ali ga ne pustiše starcu. Kad je kapelan polazio, zovne on na stranu momka Martinova Jerka, nešto mu šaptne u uho, i ovaj krene s njime u župni dvor.

Pol ure kasnije nosio je Jerko veliku košaru na ledjih. Kad je ušao u Garonovu kuću, obzirno se ogleda, da ga tko iz vana ili od domaćih ne spazi. Nikoga nije bilo. Martin je sjedio nasred sobe, u ruci je držao razpelo. A do njega je stajala kći mu Mare moleć krunicu.

Jerko otvori lagano sobu, u kojoj je bio onaj prostrti stol. Na prstih pridje do prostrta liesa i sasu u nj sadržaj omašne košare. Čudan vonj nastade u sobi. Mora da je nešta osobita. Jerko zaklopi lies, pokrije ga prozirnom tkaninom, pa se onda nevidice izvuče iz sobe u kuhinju.

U to krenu podne. Leden znoj obli Martinovo čelo. On kleče i napali voštenicu, a kći mu udari u plač. Zvono je zaista zvonilo tužnim glasom. Ali podne minu, Martin je još živ i zdrav. Valjda će popodne doći smrt. Nije htio ništa okusiti. Poslje podne leže obučen u postelju, a ustne mu šaptahu: „Otče naš.“ Već je i zanoćalo. Sad se sjeti Martin, da je bilo upravo o ponoći, kad mu se je angjel ukazao. „Dakle o ponoći! to je hora smrti.“

Starac nije ništa govorio, samo je jednom upitao, je li došao Ferdinand? Ne ima ga, te ne ima. Mare i njen muž sve su budni stajali uz starca.

U to kucnu zvono: jedan, dva, tri . . . deset, jedanajst . . . eto i dvanajste. Starac zapali voštenicu. „O bože!“ Nut, škrinuše vrata — starca i kćer mu obli leden znoj. Na vratih stoji sin Ferdinand, u ruci mu veliki papir, a na papiru velikimi slovi napisano: „Prolongacija.“

— Otče! ja vam nosim veselu viest. Preksinoć javi mi se u snu angjel, i on mi javi prolongaciju vašega života na petnajst godina.

Starac nije vjerovao svomu sluhu, svomu vidu. Ali eto i četvrt na jedan, smrti ne ima. Stigla je prolongacija.

U to otvore se vrata pobočne sobe. Začuje muklo pjesan: „Miserere.“ To su bili znanci Martinovi, na čelu im župnik i liečnik

nik Plemenić. Nuto čuda i čudesa! Nasred sobe stoji odar, osvietljen gorućimi voštenicami, a na odru pokrit lies. Tad odkriše lies pjevajući: „Miserere.“ Tanka grla šampanjskih boca zapjeniše se od smieha, a omaman miris peciva i pečenja pozdravi goste.

Tad se posjedoše gosti k stolu, da proslave Martinje. Buran smieh zamienio je mukli „Miserere.“

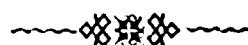
I stari Martin silno se je razveselio; on ogrli svoga sina Ferdinanda, koji mu je donio prolongaciju.

Ali odkuda Ferdinand sa prolongacijom u to doba noći? odkuda ta četa šampanjskih boca?

Čudna li pitanja? Zar ste zaboravili župnikov list na Ferdinanda u Draždjane i na Jerkovu košaru?

* * *

Minulo je davno petnajst godina. Je li stari Garon još živ? Ne znam. Nu to znadem, da dugo poslje te prolongacije, kojoj nije nikada izvora doznao, nije o pripravah na smrt ništa spominjao. Liečnik Plemenić tvrdi, da je taj njegov izvorni liek i kod drugih staraca sa sličnom boli tako djelovao, da istom što su čuli o njegovom čudotvornom uspjehu, već bi ozdravili. On je tim dokazivao, da homeopathija, koja lieči bolesti istovjetnimi liekovi, najbolje uspieva kod umišljenih bolesti. Nu to su medecinske zadjevice, koje ne spadaju u liepu knjigu.

HRVOJ

I

Pisao je prijatelju.

U Smiljevu, na 20. travnja 1870.

Moj Dušane!

Tek nastupila tiha proljet, oživio gaj i lug, probudila se narav, a ja se pripravljam na nov život. Gradim gnjezdo s ptičicami, ali ne tako veselo, kao one, jer se bojim, da će se prebrzo prometnut trnovom krunom, koja će nemilo ovjenčat čist ideal moje poezije. Čini mi se, da sve do sad plovljah morjem želja i maštanja, pa me i prot volji baca nenadana struja na pust otok suhe proze . . . Al manimo se snatrenja i kićenih rieči!

Napokon ulovih svoje mjesto. Ne marim, što mi ga toliko uzkraćivalo; izadjoh ipak pobjednikom iz te nejednake borbe. Održah podpuno svoja načela i tako mislim do groba; a ognjište stekoh u svom rodnom mjestu, baš po svojoj želji. Ovdje je najpriličnije polje momu djelovanju, jer dobro poznajem narod, komu želim posvetit svoje makar preslabašne sile. A uspjeh svemu zavisi bez dvojbe mnogo o pravom sporazumljenju, iz kog se neodoljivo radja ljubav i pouzdanje. Onda je postignut najljepši cilj svega života, jer si ne umišljam ništa divnijega, nego svom narodu biti vodjom i pouzdanikom.

Ne žapa me pretežak početak. Puk ti ne vjeruje, kao nit ikojem drugom kaputašu, a t. zv. inteligencija ne ima, da tako rečem, ni srca ni duše. Sve joj je pravo i ravnodušno, ako se ne tiče njezina interesa, što istinski znači: trbuha i žepa! Jasno vidim, u današnjih obstojnostih, ovud je naš narod nešto manje od tužnoga roblja, jer ono barem uzdiše za slobodom, a kod nas ljudi samo rezigniraju očajanom flegmom. Je li dakle čudo, da se ne ćutim sretnim ni u svom rodnom kraju, jer je i ovo gruda potištene zemlje. Oko mene su robski ljudi, pa mi je medju njimi kao sokolu medju gavranovi. Ne shvaća me ni živa duša, pa sam, kao što pravo veli hrvatski pjesnik: biedan tudjin na majčinu krilu!

Moja duša čezne za slobodom, ali ovdje o njoj ni mislit ne znadu. Dakle sudi, kakav mi je položaj, gdje sam tekar otvorio svoju pisarnu, a nisam vičan zatajivat svoje misli. Progone me sa svih strana, krsteć me ludjakom i buntovnikom, jer po mogućnosti upućujem puk, po liepih namišljajih mladenačke dobe. Dakako, gubi se pomalo krasna odora mog programa, ali ostaje čista jezgra, iz koje napokon mora nići žudjen plod mom nastojanju. I tako mislim uztrajat, do zadnje kapi krvi, pa ću rado trpit za svoja načela, dobro znajuć, da bez muke ni uspjeha nema. Meni samo kadikad treba utjehe i mira, i to je povod ovom pisamcu.

Iza žarkog otačbeničtva, prvo mi je pravo prijateljstvo, o tom te ne trebam uvjeravati: ta mi smo si po duhu braća od djetinskih nogu, i koje l' već žrtve ne prinesosmo zamjenice na taj sveti žrtvenik? Daj prinesi i ovu: pohodi me čim skorije, da se bratski zagrlimo!

Ne bude ti žao, jer je ovdje prilično liepo, a zabave dosta. Vazda ju nalaze srodna srca; a prohtiješ li izmjene, eto ti „krasnog spola!" I tuj znadeš moje mnienje, nesrećom istinsko, po mom osvjedočenju, riedkom iznimkom, za svu Hrvatsku: same žive lutke, bez čuvstva i duha, barem za uzvišenije stvari. Možda je to pesimizam, možda očaj s pretrpljene boli rad izgubljena ideala, a možda nisam nimalo kompetentan sudac, ali je bez dvojbe žalostno, da se u nas u obće može pomislit tako oštra miso. Osudi ju, kad dodješ, kao branitelj dičnih ljepotica od vajkada, rado ću položit oružje na tvoje mile rieči.

Moram spomenut, da će i sestru vrlo veselit, ako se odazo-

veš mom pozivu, pa nas posjetiš čim prije i na što duže vremena. Spomenut ćemo se mladjih dana i ljepšeg života.

A sad zaključujem, nadajuć ti se pouzdano za koj dan. Budi zdrav i pozdravi sve prijatelje. Tebe grli i ljubi po sto put tvoj pobratim

Veljko.

Čisto mu odlanulo srcu, kad je svršio taj list i već maštao doček najboljeg si druga. Gledao je ono drago lice, onaj mili pogled, i blažen posmjeh zatitrao mu na ustnah. Zanio se u daleke misli.

U to pred njim dogarala svieća i plam, zahvativši papir njezina omota, trgnuo ga iz zanosnih sanjarija. Bilo kasno doba noći, ali na njegove vedje nije hotio tihi san. Lagano izvadi svieću iz pretinca pisaćeg stola i stavi ju na onaj dogarajući komadićak. Čitavu sobu napuni zduha izgorjele hartije, a on mekanično zapali smotku, da ju ublaži dimom. A kad ni to nije ljudski pomoglo, digne se nemarno, pridje k prozoru, pa ga otvori širom i podboči se na njegov naslon.

„Vani bila divna noć, a taj je prozor gledao baš u vrt, na čedan pčelinjak i mjesečevim srebrom obliveno grmlje. Posvud vladala grobna tišina; samo kadikad zapjevao pod kućnim zidom drobni šturak svoju jednoliku i nekako tužnu pjesmu; samo kadikad o bielu stienu bubnuo koj nespretni metulj. Nebom plovio mjesec, pun i veličanstven, i pod njegovim sjajem bacalo drvlje dugu sjenu, rišuć zemljom čudne slike, kao da su tuda poliegale sablasti il utvore noćne. Za čas bi dunuo mirisan vjetrić, noseć mu pozdrav od spavajućeg cvieća, da se opet stiša, kao srčba nevina djetešca.

On je izprva mirno pušio svoju smotku, motreć kolutke dima, gdje se tiho razplinjuju svježim zrakom. Nu domala, ko te kolutke, razkrilile se i njegove misli.

Iza drevne kruške, na kraju vrta, bjelasala se neznatna kuća, kao snieg na sunčanu sjaju. U nju je upilio pogled tajnom nekom pobožnošću, pogled pun zanosa i milja: ta ondje mu stajala djetinja koljevka, ondje probavio mile dane najnježnije mladosti! Ta kuća ne bijaše mu tudja, bar ne posve tudja . . .

. . . Bistrim duhom gledao je dobra otca, poštena al biedna činovnika. Bio to, što no vele, iz naroda čovjek: od opanka digao

se do gospodske službe pravog kanceliste. Ne bilo do duše prevelike biede, ali majka preminu rano, a on ostao sâm sa četvero nejačadi. Veljko bio najstariji, nego je tek sad znao ocieniti podpunom mjerom požrtvovnu otčinsku ljubav, koja ga i uz najtežje žrtve učini pravim čovjekom, sretnijim od otca, koj takodjer davno počivao pod grobnim humkom.

Sjetio se prvog razstanka sa otčinskim domom. Ko daleku glasbu slušao tiho otčeve opomene, izljubio plačuć brata i sestrice i pošao na „visoke škole." Tuj mu izprva bilo tužno i pretužno, kao što to obično biva, dok nije našao srcu prijatelja, svog Dušana, svog najboljeg druga. Sva se duša razblažila sladkim miljem, spominjuć se divnih, s njime probavljenih dana. Djeca još, pa koja vjera, kakvi snovi za budućnost! U to nastaje nov okret, čvršće sa veže divan taj savez. Ko iz magle diže se na taj spomen sjajna slika, što sve druge potamnjuje, kano sunce male zviezde. To je Mila, divno čedo, a sestrica Dušanova. Tek jednoč ju vidje, al onim trenutkom posta ozbiljnim mladićem, koj dobro znade, da tek čeličnom voljom i čvrstim marom postić može tol' žudjenu metu. Znao je, da ga čekaju težke zapreke; znao je da je do tog ideala most od zemlje pa do neba, pa ipak nije ni za čas klonuo duhom, nadajuć se samo dobru, jer je ljubio i srcem i dušom, kako samo prava ljubav ljubi. Sanjario o junacih srednjeg vieka, kako su na koplju i maču sticali lovor-vience iz ruku ljubovca svojih, a on htio zadobit i samu dragu na znanju i peru. I propjevao kao slavulj u lugu, kada u cik zore budi drugaricu jutarnjom pjesmom, pozdravljajuć rujnu zoru, koja tako divno zlati milu mu sreću, kao da joj se i sama iskreno veseli.

Ali brzo minula njegova sreća, kao rosa na ljetnome suncu. Jedva bio u sredini nauka, kadno baš o božiću preminu dobri otac — i sad mu bilo osovit se na vlastite noge. Za prvi put okusio hladnu zbilju ljudskog života u težkoj borbi za obstanak i svakdanji kruh.

Napokon se primirio, kad ga već sliedeću jesen snadje nepregoriv udarac: preminu, jao! i draga — njemu sve na svietu! — Od onda klonuo u težku tugu, i kako bijaše sanjarske naravi, jedina pomisao pokoristit možda, pa i najmanje, unesrećenoj otačbini, uz milu utjehu dobra prijatelja, držala ga jošte na životu.

Ne mario nikad više za djevojačke čare — a već petu godinu snivala prva ljubav grobni sanak. Nije to možda bilo nagnuće umišljenom romanticitetu, nego čuvstveno srce i zanosna duša.

Ostalo vrieme školovanja prošlo mu skoro bez ikakova čara, pusto i jednolično. Najradje se bavio politikom, kako je već navada kod mladih ljudi. Nu kod njeg ne bijaše puka navada, nego prieka nužda. Njoj se bio podao svimi čuvstvi i, naravski, odlučno prionuo uz stranku prava i oslobodjenja izdanog Hrvatstva. Napokon svršio prava, preturio praksu, i evo ga od malo vremena odvjetnikom u rodnom si mjestu.

Sve te uspomene stvorile se pred njegovom dušom i izčeznule tiho, kano nježne sanje. Počeo hladnijim bivati zrak; nedaleko kukurikne pietao u svom drvenom zatvoru, a on se naglo prene iz tog maštanja. Stalo bliednuti nebo i gasnuti zviezde, nastupala zora svietu, ali krotko i stidno, ko nevjesta žrtveniku. Popuhnuo tihi vjetrić, kao da želi probuditi snivajuće cvieće, a u daljini čuo se slabo lavež psa čuvara. Izpod drvlja izčeznule otajstvene sjene; čitava narav dobivala prijaznije lice, kao da se smieši sama svojoj ljepoti. Na visokom nebu gonili se laki oblačići, a zora ih rubila rujnim rubom, da nisi mogao poželiti ljepšeg saga. I sam zrak zadahnuo se kan' da tajnim miljem i zadovoljstvom; sve je odisalo svježi život, kao da se ruga Veljku, tako bijaše blied i satrven.

Mahnuo je rukom preko čela i vlasi i zastidio se skromne suze u oku. Brzo zatvorio prozor, brzo se svukao, ugasio skoro na pol dogorenu svieću i legao u svoju postelj, a polutama bila mu u duši, baš kao i u vlastitoj sobi.

— Zora sviće svietu, al' za me svud je noć! šaptnuo tiho i usnuo nemiran san!

II

Svibanjski dan.

Na liepu vremenu prima i najpustiji kraj prijaznije lice, ali po Slavoniji putovati nije skoro nikad najugodnije. Ako je i najdivnije vrieme, eto te uguši nesnosan prah, ako je kišovito, proguta te duboko blato. Nu narav bila upravo divna, sva u najljep-

šem cvietu. To su kan' da znale i ptice, tako su veselo slavile tu milu krasotu. I kukci živahno zvrndahu blagim zrakom, i metulji lietahu od cvietka do cvietka, i sve bilo veselo i živo. A sunce kano smiešeć se gledalo taj pusti život zemaljski, ozbiljno i veličanstveno, kao da želi reći: Veselite se samo, vi prolazni stvorovi, brzo će minuti vaše žiće, a ja ću sjati vašim potomkom, kao što sam sjalo vašim predjem. A u daljini bugario tiho pri svom poslu jadni seljak, i jasno mu kaživala pjesma jadikovka: Ti si sjalo sretnim predjem, a sad siješ tužnom roblju! . . .

Cesta od Bukovja Smiljevu nije baš u najboljem redu, kano i sve ostale ceste „zemaljske" — najjasnija slika naše biedne sadašnjosti. Na toj cesti, u oblaku težka praha, valjaju se prosta seljačka kola, a iz hrpe siena, što je služilo sjedalom, virila zdvojno tri čovječja lika, prava tri mučenika — na tom putu. Napred kočijašio slavonski čiča, pravi prototip svoga kraja, tako te se nemilo kosnula ona malo ne glupa zdvojnost na mrkome licu, ona robska potištenost, koja mu se jasno zrcalila na skoro mrtvu oku. Kao da je i konjem pustio slobodnu volju, toli je nemarno držao iztrošene uzde i zurio reć bi bez misli i čuvstva u taj široki sviet. Nu sve to bijaše smišljeno i pritajeno, izvježbali ga kleti ugnjetači u toj umjetnosti zmijske lukavštine. Takav je vazda bivao pred „gospodom", pred svojimi gulitelji, ali da si ga vidio medj' svojimi, pripuštena samu sebi, ti bi se sav udivljen poklonio tom junačkom stasu i tom plamnom oku! Jest, i u njega je živo srce i ćutljiva duša, i on znade, što je pravo i nepravda. A najbolje znade, da je satrven i prevaren na božju vjeru, al se ćuti slabim i nemoćnim, pak je tih i miran, kao pritajen oganj. Nu i taj će oganj planut u svoje vrieme, jao onda onim, koji su ga toliko vremena zapretavali prahom i pepelom zloće i sužanjstva. Ne gleda on ni sada bez misli na ta ravna polja, natopljena vlastitom suzom i krvavim znojem, a na korist izroda i tudjinca, nego se zanosi tužan u ogromne šume i neprohodna brda, utočišta svojim junakom, makar ih službeni ljudi prozvali sramotnim imenom divljih razbojnika. Taj čovjek ih ljubi i štuje, kao braću po duhu i krvi. Nisu oni nigda ni najmanje žao učinili tom narodu, nego ga i prečesto utješili i pomogli. Njihova uspomena svud je po seljačkih kolibicah mila i draga, a njihova djela rado slavi narodna

pjesma. Jedina je to utjeha tomu puku u pretežku jadu, za to i on sada pjeva tihim glasom: Ej naš se Maksim šalio, tri žandara ranio . . . .

Iza njega provirivala dva čovječja lika. Težko ih je pobliže opisat u tom zamjernom položaju, ali na prvi mah opažaš medju njimi očitu razliku. Oba bijahu crnomanjasta, ali lice mladjega bilo vedro i veselo, a obličje starijemu mrko i nabrano. Očito ga morila težka dosada. To je po svoj prilici opazio drug mu, pa zato nastojao zapodjeti ma kakav razgovor.

— Pripoviedao sam vam na široko život svoga prijatelja, i jer je pjesnik, govorasmo o pjesničtvu. Vam se posve ne mili taj predmet, predjimo u vaš živalj. Što sudite o francezko-pruskom ratu?

— Želim Francezom svu sreću, nu to će im slabo pomoći, ako ne budu sami na mjestu.

— Ali ipak držite do simpatija, do iskrene volje, pomoći drugu u nevolji?

— Ne! ja sam vazda realan čovjek i računam samo s gotovimi činjenicami.

— A ideja Napoleonida, ideja narodnosti, toliko zastupana po muževih naše stranke?

— Nam ne pomaže pusta ideja, nam će jedino pomoći željezna sila. Klin se izbija klinom, veli naš narod.

— Ipak bude i po nas velika nesreća, ako Niemci konačno potuku Franceze. To bi bila žalostna pobieda robstva nad slobodom.

— Istina, ali za nas posve ravnodušna. Mi već nit nemamo što bi još mogli kvarovat. A mjesto Franceza, u koje smo do sad upirali oči, ne izčekujuć medjutim ni od njih svoj spas, nego samo sredstvo spasu, naći će se i drugi, možda jači faktor. Naš temeljni program ostaje vazda isti, naš cilj uviek jedan, sad svejedno, stigli mi tom cilju pomoćju Petra il Pavla. Bez vatre ne bude nikako.

Na to, kao da je to hćeo i činom potvrdit, zapali smotku i stane naglo odbacivat guste dimove, koji u ostalom nisu širili baš najugodniji miris. Bila to jedna od najcjenijih dugih smotaka, što ih je pušio iz puke štedljivosti, i nazivao ih posprdno „regalijami."

— Trebaju li možda vatre, okrene se mahom kočijaš, kao da je krivo razumio poslednje rieči. Al to se i njemu prohćelo pušiti „finih cigara“, pak mislio do njih doći na taj prepredeni način. Ni s daleka ne bi na njegovu licu opazio ni najmanji trag toj lukavštini, tako se priučio pretvaranju. I to je, hvala narodnjakom, plod njemačke uljudbe i „kulture.“

— Ne trebamo! Gospodin je samo rekao, da će kod nas svakako još biti vatre, to jest krvava okršaja, jer tako ne može ostat za dugo; ti se, Matane, valjda ni malo ne bojiš?

— Što bi se bojao, gospodaru! Bilo što bilo — ne može bit gorje!

— I to vam je opozicionalac, prijatelju! Eto prave zabave po vašoj volji.

Pak u istinu, kao da se razvedrilo ono mrko lice. Na njemu je živo zatitrala svaka žilica, a oko planulo tajnim kriešom. Sve to odavalo plemenitu dušu, zanosno srce.

— Dakle, predjimo sa vanjske politike na nutarnju, rekne poluglasno, pa sam u istinu znatiželjan, kako će se ponieti naš najnoviji jednomišljenik. To mi je prvi put, da kanim proučit priprosta seljaka iz vaših krajeva.

Naš čiča punio lulu, a da ga učine pouzdanijim i razgovorljivijim, ponude mu smotku. On se ponizno zahvali kao nekim tobože začudjenjem, i tad ju svetčano metne u usta. Pri tom je izlazio tako smiešnim, da su se i nehotice morali nasmijat. Očito se opažalo, kako nastoji čim vjernije oponašat pravoga gospodina, ali je u tomu sve bilo kao navlaš proračunano. Izgledao je zatepen i licem i držanjem, baš kao po koj „rodoljubivi“ velikaš u našoj „sabornici.“

— Hej, Mato!

— Zapoviedajte, gospodine.

— Reci mi po duši, što si ti?

Naš Mato razrogači oči. To pitanje bilo mu i smiešno, i čudno, i nerazumljivo. Dragi bože, što je briga ove ljude za njega? Zašto ga nikad za to ne pitaju drugi kaputaši, nego mu vazda očito pokažuju, da je od njih mnogo nižji i drugčiji. Ali „gospodinu“ valja uviek ponizno odgovorit, i samo mučanje smatra se griehom i drzovitošću. S toga nakon podulje stanke rekne:

— Ja sam „paur", gospodine.

— Jest, ti si seljak, i to je častno ime, jer od njih svi živimo; ali reci mi iskreno, što si ti po narodnosti?

Po narodnosti?! Ali, što je to „narodnost", to bijaše nebogu čovjeku težka zagonetka. Njegovo lice poprimalo sve dulji i smješniji oblik, i već se tajno ljutio na to dosadno izpitkivanje. Narodnost! to mu bijaše skoro posve tudja rieč, il ju barem preriedko čuo, a nikad u kakovu smislu.

— Ja sam paur i šokac! bio napokon vragometno mudar odgovor.

— Paur i šokac! Šokac si po vjeri, jerbo se krstiš cielom šakom, pa smo onda po tom i mi šokci. Al gledji, na svietu imade na primjer: Franceza, Engleza, Talijana, Magjara i Švaba; dakle: jesi li ti možda koji od ovih?

— Jok valaj! klimne seljak važno glavom.

— Onda, što si?

Sad je bivalo očito, da mu se ni najmanje ne svidja ovo malone službeno rešetanje, nu da ugodi gospodi, odvrati prisiljeno jačim glasom, imajućim tobože izraziti neki ponos:

— Ja sam pravi pravcati Šlavonac!

Gospoda se promjere izpod oka. Stariji nastavi:

— Šlavonac, dobro. Nu to je samo ime jednog kraja, a ti si po narodu pravi Hrvat. Znadeš li ti za Šijake, Žabare, Posavce i Podravce?

— Kako ne bih, bog s vami?

— A svi su ipak Šlavonci, je li?

— E dabogme!

— Dakle, gledji: Posavci nose ime od Save, Podravci od Drave; a Šijaci i Žabari nisu ništa drugo, do li porugljivi nadimci, kako i sâm znadeš. Al svi se medju se razumijete, kad se slučajno gdje god sastanete, i svi ste u tom složni, da ste Šlavonci. Isto je tako, sretneš li gdje Bošnjaka, Serbijanca, ili Hercegovca, ako si već bio u toj priliki. I opet se, jeli, posve dobro razumijete i od srca porazgovorite?

— Kako ne bi, gospodine.

— Ne sudiš li dakle, da ste braća, jednog jezika i jedne krvi? A najglavnije je jezik, jer svi, koji govore jedan te isti jezik, sačinjavaju bez dvojbe jedan te isti narod. Nu taj narod može

za to imat više pokrajinskih imena, koja dolaze od rieka, planina ili česa drugog, ali za to mora ipak biti jedno skupno ime, najljepše i najčastnije, a to je kod nas ime hrvatsko. Pa da si proučio knjige starodavne, vidio bi, kako su se naši djedovi samo pod tim imenom borili za krst častni i slobodu zlatnu! Hoćeš li se za to i ti svuda ponosit hrvatskim imenom, vieran uspomeni svojih otaca?

— Hoću drage volje! klikne skoro uzhićeno naš Mato, nu mahom nastavi tišje: Ali zašto nam toga nikad ne tumači župnik ni učitelj?

— Evo Smiljeva, Mato; daj goni nešto oštrije bar kroz grad, da nas ne motre ljudi ovakove, ko kvočke iz gnjezda.

Mato ošine junački konje i zamisli se u učene misli. Milio mu se napokon vrlo taj dobri gospodin, koj se je s njim kao s prijateljem upustio u tako dug razgovor. To je našemu narodu velika čast i riedka sreća. Pa da mu na svoj način izkaže iskrenu zahvalnost, rekne, dieleć se sa svojimi vozioci pred kućom njihova prijatelja: — Ja ću vas uviek spominjat, gospodine, i ostat pravi Hrvat do groba!

— Nepokvaren narod! šaptne ovaj tiho.

III

Sa modrim nebom sljubio se visok brieg, pričinjajuć ti se iz daleka silnim orijašem iz narodnje priče. To je ogranak Kleka, gol i krševit, kao i narod njemu na podnožju.

Malo selce u dnu njega prava je slika nevolje i biede, premda je na divnu mjestu. Kao kradomice bjelasaju se po gdjegdje male kućarice, ukusne i spretne, ali očito zapuštene, rekao bi: kolibice kao golubice, ali salomljenih krila! Bez dvojbe: i tuj nekoč vladahu „stara, zlatna vremena“, a sad se i u taj zakutak kršna Hrvatstva na silu protukao blagoslov nečijeg gospodstva.

Na početku selca, kao na predstraži, dizala se liepa kuća nadkriljujuć na daleko sve ostale. Pred njom je mali vrtić, sa tako čistimi i pravilnimi gredicami, da su te i nehotice sjećale vojničkoga reda, pa u istinu, vrtlar mu bio vojnik, stari „kum Ante“, kako ga skoro obiteljski nazivala ciela okolica.

Bijaše umirovljeni c. kr. kapetan, inače poštena duša. Pre-

nesi domaći cvietak u tudje tlo, njeguj ga svom mogućom njegom, i on će se vremenom prilagodit umjetničkoj ruki, poprimit drugi oblik, možda ljepši, nego li bi ga imao u rodnoj si zemlji, ali glavnog, prirodjenog biljega lje mu ne ćeš iztisnuti. Sokol ostaje sokolom u slobodi i u robstvu. Takav cvietak, takav sokol bijaše vrli „kum Ante."

Odrasav od djetinstva pod austrijskim zaptom, pod komandom graničarskom, u ono ljuto doba, gdje je vojnička tudja sablja po svoju gospodovala biednu krajišniku, nije ni čudo, da je bio valjan Austrijanac. Svijaj hrastić iz malena, pa će ili poginuti, ili poći danim smierom, ali nikad posve točno, kako pita takvo samosilje. I doista, poštena, otvorena ćud hrvatska i u našeg starca vazda se tiho pomaljala. Bijaše dobričina od glave do pete, al kad bi si što god preduzeo, to bi i izveo makar uz tisuću nepogoda i zapreka, prirodjenom tvrdoglavošću većine nas Hrvata.

U obitelji mogao je služiti pravim uzorom na daleko i široko. Svoju Katu ljubio kroz sav život iskrenim štovanjem, u kom i jest, bar po mome smiernom sudu, pravi značaj istinske ljubavi.

Starica bila žena obična kroja, vriedna i tankoćutna, kako su samo prave Hrvatice. Iz naroda nikla, u narodu rasla. I tako joj ostalo srce nepokvareno, kao zlato na suncu.

To je srce svim žarom materinje ljubavi gorilo za jedinca sina i ljepušnu dalnju rodjakinju, za Hrvoja i za Zlatku.

Djevojčica bila u njih narankinja, ostavši za djetinstva sirotče bez otca i majke. Dobri ljudi ne mogoše pregoriti, da se po tom svietu bije od nemila do nedraga, nego ju sasvim uzeše pod svoje. A bila je toga i podpuno vriedna.

Čeljade na svom mjestu, marna i pristala, ali ništa izvanredna. Za maloće pokaživala dosta talenta, ali nezgodne okolnosti u toj zabitnoj pustoši ne dale joj prilike boljemu razviću, a kamo li ikakovu savršenstvu. Nego, bilo kako mu drago, glavnim idealom bijaše joj Hrvoj. I tuj se jdnostavno ponovio mnogokratni slučaj: djeca se igrala, a mlada srca iznenada planula ozbiljnom vatrom — vatrom ljubavi.

Starci se tomu od srca radovali. Po njihovu sudu ne bijaše za ljubimca Hrvoja priličnije vjerenice „u svih sedam banovina", kako bi po narodnoj pjesmi blaženim smieškom govorio siedi Ante.

A Hrvoj bio mladić, kao i svi ostali. Dobar, poslušan i miran povadjao se rado za starijimi, nu prečesto u njeg prosievnula čvrsta volja, njemu možda ponajljepše svojstvo. Roditelje obožavao, Zlatku ljubio, nego, bojim se, samo kako brat ljubi sestru.

Da ne duljim bez potrebe: tako tekli dani i mjeseci. Skladnu sreću ovog doma ne pomutio nikad ozbiljan jad i čemer. Nu vrieme se kao prokralo, starci osiedili, a dječica već dorasla. Hrvoj svršavao prava, ponajviše svojim trudom i privredkom, a Zlatka tajno spremala miraz pod nadzorom dobrih roditelja. Pred grobom bila im najveća sreća u pomisli skladna saveza svoje djece.

Bila jesen, u kratko: liepa jesen. Hvatala se noć, kadno silnim veseljem dočekaše Hrvoja, zaprašena putnika. Ne vidli ga koje ljeto dana, al taj sastanak proslavili, kao da se vratio iz krvava rata, izpred smrtnih zagrljaja.

Žao mi je, al moram sdušno priznati, njegova hladna, ozbiljna muževnost dirnula ih malo neugodno odmah prve dane. Najviše buljio u knjigu, a još radje plandovao po okolici, razgovarajuć se s prostodušnim pukom. Stvorio se pravim mudracem, tihim i zamišljenim, te primao roditeljsko draganje nekim prisiljenim veseljem, pače jednoč otvoreno izjavio, da to patri samo djeci, a ne odraslim ljudem. A Zlatku izbjegavao skoro na očigled, bar ih nikad starci ne vidješe na samu, a kamo li u povjerljivu razgovoru.

— Starče, naš se dušan (tako ga tepajuć zvali) posve promienio! uzdahnula starica majka, i od same Zlatke bježi, pa se bojim, da ga nisu gdje u gradu urekle zle djevojke.

— Kako „urekle?“ Pušti ta pričanja, nije već još nešto!

— Čuvaj nas bog nevolje, odtudjit će nam se rodjeno diete, a što će onda naša mala sirotica?

— Lako za to, dok je meni živa glava. Dušan mora slušat, pak i hoće. Zlatka njegova, il on ničiji!

Nije bilo baš tako zlo mišljeno, nu starica dobro poznavala svoga muža. Svaki prigovor samo bi ga više zapaljivao, i za to mučala, kao ràka.

Nego, Hrvoj se odista promienio od temelja. Iz ravnodušna, obična mladića postao čitavim mužem, koj ima gotov program za ozbiljan i koristan život. Evo kako.

U njeg bila zanosna duša, predobro srce, a takav mladić ne može bar za dugo ostat bez valjana uzora. Nije ih tražio u redovih djevojačkih, jer mu takva bila narav, da je od djetinstva bivao nespretan u ženskom družtvu, a jedino roditeljem i Zlatki poklonio svu priklonost svoju. U obće, nije čeznuo za slašću i razkošjem ovog svieta, nego za živim, požrtvovnim radom na boljak svoga roda. U njemu nalazio svoj ideal, a najviše štovao one muževe, koji su se žrtvovali za narod i otačbinu. Nu on je vrlo lagano dolazio do spoznanja takvih značajnika, proučavajuć ih najvećom ozbiljnošću. Al kad ih je jednoč upoznao, bio je čvrst i čeličan kao i oni, pripravan na svaku žrtvu za svoja načela. Naravski, ona se tek podpuno izoštrila, kad je svršavao nauke, pa mu bilo stupit u tegotan javni život.

To bijaše u doba, gdje ga vidjesmo na povratku u otčinsku kuću. I tu došao do tvrda osvjedočenja, da je najbolje za onog, koj se posve želi posvetit narodu, te za to mora biti pripravan i na najljuća progonstva, ako ostane nevezan, neoženjen. Pa odista, težke su obiteljske spone, težje često, nego željezne verige!

Hrvatske žene sudio strogim sudom. Ne bude prave sreće, ne bude oslobodjenja, dok ne budu hrvatske majke oduševljene apoštolke pravih hrvatskih ideja, da u slobodnjačkom duhu odgajaju svoju djecu, i da rado trpe uz muževe svoje — za pravo i slobodu. O tom je bio tvrdo osvjedočen, jer takove bijahu majke svim slavnim muževom ovoga svieta. „Vidio sam zviezdu nove svjetlosti; čini mi se, da pogleda na mene vesela i ljubovna. Duh je tvoj, majko mila, koj meni govori sa visine nebeske, i veli mi: s tobom sam vazda, sinko, i posvuda.“ Tako se neumrli Tomašić (Tomaseo) i po smrti sjećao majčice svoje, a te divne rieči bile i Hrvoju vazda na pameti.

A sad našao Zlatku, običnu djevojku, koja ni s daleka nije shvaćala njegova programa. Istina, nije ju odsudjivao, jer ne bijaše sirotica tomu kriva, kao ni druge manje ili više, ali njegovo čuvstvo za nju poprimilo od tog trena nepromjenljiv lik, lik samo bratinske ljubavi.

Medjutim brzo minulo prilično vremena, a on zalud tražio

mjestance svom obstanku. Ne dalo mu ni državne ni odvjetničke službe, a njega bilo stid, da i nadalje živi o roditeljskoj brigi. Valjalo je konačno se odlučit, i odista, on nije dugo časio. Ali sa njegovom odlukom ne bijahu nimalo zadovoljni starci roditelji.

Hrvoj ipak udario pravim putem.

IV

Nema ljepše sreće, od sastanka pravih prijatelja.

Veljko dočekao svog pobrata upravo razkalašenim veseljem, a njegova druga hrvatskom gostoljubivošću.

— Moj prijatelj Hrvoj Hrvatić — moj pobratim Veljko Tuginić, predstavio nepoznance Dušan Torkvatić, u kom liepa čitateljica bez dvojbe lako upoznaje mladjeg od naših putnika.

Hrvoj Hrvatić bio krasan mladić. Tamne vlasi padale mu u gustih zavojcih na čelo i ramena, a crno oko odavalo značajan duh. Na vitku stasu bilo sve u liepu skladu, a jednostavno nu ukusno odielo pristajalo, kao da je na njem saliveno. Moglo mu biti dvadeset i šest ljeta, ali u čitavu njegovu biću zrcalila se ozbiljnost, riedka u mladjih ljudi. Nu ta ozbiljnost nipošto ne bijaše hladna i staračka, nego kano izrazit izliev čelične volje, a resila ga tako živo, da mu je na prvi mah osvajala svačiju priklonost uz iskreno poštovanje.

S njim se uspješno takmio Dušan Torkvatić. I on bio crnih vlasi i čarobna oka, pa možda i ljepšega lica, ali na tom licu nije bilo onako izrazite čvrstoće, onako promišljenog mira. K tomu bio manjeg stasa, brz i okretan kao vjetar, što je u ostalom prirodjeno svojstvo svim Eskulapovim učenikom. Očito, u njemu bio svjetski čovjek, to je predobro kazivao elegantan kroj odiela i fino mu ponašanje.

Veljko, naš noćni Hamlet, tuj se posve gubio. Bio je i on visoka stasa, kao Hrvoj, ali plave, vlasi i sivkaste oči nisu se mogle prispodobit ni njegovim ni Dušanovim, bar ne uspješnom prispodobom. Hrvoju se ipak prilično svidio, možda radi hrvatske surke,

koja mu toli liepo pristojala, a možda za to, što je po svoj prilici bio upravo njegovih godina.

— Tu smo posve svoji, rekne prijateljem, i za to molim: samo bez naklona i dosadnih ceremonija! To je i onako po njemačkom ukusu, a mi nismo njihovi sljedbenici. Nije li tako, moja gospodo?

Rado potvrdiše, al baš kad hćedoše zapodjeti razgovor o Švabah i njihovoj hvaljenoj „kulturi", udje u sobu pristalo djevojče i pozdravi ih učtivim naklonom.

— Bi li zapovjedila večeru, dragi Veljko, gospoda ju sigurno čekaju nakon tako neugodna puta.

— Moja sestra Ljubica, rekne Veljko Hrvoju, — gospodin Hrvoj Hrvatić, moj gost, okrene se opet sestri.

— Osobita čast, propenta Hrvoj, a tiha rumen oblije mu lice, da se je srdio sam na sebe.

— Vrlo mi je drago, šaptne djevojka i malko se smete.

— I ja mislim, pecne ju šaljivo Dušan, jer je naš prijatelj baš od oka čovjek. Za to ga i dovedoh amo u snuboke; a sad mi je drago, da vas opet vidim veselu i zdravu. Samo se ne srdite, evo vam na pomirbu ruka! I na to se srdačno rukovaše.

Kod večere zapodjenu obćenit razgovor, razpravljalo se živahno do sama čaja, ali tad se Dušan i Veljko izgube u srdačnu spominjanju mladenačkih doživljaja, te se Hrvoj za nevolju morao zabavit djevojčinim pripoviedanjem. To mu izprva ne bilo ni najmanje drago, jer je jedino znao razpravljat o politici, a to po njegovu mnienju nije moglo osobito godit nijednoj djevojci. Al ovdje se kruto prevario.

— Vi ste sigurno pristaša stranke prava, gospodine, bila Ljubici prva rieč, kadno i proti volji bijahu upućeni započet svoj razgovor.

— I dušom i tielom, gospodjice, odgovorio Hrvoj vatreno, i odmah pomislio: to je pravi početak! Težak kamen pao mu sa srca; sad već ne bijaše ni u najmanjoj neprilici.

— To sam si odmah mislila, jer inače — tuj djevojka stane, pa se vragolasto nasmije.

— Inače? začudi se Hrvoj i pogleda ju kao molećim, al svakako ćutljivim pogledom.

— Inače vas ne bi gostoljubivo primio moj brat, pa sve da i bi, onda bi vas ja proćerala!

— Ah, to nije vjerojatno, da bi u vas bilo toliko okrutnosti.

— Za sve, koji su proti mom rodu, bez pomilovanja.

— Možda ipak prestrogo sudite! Ili ste u istinu takova proti svim, koji nisu uz naš stieg?

— Bez dvojbe: — u Hrvatskoj su moguća samo dva tabora, ili za otačbinu, ili proti otačbini, a za otačbinu je jedina stranka prava.

— Ipak imade i osim te stranke muževa —, hćeo ju prokušavat Hrvoj, ali ga ona brzo presieče.

-- Ne trpim taj nesretni „ipak", — medju Slavosrbi ne ima nikakove razlike, što se tiče otačbeničke ljubavi: jedan kao i svi drugi, a svi kao i onaj jedan! planula djevojka, a on drhtao od milja, nasladjujuć se tim odvažnim oduševljenjem i možda još više tajnim sievom u ljubičastu oku i tihim rumenilom na ljepušnu licu. Bar ga očito veselile njezine prostodušne rieči.

— Još se ne predajem, hinio i nadalje. Al prije svega, jedno bi od vas rado čuo: što onda, ako ja nisam korenit stekliš?

— Onda idem radje razgovarat s mojom kuharicom! odgovori uvriedjena djevojka i ustade sa svog stolca.

— Ne za boga! kliknuo Hrvoj, uhvativ ju za ruku. Ja se tek pretvarah, a sad od srca priznajem taj grieh, pa radostno primam i najtežju kazan.

— Velikodušnost ponajljepše resi pobjednika, rekne ona tobož uzvišenim glasom, ali za dokaz, da se priznajete mojim pokornim vazalom, poljubit ćete moje žezlo! I pruži mu svoj prsten, kog bijaše skinula s prsta.

— To je zaista laka kažan, al je to žezlo malo ćudnovato. Za to dozvolite, da radje poljubim ruku, koju taj prsten tek neznatno krasi.

— Eto: daj mazuncu prst, a on bi rada cielu ruku. Al nek vam bude: mi dozvoljujemo premilostivo našem podaniku i tu neizmiernu sreću!

On se srdačno nasmieši njezinoj šali i sretno pretrpi kaznu. Jedino moram izjavit, da je pri tom oboje oćutilo neku tajnu razkoš, koja ih kao živom vatrom dirnula u dno srca i duše. Leljo

je strahovit zasjednik, pa je možda već i nad njimi bio razapeo svoje tajne mreže. Svakako bijahu sumnjivi oni tihi pogledi, koji i nehotice kriomčare u mlada srca zabranjeno blago, što ga zovu — ljubav.

— Dakle, sad vam priznadoh, da sam pravi Hrvat, pa što onda, ako se po primjeru svog velikog imenjaka uzpriečim ženskoj vladi?

— Ja nisam Marija, a još manje Jelisava *), i posve drugačije shvaćam svoju vladalačku dužnost. Stroga sam, al uz to jako slobodoumna, pa ćemo se lako složiti.

— U istinu, gospodjice, bio bi vam vrlo zahvalan, da mi što jasnije razložite, kako shvaćate tu dužnost.

— Neka bude, al me nemojte suditi preveć oštro, jer ja otvoreno izražujem svoja mnienja.

Hrvoj dade za to poštenu rieč.

— Vidite, obitelj je ženi država, a ona je u njoj prava vladarica. Ne ima muža, na kog ne bi mogla koristno uplivat ćutljiva ženska duša, ako se prilagodi njegovu biću, kao lovorika čvrstu hreku. Pa ako i ne uspije podpuno, ako i ne smije zahtievat, da mu bude gospodaricom, jer su oboje jedno drugom ravni, dakako, radeć svako u svom djelokrugu, to joj svakako ostaje veća vlast nad djecom, i tuj može biti prava vladarica. Ne mogu si pomišljat ljepšega zadatka. Milijuni spominju u sreći i žalosti jednu rieč najvećim miljem, a to je: majka! Od nje zavisi ponajviše sreća sveg života, jer je prva pjestinja nemoćna djetinstva. Ona uči nevino čedo prve glase sladkog otačbeničkog jezika; ona uzgaja u nepokvarenom srcu prva čuvstva za narod i domovinu. Gdje ne ima takvih majka, nesretan je biedni narod, kao i naš hrvatski, jer i njemu manjkaju prave majčice. Riedke su, koje nevinoj dječici u dušu ulievaju sladko piće pravog rodoljubja i zlatne slobode. A dok ne bude toga, ne ima nam spasa ni oslobodjenja. Nu ja se pouzdano nadam, da će i kod nas jednoč sinuti žudjeno vrieme, kad hrvatske majke budu svoju djecu žarkim blagoslovom slale u odlučan boj: po smrt il slobodu!

---

*) Ugarske kraljice, što ih zarobio ban Hrvoj Hrvatić. Toliko pripominjem rodoljubnim Hrvaticam, jer bi inače riedka shvatila ovo mjesto!

Hrvoj ju ganuto motrio, suza joj zasjala u oku. Ne bi si požielio bolje drugarice, pomisli u sebi, a tebi mila djevojko, ljepše i divnije sreće, nego da uz dobra muža budeš majkom!

— Da sam pjesnik, u zviezde bi vas okovao, rekne napokon. Al da vam čim srdačnije očitujem svoje priznanje, dozvolite — — i jednim mahom poljubi joj nježnu ruku.

— Vi se već bunite, ukori ga ona ljubko, i za to ću radje uzmaknut. Imam dočitat zadnji svezak „Hervata", jer inače ne bi mogla usnut, toliko me zanima.

Hrvoj se nakloni bez rieči. Ona podje k bratu, potrepta ga po ramenu, te reče:

— Liepo od vas, tako se intimno razgovarate, kao da ste posve sami. Na nas sirote posve zaboraviste, premda nam nije žao. Al sad moram u svoju sobu, i za to vam predajem gosta i prijatelja. Lahku noć, gospodo.

— Nadam se, da vam nije bilo dugočasno, rekne Veljko, pošto se djevojka udaljila.

— Pače protivno: ne dokučujem, kako je brzo minulo to vrieme. Nu da vas možda ne prekinem u povjerljivu razgovoru, molio bi, da mi pokažete, gdje ću prenoćit, jer sam i onako umoren i satrt. Jedva čekam, da se valjano odpočinem.

Rukovaše se i na to ga Veljko odveo u odredjenu sobu.

Nije mogao brzo usnuti. Glavom mu zaredale čudne misli. Bio upravo sretan, da se je namjerio na takovu Hrvaticu. Prispodabljao ju sa Zlatkom, nu bez povoljna uspjeha, premda je Zlatka bila možda ljepša od Ljubice. Duh, duh, to je glavno, šaptnuo tiho. To bi bila prava žena vrstnu mužu; ona bi ga ljubko tješila u biedi, a žarko hrabrila u borbi. Ne bi li pokušao sreću? Ludorije! Ne sveza ti ovoga sokola! premišljao živo. I baš ona za te mari, prigovarao samu sebi, pa nije l' i to prava sramota, ti fantaziraš poput zanešena dječarca, a ona proučava „Hervata!" . .

Mogu na dušu uvjerit liepe čitateljice, da ga Ljubica nije proučavala.

V

— Ti se ne srdiš, što sam poveo toga čovjeka? rekne Dušan.

— Čudna li pitanja! odgovori Veljko. Jesam li igda osudio na koji tvoj čin? Pa k tomu je Hrvat, jednomišljenik.

— Jest, Hrvat, jednomišljenik; ali čudan po mom mnienju.

— U kom pogledu, molim te liepo.

— Meni se čini, da je prilično fantastičan, i da pod svu silu teži za nekim umišljenim originalitetom.

— Dakle si ga prilično proučio, a možda ponekle poznaš i njegovu prošlost?

— I jedno i drugo.

— Pripoviedaj; nije još kasno.

— K meni dodje preporukom prijatelja Pravdinića, a za njega znadeš, da je dobro upućen u naše stvari. Pisao mi, da je povjerenik stranke prava, izučeni pravnik i osobito talentiran čovjek. Možeš si misliti, da sam ga srdačno dočekao. Reče mi, da se je izključivo posvetio proučavanju našega puka, jer da se tu skriva sva naša jakost. Prije svega valja nam predobit prosti puk za naša načela, osviestit seljačtvo, ako mislimo na uspiešan râd. To mu bijahu sa mnom prve rieči. Bez sumnje, u njih je mnogo istine; ali molim te: svršiti prava, pak ih objesit na klin, da medju seljačtvom propagiraš najradikalnije ideje ovog svieta — medju hrvatskim seljačtvom, nije li to skrajna lakoumnost?

— Oprosti, prekine ga Veljko, ja baš ne mislim tako. Naš seljak je dobroćudan, al lako shvaća svoju korist, pa je upravo od prieke nužde, da mu ju tko god prikaže u jasnu svjetlu. Za to tu vidim najplemenitiji naum na svietu.

— Moguće; ali to ćeš dopustit, da u ovom ne ima pravo. Vazda je tih i zamišljen, samo kadikad baci po koju rieč, a o hrvatskih ženah uviek se nepovoljno izrazuje. Za mlada čovjeka to se nikako ne pristoji, nego jasno svjedoči, da hlepti za nekom afektiranom osebujnošću, ne bi li bio drugačiji od ostalih mladih ljudi. Medju nami u Ladjevcu pokaživao se vazda kao naš učitelj, premda priznajem, da je govorio uzhićeno i temeljito. Za to ga

ne ću unapred osudjivat, ali njegov postupak sa nebogimi roditelji ne svidja mi se ni najmanje.

— Valjda ti je sam pripoviedao svoju poviest?

— Ne; bavio se najviše po okolici, pa jedva dostajalo vremena običnu razgovoru. Jednoč ga samo o tom zapitah, nu on odgovori suhoparno, da o njegovoj prošlosti nije vriedno spominjati, jer je ništetna i preobična. Medjutim se nenadano sastanem sa Pravdinićem, koj bijaše nešto sretniji, jer mu je rekao barem uzrok svog sadanjeg živovanja.

Prijatelji zapale smotke.

— On ti je rodom iz gornje Hrvatske. Prije nekoliko vremena svrši pravničke nauke na zagrebačkoj akademiji izvrstnim uspjehom. Bivši kod kuće jedno dva mjeseca, pa nemogav dobiti nikakove službe, reče jednog dana otcu:

— Otče, ja idem u bieli sviet; dosta sam bio na vašoj brigi.

— Nitko te ne goni, moj sinko! Ostani radje u svom zavičaju, pa ako već ne bude drugačije, evo ti naš mali imetak, pa si tu utemelji vlastito ognjište. I onako znadeš našu najmiliju želju: Zlatka je upravo stvorena za te!

Zlatka je pokćerka njegovih roditelja.

— Ne, otče! Budimo iskreni: Zlatka ne bude nikad mojom ženom! Imadem prečjih dužnosti, imadem divniju ljubovcu, a to je otačbina. Njojzi moram posvetit sve svoje sile. Ne dadu mi prikloništa, kog sam krvavo zaslužio, a ja idem diljem ciele domovine, da proučavam svoj narod, da ga putim k sreći i slobodi. To ne bi mogao uz Zlatku, jer ne razumije tog zadatka, jer ne ima duše, srodne mojoj duši. Štujem ju, ljubim ju, kao dobru drugaricu mladih ljeta, ali se ne ću vezat u bračne verige, ne ću uzalud proigravat svog života. Za to me pusti, otče, i blagoslovi moj naum!

— To su djetinske utvore i ništa drugo. Da ostaneš kod toga, reci sâm: što bi sirota djevojka, što bi tvoja majka? Otvoreno ti velim, mani se pogubnih utopija, jer drugačije —

— Drugačije? pitao Hrvoj ravnodušno.

— Drugačije bi se razkrstili za uviek, to dobro upamti! odgovorio ljutit starac i pošao u svoj vrtić, da na tužnu cvieću izkali svoju srčbu.

Sutradan, po objedu, stala prosta kola pred njihovom kućom. Hrvoj se sav uzplahirio.

— Majko, ja odlazim, rekne tiho, došav k starici i poljubiv joj uvelu ruku.

— Sine, nemoj me na zlo nagonit! kliknuo starac, a majka prikrila rukom plačne oči . . .

. . . Nakon pol ure ote mu se rodna kuća vlažnu oku. Ostavljao ju bolna srca, uz naročit otčev nalog, da ju nikad više ne potraži. Ipak mirnom dušom podnio tu žrtvu, kako je pričao Pravdiniću, milom utjehom, da će se prije ili poslje utišat jar tobož uvriedjena otca. Od onda proputovao velik dio Hrvatske, pa došao i k nam u Ladjevac. Tamo se zadržao nekoliko dana, a ja ga dovedoh evo i k tebi, znajuć, da će te veselit, ako upoznaš takova čudaka.

— Čudaka nam običnim ljudem, rekne Veljko, ali muža na svom mjestu. I ja sam njegova mnienja, da ne ćemo dotle triumfirat našimi načeli, dok ih ne usadimo u srce prosta puka, a to je moguće jedino na taj način, kako on misli. Za to ga veselo pozdravljam, pa ću svakako nastojat, da ga duže vremena kod sebe zadržim.

— Ako bude htio.

— Vidit ćemo. Ponudit ću mu, da ostane u mojoj pisarni, dakako, podpuno slobodnih ruku.

— Od kako te znadem, bio si oduševljen za kojekakve pokuse, samo da ti ne bi naškodilo. I onako ti pisarna stoji jako klimavo.

— Žrtvujmo se! odgovori Veljko.

VI

Smiljevo leži na Dravi.

Malogradska mjesta imadu obično dosadno lice, nu tu ga ne bijaše. Položaj toga gradića bio doista liep, na malenu brežuljku, koj se ugodno izticao u pustoj ravnini. K tomu bile ulice ravne i prostrane, premda nije manjkalo strereotipnog slavonskog blata. U ostalom bilo tu sjedište kotarskog suda, uz glavni stan bogata

vlastelina. Priličan broj činovništva svake ruke gospodovao iz tog sjedišta cielim krajem.

Ta vrsta ljudi liepo se odlikuje — nenavišću. Medju njimi ne bijaše Veljko Tuginić ni najmanje obljubljen. Napredan, otvoren, radikalan, dirao svaki čas u njihov patriarkalan mir — kud ćeš većeg grieha? Zato se posvuda zlobno primio glas, da je mladi odvjetnik uzeo koncipienta.

— Valjda će obojica gloginje zobat! kaza posprdno mudri sudac Bono Tikvić, natežuć se sa žilavim „šnicelom" u odličnoj gostioni k „zelenoj patki."

— Ili će se radje šipkom hranit, dok samo padne prvi mraz, reče važno gojni načelnik Mato Ludaković, razkošno srčuć čašicu dobra Magjarca.

— Evala, ako je taj nenadani koncipient njegove ćudi, kao što i ne bude druge, javi se Ferdo Mulčević, žalibože obćinski bilježnik, vieran sluga sviuh gospodara.

— Vidit ćemo, vidit ćemo! promumlja gospodin Tikvić, brišuć si mastne brkove, koji su najbolje priličili ježevim štetinjam, ili otrcanu vrabčevu repu.

— Ja bi svakako predložio, da vaša poglavitost dobro pripazi na te bezobrazne novotare, ne bi li ih jednoč minula volja, buniti gradjanstvo i seljake, izjavi vriedni načelnik, nakloniv se smierno gospodinu sudcu.

— Lepoglava, Lepoglava! To je pravi liek za takove nadrimudrace, sekundirao plemeniti bilježnik. I onako su to očiti revolucijonarci!

— Dakako, moja gospodo! potvrdi umni sudac, upravo vesel, da u njemu dostojni drugovi štuju najveću vlast.

Taj krasni „trifolium" vladao Smiljevom. Bijahu na izliku srdačni prijatelji, al potajno podkapahu jedan drugoga, da se tako dostignu čim veće milosti svojih gospodara. To je obična krepost dičnih kruhoboraca. A k tomu bijahu, bar po njihovu, raznih političkih načela, naravski: koliko dopušćala služba. Sudac, daleko stariji od obojice, bio još uviek vatrenim Ilirom; načelnik, nešto mladji, ali ipak u godinah, ponosno se izticao pravim Slavjaninom; a njemu bijaše prilično srodan bilježnik svojim Jugoslavenstvom, premda je bilo časova, gdje se je dapače otvoreno kazivao „svjest-

nim“ Srbo-Hrvatom! U ostalom bili dobri narodnjaci, posjedujuć sve vrline te hvaljene svojte.

Svoje gospodstvo nad biednim pučanstvom pokaživali po najboljih silah. To je jasno potvrdjivao njihov liepi imetak, samo ne pitaj, kako su ga stekli. Bez dvojbe: u znoju lica svoga, kako veli sveto pismo o našem poštovanom praotcu Adamu, jer su se svaki dan na desetke ura znojili kod „zelene patke“, gdje se je prečesto krojila i sveta pravda.

Drugi desetak sati oporavljali se u okrepljujućem snu od težka rada, a ostalo vrieme sdušno posvećivali svomu službovanju. Uz to bili svagdje i pod svakim vierni i lojalni, pa jao onomu, koj bi im ma što prigovorio.

To je medjutim jedna od najvećih pogrešaka sadanje mladosti. Misli svojom glavom, ne sluša ničije zapoviedi, pače — grozo nad sve groze! pita i od starijih račun za njihovo javno djelovanje! Svoj sud izriče jasno i otvoreno, makar i višjem od sebe, toli je već drzovita! A takove naravi bio i Veljko Tuginić, dakle očit neprijatelj svim starim i preliepim tradicijam.

Štovani gospodin Bono Tikvić upravo doručkovao, zapalio finu cigaru, milostivo uštipnuo liepu konobaricu, i zapreo silan razgovor o skrajnoj pokvarenosti sadanjeg naraštaja. Osude padale kao iz rukava, nu naskoro preuzela mah znatiželjnost rad novoga koncipienta.

U gostionu stupe naši znanci.

Veljko učtivo predstavi svoje prijatelje „službenoj“ gospodi, koja ne mogoše pregorit, da ih ne pozovu k svomu stolu, bez dvojbe: iz puke radoznalosti, da upoznadu nepoznance.

— Dakle toliko posla, da mu već sam ne odolievate, gospodine Tuginiću, — nu valjda kod drugih sudova, jer je kod nas malo, rekne ujedljivo Bono Tikvić.

— Svakako ne budem prosio kruha, nego možda u vas, spectabilis domine! odgovori ironično mladi odvjetnik sudcu, koj bijaše na daleko poznat sa svoje silne škrtosti.

— Kako vam se svidja naš kraj i naš gradić? upita bilježnik Hrvoja, smijuć se poput zamamljive kokete i ribajuć važno dlan o dlan.

— Ja sam ovdje istom nekoliko dana, odgovori nehajno Hr-

voj, al sudim, da je svagdje liep i zanimiv prediel, gdje su ljudi na mjestu.

Starci se pogledaše, Dušan se nasmieši.

— A kako to mislite? rekne kroz nos tusti načelnik, uvjeren, da je to upravo „aristokratički."

— Bez pravih otačbenika propada i najdivnija zemlja, to je moje uvjerenje, a dokaz evo u cieloj Hrvatskoj.

— Po tom nisu u njoj ljudi na mjestu? zagrize sudac.

— Bez dvojbe, bijaše kratak odgovor.

Mladići se mučeć kucnuše, kao da potvrdjuju tu izjavu; starci se prisilno nakesiše, prekriživ ruke na omašnih trbusih.

Čuvaju domovinu! pomisli Dušan.

— U nas se radi sve, što se može, nastavi načelnik, da naš narod bude sretan; ako nije baš podpuno, krive su zle okolnosti.

— Čovjek je gospodar svim okolnostim, kad ima srca i volje, samo slabići podlegnu slučaju, odvrati Hrvoj. A mi smo u ostalom već tako loše, da ne može lošije biti.

— Nu vi ipak ne idete do skrajnosti? hćede izpipati bilježnik.

— Mi smo samo za se, a to je bar dopušteno u granicah zakona. Mi ga se za sada držimo po najboljoj mogućnosti, i lake su nam sve žrtve, jer smo oduševljeni za borbu, a osvjedočeni za konačni uspjeh.

— Al ja ne mogu pojmit, kako se vi u obće nadate kakovu uspjehu, kad upravo izsmiehavate braću Slavjane, rekne Slavjan Mato Ludaković.

— Slavjane?! Ta mi smo sa svakim, koj je s nami, a pomoći se ne nadamo od onoga, koj si sâm ne zna il ne može pomoći.

— Ali slavjansko bratinstvo — poče opet Ludaković.

— Samo neka se ne izlieva lih u rusko morje, odsieče Hrvoj.

— Pa budimo konačno i Rusi!

— Na čast vam i to, ali mi smo najprije Hrvati.

— Bolje rekuć Srbo-Hrvati, rekne Jugoslavjan Ferdo Mulčević.

— Starinom Iliri! kliknu Ilir Bono Tikvić.

— Ludorije! nasmije se glasno Hrvoj.

Malo, da ne dodje do šaka. Takvi mudraci, pa im se taj mladić usudi javno reći, da misle i izpoviedaju proste ludorije! To bijaše grozno. Ipak se brzo umire, pozdrave se hladno, i starija gospoda ostave gostionu.

Prudentior cedit! mislio tobože uvriedjeni bilježnik, natukav ljutito kapu na čelo.

Prokleti deran! mumljao poglaviti gospodin sudac, tebi ću već pošteno zapapriti!

VII

Tužno je vani. Nebo se naoblačilo sa svih strana, zemljom pala težka zapara, sve sluti oluju. Hitre lastavice skoro se dotiču tvrda tla, toli nizko polietaju. Ljubica prigleda živad i podje u svoju sobu.

Bila to mala izba, al tako ukusno uredjena, da si svud ćutio djevojačku ruku. I sam zrak imao u sebi nešto mila, nešto djevičanskoga. Posvud vladala divna čistoća i sve odavalo marljivost i pažnju. Zidovi bili urešeni slikami iz hrvatske poviesti, a nad posteljom blistao se lik prvaka stranke prava, Dra Ante Starčevića, u krasno izvezenom svilenom okviru. Bilo to svetište prave Hrvatice.

Naslonila glavu na bielu ručicu i težko uzdahnula. U njezinu srcu spremala se oluja, kao i vani u božjoj naravi.

Ne smijem tajit: od prvog časa omilio joj Hrvoj, premda si toga nije sama priznavala. Ali cielim njezinim bićem zavladao neki tajni nemir, obuzelo ju neko tiho čeznuće, i njoj bi se nehotice svaka miso svraćala na Hrvoja. To su prijateljski osjećaji, simpatije, štovanje — i ništa drugo, tješila se neprestance, ali ju očito izdavala stidna rumen na licu i mila suza u oku. Njezino obličje bivalo sve sjetnijim — kud su ju zanosile lakokrile misli?

Uzme Vraza i stane čitat njegove divne „Djulabije." Nije dugo listala po maloj knjižici. Pred njezinom dušom stvori se nebogi pjesnik, moleć zalud toli nježno ljubav od svoje Ljubice. Njegova slika, izprva mračna i tajna, biva sve čišća i jasnija, hrlo se približuje, al najednoč odlučno stane. Nije li to i opet Hrvoj?

Jest, njegove su mile crte, njegovo je muževno držanje. Ona zadrhće od milja, on pruža k njoj ruku i moli — njezinu ljubav. Već namisli, da mu klone na junačka prsa, u to kao iz zemlje nikne okrunjena žena, sputana zlatnimi lanci. Hrvoj se mahom baci njoj pred noge, ljubi joj koljena i skute i nastoji iz svih sila, da salomi težke lance. Lanac pukne jasnim zvekom . . . . . i na taj zvek prene se ona iz svojih zanosnih sanjarija.

Vani je grmio grom.

Protare si rukom oči. Je li to bio san? Ne, to je slika budućnosti, uzdahne mila djevojka.

Iz oči joj krala se tajno jedna suza za drugom. Otvorila mali medaljon, što ga je vazda nosila na bielome vratu, jer je u njemu čuvala dragu majčinu sliku. To su suze za tobom, šaptnula tiho, ali srce joj plakalo s druge boli. Plakalo je kan' da nedostižnu, izgubljenu sreću.

Udarila silna kiša. Pomislila na brata i prijatelje, koji tek pred nekoliko ura podjoše u bližnje selo razgledat zanimivu ruševinu. I tu je dio njezine sjete u toli pustoj samoći, tà bijaše sama u prostranoj kući.

Ne zanimale ju više male „Djulabije.“ Digne se i podje u bratovu sobu, da potraži drugu, ozbiljniju knjigu.

Tek otvori vrata — opazi liepoga gosta.

— Hrvoj! otme joj se čuvstven uzklik.

On se trgne, kao oda sna, i sav se sbuni. Nijedno ne smogne ni rieči, tek im se tajno sastanu tihi pogledi, pa se oboje zacrvene, kao da su uhvaćeni na zlu djelu. Ona istom sada promisli, koliko ju izdao onaj nehotični uzklik — nikad se inače ne bi usudila, da ga nazove naprosto krstnim imenom. Neodoljiv žar udari joj u lice, čudan strah zaokupi joj nježne grudi, ona se jedva osviesti i sabere. On je mučao.

— Oprostite, nisam vas mislila ovdje naći, progovori plaho.

— Nisam pošao sa prijatelji; razgledavao sam okolicu, a kiša me pognala kući, izpriča Hrvoj.

— Ja sam vas trgla — možda iz ugodnih sanjarija?

— Snivao sam o uzor Hrvatici, pa bijaše vàm posve slična!

Djevojka se iznova zažari. Nastane duga, čudnovata stanka.

Ne mogoše do rieči: preveć ih zaokupilo sladko, ljubavno čuvstvo. Hrvoj se začudi, odakle je smogao tol' učtivi naklon?

— Nije vas bilo samu strah? zapita na to dosta prozaički.

— O, ja sam Hrvatica! rekne ona iskrenim ponosom.

— Al bi ipak za sada hćeli mene priznati svojim čuvarom? usmjeli se mladić.

— Drage volje! šaptne djevojka.

— I za sav život? klikne on drhćućim glasom.

— Možda! šaptne ona još tišje, al mu ne uztegnu ruke, koju je žarko ljubio . . . . . .

Iste večeri premišljavao Hrvoj do u kasno doba noći. Nije doduše došlo do ozbiljna očitovanja, ali početak bijaše učinjen. Sjetio se svog programa, svojih načela. Zar da sve to bude pust san, zračne slike bujne mašte? Ne, valjalo je muževno uztrajat na započetu putu, valjalo je dospjet žudjenu cilju. Najpreča je ljubav otačbini, njoj je žrtvovao ljubav roditelja, hoće li i ljubav mlade Hrvatice?

To je bilo i za nj' pretežko pitanje.

VIII

Najveća je pobjeda: svladat sama sebe; najteža je žrtva: odreći se prave ljubavi. Uz čeličnu volju može se i jedno i drugo.

U Hrvoja bila neka čudna težnja, on je upravo čeznuo, da se žrtvuje za svoj narod. O tom se dovoljno uvjerili njegovi prijatelji, kojim je toliko put svim zanosom vatrena otačbeničtva tumačio svoje namjere.

Sad je bio na težku razkršću, nu ipak prevlada pravo rodoljublje, makar mu se nešto dublje u srce prikrala Ljubičina slika. Borio se nekoliko dana, ali napokon očitova Veljku, da zahvalnošću ostavlja njegovu gostoljubivu kuću.

Njom zavladala tiha sjeta. Ljubica izbjegavala i brata i goste, a i Hrvoju bilo nekako čudno pri duši. Težak je svaki razstanak, a najpače razstanak u istinu srodnih srdaca.

Veselje se vrati nenadanim došašćem prijatelja Krešimira Torkvatića, Dušanova brata.

I on bio odvjetnikom u prilično odaljenom mjestu od našega Smiljeva. Liepa izgleda, izrazita lica, golubinje duše, svidjao se na prvi mah svim ljudem. Nu najviše ga krasio tvrd značaj i otvoren duh; krepko branio svoje uvjerenje, a za prijatelja žrtvovao sve na svietu. Uz Dušana ljubio ga i Veljko kao rodjena brata, kao dobra druga. U ostalom bio velik šaljivdjija, i mnogo držao do svoje pune, crne brade, koja ga liepo okitila već u mladosti, pa je rado bockao svoje prijatelje, koji se u djačkoj dobi nisu mogli podičiti takovom bujnošću.

Rado se zabavljao ljubavnimi spletkarijami, dočim mu brat bio ozbiljniji, nu to je valjda sobom donosila liečnička narav.

Hrvoja obljubio svim srcem, a i Ljubici želio svu sreću. Njegovu bistru oku nije uteklo tajno čuvstvo njihovih srdaca, pa ih želio sjedinit nerazrešivim vezom. Pridoniet sreći svojih miljenika ma i najmanji dielak bilo mu vazda najmilije veselje.

Ali svi pokusi slomiše se o tvrdoj volji Hrvojevoj. On je uz sve napasti ostao pri svojoj čvrstoj odluki, da nikomu za volju ne žrtvuje svojih načela. Od tog časa smatrao i on Hrvoja čudnim tvrdoglavcem.

Hrvoj medjutim sretno odputovao, a prijatelji jednodušno odsudili taj postupak. Nu njihovo začudjenje ne imalo kraja, kad je Ljubica postala mnogo veselijom, nego li bijaše prije njegova odlazka. Al to veselje bilo nekako čudno, prisiljeno.

Dušan je rado prekapao. I tako jednoč nadje djevojčin spominar, a u njemu i od Hrvoja nekoliko stihova. To nije bilo ništa osobita, ali ti stihovi bijahu čudni:

La mort est mon sort,
Je ne craine pas la mort,
Mais je craine mourir
Dans vôtre souvenir!

— Smrt je moj udes, ali se ne plašim smrti, nego se plašim umrieti u vašoj uspomeni! šaptnuo Dušan i zadubio se u čudne misli.

Nije li to očita izjava ljubećeg srca? Jest, ti su stihovi jasno svjedočili, da je Hrvoj ljubio Ljubicu iskrenim žarom. Ali njegova sreća bila mu je u vlastitoj ruci, trebao ja samo zaželit, zamolit . . . . .

Djevojku su zalud izpitavali, ona je mučala, smiešeč se tihim smieškom. Bijahu uvjereni, da čuva tajnu, ali joj se ne mogoše domisliti. Tek nešto izlanula Krešimiru, komu se svatko rado povjeravao.

— Hrvoj je o sebi napisao živu istinu: smrt je moj udes, jer valja i ginut za milu otačbinu!

Krešimir bio uvjeren, da se je djevojka s Hrvojem na samu oprostila, i da je odobravala njogov odlazak.

* * *

I prijatelji se brzo porazstajali. Minulo nekoliko mjeseci, a na sam božić (bilo to sliedeće godine) odlučio Veljko, posjetiti Krešimira.

Bijaše cića zima, pa je za to bio upravo sretan, kad je napokon prispio pod prijateljev krov. Zapitaju se za junačko zdravlje, a onda donese domaćin bocu izvrstna muškata, da ih malo porazgrije.

— Što radi Ljubica? bilo Krešimiru prvo pitanje.

— Nešto je sjetna, odviše ju uzdrmali minuli dogodjaji, odgovori Veljko.

— Iznenadit ću te zanimivom viešću, nastavi Krešimir. Pred koj dan dobih novog pisara, korenita Ličanina. Ne znam, kako dodjosmo na izvjestan razgovor, al on mi prvi kaživao poznati dogodjaj.

— Gospodine, reče mi, najhrabije se držao mlad čovjek, čvrst kao gora, a ponosan kao bor, zadnji mu bio uzklik: „Živila Hrvatska!"

— Ime mu?

— Hrvoj Hrvatić.

LIEPA MARE

I

Hrpa ljudi stade pred kućom Mužićevom u selu N* na otoku Cresu. Radoznalo zuri, smeteno razpitava: mora da nešto težkoga krije stara, pognuta kuća.

Izlizane, kamene stube vode do malenoga svoda, koji je poduprt neurednom gromadom kamenja; na svodu je maleno okance, a naprotiv stara dubova vrata, težka kao od olova, a još teža, kad ih otvaraš, jer na hrbtu nose debelo drenovo poleno, kao kračun sjegurnosti. Nad svodom otvara se tamna luknja, kao gladno ždrielo, to je vječna straža za palikuće i nitkove. Kad bi došli hajduci, da obave svoj zanat u priprostoj kućici, sasuli bi ukućani kroz tu luknju sa tavana cielu krpu kamenja i tako branili život i imetak.

U kući je kao predsoblje kuhinja. Tamnožute, grbave stiene napunjuju dušu čudnim sumorom; čadjavo, onizko ognjište leži na strani i slabo plamsa vatrom. Nekoliko škrinja stoji, naokolo sa dva žrvnja. Pod malenim prozorčićem je prostran stol, oko njega vere se nekoliko poznatih susjednih sjena, a kuma Kate, dobra znanica, časti ih žutim sirom, križkom ječmena kruha i bukaricom vina.

U postranoj sobi tamno je kano u rogu, u kutu je postelja, na njoj leži starac Ive Mužić, poštena duša; težko mu mora biti, jer svaki čas družina na polju i u kući pita, kako mu prolazi sat

za satom. Malo je ljudi oko njega, on ne će, da ga muti itko od tudjine. U protivnom kutu stoji liepa djevojka, srce joj ne da pogledat na starca, ona samo mrtvo, nehajno gleda. Do nje je Danko, stariji sin Ivov, razbire brojanicom, ali mučno, jer se njegove ustne ne miču, njegova je ruka pretežka, te počiva zamrla na orahovoj škrinji, samo kadkad svojimi hrapavimi prsti prebire zrnce brojanice.

Mladji brat, čelik momak, Jerko, potišten zuri u starca, oko mu plačno treperi, nepomično gleda, kao da ga moli i zaklinje iz srca, da mu još uztraje u životu.

Starac se prisili, napne ono malo sila, što ih još ćutio u sebi i tronuto zače:

— Kad u šumi uzvitla bura starim šupljikavim dubom, kad ga i za makac makne, skora mu je propast, dočim hrastićem vije amo tamo, pregiba, lama, al je za nj malo brige, jer ako jednoga slomi, sto ih nikne. I sa mnom igralo sto vijavica i nada mnom prosievnulo stotinu gromova jada i nevolje, al im sretno izmakoh. Sad mi evo nad starom glavom huji čudesni vihar, njemu lje ne odolih, on me obara čas po čas, dok me mrtva ne obori. Pozvah vas, dragići, da se već jednoč zasitim vašeg milog pogleda, da vas se za zadnji čas nagledam, da vas redom izljubim, da vam najavim, što da vam bude najmilije.

Dvie stvari, koje nek vam zaokupe dušu i srce, jer u njih se rodiste, u njih živite, a ako ste sinci vaših pradjedova, morate u njih i umrieti. To je najveći zaklad naših srdaca, najžarči zanos naših duša — to je dom i rod. Moje ledeno srce plane mladenačkim žarom, moja snuždena duša proplače djetinjim smagnućem, kad pomislim na te dvie zviezde svog života. Ta šta bi bila smrt, nego jednostavna selitba u naše ništavilo, nego puka polakšica naših tjeskoba, da nije tih božanskih iskra, koje nas žare, koje nam ne daju, da se zasitimo ovog biednog svieta.

Što da nam je draže, nego ovaj mili dom, gdje vam starci djedovi odložiše svoje kosti, gdje vi za njimi ugledaste bieli dan života? Jedino je ovdje sve voljko i drago; jedino ovdje nalazi vaša voljica blagi zamašaj vašim željam. Ovdje tek možete, što hoćete, vani svagdje zapnete o tudji kam — vani vlada tudjina

zmijske duše, sotonskoga srca, koja jedino ide za tim, kako da vas prevari, kako da vas uništi.

A rod? Liepa je to rieč, kao i sladka majčica, mili braco, draga seja, dobri kum i bog sam znade, koliko jošte. U ovom domu ugledaste svjetlo svieta, nadjoste blagih ruku, koje vas grliše. Kako da opoganite svoj sveti zavjet, koji ide od plemena do plemena? Ljubite se, sinci, u slozi; ljubite se, kako vas ja ljubih i ljubeć se razstanite, kako to i ja sa žalošću činim.

Ne zamrzite susjeda brata, ta i on je vaša krv, ta i on potiče od vaših pradjedova, svi ste si braća, samo ne pri obćem ognjištu. Pomažite se, branite se od zlotvora tudjina . . . .

Ostavljam vam sve što imam: crnu šumu, gojni vinograd, ravnu oranicu, starinsku kuću, sve što meni moji pradjedovi ostaviše i što vam pripravih; malo vas ima, dosta će vam biti, a ako bude u vami sloge i dara božjega napredovati ćete — korak za korakom, pedalj za pedljem, samo pošteno.

Blaze si ga tebi, Jerko, ako ostaneš na stazi djedova svojih; tebi lje ne će uzmanjkati blagoslova božjega, ako uzljubiš čistom dušom, žarkim srcem božju pravdu, rodjena brata i Maru — udomljenu seku.

Dragiću Dane, sinko, tebe bog nemilom sudbinom nadari, sliep si došo na sviet, da ne ugledaš sunca božjega. Jerko! učini, da u tebi ugleda ljubav bratsku, nepokvarenu slogu, blagu životnu sreću. Dobar je kao bieli krušac, poslušat će te, savjetovat u nevolji, pomagat umom i razborom, branit od hude napasti djavola. Danko . . . Jerko . . . gledajte mi Maru kao zjenicu oka.

Maro, sladka Maro, stvorena, da dobrinjom očistiš prastari grieh, ljubimice draga, ne daj se u strast, ljubi Jerka i Danka! Ne mogu — duša je već otežčala slabu tielu. Blagosivljem vas — miljenici moji, — bog vas — nadario svimi dobri — bježalo od vas zlo, — — ne mogu . . . . . .

Starčeve vedje ne mogle već vladati njegovim okom, čudno treptale; upao, blied, naježene kože protrne i osta nepomičan.

Čudnovato sievala sliepcu suza na oku, jecao i brojanicom molio, težko mu bilo namrgodjeno čelo. Dane snužder spusti glavu na bližnju škrinju i brizne u neodoljivi plač.

Jerko, taj prkositi i ponositi mladić, komu sveta bila rieč

starca otca, grozno uztalasa svojimi čuvstvi. Osta satrt, padne mu nuz uzglavje i bolno zajeca: otče! . . otče! . .

Mare pobjegne od straha, one nepojmive rieči kao grom potresoše njezinom dušom, držala je srce, da joj ne pukne. Poleti kroz gomilu, ona ne ču vrisk kume Kate, ona ne vidi hrpu ljudi, koji u nju zvjedljivo gledaju; trči bez srca, bez duše daleko . . . . Popostane, opadne na oveći kamen i zače lelekati. Sve je u njoj drhtalo — ona nije ni zere razumjela od onih rieči . . . .

Starac se onesviesti, koraci Mare razvrgnuše mu mozak, on je buncao u svojoj nesvjestici. Mare bježi — Jerko ostavi ju — probio te stid. —. Eno — tudjinac, grčina, vlašina — vara vas, hoće, da vas zasliepi . . . . . to je požar, koji se hvata našega doma -- udri! to je otrov, koji nam truje krv, — udri po vragu, dok dušu u njem čuješ — razvrglo mu se sjeme — ne bilo mu traga ni glasa -- skončao se do kraja i konca — razsulo mu se pleme i koljeno . . . . djavo mi ženu . . . . moju dobru Anticu! . . . . Bože! . . . Bože! . . . .

Nasta grobna tišina, demonska strava obuze braću — ne čuo se nego strašni cijuk i težko hripanje starca — —

Malo sati za tim umre starac Ive.

II

Čudnovato je to hrvatsko biće, u dnu duše mrmore mu akordi sjajne prošlosti, ali ti akordi razbijaju se kao pjena pušećih se valova o tvrdu hrid sadašnjosti. I ja hoću, da razbirem jedan takav akord, koji još lagano tinjao u priprostih hrvatskih srcih, ali se i taj razbio o stienu prekomorskog kipa slavičnosti i pohlepe, o kip harajuće božice mora, o hrid ohole Venecije.

Bijaše to negdje prošloga vieka, kad umro starac Ive Mužić u selu N*.

Jerku se čudnovato svidjelo to živovanje, njemu, komu bila lahka motika, komu mil rad, koji bi bio prevalio cieli sviet brzinom vihra; on ostao biedan, on satrven gledao crnožutu sobu pradjedova. U srcu ga nešto morilo. Težke nekakve negve zapale ga jadna, on se ne može njih osloboditi. Jerko bolan ne zna, što

da počme, takov život mu je crna bieda, ma bili puni hambari, ma sladile mu rumene ustne bukarice rujna vina; sve je za njega samo muka, sve je za njega samo bol.

Jerko, prije pustopašno, jogunasto diete, posta gojnim mladićem, prilika od čovjeka, vitka i tanka uzrasta. Bile mu tad 23 godine. Njegova čista i dobrodušna ćud virila mu iz modrih, vedrih, otvorenih, liepih očiju, a što one ne odavale, to izrikom odkrivale crne, guste, tanke obrve, koje mu milo treperile iznad oka. Crvena, zdrava put, krepke mišice, sgodan struk činio tog mladenca pravim likom pitome i blage prirode; on bio reć bi stvoren, da živi i da se oraji vedrim kristalnim nebom, žarkim sievajućim suncem. Ali narav izlila u njegovu dušu previše svog dara, on se vidio kraljem svog kraja, on kao takov obuzimao prevelik okrug veličja, pa kao što lako skakao preko tora i obora tog perivoja, tako u duši širio sve dalje i dalje svoju vlast — on bio prepun ponosnoga pregnuća, on bio stvoren, da zasegne preko granica svoga luga.

Vrieme izlieči njegovu bol. Prazna torba je pretežka, ali ako je ona puna, ma i prepuna, laka postane za junačinu, koji viekom zuri u svoj cilj. On se upriličio svemu dobru i zlu, on se upitomio za kuće gazdu. Pa kako ne bi! Brojanica Dankova dozivala mu blagoslov neba, čisti romoneći glas Marin punio muklu prazninu njegova doma žarom života i mladosti.

Mare bila liepa. Plava njezina kosa u pletenicah, obvita sa crvenom svilenom vrpcom, prikrivala joj nježnu glavicu, te kao naravni, jednostruki vienac, resila joj ostale ljepote lišca. Tanahni uvoji ljubeć vedru gladku njezinu put prikrivale joj okrajak čela. Njezine rumene, pune lanite, koralne ustne, reć bi, bile samo stvorene, da sišu život i milje. U tom čedu bilo nešto krasnoga, što ne niče u priprostoj hrvatskoj tratini, bilo nešto nježnoga, nešto više južnoga, jer ono rumenilo prelievalo se u čistu mliečnu bjelinu njezina vrata, koju ne oprži ni goruće sunce, ni biesna bura. U njezinih grudih razvijala se nekakva dražest, nešto nepojmivo liepoga, što udaralo u nedostižnih česticah po njezinih žilicah i činilo ju stvorom neizmierno liepim, čednim, nježnim, voljnim. Usud se igrao gradeć to djelo, kao vrtlar, prebiruć sjemenje najcrvenijih klinčaca, i miešajuć u nj raznoga drugoga sjemenja, da mu uzraste

cviet nenaravno liep, koji ne ima para. Sve ju ljubilo, a nije bilo moguće drugačije, njezina duša bila čista od tašta grieha, njezino srce od plahih požuda, bila dobra kao blagi vedri dan, bila mila kao jutarnji čar, pa i zaslužila onaj pridjevak, kojim ju pozdravljalo malo i veliko. *Liepa Mare* slovila u selu N* dobrotom i krasotom.

Bila i radina kao crv. Na njoj ostala kuća, ona ne trebala tudjih ruku, ona sama redila i radila. Radnja, zadovoljno živovanje priljubi ju još većma Danku i Jerku — ona im bila ljubljena seka, sladka majka, dobra gospodarica.

Dan za danom prolazio u zaborav, kuća Mužićevih zaboravila na gubitak staroga kuće gazde, njihova rana bila dobrano zacieljena. Možda sam Dane u svom koncentričnom tamnom svietu pomišljao na strahovitu poruku otca.

Jerko dobro gospodario. Slučaj hćede, da je susjed Tone Vodarić morao prodati pašnjak, koji se doticao Mužićevih. Jerko ne budi lien, ponudi prvi pomoć Tonu Vodariću. Sve selo se u taj mah uzkoleba, evo uzroka.

Tik sela imao vlastelin Bernardo*** svoj stan (tako zovu na Cresu imanja vlastelinska na selu), a Tone Vodarić bijaše upravljačem — bravarom, a za svoj rad pobirao dvie trećine svih plodova. Med Tonom Vodarićem i njegovim gospodarom došlo do nesporazumljenja. Pri dielenju žita moj Tone po pravici Šior-Bernarda ostao dužan 200 škuda. Seljaci se ne mogoše dosta načuditi. Tone slovio svojim poštenjem, on ne bi uzeo ma ni ptičijega pera, sad najednom bi obiedjen kao prosti tat, koji mu po njegovu ukrao svu trećinu. Tone pravednim prezirom ostavi takova gospodara, ostavi mu kuću i obveže se pred susjedi, platiti mu urečenu svotu.

Jerko mu ponudi, da će mu priskrbiti svotu. Ode u Cres, proda vina, vune, sira i poda susjedu Tonu liepu svotu od 200 zvečećih škuda, a on na uzvrat uzme pašnjak, pa se već sudilo po selu, da Jerko Mužić može bez bojazni utoviti trista runastih starka sa pripadajućim im krdom u svojoj ograjici — pašnjaku.

Ne bilo dugo, kad u večer dodje Tone Volarić opet lelekati:

— Nesretni skot hoće, da me do prosjačkoga štapa dovede, opet me duži za stotinu škuda i prieti mi, da će mi uzeti vinograd . . . Jerko, brate, pomozi!

Dane, koji poticao oganj, trgne se na tužbalice dobroga susjeda, u vele se začudi i zapita:

— Ma kako, brate, praviš račune vlastelinskim grčinom. (Stari naziv za tudjine.)

— Dao sam mu, izručio njegovomu sinu, 35 barila vina, pa laža laže i kune se bogom i svetci, da mu nisam ništa izručio.

— Bezsramni skot, pravim sažaljenjem odvrati Jerko, reci mu, da ćeš prisegnuti, odćeraj vraga u njegovo leglo.

— Kamo ću brate, na sud, da me odprave na galiji u Mljetke, te da tamo kukam i vapijem . . . Hoću, ako bog da, pred božji sud, Jerko, . . . i brzo — te brizne u plač.

— Stara je rieč, Tone, ki s vlastelom črešnje zoblje jalci mu ostanu. Bježi od vraga za vrieme, ako ne ćeš, da umreš od gladi, oglodat će ti kosti, taj bezsramni vlašina.

Nesretni Tone Vodarić teturao se od nemila do nedraga. Selo se nije moglo smiriti. Svi znali za Tona, da je uviek bio pošten, da su mu ruke čiste od zla djela; s druge strane znali, da je imanje veliko, da se na njemu kao *bravar* može prehraniti svaki muž sa obitelju, to ih još više bunilo.

Priprosto njihovo srce nije se moglo utažiti, oni su mislili, da u svakom ljudskom srcu sjaje poštenje i značaj kao kod njih.

* * *

Ostavimo za sada selo i podjimo u grad. Tko je onaj grčina i vlašina? Bernardo***, ogranak mletačke obitelji, koja se preseli u Cres početkom 12. stoljeća. Liepih i zanimivih crtica o njem mi pripoviedao Jure Purić, stari creski ribar. Njegove kosti počivaju već dugo u grobu, te je odbacio od sebe svaku odgovornost, pa i da bi živio, on se ne bi žacao te odgovornosti, jer je stara korenika, kopač po duši, pa sin junačkog otca! Čudnovato, kazat ćete mi, al nemojte sada suditi, ostavite za kašnje.

Jure Purić je sin Mata, isto ribara — kopača, koji je glavom zašao bio u najskromniji labirint Bernardovih zamisli. Ne ću, da

vam ja pripoviedam radje, čujte Jura. Izostavljam mnogo toga, samo kazat ću vam zadnju najzanimiviju serenatu Bernardovu u sudjelovanju Purićevom.

„Liepo se sjećam, bijah još malešan, kaza mi, bilo u prosincu pred božićem, kad jednoga studenoga dana dodje sluga Bernarda mojemu otcu, da mu pripravi ladju za u noć. Njega rado pozivali vlastelini, da ih vozika creskom dragom, omilio im bio — na njihovu nesreću. Njemu se ne dala u zlo ta vozarija, jer čuo koju tu o njihovih bezdjelih, pa zaslužio š njima više, nego na mrežah. Bernardo*** imadjaše bliede, sive mačje oči, upale, koje bile uviek orisane sivimi podočići i obrvami siedimi — bez boje. Malene njegove oči bile uviek u nekoj mreni, a zurkale iz škulje kao pauci iz mrežnate, prašne luknjice. Ostario bje čovjek, bielocrna brada posula mu se niz lice, svaka dlaka kao da pokazuje nekakav turoban, licumjeran zavjet. U ostalom bijaše još dosta krepak, košćat po naravi, osiedio već bio u ranoj muževnoj dobi, ne od rada ili skrbi, nego od pustopašne dokolice. On bi riedko ili malo kad izlazio danju, njegovo obično sielo bilo kod providura Ottaviana Bemba. Cresani ga se još sjećaju, ako ne njega, to njegova prezimena „Noćarić.“ Zovimo ga i mi tako.

Čudnovato sijaše jedne večeri mjesee, a zviezde caklile se na nebu. Kruta bura bijaše malko zajenjala, samo maleni valovi prelievahu se i lelijahu, posrebreni svjetlom mjesečinom. Hladno povjetarce britko zujilo i crvenilo ušesa i nos. Moj otac zapali lulu i u prnjavoj nekoj kabadici zguren zurio iz krme na kraj. „Plavčica“ bijaše usidrena pod „velim dvorom“, gdje bijaše stan providurov. Palače, čudno obsjenjene sjajem mjeseca, dizahu se nekako veličanstvenije u noći, a u svojih priečcih odavahu nekakav tajni, sumorni strah. Iz jednog od tih priečca pokažu se dvie sjene, ogrnute kosmatimi mletačkimi šubarami.

— Bernardo, a starac je li pouzdan? zapita providur tiho svog druga.

— Muči o svem kao stiena, pa neka brblje, ta i za njega bi našli galiju, sasma nehajno mu odvrati „Noćarić.“

Moj ih otac muklo pozdravi sa „bona sera“, na što mu oni ne odzdrave, nego sjedoše na krmu, razgovarajuć se dalje.

— Znate, zašto ne uspjeva, kako bi morala, „serenissima republica“ u ovih krajevih?

— Jer je malo vlastele, a previše ovog „slavskog krda.“

— Ne, nego ona malo pažnje posvećuje u kolonizaciji — ne mislite u napučavanju našeg življa, nego u podčinjenju kolona. Ona bi morala izdati naredbu, da nijedan kmet ne smije imati vlastitih dobara, nego da svatko mora služiti kao kolon vlasteli. Tad bi našla boljih i gorljivijih pristaša, po cieloj obali istarsko-dalmatinskoj.

— Eh, težko vam je to, a onda, kamo bi spravila svoje podanike u Mletačkoj, koji su neplemići?

— Bogatijim neka dade plemstvo, a siromašnije neka skuči pod vlast bogatijega.

— Tim bi sjegurno nategnula na sebe opornu borbu svega žilavoga življa, koj ne ćuti u sebi doista nikakve plemenštine, ali ipak u njem još živi neka oporba, nekakav zvjerski inštinkt tučnje, koji bi lahko planuo.

— Mi to moramo pokušati, ta isto za nas ni vrag ni bog ne zna. Svakako nije politički, da vlada, koja ima toliko stoljeća vlast u ovih krajevih, tako malo mari za učvršćivanje svoje moći.

— To je istina, pa ne treba to potajice javiti, možemo to najaviti u Mljetke, osvjedočen sam, da će naum objeručke primiti vrli „patriote“, koji su pozvani, da upravljaju sudbinom naše republike.

— Ja ću to pokušati u minijaturi, na mom imanju na selu. Šta ćete, seljak mora da se tako obogati, mjesto trećine ne da ni desetine, i tako na tudjem gradi svoju dobrobit, koja sve dalje siže. Ako se za rana tomu ne opremo, premašiti će granice svoga iga. Ići ću na imanje i latiti ću se svoga posla. Moram pregristi doista najtvrdju kost, ali ništa za to, moram uspjeti. Mužića ću zavesti u moje kolo, moram ga postaviti za bravara, jer se bojim, da će drugčije naopako.

— Kako mi se čini, vi ste od vajkada zapleteni tom obitelju.

— Stara ona mrcina — nastavi Noćarić sav smeten — umro, lako ću sa mladimi, jedan je sliep, taj mora mučati, a drugi zaslieplјen je koristoljubljem. Znam, težko će pristati, iza ovih neprilika, al dat ću mu na četvrtinu, pa će proždrlica popustiti.

— Vršite svjestno svoj naum, pa vas ne će nitko smetati. Radite samo taktično, da se prostačina ne uzvrpolji i da ne začme vikati. Vidite, budimo pravedni, one stotine škuda — nisu baš u redu izpuzle iz džepa Vodarićeva. Zbilja, kažem vam, malo oprez- nije drugi put, jer kako ćete umiriti svjetinu, kad u sav glas vikne?

— Golotinja se ne usudi ni pisnuti, kad je gladna, baci joj plešnjivu koricu hljeba kao psu i zamuknut će kao stiena. Zato moramo raditi, da se golotinja ne utovi, jer kao takva prkosi. Mi moramo raditi, da ostane golotinjom, jer drugčije, brajne, s bogom naše gospodstvo.

Tako nekako izpuza iz neugodnog položaja, u kog ga možda nehotice (hotice sjegurno ne) bio bacio prijatelj.

Bili već prošli polovicom drage. Noćarić ogleda se okolo, te hrapavo zapovjedi momu otcu:

— Vozi na kraj.

— Je li? nestalno iza malene stanke zapita ga providur.

— Mora biti, doći će po onoj gromači sred maslina, a izić će kroz ona vrata.

Muklo mrmorio kraj, u nj udarao val za valom, šuma maslina, crna, tamno prikrivala brdo kao baršun, a vjetar gladio je površinu i kao za šalu odkrivao sivkasto pročelje lišća. Malo pričekali. Vrata vrta se otvore, kroz nje izidje na put žena bielim rubcem na glavi, pristupi k obali — bila opatica. Zaogrne se bolje u šubaru i primakne se barčici, Noćarić poda joj ruku, ona skoči na ladju i sjedne se med providurom i Noćarićem.

— No brojanicu mogla si ostavit u manastiru — reče joj zlobnim posmiehom providur.

— Je li pouzdan? drhćuć od zime zapita opatica.

— Ne boj se ništa, ozva joj se Noćarić.

— Bojim se, da me ne upozna. — Da znate, kako se težko izlazi iz manastira, ušuljala sam se bosonoga, pa preko onoga velikoga zida spustila se u ovaj vrt upravo na grud gromače. Mislila sam, da sam si skrhala vrat, ili bar prelomila nogu.

Noćarić nije ništa slušao, on migne momu otcu, nek vozi van drage, on razumio mig i poveo tu plemenitu družinu u ma-

leni zaklon pod imanje Bernardovo. Izkrcali se i malo po gromači verali se do kućice, koja bila sakrita med maslinami.

Malo dalje od grada Cresa je još sada prestari manastir Benediktinka. Moj otac nije mogao nikad doznati, koja je mogla biti ona opatica. On se ušulja za njimi do kućarice, ali bilo sve zatvoreno, samo po malenoj piknjici svietlio slabi tračak svjetla. Nije ništa mogo vidjeti, samo je mogo čuti nehajno hahakanje Noćarića i zadovoljni smieh providurov. Otac nosio svakoga petka i svake subote najboljih riba u manastir, on se bio upoznao sa mnogimi opaticami, njemu osta upiljen mnogi glas tih milosrdnica, ali ovoga nije lje više nikad čuo. Predomisli se napokon, da je prispjela neka nova opatica iz Mljetačke — ta je valjda bila ljudnica providurova. Bog joj prosti, ali je mogla ostati u svom zavičaju.

Ottaviano Bembo bio neženja, liep čovjek, moglo mu biti nešto preko 30 godina. Bio aristokratički naobražen, valjda proživio svoj viek lasti i uživanja, a serenissima nije mogla na ino, nego tog potomka slavne obitelji poslati u blagi i zasluženi mir. Njegove crte lica ne odavale nikakvu osebujnu ličnost, on se je znao liepo i udvorno klanjati, laskavo govoriti, diplomatički omiliti svakomu. Bijaše to čovjek bez svojih misli, bez osebujnog zamašaja, baš stvoren za providura creskoga, da kao takav bude ovršujuća vlast creske vlastele. On nije došo nikad do nesporazumljenja sa vlastelom, a ni najmanje sa našim Noćarićem, on se s njime podudarao baš bratski, za milo Ottaviana odvraćao Noćarić drago uzvratne ljubavi i priklonosti, te ga pratio kako vidjesmo i ove noći u otajstveni labirint njegove ljubavi.

Mato Purić zebao sa svojom lulicom i ovako nekako promišljavao. — Da ja služim bezćutnoj ovoj zvjeradi, koja gazeć našu dobroćudnost hvata se vražki našega znoja, koja će sve dalje segnuti i opoganiti sve, što je naše! — Ne, ne, pa makar mi dali za plaću toliko zlata, koliko je težak njihov grieh . . . ne, ne ću zaći u njihovo ogavno kolo. — Bolje, da idem na počinak, da toplim svoje stare kosti, koje mi već grohoću, bolje da budem siromak, ali pošten, nego da služim ovu gamad bez srca i duše . . . Služit, da, osvetit, otjerat hulje u njihovo griešno leglo, k vragu, k sotoni! —— Zadrhta, nije to bio dah burina, ta bio mu već sgrčio sva uda — probio ga bio strah pred galijom, obuzela ga bila

strava pred težkimi negvami. — Pa bog, dalje mucao i drhtao, ovo gleda i podnosi! — Oglobit ćeš Mužića — sluti sluto, doslutit ćeš, baš tako, kako tvoja zvjerska duša kani — čekaj brajne, nečist ti je račun . . . .

Zamukne. Noć već kao sita tog nedjela počela razkrivati svoju koprenu, sa istočnog vrhunca pomiljala se zornica i razsvietljivala vrhunac bielim, svjetlim sjajem. Mjesec, doploviv do Učke, silazio trudan, da počine na ledjih te dobre starice, koja mu bila prostrla sniežnu posteljicu. Sa obale razliegao se bezstidni smieh. — Illustrissimi bili se naužili blažene slasti . . . . .

. . . .

V

Svatko, tko nepristrano proučava poviest naroda i država, pita: kojom nesgodom propade kraljica mora? Tamni joj je porod, a još tamnija smrt. Ona pade kao mrtvo truplo, koje visilo obješeno o nit udesa, kad ta nit preslaba, da uzdrži taj silni teret, popuca — pade bez duha i života. Taj aglomerat tiranskoga svesilja, ta utvora grabeža i gnjeteža, kad već ne nailazila na dobroćudnike i slabiće, da ih po svojoj navadi guli, da tim zasiti svoje nezasitne požude: ona je trula, srca otrovana već dugo dužila mlohavo žiće, ona dan za danom propadala, te kašljucajuć i hropeć kao sušičav nesretnik, koji preživio dane pravoga života, izčekivala stalnu smrt. — Ne, nije, kako malne svi historici, tvrde zagušio tu zmiju veliki Korsikanac, on bi ju bio zagušio, da je bila silna i jaka, kao što bijaše za vrieme feudalnog tiranstva i tmine, al on tada, kad mu junačko srce bilo za slobodu čovječanstva, ne htjede omrljati si ruke zaudarajućom njezinom krvi. Ona, kako već rekoh, sama se razpala, njezina uda, gnj ila, osušena, izjedena, razpadoše se sama kao kod mrcine.

Mi smo našom pričalicom u času, kad joj moralo zazveknuti smrtno zvono. U gradu Cresu ne taru si glave. Kopač, naučan na zlo, već ćutio, da će ga zapasti drugi gospodar, tudjin, grčina, ako ne vlašina, to Tudešk; njemu viekom žubori pjesma, koju je naučio tekom vjekova: od gorega na gore. Vlastelini nisu izgubili pri-

sutnost duha, oni već bili zašli u zaprašene kovčege, da traže svoje povlastice i da s njima začepe usta novomu gospodaru. Čudan je to stvor, mletački vlastelin! Misli, da je predestiniran, da vlada ruljom jadnika, a osim riedkih iznimaka duša mu je prnjava, srce glupo pravomu osjećanju, put izlizana bez životne boje krvi. Uzmi sve te ljudesine u jedan skup, pak ne ćeš naći u toj fukari čovječanstva nikakva stalna pravca, nikakva osebujnoga pronicanja, nikakvih poštenih pregnuća. On samo znade za svoje interese, goji žudnju za vlašću, a u tom mu najviše pomaže ovejana zataja svega mogućega. To ga proslavi pred svom Europom slavom, koje bi se svaki drugi sramio. Sva je poviest Venecije diplomatička, okrinkana, prevejana, podla. Zaludu tražimo tudjer iznimke. Naši ljudi su vierni lozinki svojih predja, Bernardo i Ottaviano se u ničem ne razlikuju od svojih sunarodnjaka.

Dugo bi nas vodilo, da pratimo rad te gospode, al ipak hajdmo u kabinet Ottaviana Bemba.

Noć je, Ottavianu već dosadila ta vječna rubrika dohodka i izdatka, on dobro znao, da gospoda u Mljetcih od nekoliko godina nisu privikla na manjak, pa zašto, da i on ne pokuša sreću. Napiše, izprekriža, našara, nabroji silesiju brojeva, nakon težkog poslovanja izadje dobrom srećom nekoliko tisuća cekina manjká. Istra i Dalmacija, po kazivanju historika Romanina, bila na teret republiki u tom vremenu. Oh, da je taj teret odbacila nekoliko vjekova prije od sebe, možda ne bi bili izašli goli kao pilići iz njezine krletke! Velika dosada morila Ottaviana, on ode u svoj stan, koji bio, kako rekoh, na „Velom dvoru." Baci se na divan, rukuh mu dopane nova knjiga, koju mu donesao sin Noćarićev Regolo iz Mljetaka. Čudna je to knjiga, on si ne može pomisliti, kako Mljetčanin alla Pietro Mocenigo može toliko truda posvetiti za takve trice — pa u divotnoj Veneciji, gdje sve odiše životom lasti i blažene dosade: „*Saggio filosofico-politico-morale sulla natura e sugli uomini nella società.*" Taj dugi naslov već mu ne prija. Goldoni, božanstveni, veličanstveni Goldoni je za njega — više vriedi jedan jedincati prizor njegovog „*Ventaglio*" (lepeza, jedna od najboljih komedija Goldonijevih) nego sva ta suhoparna razmatranja. Nego ipak uzme, čita, ne ide baš, zieva, preskoči jedan list, jer mu napominje odurne hajduke, revolucijonarce Francuze, al se ipak sili — pa gle i

o nobilih. — Ah, to je preuzetnost: „Liep i veličanstven je orao, koji razastire hitra i divotna svoja krila u dah vjetra, al mrzak postane, kad se spusti, da razmrcvari sirotni stvor. Vi, o nobili, ne imate nikakve vlasti nad vašim iskrnjim, nikakav razlog vam nedopušta sile . . . . . Porod ima svoje granice, ograničeni su vaši umovi, omedjašena dobra sreće. Vi suprot zakonu čovječanstva svim ovim razpolažete, ali ta vaša neograničenost ima štetnih posljedica po družtvo, po domovinu.“ Prnjavac nekakav, možda sin kakva gondoljera usudjuje se kritizirati nobile, pak tako odurno, glupo, nečedno . . . . Mora, da nam budu podrovani temelji — kad se ne kazne ovakovi lopovi. — — Baci sve k vragu i osta ležeć.

Medjutim siora Bettina donese mu večeru. I ona bijaše u Mljetcih za svoje mladosti kao „sartorella“ — švelja — i vežuć čarape, mjereć odjeće, uzimajuć mjeru na liepih i grdih, mladih i starih, priuči se dobromu uzgoju. Nitko možda na svietu nije znao izreći onom milotom „complimenti“ i „miei rispetti“ kao ona. Zato si steče simpatija od najveće gospode, koja su ju nazivala bez razlike pravo i krivo „siora comare.“ Ona nije bila vlastelinka, ali usisala u svom životu po salonih Gentildonne Foscarini, Pisani, Renier, Querini, onaj pravi aristokratički aroma. Siora Bettina već je ostarila, ljubljeni Zõrzi leži već nekoliko godina u hladnoj sjenici na groblju, a ne znajuć, česa se uloviti, uzme služiti. Težko joj bilo pri srcu, ali što će, pak ona i ne služi, mi bismo ju težko uvriedili tim nazivom, ona stanuje, upravlja u kući providura, ili najbolje, da se držimo etikete, recimo, da providur stanuje kod nje.

— Complimenti, sior Ottaviano, jedite samo, dobra je lovrata, baš friška, pak izciedite malo limuna, da vam ne bi pak štogod neugodnoga proizvela po noći. — Znam, da ste nervozan, ja vas, kako vidite, illustrissimo, gledam, kao da sam vam mati — i miei rispetti. Brbljala bi dalje, al brzo se osvjedoči, da mu druge brige glavom lutaju i da ga se te sladke rieči nimalo ne primaju. Udalji se mrmoreć sama sobom.

Ottaviano načme ljuštiti meso od ribjega trna vilicom i nožem, sve klimajuć glavom — on je mislio. Svatko, bez dvojbe, bi bio kazao videć ga tako, da diplomatički razmišlja o onoj blaže-

noj neutralnosti, koju bila zauzela serenissima republika pram prvom hajduku na svietu: Napoleonu Bonapartu — tako ga on nazivao. Ne znam, ali ako bi mi bilo dopušteno nagadjati, to bi rekao, da se on nije, a i ne bi nikad usudio na takvu veleizdaju — da se suprotivi ma i u najskromnijem kutiću svoje pomisli elaboratom velikih diplomata mljetačkih.

U takvoj neprilici, ili bolje neugodnoj sanjariji o ničem — nadje ga njegov dobar prijatelj Noćarić, koji vodio sobom te večeri svoga sina Regola. To je mladić, koji ne kaže ništa izvanrednoga na sebi. Ima liepu plavu kosu, koja mu kao velika vlasulja pokrivala lubanju, a lepрši mu ne bez ukusa u uvojih. Vedje su mu u očitoj neharmoniji, jer bjelkasto-sive, prikrivaju oko, tupo, mrtvo. *Frack-lilla* mu priljubio tielo, svaki nabor je proštudiran. On se nakloni neizmierno udvorno. Svakim činom pokazuje plitkost i šarovitost duha. On doista znade čitat i pisat za svoju porabu, to i nekoliko psalama ga naučio velikom mukom fratar iz blagonaklonosti pram njegovoj pokojnoj majci, koja bi mu često dobacila koju škudu za mise.

Na veliko čudo pridošlica, providur ostaje uviek umoran i nujan, nudi im skoro silomice stolice, natoči im ni ne gledeć u njih kupice, koje siora Bettina velikom dražesti postavi na stol. Čudnovato, i ona ćuti nešto kao antipatičnoga za svoga kuma Bernarda i za toga Regola. Ona je plima i osjeka providurove voljice. Duga šutnja vladala. Siora Bettina na izliku, da traži stanovitu stvarcu, ne dala se iz sobe, pak napokon prekine svoj muk providur.

— Regolo, što ne imaju drugo štogod, da štampaju u Mljetcih, nego baš moraju ove pogrde, i segne na divan, koji za njim bijaše, da mu pokaže knjigu.

— To je najnovija novost, uze kokodakati mladenac. U Mljetcih razdielile se stranke baš radi te knjige, tuku se, dueliraju se baš za tu knjigu. Jedni se zovu — kako no — da, liberalci, demokrati; a drugi, čekajte, ne znam . . . . konver . . tivci (htio valjda kazati konservativci.) Meni su u vele zamjeravali, da ne pripadam ni jednim ni drugim. Što ćete, ja sam im govorio, da za nas još nije ta bedasta politika. Neki me htio pljusnuti od srditosti, da, dobro se sjećam, kod madame Foscarini. Jedan me je grozno

uvriedio, jer sam govorio, da je senat pravo učinio, što je potvrdio neutralnost. Vi ste valjda za Moceniga, liep je čovjek, trideset godina može mu biti . . . . bio bi i dalje govorio, on je izvrstno rutiniran u brbljanju.

— Nu to bi mi baš trebalo . . . Molim vas, Bernardo, sam gnjus i *trivijalnost,* gondoljer zapovieda, da se njemu mora senator klanjati. Pak za tog odrapanca bije se naša mladež — na čast joj! Providur se crvenio.

— Ludjače, uzimajuć u obranu providura Noćarić žestoko napadne na sina, pak se još nisi toliko pameti naučio, da ne smiješ donašati onoga, što ne prija gospodinu providuru — prava si tikva!

— Ala ste čudni ljudi, u Mljetcih si glave razbijaju za tu ludoriju, pak sam mislio, da ću ugoditi illustrissimu sa tom novošću; bolje, da sam bacio onu liru za milostinjn . . . . i raztuži se i on nehotice. Moram kazati, da su Mljetčani bili od vajkada valjda najveći bigoti na svietu — ni sada nisu zadnji.

— Ja sam uviek rekla, upade siora Bettina, da taj vaš sin nije onako suho zlato, kako drugi misle. No, ali ste i vi, illustrussimo, kadgod previše čudan. Znate, da vam svaka mala živce uzruja, pak zašto upravo morate čitati takve ludorije . . . . . Amo tu knjigu, biesno zavikne sva ožarena i iztrgne ju iz providurovih ruku, muklo zamumlja svoje „complimenti“ i izidje iz sobe.

Malo zatim vrati se sa kartami za igru, bila dobrano ublažena, sladogorko javi: izgorila sam knjigu, jer ja dobro poznam providura, ne bih imala mira danju ni noću . . . a znam, da biste oboljeli.

Odpremi stol i sjedne se napram Regolu. Makinalno letile karte po stolu, već iza četvrt sata bilo se zaboravilo na Moceniga i na njegovu knjigu. Siora Bettina bila se umirila posvema, jer joj drug u igri bio odigrao na veliki uhar dvie „napolitane“ u prvom „tresettu.“ Ona ga opet obljubi i onako napol laskavo mu reče: Blažena ona djevojka, koja te bude uživala, ti si zlata vriedan. (Sve za deset centezima, koje dobila na karte!) Razpitavala ga dalje, koja mu se cura najviše mili: Elvira, Irena, Concetta, Anunziata, Mandalina, Mici, Sofija, Marija, izpripoviedajuć mu sve od prve do zadnje, jednim dahom, kao da je tu litaniju na pamet naučila.

On je dobro znao, da siora Bettina običaje koju sladku riečcu izpuznuti, pak joj migne, da će joj kašnje već odkriti svoje „bolno srce.“

No promieniše lice, kad pred tom odabranom svojtom bane Frane Konobar. On je prvi čižmar u gradu, nećak siore Bettine. Njegova draga polovica, koja višekrat izkusi ljeskovu mast, siora Felicietta, nije baš sretna. Kažu o njoj, da previše viri u kupicu, al to su zlobni jezici. Ona sirota nadomješćuje veliku prazninu, na koju naši patriciji nisu imali kad da promišljavaju, a to je osjeguraonica i zalagaonica. Ona je duša tog velezanimivog ekonomičkog inštituta, ona prodaje, mienja, zalaže sve, što joj pod ruke dodje, svoje i tudje, a gdje ne može, da uspije svojim zanatom, uzdahne malo čudnovatim refrenom: . . . . . un soldo per carità (novčić za ljubav božju). Njezin mili suprug je svakako zanimiviji. Franu su nabrekle lanite, guste, debele obrve, nabori na licu bojadisani bojom bez imena, oči mutne, sive, vireće. Na glavi mu je velika, oprašena kapa, krupna pleća pokriva mu kaput „gichetta“ od domaćega sukna, izlizana blišti mu na više mjesta, obično ju zakopča, pak mu ne treba prsluka, vrat mu je ovit dva tri puta crnom vrpcom, gaće su mu isto suknene — on je od glave do pete isti. Njegovu radinost pokazuju čižme, izderane na više mjesta, kroz koje viri nekoliko krpa čarapa. On je to izpričavao nepobitnim axiomom — pravomu čizmaru mora da bude poderana čižma, a pravomu krojaču kaput. Siora Bettina ga baš milo ne susretala, siori Felicietti ne će blizu, a tu svoju krv, nećaka, ne može . . . . ne smije odbiti . . . Možda bi i to učinila, da nije illustrissima, on ga rado gleda, a ni Nоćarić ga baš ne odbija.

— No, Frane, u koliko konoba bijaše danas, zapita ga Noćarić, pol u šali, pol u zbilji.

— Eh, sior, što ćete, znate, koliko puta pikneš šilom, toliko puta gucneš grlom; ja sam malo piknuo i malo gucnuo. Večeras još, bog i duša, ni okusio.

— Što si radio cieli dan, zapita ga providur.

— Hm . . . zašnjofa i nastavi . . . lahko vam pitati, kad ste sit, pak i ako niste, znate da *siora zia* kuha, al ja: radi i muči

se, pak još prazan trbuh . . . ne ide sior . . . bacio sam šilo u zapećak, pak sam gledao po trgu i klatario se.

— Vidim, da ti je nešto gorkoga u grlu, da te slabina mori, no da ti bude laglje sjedni, pak ćeš nam štogod . . . onako . . . našega pripoviedati, zar ne? . . . Providur udarao ga po plećih i točio mu runješa u čašu.

— Znate, da nisam svakomu loncu poklopac, te da ne bi bio niti došao amo, da nisam nešto dočuo . . . doznao . . . donjušio . . . znate, po moju.

— No što? zapita ga zvjedljivo providur.

Noćarić baci karte na stran i podboči glavu, da sluša.

— Jutros rano, znate, (on je, „znate“ višeput zabadava govorio), donesao sam kanoniku Jurčiću čižme, liepo sam ih osvjetlao, one rožnate kvake sjale se, znate, kao alem . . . ta znate zašto, bože moj, da se okriepim kapljicom, jer znate, ima izvrstno vino . . .

— Pak što? neustrpljivo će na to providur.

— Znate, nadjoh u kući brata mu Tomu i onoga mrkonju Mata Purića, bili su u kuhinji, frigali su girice (vrst riba), upravo se spravljali na ručnju, bili su zajedno na ribah . . . znate, ja im se približih i liepo ih pozdravih.

— Što će nam te ribe, to vino, srdito ga pretrgne Noćarić.

— Eh . . . . vam, al znate, meni, komu uviek ostaje u trbuhu koji kutić prazan . . . meni su liepo mirisale. No pak znate, govorili su upravo o vami, čuo sam, znate, oprostite, zvali su vas „Noćarić.“ Ta znate, da ja vam to nikad ne kažem, ja vas uviek zovem „sior Bernardo.“

— Pak što su govorili, ozva se sav ožaren Noćarić.

— Znam, da je bio i kanonik š njima. On mrkonja, znate, šareno nastavi Frane, gucnuv pol čaše, Purić im nešto kazivao o nekom Mužiću. Znate, oprostite, ja da bolje saznam, upletoh se u razgovor, znate . . . . (predomisli se, da se bio zaboravio.)

— Znam, znam, uzme mu rieč kao iz ustiju Noćarić, i ti si me grdio, huljo, kako si mogu pomislit.

— Eh, znate, smeteno nastavi, ja vas ljubim i štujem, jer me i vi kadkad nahranite križkom sira i napojite kojom kupicom,

al znate, da bolje čujem, da saznam, pak da vam znadem kazati, što je u stvari.

— No, pak što se sbilo iz svega toga, sa sve većim saučešćem pitao smiešeć se providur.

— Pak znate, ja sam čuo od popa, onoga dobroga kanonika, da će sam pisati u Mljetke. Al ako se sjećam, onaj mrkonja Purić je govorio, da bi vas trebalo zagušit, ubit, šta ja znam, što je već onaj pravi vrag vikao. Pak znate, ja sam počeo zbilja huliti na vas, šior Bernardo, al onaj pravi vrag, bog nas očuvaj od grieha, napadne i na mene, da sam hrdja, uhoda, špijun, da bi i kožu prodao za čašu vina — a bog i vi znate, da nisam baš takav. Pak znate, onaj lopov sve jače i jače napadaše na mene, a žao mi je bilo liepe frigane girice, bukarice vina, crnoga kao murva, znate, žao mi je bilo, al ja sam morao otići, jer drugčije bi me još bili nalupali . . . . znate, ja sam otišo.

Ostadoše muče, Frane nalije punu čašu, pak ju iztrusi umah u svoju utrobu. Providur gledao u Noćarića težko, ljubopitno. — Nasta duboka tišina.

— Kasno je već, hajdmo spavati, sileć se reče Noćarić i ustane. Frane izprazni iz staklenke vino, što bilo ostalo, napuni si nozdrve šnjofancem i izpije to tako brzo, da nitko skoro nije mogao opaziti tu njegovu okretnost. Ali zia Bettina dobro pazila na svaku stvar, ona ga pozva na stran i izpsuje baš ljudski. On malo mareć za te mačje suze, natakne si kapu i izpuzne iz sobe, pa nikomu ni petka.

Noćarić i providur razpravljali nešto potajno i pouzdano. Providura sve je to grizlo, nije se mogao smiriti.

— Vidite vi, pouzdan, dà, sve je odkrio, a sad?! u groznoj neprilici propenta providur.

— Nije mi za njega, nego za onoga bojišu, u koga reć bi ne ima niti krvi, on se prti. Pak je još kanonik — to je najvažnije, nadometne Bernardo nekako u čudu.

— Nije mi za njega, meni je najviše do toga, da je došlo na vidjelo.

— Šta? . . . pak! . . . gušit ćemo gamad, koliko budemo mogli, stisne Noćarić ruku svomu drugu i ode kući.

Providur, prije nego legne, otrese svoj jal na nedužnu sioru Bettinu, što je odpravila onako neprijatno Frana, i naloži joj, da ga pozove sutradan. Ona se preseneti, al se brzo osvjedoči, kako uviek, da njezin gospodar ima pravo; sladje no ikad mu nazva „buon riposo“ i ode na počinak.

IV

Kanonik Jurčić je poštena hrvatska duša. Nizak, slaboga struka, slaboga zdravlja, al sasvim tim vrši svjestno svoju dužnost. Malo mu se plavih vlasi drži njegove glave, vedje su mu guste, a pod njimi treperi blago, dobrohotno oko, ako u nj dublje zagledaš, to možeš opaziti, da ni duša tomu poštenjaku nije prazna, ni srce mrtvo. On podpomaže svojim radom lošinsku borbu za glagoljštinu, on joj je svim žarom svog poštenog pregnuća sklon. Kao pravi sin puka saslušava želje istoga, podupire ih u koliko mu to njegovo neokaljano srce dopušta. Puk ga ljubi i odan mu je iskreno, javno o njem pripovieda, da će on živ još u raj zapasti. Blažene li dobroćudnosti!

Kad dočuo za metež Noćarića, on najprije mirio brata si i Purića, da će razviditi stvar, da će se o njoj potanje upitati, al oni nisu htjeli ni čuti o toj sladkoj gorčini, koja im uviek zalija dušu — oni htjedoše planuti na sotonu, da ga sgaze i da ga unište. I odlučiše čvrsto. Samo makac neka makne ona hrdja, govoraše Purić, sasjeć ću mu glavu, jer će sad jednoga, pak će drugoga, i sve nas tako po redu smrviti. Oni javili Mužićevim, kakva im se kaša kuha, i dozvali ih pameti.

A što radi Mare?

Blagi zimski dan oživio za nekoliko trenutaka prirodu. More, gledeć ga sa sela N*, prikazivalo se kao čisto i bistro zrcalo, prostrlo svoju gladku površinu, samo gdjegdje treperi lako povjetarce kao hir naravi, koja nikad ne miruje, nego uviek puna čara i puna života igra se svim, što je njezino. Mare vrti žrvanj. Koliko misli ne proluta njezinom liepom glavicom. Gledala ono malo ždrielo, koje nije veće od njezine ručice, pa nikad ne zasiti svoju uzku utrobu, nego čim mu više daješ, više bi želilo. Ona smušena

glavica pratila nekim velikim sućutom nemir njezina srca, pa nekako sama u sebi mislila: Zašto gledam bez ikakva obzira Danka, a Jerka uviek nemirno, nekako radje, voljnije; što je ovim grudim, da uztalasaju, što je ovom srcu, da si ne da mira. Zašto bježim od njega, ne . . . . ne bježim . . . . ja bježim, da ga opet nadjem. Da, on je meni drag, on je meni mio, sad još nekako drugčije. Jerko, pak i ti me drugčije gledaš, i ti si radje kod mene, nego kod Danka — ti valjda znaš zašto — ali ja tužna, ja jadna ne pojmim ni zere! Dozlogrdi joj žrvanj, odleti na polje. Uzka i tamna je kuhinja, ona kao da joj tišti srce, kao da joj smrzava krv. Njoj se prohtjelo svieta, za koji prije nije marila, ona ćuti u sebi, da nije samo za ovce, za livade, ona je još za nešto . . . . Nešto strašna uzburka njezino srce, nešto već skoro zaboravljena, jedna rieč mrmorila u njezinoj duši nepojmivo grozno — udomljena seka! . . . Kao presenećena gleda u zapad. Sjajno sunce, krvavo, hoće sad na, da utone u naizmierno more, maleni valovi igraju se njegovim sjajem, a nad njim tankokril tananan oblak plovi nebom, ožaren na rubu njegovim svjetlom. Njezina liepa glavica kao da se mjeri tim sjajem. Razkostrušena njezina kosa, koje se ko jutrenje inje uhvatilo brašno od žrvnja, lahori blagim povjetarcem. Njezina lica gore, al ne onim krvavim, trudnim crvenilom sunca, već zdravim, vedrim, ranim žarom prve ljubavi . . . .

Suton se hvata, gora šušti lišćem, cieli brieg tmuri se i tamni, rezak hlad trese sve, što je na njoj; ona unidje u kuhinju, zapali svieću, potiče oganj i spravlja večeru.

Bila noć, radostno plamsao plamen na ognjištu i crvenio lice *liepe Mare,* koja zadovoljno sjedila u svom kutiću blizu Jerka, njoj žubori kao romon pjesme glas Jerkov, ma i govorio on o ovcah, o šumi, o paši.

Kako bila duga ona noć za Maru! Mare oćuti se drugom, u jutro pred njom bila pala sama zavjesa, koja krila mnogo, čega se ona nije mogla domisliti, ona se u jutro nujna ćutila drugim stvorom, neke nove potrebe tištile joj dušu, ona još stidnije gledala u oči Jerku . . . ona se ćutila ženom . . . .

Zima prolazila svojim tokom, nije bila žestoka, sad propu-

huje slabi burin, sad rosi jugom, sad vedar dan na nekoliko sati razveseli sve živuće.

Dodje božić, tko nije veseo na takav dan? Komu da ne uzkipi srce blaženstvom u tišini badnjega dana.

Liepa Mare bila pripravila gospodsku večeru. Sladki „mlinci", najljepše smokve, najzdravije jabuke, ribe friške, slane, mendulje, kostanji, orasi, sve resi maleni stol na ognjištu. Tu je robe, da bi se moglo nasititi sve selo, al stara je rieč, na badanj ako ne osta, nije dosta.

Noć je, zvono odzvonilo Marijin pozdrav, seljak za seljakom pokuplja se kući, med njimi su Danko i Jerko. Dane stupa poznatom stazom stalno, kao da vidi u gluhoj tmini. Njegova religiozna duša razstiraše svoja krila . . . . .

Počine, opere se, te svetim zanosom približi se stolu, blagoslovi jelo i počme glagoljati, kao pravi pop. To je njegov običaj: Krst se porodio, zato treba molitvice skromne, skrušene, angjeoske, kao one, kojom pozdraviše sa nebeske visine krilatci porodjenje spasovo. Svrši, grčevito primi ruku Jerkovu: Dao nam bog još mnogo badnjaka u slozi i miru božjem, i poljubi ga. Zasegne za Marom i poljubi ju. Jerko uzme ju zatim za ruku, Mare drhtne, uztegne se, dugo se uztezala, napokon približi svoje rumene ustne, poljube se. Nasta tišina, al blaga noćna tišina, koja razdragala čista i nemoćna ona srca. Ne upuštajmo se dublje u tajne onih dvih duša, koje uživale najsvečaniji čas svog života . . . . .

Sreća cvala u kući Mužića. Sve selo rado gleda tu kuću, ta kako ne bi? Ako pomanjka komu bedrica suhoga mesa, *liepa Mare* podaje dragovoljno komad po komad; ako komu zamukne pipac u konobi, Mare rado natoči tikvu; ako komu žrvanj zamukne, podaje komu hljeb, komu kolač — svakomu pomaže, jednomu na uzvrat, drugomu za ljubav božju. Djeca pitaju za Maru, što je ona Jerku i Danku, al roditelji muče, mnogi ni sami ne znadu . . .

Zima ipak postajala sve studenijom, hladna bura nekoga dana bila utišala, a sure oblačine dizale se sad jugom sad burom, i letale nebom — tamno je usred dana. Snieg počeo popršavati u debele kupove, te sve dalje siče i zametava svaki uglić. Hladno povjetarce prolazi u kosti, sve smrzava, tuj nije druge, nego bočicom rakije i kupčićem smokava sladiti si ustne i posrkavati, da

se ne smrzne ono malo krvi, koja tromo kola u čovjeku. Crna je kuhinja najmilija, oni stolčići su najprikladniji za sgrčena uda. Veliki kup drva naniza Danko na svakoj strani. Danko i Jerko sjede svaki na svojoj strani, Mare samo kadikad se diže, da uredi glavnjicu, da popuhne vatru, da daje oduha plamenu. Mukla noć zapala je nekako prije i prolazi tromo, svaki im čas pun dosade, jer ne imadu, što da rade. Koliko krat se nije spomenulo ovce, drhćuće i zametene možda sniegom. Zima je grozna, ne možda brojem stupnjeva izpod ništice, nego studeni. Ne nalaze kožuha, koji bi jih pokrio, ne nalaze kuta, u koji bi se zaklonili, vjetar prolazi kroz najsitnije pukotine težkih vratiju, kroz najtanje luknjice prozora. Pred vatrom im se jedna strana žari od vrućine, a druga grči im se od studeni. Naša trojica ne imaju o čem da govore, nehajno promatraju plamen, ruke pružaju pram vatri i tako bulje jedan u drugoga. Ne da se u krevet, oni misle, da bi zapali u pravu ledenicu, ma nasmagali nad njimi tovar pokrivala, pa tko bi ostavio onako liepu vatru.

Čudni šušanj upozori ih, svi napere uši, kao da je konj popostao pred njihovim dvorcem. Čekaju, slušaju i zbilja netko stupa po njihovih stubah. Tko bi mogao biti po tom vremenu. Mare skoči, da otvori vrata. Na veliko svoje čudo opazi čovječinu, zaogrnuta velikom mljetačkom šubarom, runjavi vuneni šal imao oko vrata, ona se ustegne, prestraši se, videć tu ljudesinu? Čovjek stupi napred, ništa ne veli, otrese sa sebe snieg, odgrne vrat i baci sve na bližnju škrinju. Čisteć smrznutom rukom bradu, stupi k ognju kao stari znanac — bijaše Noćarić.

— Znao sam, da ću kod vas naći liepe vatre, pak se svratih namah k vam, sav drhćuć reče Noćarić.

— Ovakvo vas nevrieme goni u selo? ljubopitno, ali sasma hladno reče mu Jerko.

— Đa, evo vidite tvrd sam od zime, nastavi Noćarić, mašuć rukama, a sve znate zašto? — rad vaše nestalnosti. Dok vas čovjek na svojem pomogne i nahrani, dobri ste gospodaru, kad se utovite, prkosni ste, napunite torbu tudjim blagom i ne stane vas. Ostavite gospodara goloruka, pustite, da mu propadne i ono malo, što mu sami ne raznesoste.

— Znamo mi za tu frulu, sileć se, da bude miran, nastavi

Jerko, ona nam pjeva uviek istu pjesmu, al znajte, da nam ta pjesma već dozlogrdila. — Evo, gost ste siromašne, al poštene kuće, koja vam nikad zla ne počini, a vi ju vriedjate bezobrazno. — Tko vam je što uzeo, služi vam svatko, dok ga vi ne prisilite, da milom ili silom ne ostavi vaš stan. Znajte, da ovo meso nije prodano, da je ono čovječje kao i vaše, da pod ovom kožom teče krv ljudska kao i pod vašom . . . .

— No, ne treba mi tolike prodike, pretrgne ga vlastelin. Možda sam bio prestrog u mom sudu, jer sam srdit i smrznut, kako vidite, al ne odustajem od povlasti, koja mi je dana, od moći, koju mi pruža zakon. Vi biste ostavili, da mi sve ovce poginu na stanu, a ne biste se nijedan maknuli, da pomognete iskrenom ljubavlju gospodara nekad svih vas. Sudite sami, kako moram u tih okolnostih suditi o vami. (Ovce su na otoku Cresu uviek na polju, kišom ili vedrim danom, zimi i ljeti.)

— Eh, u nevolji čovjek sam sebi pomogne, sasma mirno rekne Jerko, ta ni nama ne dostaje vremena, da spravimo ovce pod černike, da im siečemo grančice, da ih dosta nahranimo, a kamo li, da budemo drugom na službu.

— Rado bi čuti, kakav je to zakon, kog nam namičete? stalno mu odreže Danko.

— Vi morate znati, primakne stolac svoj vatri, kao da se pripravlja na dugu nekakvu govoranciju, vi morate znati, da ono, što imate, dao vam je vlastelin, da ste u staro vrieme svi njemu služili, a kad ste se obogatili na njegovom, da ste ga na cjedilu ostavili. Kako ide stvar sve dalje, sjajna republika je uvidila, da će njezinu vlastelu sve po malo seljak ostaviti, jer će mu dogrustiti služiti, ona to uvidi, pak da predusretne tim nepogodam i da ošteti donekle staru nepravdu, učinila je zakon, po kom može vlastelin svakoga seljanina pozvat na svoje imanje za bravara. Zakon posvema pravedan, kako vidite, dakle ja mogu punim pravom od vas, od mojih sluga pomoć tražiti, kako i kada hoću.

— Pazio sam svaku rieč pokojnoga mi otca, nadoveza odrešito Danko, ali se ne mogu domisliti, da bi on ikad bio rekao, da je naša kuća, kuća Mužićevih, služila vlasteli. Pak da, upravo se sjećam, pokojni pop — bog mu daj blago duši — Dume Stanić, reče mi više krat, da smo nekada mi zapoviedali, da smo

sami iztjerali gusare i hajduke, da smo imali kralja svoje krvi, koji zapoviedao i kraljevao narodu, koji hrvatski govorio, a da onda ne bijaše kod nas vlašina?

— Sve to vi liepo znate na vašu previnut, a nitko možda bolje od vaših popova, koji vam propoviedaju krivoga boga, krivu vjeru, nekakvim nekršćanskim jezikom. Budi vam, ponosite se timi vašimi proroci, ali znajte, da mi ne ćemo dopustiti, da nam sluga zapovieda; kmet je rodjen, da bude sluga, da bude kolon vlastelu.

— Kmet je rodjen kao i vlastelin, da gospodari, čim ima. Jerko se sve više žario, on gledao samo, da bane sgodan čas, da mu skine njegovu krinku, pa nastavi ovako: — Njemu je slobodno biti kolonom, kao što je slobodno propalomu vlastelinu tjerati čižmariju i brijačnicu, i skoro moliti, da mu seljak, sluga, njemu, gospodinu, dade dva centezima, da si kupi palente.

— Pred bogom smo svi jednaki, od boga smo tako stvoreni, zanosno počme Danko. Nitko me ne će, a i ne može, otjerati od ove kućice u kuću nekakvoga tobožnjega gospodara. Moja kućica, moja voljica.

— Sve je to liepo i dobro, al je i zakon tu, njega ćemo se držati, od njega ne ćemo popustiti. Po tom zakonu, razpravljaše taj Beccaria creski, imam ja pravo pozvati vas u moj stan, za primjerenu plaću, ma ako hoću baš i sutra. Dragići moji, zato budite poslušni, budi vam uviek na pameti ona, koji vierno služi, nikom se ne tuži, i smierno pokoravajte se kao dobri podanici republike njezinim zakonom.

— Ne znam, da li taj zakon stoji, ali i ako stoji, ne vidim mu ni pravice ni razloga. On će bit stvoren za vas, a pravo govoreć, vam niti ga ne treba. Vi ćete i bez njega kvačiti i gnjesti tužnoga seljaka, ako budete samo mogli, ali znajte, da je zakona i nad vašim, da je pravde veće od naše i vaše, a ta će nam suditi.

Razgnjevi se pravednim gnjevom Danko, on nije znao za Purića i za njegov poruk Jerku, pak ga to silno peklo.

— Znam, od koga je potekao taj zakon, prieteć prstom nastavi Jerko, znam i gdje je stvoren. Vi, glavom vi, stvorili ste tu izliku, da uspješnije možete obiediti poštenoga čovjeka kao lupeža, tata, propalicu i drugim još čim god. Ali čujte i naš zakon: klin se

klinom izbija, oko se za oko traži, glava za glavu. Zato evo pred ovim svetim križem (počme se križati) obričemo vam, da ćemo se držati toga našega zakona, držite se vi vašega, da vidimo, koji će biti uspješniji.

— Evo drznika, koji ništa ne može, a hoće da protuslovi državi, zakonu, vikne Noćarić sav drhćuć. Dobro, hoćete galiju, a ja vam ju ne kratim. Nudio sam vam dobro, a vi ne ćete, nego zlo — budi vam. Kao podanik republike, kao vlastelin, imajući povlastice, koje sižu u najslavnije doba naše republike, poslužit ću se povlašću, koju uživam, vršit ću svoje pravo. Jao si ga onomu, koji na put stane. Pružao sam vam ruku, a vi mi ju odbijate, pak vi još, koji kao najugledniji u selu morali biste dobro promisliti na posljedice, koje vas i selo mogu snaći. Vaša osornost, vaša pakost, vaša mržnja tura sebe i druge u propast. Nije drugo, van ostaviti vas, da se, kako vi najbolje znate, naužijete vaše drzkosti.

Obuče šubaru, zaogrne vrat i zaputi se po skalinah u dubokoj noći u svoju kuću, koja nekoliko stotina koračaja bila odaljena od Mužićevih.

— Vi sa zakonom, a mi sa pravicom, pak ćemo viditi, tko će dalje — ako se ne bude nikako dalo, onda udri po vragu, dok dušu u njemu čuješ, kako mi kaza moj otac na smrtnoj postelji.

Takvim pozdravom poprati ga neustrašivo Jerko, svieteć mu, da ne padne po skalinah.

Mare ga gledala strašljivo, ona ga vidjala i prije, al joj se nikad tako odurnim ne pričinio, kao te večeri. Cielu večer ga pazila pomnim okom, ni makac ne svrnula od njega, a on ma da bi za tren nju pogledao. To kaza kašnje, kad ostali sami, povjerljivo u uho Jerku, al joj on ništa ne odvrati, već ju samo pogleda, kao da ju sažaljuje . . . .

Jerko pripoviedi cielu stvar Danku, kako stoji, kako mu poruči Purić iz Cresa, a on se u vele začudi. Spremahu se na počinak, Danko sve nekako mrmorio i mrmljao, moglo bi se nešto razpoznati iz svih njegovih rieči:

— Pak da i svega toga ne bi bilo, u stara zlotvora nikad dobra prijatelja!

Mare uviek mùči Jerka i dosadjuje mu pitanjem, zašto ju nije htio ni pogledat. On ju pogleda, al nekako voljnije i nasmije joj se . . . .

Al u tom smiehu bilo je i sažaljenja . . . .
. . . .

V

Vrag se nikad ne zasiti pakla. Noćarić, akoprem je opazio, da se je upleo u mreže, o kojih nije ni sanjao, ipak ne popusti, ne klone svojom zvjerskom nakanom, no htjede ogledati se tim golišem, koji se osušio u kuburi, ojadio se jada, pa ipak ćutio u sebi nešto opornoga, nešto jakoga. Ali neka, on hoće pokušati koliko može njegova nevriedna duša — ulovi drugi kraj batine, pa udri većom zloćom. Kad došao u Cres, pozove sve kolone i kaza im, da su lišeni svojih imanja. Pustu golotinju dade vlastel kopaču, da mu ju prokrči i da ju uzgoji, te dakako, ako dodje do nesporazumljenja, mora izplatiti kmet gospodaru zemljište, gospodar kmetu rad, ako hoće uzdržat svoj grunt. Obično se postupa, da svatko uzima polovicu grunta, pa se mirno i spokojno razstaju. Noćarić ne htje, da o tom čuje, novaca ne ima, velike su potrebe; zato, ako kmet hoće, da ostane na gruntu, mora izplatiti svotu, koju mu diktira vlastelin, ako ne, neka ogluške povuče repinu, jer drugčije znat će Noćarić, čim ga ušutkati. Bolno zakuka slabić na takav poruk, zdvojno cikne žena sa djecom, al većina ne zdvaja. Ona vapije: žarko sunce, ti gledaš naše vaje, dobri bogo, ti ćutiš nepravdu, koja kolje tvoje sinove, ako nitko drugi, ti ćeš nam pomoći. U srcih kipi jal i osveta, sve hoće, da plane, al dobra ona duša, kanonik Jurčić, miri i blaži; pripovieda, kako Venecija propada, kako će brzo kucnut čas, da će se raja oslobodit uviek krvavih pandža mletačkoga lava. I zbilja, Brescia se urotila, nju sliede i drugi gradovi, sve vrvi u „terrafermi", sve prosvietljeno novimi idejami, sve traži račun od svog oholog gospodara, sve traži plaću za zulum. Ni u Cresu, kako rekosmo, nije baš sve u redu. Kopači slušaju i ne slušaju kanonika Jurčića, na blagu njegovu riečodgovara mu Purić: Eda i tu kuburu, kanoniče, proku-

burimo, eda i tu muku premučimo, ali čisto i bistro vam kažem, da ne vidim pravoga vidika, morat ćemo drugim tragom, morat ćemo drugoga lieka.

Noćariću kao da ni to nije dosta, ni to ga ne može smiriti. Ona večer kod Muževićevih osta mu duboko upiljena, vriedjala njegov ponos, uviek mu se vrtila glavom; on se mora osvetiti onomu osorniku. Ne smišljao dugo, liepa misao dopane njegova mozga. Tuži Jerka, da je pomakao medjaše njegova pašnjaka i da mu je tako ukrao •nekoliko četvornih hvati njegova pašnjaka.

Jerko se na tu novost izprvice u vele smuti, al razgovarajuć se s Dankom, smiri se. Brzo se uvjeri, da to nije nego na plitko osnovana osveta. Odluči, niti se ne odazvati tomu pozivu. Skromno govoraše sam sobom: ako taj silnik hoće tu svoju pravdu, neka poskoči sam do mene, pokazat će mu pravi medjaš. Ne ću u grad, jer tko se gradu približuje, blizu je, da se poda, neka traži mene, pak će: kamo držalo, tamo i sjekira! . . . . Te ljudesine postajali svjestni svoje moći i snage, oni se posvema podali glasu pravice, glasu njihove sviesti, koji im glasno i jasno dovikivaše iz dubina njihovih duša: preko razloga nikud, ni dole, ni gore, ni amo, ni tamo. Govorkahu: u našega bana je šarena pravda, jedan mu je sin, drugi pastorak; zato budimo stalni kao kam, budimo čvrsti na braniku našeg prava.

U Noćarića ugleda se duga povorka njegovih drugova. U Mljetcih harala demokracija, u Cresu aristokracija. Tiranska njihova ćud upadala i grezla sve više u glib svoga grieha, hvatala se zvjerskom strasti svega, čega se bila domogla.

Mare gledala svu tu podlost sa daleke visine njezine plemenštine. Ne primala ogluške glasove tog meteža, dosluškivala svaku rieč i molila, molila se bogu za svog Jerka . . . . Težki neki kamen padne joj na srce, crna slutnja zauzimala joj dušu, zaludu traži odaha, čim bi na to pomislila, kao da joj ne da zlobna ruka, prevraća taj nesretni kam, koji postajao još teži, nesnosniji, mučniji — ona ma da bi časak naužila se mira blagoga, onoga djevičanskoga mira, mile, blažene one nekadašnje tišine . . . . Njezino srce bilo prepuno nježnoga, iskrenoga osjećanja pram Jerku . . . .

Noćarić, bojeć se, da mu ne bi raznesli seljaci stvari na imanju, posla sina u selo. Frane Konobar gleda, kako mu se na

njegovu žalost zatvara konoba za konobom, pa upravo pred nosom; sve od njega bježi kao od sotone; čuje, kako za njim zuji: „špijun, vlastelinski špijun.“ Njegovo grlo je suho, suho kao osušeno vrelo. Ono vlastelinsko piće iz čaše nije bilo kadro, da uzdrži zdrav i rumen skorup, koji se bio zahvatio njegova želudca, koji bio njegovo zdravlje, njegov život. Uvidi, da se papučami, čižmicami i kojekakvimi vlastelinskimi sitnicami ne da živiti, a kopač, ma da bi ga jedan zvao na rabotu; zato odluči, baciti se na šire, praktičnije polje. Podje sa Regolom u selo. Njega seljani dobro poznavaju, jer je svaki sajam na selu njegov: kadkad prodaje kolače, kadkad „domaći rozolij“, (piće od njega stvoreno), kadkad naplat, kadkad žlice, vilice, kosiriće, noževe — on je vječni tumarajući žid u našem malenom svietu. Jutrom rano lati se posla, obadje kuću za kućom, propitkuje u svakoj za zdravlje omašne čižmurine, malene ženske čižmice, lahkog opanka, i svagdje nalazi sladki oblog želudcu i rumeni napitak. Nije to lahki posao za vlastelinskog čižmara, biti postolarom na selu: treba jakih mišica za debelu dretvu, čvrsta ruka za tvrdi poplat. U njega mlohave, hlopeće mišice, drhtava, tanka ruka; al za to se on ne boji, na tanko se ne gleda, pa što ne budu mogle slabe mišice, to će njegova drugarica, bukarica. Zato se i preporučuje; mnogo vina, mnogo jela i dukat na tjedan, doista nevelika plaća za prvoga *majstora* creskoga. Podje mu za rukom, prehraniti se jedan tjedan, na konak ga prime pol tjedna Vodarići, a pol Mužići.

Liep je ljetni dan. Mari dozlogrdi brbljanje meštra Frana, zato mu natoči omašan vrč i ode na polje. Kršno lice briega, koje gledalo u more, promieni svoj izgled. Gdjegdje za kamenom niče busenčić malgriža, kuša, majčine dušice, i razcvjetava cvietom, koj izhlapljuje jak, svjež miris, koji u nedostižnih atomih mieša se čistim, toplim zrakom i daje mu nekakav osebujan dah, koji ti prodire u krv i čini, da ti tromije, lagodnije, nježnije kola po tvojih žilicah. Stare černike drhću svojim lišćem u dahu povjetarca, koje kao da se med njim radja i puza krijućke med borom, jasenom i smrekom do mora, gdje ga netom i za čas nestane. Smreke ogojile vienac turobno-zelen i prikrivaju svoje suho i golo truplje, kao da se stide, da ne bi sunce svojim čarom odkrilo njihovu golotinju. Sure pećine pri moru su utažene, i

njim se prohtjelo igre: maleni talasi kao za okladu, neuredno, nestalno penju se uz klis, koji će se prije dopasti mliečnoga ruba, mjerila stalne plime — kao da se ti vječni dušmani kane pobratiti. Po moru brode ladje, i njim se prohtjelo širokoga mora, ostavljaju kraj i spuštaju se labudjimi krili u neizmjernu pučinu, da tamo traže jačega daha, koji bi ih poveo daleko za njihovimi željami. Nebo čisto, bistro, jasno, prelievalo se u dalekoj daljini u morsku pučinu.

Mare žuri se u planinu k svojemu stadu, koje veselo skače u ubavoj dolini. Nadje ga, al raztepena po širokoj tratini, te svojim zvonkim glasom dozivlje svoje miljenče: šarko, starko, narančo, rumenko. Za čas već jednu muze, drugu miluje, treću goni od sebe, četvrtu pozivlje; sve nekim naravskim skladom, a sve ju slušaju, kao svoju dobru prijateljicu.

Preko gornje sjeverne gromače preskoči Jerko; mislio je, da taj ženski posao čeka njega toga dana, kako je Mare poslom obterećena sa meštrom Franom. Mare ipak dospievala na sve. Opazi ju, krade se za njom; ne zna: bi li zašao za gromaču, ili približio se Mari. Čudnovati nemir obuze mu dušu, on ne može, da odoli živomu žaru svoga lica, poskoči i stane pred njom.

— Mare! otrgnuto, smeteno nazva joj, htjede joj nešto kazati, al se zaboravi i bulji pred njom, kao diete okrivljeno, al naivno pred majkom.

Mare se preseneti, te na pol glasa reče:

— Ti, Jerko, što te vodi ovamo!

— Pitaš?

Nasta stanka. Mare nije bila u taj par toliko jaka, da otvoreno pogleda u ono oko, koje smućuje njezinu krv, koje duši njezin dah; bludi pogledom po zelenoj tratini, zaustavlja se pred svilenim runom janjeta, al ipak kriomice žmiri u bielu haljinu Jerkovu. Jerko drhće, nježno primi njezinu mliekom omrljanu ruku, lagano potrese njom, i pogleda pouzdano u titrajuće njezino oko.

— Mučiš, Maro, ne odgovaraš? Zašto da krijemo nestašna naša srca, zašto da se ne podamo kucaju njihovom? Maro, što si se zapanjila, Jerko ti je tu, koji te rado gleda, koji za tobom gine i čezne. Maro, sladka Maro, zašto da se krijemo jedan pred drugim, zašto da bježimo jedan drugoga, kad nam srca ne će nego u jedno? Kaži der, brigo moja, ne bi li sretnija bila, da se bez

bojazni, bez okolišanja, bez turobe, bez grieha, mogu sljubiti s tvojimi ružičnimi ustnami; kaži der već jednom, da me oslobodiš ove nestalnosti, ovog sumora, ne bi li pošla za mene?

Mare protrne, rumen sjaj obli njezino gladko, bielo lice, koje bilo prikrito sa malenim, šarenim rubčićem. Njezina glavica virila u sviet kao bliedo-rumeni pupoljak u ruži, koji se tek pupči i oslobadja zelenih lapora, koji ga stežu. Protrne, uzme posudu s mliekom i pogleda smeteno Jerka — ona nije ništa mislila, nego se talasala u tom naravno blagom lahoru blaženstva.

— Maro, ti svedjer mučiš, potišteno mucajuć gledao Jerko u Marino lice.

— Ali, Jerko, ja sam . . . .

— Što si, zlato, nego nada i biser moj! Zar ne ćutiš u srcu svom neki glas, koji ti mrmori, da bi nas dvoje sretno uživali danke? Ne ćutiš ko što i ja, da u žili bilo jače poskakuje, kad se ugledamo? Ne ćutiš i ti neko snatrenje, koje nam u ovakvom živovanju ne da ni živit ni mriet! . . . .

— Da, ćutim . . . . al ja sam jadnica . . . Mare proplače, nekakav čudesni sukob čuvstva srazi se u njezinom srcu, popostane, ne može ni naprvo ni nazad. Jerko se tomu čudi, ne može da pojmi njezinu nevinu dušu, koja lebdi u tom čeznuću, pliva u tom moru osjećaja, kao svjetleća se kap ulja u moru strasti.

Žareće sunce sipalo već koso svoje trake na zemlju. Mare i Jerko stupaju lagano, tromo, po uzkoj stazici, zure kradimice jedan u drugoga, nitko ne će, da muti tu tišinu, slušaju kucaj srca, paze si izmjenični plam oka. Lagani leptirić obletava ih, kao da hoće i on saznati, što se roji u njihovih liepih glavicah. Roj hrušta, pčela, stršena, lećuć i zujeć pjeva im pjesmu ljubavi. Narav kao da im se sama smieši, ona divlja ljepota ima čara i milja, ima žara i obmame. Sve im je voljko i sladko oko srca, malo po malo izčezava i grda slutnja Marina, ona se ljuljala u tom blaženstvu, sa svojim iskrenim čuvstvom, obsipala crnimi svojimi varnicami Jerka. Te duše cjelivale se u tom sjaju, cjelovom čistim, lagodnim, blagim, pomirujućim, cjelovom prave ljubavi.

Stupali stalno, reć bi ravnodušno, blaga koprena zastrla njihova srca, prisluškuju tišinu života. Njihovo čuvstvo nije proučeno i izmjereno, samoniklo je kao i dah majčine dušice, koj se raz-

liegao zrakom, koga sišu; čisto je kao kristalno nebo, koje nad njima lebdi; plemenito je kao blagodarno pregnuće njihovih duša za sve pošteno i sveto; stalno, neuzkolebivo, kao siv kamen, koji ih kruži i odolieva gromovom i buram, ostajuć uviek isti, mrk, ali njima drag, tvrd, ali njima blag. Čeda su to prirode, koja u svojoj dubokoj dobroti hoće, da im bude prava mati, da ih usreći životom poštenog čeznuća, blažene sreće.

Približe se stanu, Jerko hoće u kuću, al mahne rukom, pomisli na grčinu Frana, koji mu u taj par izjedao kosti i zaputi se drugom stazom Danku.

— S bogom, čulo se kao iz jednog grla.

Jerko ode južnom stazicom, okrene brzo za kućom i nestane ga. Mare popostane; na onoj istoj stazici, po kojoj ona došla, išao Regolo puškom na plećih, malo dalje kuće stane i bulji u nju neprestano, drzko, mrzko. I ona gleda, al čim više gleda u ono sivo oko, tim joj nešto težjega na srcu, nenadana strava kao nekakva utvora, zlobna, grda, mori ju — pobjegne u kuću i nestane je.

VI

Noć zapada ohladna. Regolo sjedi za stolom zamišljen, bulji pred sobom, kao da nešto dubokoga smišlja. Mare mu pomuti mozak — on ni sam nije znao, što je u toj djevojci neobična, zamamljiva, al ipak ona priprosta i čedna ljepota omamila ga, njemu se pričini, kao da je Tintorettova Fornarina sašla sa okvira u bieli sviet. Druge večeri prebirao bi sbile se dogodjaje; liepe, nježne ručice u salonih madame Foscarini, parfimirane kose mljetačkih ljepotica, nježni, zamamljivi glasovi tih morskih sirena, žuborili mu vjekoma u njegovoj pomisli — ali danas, ostavio bi sve te ručice, nožice, grlašca, za jedan jedini pogled Marin. On se rado zagleda u liepe kipove svog aristokratskog svieta, al je ćutio u sebi neki nemir, neku pometnju, Mare mu bila sašla dublje u njegovo srce, nego ikoja od tih umjetno stvorenih božica. Njezin pogled potresuje najtanje žilice njegovih živaca, on sav strepi, kad pomisli na mliečni njezin vrat, kad mišlju zadje u čarnu njezinu put, u sniežne

njezine grudi. Strast, i ništa nego strast, zavlada golemo u njemu i nikako ne može, da se je rieši. Pred njim leži Petrarca, slušao u Mljetcih, kako zanešeno deklamiraju Mljetčanke sonete tog miljenika zatravljenih, i on se zanese za njima, čitao bi ga i u samotnih noćih prebirao, podbrisavao i učio njegove uzdahe. Upravo mu je otvoren onaj :

Pommi ove il sole uccide i fiori e l' erba..... Goni me, nestašna srećo, kamo hoćeš: u žar sunca, u leden zime, u sreću i u nesreću, kamo te tvoj hir vodi, al ja ću ostat viekom onaj, koji jesam, živit ću u mnogogodišnjem mom uzdahu. — Ali to nije za njega te večeri, njemu se prohtjelo živih uzdaha . . . . zagrljaja . . . . cjelova.

Frane Konobar bane u sobu. Krvave mu oči kriesile se alkoholom, a lice nekud napuhlo, mlohavo i bliedo, žarilo se rumenilom crveno-žutim. Iz ustiju spuštao sapu kao dim i na daleko zaudarao svojom punom mješinom; on bijaše zadovoljan, jer ga Vinko nadario podpunoma te večeri. Bijaše se dobrano utovio kod Mužićevih. Popostane pred vratmi, iz daleka pazio svoga zamišljena mladoga prijana, prevejano, lopovski žmirio u njega i izčekivao, da ga pozove.

— No, što si se okamenio kao klip, dodji bliže — pripoviedat ćeš mi koješta — na, sjedi tu, uzmi si stolicu.

Donjiše Frane do stola, dohvati se stolca i spusti sè na njega kao puna vreća.

— Pripoviedaj mi štogod o Mužićevih i o Mari — pita Regolo svoga hodkara i izčekuje, da mu nadje bolno srce, ili ako ne, bar da mu nadje sgodnu staricu, po kojoj bi se izkopao iz svog mučnog stanovišta.

— Eh da . . . . al znate . . . .

— Još ti nije dosta . . . . pijana mrcino, uzmi staklenku, pa se opij do smrti — pij, ne vidiš, da ti je pred nosom.

— Da znate, hrapavim i iznemoglim glasom brundaše Frane, posle večere je od potrebe kapljica, jer znate, prije se usne, a i bolje spava.

— Pripoviedaj o Mari — što brblješ, pij i kaži, odreže Regolo, komu bilo preko grla dosadilo to uzdarje pijanoga Frana.

— Da, liepa je, znate, gledao sam ju, one njezine oči, znate,

prave jagode su vam . . . da, liepa je . . . Pa znam . . . da . . . da, razumijemo se . . . eh, tako radi, koji može . . . svi su vlasteli takvi . . . eh, pak znate, i ja sam bio takov . . . . . . Moglo bi se, al težko, znate, gledaju vam ju kao pravu božicu, pak onaj... Jerko . . . ono je pravi zmaj, ah . . ah . . moglo bi biti i batina . . . znate.

— Što bleješ, pogana ništarijo, što se bojiš od kmeta, seljaka, vidi se, da si pijan, kazuj! srdito, smeteno nadometne Regolo.

— Znate, po duši, možete . . . . Ja se ne bojim, pak . . . znate, hajte sami, ali . . . ja se ne bojim, bog očuvaj . . . al ja ne ću s vama.

— Kaži, ludove, kad ide k ovcam ?

— U jutro i na večer ide muzti . . . . tamo . . . . nekamo dalje u . . . u . . . planinu.

U grlu mu zaostajaše svaka druga rieč, on pohiti, da čim prije popije ono malo vina, što mu ostajalo u staklenki. Zaludu ga Regolo obsipavao pitanji, zaludu ga grdio — on nije ništa čuo. Njemu bilo dosta, baci se na tla, na nekakav prnjavi kaput, i zaspi u maglovitom snatrenju.

Smušeni naš vijoglavac ode na krevet, njegov zloduh ostavi ga mirna i spokojna, da sniva o sutrašnjih slastih.

11. lipnja 1879. svane. Frane Konobar probudi se, jer mu sunce udaralo baš u oči, s kojih bio stalio mrenu i sljužnatu omast. On poskoči, otare si oči, koje mu treptale brzo, jer nisu mogle zagledati u svjetlo sunca. Ode na polje, tuj nadje na veliko svoje čudo Regola, koji se poniknute glave vraćao kući.

— Pak vi ste tako rano izišli jutros, Regolo. zapita ga, žmireć u njega sa svojim vanredno malenim očima.

— Bedak sam, što ćeš Frane, i jutros zaludu, bez puške sam išo na lov! Povjerljivo mu još reče nešto u uho i sladogorko se nasmiehne.

— Znate, moram na posao k Mužićevim, danas je subota, pak znate, rado bi svršit nešto baš danas, jer znate, htio bi pak u večer u grad, da razveselim svoju Feliciettu, da sutra spečemo, opržimo, kako hoćete, bedricu janjetine. Sve na jedan mah brb-

ljaše, jer ugleda, da je neki seljak baš stazicom okrenuo, gdje oni stajali, da mu ne bi koja izbjegla nehotice.

— Večeras dodji, opravi konja, kako sam ti rekao.

— Bog, reče Frane i nestane ga.

Mare bila zadovoljna, sreća toliko snivana i toliko čeznuta dolazila od daleka k njoj jadnici i svietlila sve više tamnu njezinu dušu, mutno njezino srce. Pjevala je baš od srca. Jerko ju pozdravio milo toga jutra, sladko joj se nasmiehnuo i uzeo joj sa grudi kiticu sitne mažurane. Danko, i on se nečemu domišljao, al se nimalo ne suprotivio, i on joj se sladko, baš sladko nasmijao, zanovetajuć joj sitnimi doskočicami, o kojih bi rekao, da ih nije nikako mogao doznati njegov duh bez okanca, bez vidika. Zato pjevala baš od srca i tek ugleda Frana, žaželi mu „dobro jutro", i nudi ga ručkom svakojakim. On nije loš izbirač, zato uzimlje slane sardelje, koje će mu svakako otjerati netragom stari jučerašnji sumor i pripraviti ga na novu ugodnu borbu sa bukaricom. Mare prhne sad amo sad tamo, sad sprema kuhinju, sad nosi drva, sad nježnimi ručicami kvasi sir, sad prebire runo vune i pripravlja ga za predivo, sad eno doskače kumi Kati, noseć joj sirutku za skutu, jer je sutra nedelja, a dugo joj se pričini, da ju ničim ne nadari. Brzo joj prolazi čas za časom, objeduje, pa eto, kao da nije baš ni do dva izbrojila, eto sunce klone zapadu. Uzme buricu (tako zovu kod nas posudu za mlieko) i hrli milomu stadu. Hoće, da bude baš na onom mjestu, gdje bijaše jučer; hoće, da bude baš onaj sat, onoliko koraka od gromače — ona je obajana nekom coprijom, nekom slutnjom, kao da joj nešto tajnoga dovikuje: Jerko će samo ovamo doći kao i jučer. Muze spokojno kao i jučer, zove prvu starku, pak rumenku — ona živi u onoj, samo u onoj jučerašnjoj pomisli. Al eno dolnjom stazicom, kud ona došla, juri momak puškom na ramenu, ne će, da svrne u dolnji pašnjak, nego baš kao da k njoj ide, dolazi raztrešeno, ruke mu ne mogu naći pravoga pristaništa, nego mašu amo tamo, sad već je blizu, i kao da se jadna nečemu domislila, maši se za kosom — valjda je Regolo mislio, da ide u salon madame Foscarini, pak zato uredjuje kosu. Mare se trgne i preplaši, ulovi se za buricu, koju bijaše odložila, i gleda došljaka.

— Što si se prepala, Maro, ne ću te, znam, da si dobra, pa tko bi se usudio dići na tebe ruku.

— Ali molim šior, smeteno nadoveže Mare, što ćete ovdje, ta ovdje ne ima zeceva, po cieli dan su tuj ovce na paši.

Regolo gleda one pravilne crte lica, pune rumena žara i obmame; gleda u one divlje varnice, koje siplju čar, blaženstvo, zadovoljstvo; gleda u one grudi, koje pune, oble, nadimlju se u uzahnoj haljici; gleda, u onaj koral živo crveni; koji u velikih zrnih riesi alabastrov vrat, kao da je mjerilom živoga rumenila, koje sieva iz lica; gleda kako leprši biela haljina i odkriva sniežnu put Marinu; gleda, kao da hoće za onimi modricami žilicami zaći dalje u sjajna i bajna njezina uda; gleda i presenećuje se. Razkrivena su mu usta, razkrivene požudne oči; diše žedno onaj zamamljiv zrak, koji ga kruži; neka pusta, drzovita sila, koja njim vlada, hoće, da osvoji to divno biće, tako i on hoće, za to mora, da zavlada tim bajnim stvorom! Njegovi živci napeti su kao strune, ne može, da ćuti sparni vazduh, koji mu još više gori lica, približi se Mari, hoće, da ju uzme za ruku — al se ona trgne. Nepojmiva groza podrhtava njezinim bićem, ona sama u sebi pita: što će ovo pustopašno jogunče sa mnom?

— Maro, sladka Maro, zapanjeno kao izvan sebe vapije Regolo, ti ne možeš pojmiti, koliko si liepa! Maro, čuj me, poslušaj me, gledaj me — ja te rado imam, pak zašto, da se ti ne približiš ovamo? Maro, zašto, da se ne naužimo te božje mladosti, koja nam puni srca lagodnim čarom . . . . .

— Što govorite, što ste poludili? Manite se djevojke, koja nije za vas, i hajte, odkud ste došli. — Ona još ni zere ne pojmi, što će taj djavol u ljudskoj koži s njom jadnicom.

— Mare, ne luduj, budi pametna, mlada si, zašto da se ne naužiješ mladosti života? Smeteno opetova, što već reče, i drhćući nastavi: Mare, ne bježi, ne spremaj se, u dobrih si rukuh, stupi amo!

Mare spravlja buricu, sva strepi, plašljivo gleda u one divlje oči Regolove, koje kao da ju kane proždrieti, kao vuk ovcu u samini. Ne zna, kamo će, kuda će, ogledava se sve okolo i kroz plač projeca:

— Čujte, ostavite me na miru, za zadnji put vam velim, vikat ću za pomoć, pazite se!

— Ne, ne ćeš, moja si, Maro, do vieka! Grčevito joj stisne ruku, obvije joj tanki struk drugom i utisne joj u medene ustne cjelov, zvonak, žarki, strastveni.

Promjeri ga divljim pogledom, plam joj sije iz očiju:

— Regolo ostavite me, tako vam boga, ostavite me jer inače . . . .

— Ne, sto puta ne, Mare, moja si. I zagrli ju jače, strastvenije. Njezine pune grudi dotiču se njegovih prsiju, on cjelovi oblizuje joj ustne. Mare srdita, izvan sebe viče:

— Jerko — ah — Jerko, pomozi mi, i bez daha, bez sile spušta se iznemogla u naručaj Regolov.

Iz gornje gromače stupi u pašnjak Jerko, on je čuo vrisak Marin, juri niz dol, opazi pušku, Regola, Maru, u tren kao ris baci se u to klupko, ulovi za vrat Regola, ponjiše nekoliko puti s njime po zraku i baci ga na tla.

— Pogana mrcino, mrzki skote, što uradi mojoj Mari, kaži vlašino, ako ne, namah ću ti tu razmrskati ogavni tvoj mozak.

Regolo leži bez duše na zemlji, dvie tri modrice pokazuju mu vrat, lice bliedo kao krpa zakopano mu je u visokoj travi, trese se i hriplje, kao da će sad na dušu izpustiti.

— Vražka grčino, kazuj! I lupi ga po trbuhu dva tri puta krutom čižmom, zgazi mu nekoliko puta bokove i ostavi ga.

Mare sve to gleda, ona strepi od užasa, plačne, ugljene oči upire u Regola i kroz strah dovikuje Jerku:

— Jerko, što radiš — Jerko, ne ubij ga!

— Maro, prieteć joj odgovori Jerko, što ćeš, da ostavimo, da ovaj bezsramni skot pogani nadalje sviet, neka crkne! I udari ga još jednom u bok.

Mare još strepi, tresući se približi Jerku i potegne ga za rukav.

— Ne vidiš li, da izdiše, ostavi ga, ako boga znadeš.

Jerko muče pristupi Mari, pogleda Regola, oko mu je tupo, nepomično, kao u zaklana teleta, kosa prostrla mu se neuredno niz čelo, nepomično leži, samo kadkad podrhtava nogom ili rukom. Ostavi ga i ode s Marom put kuće.

— Došao sam slučajno, sav uzburkan uze Jerko, da ulovim

janje i da ga zakoljem za sutra, jer je nedelja, pa eto vraga, mjesto janjca zaklah vuka.

Uzburkano, šuteć, stupaju niz dol. U pašnjaku prostrla se sama tratina, ništa ne raste, do li gdjekoji malgriž, po koji kuš, drugo sve sama trava. Regolo hoće, da se miče, remenje puške zahvati rukom, ona mu nije ranjena, čila je, poravna se na bok i ležeć naperi pušku. Baš Jerko i Mare hoće, da zadju u šumu, puška prasne i pogodi Maru u desno rame. Ona jaukne, cikne, mnogo je bilo olova, nekoliko probije joj vrat. Jerko se preseneti, još živi gad, i zaleti se gore. Mare jauče, okrene se, burica joj opadne, krv joj brizne iz vrata. Jerko bez duše doteče do nje.

— Maro, ti si mrtva?

— Ne, ne, vodi me kući.

Zaveže joj vrat rubcem, opaše ju rukom i nosi ju jaučuć, svaki čas ju štogod pita, ona mu kratko, hrapavo odgovara.

Sunce zapadalo, zadnji rumeni traci svietlili prozore kuća u selu N*, sve veća sjena hvatala se briežuljka, još samo kroz lišće rumeni slabo svjetlo. Jerko položi Maru na postelju, dozivlje kumu Katu, koja pohiti i zakuka nad Marom, koju bila oblila crna, gusta krv. Meće joj obloge, pere joj rane frižkom vodom. Jerko plače kao diete i kroz plač pripovieda kumi, što se sbilo. Mare blieda, biela kao kip, leži na postelji, kao da će sad na stupiti pred Boga, njezina stvorca.

Jerko ni ne opazi, da je meštar Frane omrknuo nekamo — on već ne osvanuo.

Jerko bio zaboravio na Regola. Samo zuri u mutno oko Marino, koju bila spopala vrućica i u njoj zaspala, trzajuć se sad amo sad tamo.

Danko dodje, proplače, al brzo začme miriti i blažiti brata. Tiha i mirna noć zapane, mjesec prodirao kroz mutno okance u tamnu sobu, kao da i on traži utješiti naše biednike. Na stolu plamsa slaba luč uljene svietiljke i titra brzo, nestalno, kao da prati uzdisaje nevoljnih srdaca, koja ju okružuju. Oko 11 sati u noći banu u kuhinju dva oružnika, najave se Jerku i kažu mu, da je uzapćen u ime republike. On se uzteže, kaže im, kako je obranio čast i nevinost djevojke, kako taj bezstidnik ubio mu Maru, al ništa ne pomaže, on im se poda uz cijuk i plač ukućana.

Danko misli u kutu kuhinje, glavu drži obima rukama, skriva plač. Domisli se nečemu, preporuči kumi Kati Maru, ostavi joj kuću, zadje u škrinju, uzme nekoliko talira i ode na polje.

— Oj! Tone, oj! dozivlje, koliko ga grlo nosilo.

— Evo me, iz nedaleke kuće ozva mu se glas Vodarićev.

VII

Krvava mjesečina bijaše dolutala do zapada i sjajila se još malo, te razprostirala svoj živi, srebrni sjaj po gladkoj pučini morskoj, koji u svakojakih slikah puzio po površini, — radjao i umirao hirom slaboga povjetarca.

U malenom zaklonu usidrene su tri ladje, dvie se ljuljaju u noći, igrajuć se svojim užetom, koje ih drži uz kraj, a treća, koja je veća, diže ponosito svoj jarbol i razkriva oveću sjenu pram mjesecu. More ljubi se krajem nekim miljem i proizvadja tihi, žuboreći romon, kao da priča biserne svoje tajne, koje krije u dubinah. Svuda vlada mir, sve tišti otajstveno neko mrtvilo. Sa velike ladje diže sjena glavu u vis i gleda u mjesec. Popostane zureć, i malo zatim skoči na palubu, težki koraci ozvanjaju tišinom — bijaše Mate Purić, vodja čeljadi. Mate napuni svoju lulicu, zakreše nekoliko puta o kamen, zapali gubom duhan i sjedne na svežanj konopa. Spusti se na polak ležećke na hrbat, promišljava, trati vrieme, gleda, kako mu slabi dim suklja sa lulice, promatra tu svoju vječnu družicu i kao da joj dovikuje: lulo moja, razbibrigo moja. Slabo dahtanje njegove čeljadi, koja spavala kao zaklana, probija kroz noćni mir, koji šturak oglasuje se sa planine, a drugčije ništa — ni daha ni glasa. Malo zatim digne glavu, pričini mu se, da se provalom nad zaklonom valja gruh pod koraci nekoga, sluša, šušanj mu se sve više približuje, sve jače škriplju koraci, i eto, malo popostane, skoče iz šume na obalu dva čovjeka. Jedan vodi svog druga, mučeć stupe pred ladju, te će jedan glasno:

— Oj, od ladje, oj!

— Tko je božji, odvrati Mate.

— Je li s vama Mate Purić?

— Ma ja sam glavom. Ako se ne varam, ti si Vodarić iz N*.

— Dà, a ovaj Danko Mužić.

— Počekajte.

Mate baci dvie tri vežnje konopa u more, da mu popusti sidro, poskoči na prednju stran, uzme prednje uže, povuće ladju i skoči na kraj.

Mjesec zapadao u more i još slabo sjao, a sve tanjim i tanjim velom odsievao po gladkoj površini; val sve više bliedio, skrivao se, upadao, kao da upada u dubine morske. Na kraju sivkast kamen mienja se u tamnije, turobnije slike lješina, starih, bliedih, nad kojimi skaču crne, grozne utvore djavola — grmovi smreka i černika. Tri čovjeka stoje na okupu, kao tmasti, ugljeni kipovi, presenećuju se, mašu rukama i govore tajno, pouzdano, tiho. Mate se prenie na govor Dankov, koji mu izpripoviedao cielu poviest minuloga dana, zažari se i vikne: — Neka — kucnuo je čas, da se podigne šuša i goliša, kuka i motika, ja ću probuditi moju čeljad, nažgite tuj vatru, da se vidimo i da se dogovorimo, sutra ne će ni cigli vlastel nositi na vratu žive glave.

Vodarić ogleda crno garište ribara, gdje oni peku ribe, posegne u grm, nadje suhoga drvlja, nažge brzo vatru. Mate hoda iz jedne ladje u drugu, budi čeljad: Ej djeco, hora je, ustajte! Jedan se još proteže, drugi maše rukom, četvrti tura nogom, peti tare si oči, al malo zatim svi su budni posvema. Jedan se maša za veslo, drugi spravlja smreku, treći proteže konop. — Mate skoči. Ne ćemo danas svietiti, drugomu ćemo, ako bog da prosvietlit pamet. Djeco, (obični naziv gospodara broda za čeljad) tko ima što, neka nosi na kraj, ti od sviećarice (tako se zove ladja za svietit. Ladja nažge vatru na jednoj strani, obično gori se smreka, i tim vabe ribe pod vatru, koje tad opašu mrežom i potegnu na kraj), nosi se na kraj!

Toma Jurčić bio vlastnikom ladja i mreža, a povjerio sve izkušanomu, staromu ribaru Matu, da rukovodi ribolovom, akoprem i on sam bio ribar i išao uviek s njim.

Toma gledao mirno u sliepca Danka, pazio na svaku njegovu rieč, te ga počeo miriti i tješiti.

Družina posjedne oko vatre, one utvore postale divovi, mrzki

demoni, koji bi se naganjali, da brane to kolo odabranika svojih. Vatra frca iskre u zrak, plamsa voljko i svietli mrke obraze.

Danko si ne dao mira, on opet začme:

— Kazao sam vam, braćo, koja bol tišti moju dušu, kakva nevjera skuči moju kuću, kako mi pogiba brat u zatvoru, kako hajdučki napade zloduh vlastelinski na moje pošteno skrovište, i pitam, zaklinjem vas, braćo, da mi pomognete, da mi spasite brata od ljudoždera.

— Ne kukaj, brajne, uze rieč Mate, pravicu i bog pomaže; mi ju tražismo mirno, razborito, pomno, al kad vidimo, da naši banovi ne će, nego ludovat, a ni mi ne ćemo mudrovat. Perušat ćemo sa svih strana, ne ćemo više grijati te zmije u svojem skutu, glave im moramo zgaziti, jer drugčije zlo i naopako. Zato, djeco, slušajte starca, koji vas uviek na dobro nagovarao, ne čudite se sboru, već pomislite na svoj obstanak, na svoj život, na imetak, ženu, djecu i sve, što vam je dragoga na ovom svietu. Poganik smače, ako ne posvema, to skoro, poštenu djevojku, koja ne htjede podati se njegovim strastim. Otac mu ukrade ovomu poštenjaku, i pokaže na Vodarića, nekoliko stotina škuda; isti taj nečovjek dade svezati i okovati Jerka Mužića, jer je obranio poštenje, djevičanstvo nejake djevojke; isti taj djavol uviek nas likom opasuje, viekom nas peruša, goni nas gole i bose na polje, da skapamo od gladi, pošto smo pokrili njegov goliš, goniti će nas do vieka, ako na put ne stanemo tom mrzkom skotu! . . .

— Ma ja ću mu zavit vratom kao mački, ako ne će nitko drugi, tako mi boga, koji me sluša, ozva se mladić iz družine.

— Ne gubi, vojno, glave uzalud, svakomu je skrivio Noćarić, svaki mora, da pitá za račun tog starog krvnika. A ludo bi bilo, jednoga smaknuti, a drugoga pustiti. Vlastelinstvo je gamad, koja nas duši i ne da nam ni živit ni mriet; vlašad je kuga, koja kuži naše priprosto, al pošteno srce, izbaviti se te kuge, mora da nam bude prva i zadnja briga. Sila silu goni, prkosito pašče preveze se iz Venecije, te stare griešnice, da nam glodje kosti, da da nam izsiše mozak, da nam izjede dušu, da nas gladnu i mlohavu podavi kao ovčad. Evo, od nekoliko mjeseci ne imamo zakonitoga gospodara, pa to živinče bez duše i srca hoće, da nas baš sada bolje kvači. Stvara zakone u svojoj zlobnoj duši, pa tišti

nemilo naški puk, koji ga još za plaću hrani i tovi. Hora je, djeco, da se opametimo! . . . .

— Kud puklo, da puklo, ponosito presieče ga Toma, vlastel mora, da gubi glavu.

— Da gubi glavu! zaori kao u jedan glas iz družine.

— Istina, ja sam se glave nanosio, patnje prepatio, star sam, sied, iznemogao, al vjerujte, da ću i ja raditi za jednoga. Zadrli smo, djeco, moramo i izderati, sad što bog dade.

— Smrt vlastelu! zaori družtvo.

— Ostavimo za noćas ribolov, hajdmo spasiti mučenika nevinosti, patnika seoskoga, da mu ne bi Noćarić još ove noći skrhao vrat. Djeco, na brod i put grada!

Mate žario se od jada i od ljutosti, mrki nabori na licu dobiše mu neki izrazitiji odsiev, neuredne kosmurine njegove kose lepršale mu nehajno niz lice — on je bio uvriedjen u dnu svog poštenog srca.

Momčad ne počasi ni časa. U jedan hip sve je na ladjah, zaštropota veslo, već se zadnji momak baca u ladju užetom, kog odvezao od stršeće se glavice na obali. Oduševljeno maši se starac i mladac za veslo i s njim reže pučinu, plav za plavlju leti gladkom površinom i razstavlja more, ostavljajuć za sobom srebreni skorup. Svaki čas čuje se koja mastna na čast Noćariću i njegovoj svojti.

*
* *

Ostavimo našu družinčad i podjimo u Cres pred njima. Što se dogodilo sa Regolom? što sa Franom? Frane, čim bila Mare izašla iz kuće, pobjegne Regolu, da mu najavi liepu priliku. U to Regolo naloži, da mu osedla konja, jer da kani pred noć otići u grad. Kad čuo, što se sbilo, Frane se baci strelovito na konja i ode po svog mladog prijana. Posadi ga na konja, bio iztučen, al ipak ne na smrt, kako se na prvi mah mislilo. On je bježao, koliko su ga noge nosile, za jezdećim svojim prijateljem. Uzalud ih tražili seljani iz N*, da im i oni dadu, što ih ide, oni su se bili spasili, jer u dva sata biega našli se u Cresu i prijavili providuru, kako se sbilo. Da je njihova izjava bila suho zlato, možemo si

omisliti po zatvoru nesretnog Jerka. Jerko čamio cielu noć u smradoj sobici, njega nitko ništa ne pita, nego ga ostavi gladna, da renoći muklu noć.

Noćarić i providur imadoše riedku čast, pozdraviti u svojoj ·edini nenadana gosta, kanonika Jurčića. Baš, kad se sami sebi udili u mukloj noći eneržiji i brzoj pomoći, da se uzpostavi mir ,poredak med pučanstvom sela N*, nadodje kanonik Jurčić. Njeovo lice bilo promienjeno, preobraženo, ona blagost tinjala udu-ena u njegovoj duši, a oko, taj prozor njezin, odavalo svu silu, ve zgražanje nad počinjenim zlodjelom tiranske zlobe. Tresao se, l se brzo osokoli i začme dostojanstveno:

— Gospodo! došao sam, jer u vaših je pandžah moj muž, evin i nedužan, kog hoćete, da upropastite, na uštrb pravice i akona. Došao sam, da mu budem jamcem, da položim u vaše uke stanovitu svotu, koju propisuje zakon; zahtievam, da u onaj as bude pušten na slobodu.

— Reverendissime, uze na to Noćarić, ne znam, kakvim pra-'om dolazite amo, prepuštam to vašem znanju i vašoj sviesti, pre-ıuštam, da prorok božje istine bude štitnikom ubojice, al samo 'am velim, radili vi vašim jezuitizmom, koliko uzmognete, da 'lada i oblast ne će dopustiti, da se fukara, koja je postala liena i ıezobzirna, a tim gladna i razbojnička, uzjoguni i uzvitla svoj ›ies, pa da ubija i mrcvari u svojoj strasti podanike slavne repu-›like. Slučaj hoće, da je žrtva vašeg biesa moj sin, al ništa zato, lržim se zakona i postupnika: sudac miritelj, u dogovoru sa naj-'ećom političkom oblašću u zemlji, našao je za shodno, da se ›vako postupa.

Providur se čudio, kako mu prijan brani odvažno i oduševljano njegov, „*motuproprio*", akoprem vidio da sve na dlaku ne stoji, što je kazao.

Kanonik Jurčić reče još nekoliko rezkih i ode.

Siora Bettina te se večeri još više srdila, ali bog i duša, nije ai sama znala, na koga. Nije bilo te večeri vremena za „tresette", Noćarić brzo ode kući.

Tek došav kući, dosjeti se, da nisu učinili konkretnoga postupka, kako bi se išlo u susret kapetanu Lučiću, rodom Hrvatu, zanatom austrijskomu vojniku, koji je imao sutra zapremiti

grad. Lučić se već u noći bio usidrio sa četiri ladje u malenom zaklonu. Austrija išla od mjesta do mjesta, da zapremi, što joj dao Napoleon po campofornijskom ugovoru. Ali Noćarić čudno smišlja te večeri. Sto mu misli radja mozak, a ma da bi jedne do kraja priveo. Nešto težkoga, groznoga, muči mu dušu, i kako da mu kaže: „hulja si!" Pomisli na svoje stanovište za vlade republike, pomisli na korak, koji imao učiniti već u jutro, pomisli na izdajstvo i podlost, koja ga jedina mogla izbaviti iz kala, u koji bio ugrezao, i nije si mogao naći mira. Neka nesretna grižnja, para mu srce. Tek se te nesreće oslobodi, eto mu druge, Mužićevi kao da su svi na njega nasjeli, da ga živa izderu; gleda, da li spava, da li sanja, ne . . . ne . . . budan je . . . a uviek onaj glas kao da će sad na jezik: „hulja si!" Što još ne namuči tog silnika te noći! On, koji prije mislio, da mu ni sam vrag ne može nahuditi, te večeri je shrvan. Težka glava će mu sad na, da izgori od silne vrućice, šeće po sobi, zaboravi na sina, koji mu ležao na postelji i liečio si svoje rane. Zaludu mu premetanje i baratanje svega, što vidi oko sebe, on sam ne zna, zašto baš te večeri srušilo se toliko toga na njega, pomisli na Jurčića, na njegove rieči, on sav strepi, drhće — al se napokon i nasmiehne, sretne misli se dosjeti: da još znade lagati. Ali onaj glas ne će, da muči, sve mrmori, teže, glasnije, i kao malena, tanka zmija, šulja se po svih žilicah i napunja ih užasom: „hulja si!" Klone, ne može da misli, klone na divan, hoće da plače, da se raztrga, al badava. Gdje mu je plač, gdje mu je toliko sile, da uništi te griešne njegove kosti — hulja, i ništa nego hulja — opaja svaku njegovu pomisao. U takvom užasnom snatrenju, med životom i smrću, probavi cielu noć.

Mato Purić došao u Cres i namah zapoviedi, da svaki mlad i star ide kući po svoju sjekiru. Tad navali njih 18 na broju, na kasarnu, koja bila na trgu. U njoj nije bilo ni cigloga tudjinskoga vojnika. Narodna garda, koja morala bditi nad mirom u gradu, ležala u krevetih. Mate izjavi svoju želju i nakanu, gardiste samo ga gledaju, al napokon pomisle, da vlasteli ne zaslužuju tolike požrtvovnosti, da ih brane, i dopuste četici, da po miloj si volji radi, što hoće, dapače nekoji bili pristali uz nje. Četa baratala prahom i olovom i pripravljala stare, već hrdjave puške, da nao-

ruža pučanstvo. Ranim jutrom, kad zvonar došao, da zazvoni pozdravljenje Marijino, uzeše mu ključe, počeše zvoniti svimi zvonovi. Ljudstvo se kupi na čete, sve pita i potiskuje se do kasarne na trgu. Mate odvažnije pušta, da udju u kasarnu, druge odbija, o boku mu stoje četiri oružnika. Dan još bio slabo odanio, kad četa od 500 ljudi krenu hulenjem i vikom do zatvora. Bilo tuj malena okršaja sa nekolicinom „carabiniera", koji stražili pred vratmi. Nesreća htjede, da su i ti ljudi bili Dalmatinci, a služili su već mnogo vremena republiku i vodili inquisitorom na galiju ljude. Kad mrtav pade jedan, oni drugi povukoše se natrag i sakriše se na tavan zatvora. Bijahu oslobodjeni svi uzapćenici. Kad Jerko stupio na prag, pred svjetinom nije smogao rieči. Tronuto pogleda tu svojtu, med kojom bilo pomiešano i mnogo ženskadije, sa vreteni, noževi, batinami, pogleda i čudi se tomu naglomu vrtenju. Svjetina oduševljeno kliče mu: — Živio Mužić! Sve se tura, da ga vidi i da ga upozna, on na sve to zadušenim glasom reče: — Hvala vam, braćo!

Potraži Danka, Vodarića opazio bio uz Mata, on srne drugom ulicom, oslobodi se te hrpe i zadje u mračni klanjac u neku kuhinju, a kroz konobu po stubah u kuću Jurčićevih. Pop i Danko sjeli uz stol, neka znatiželjnost ih mori; kad ga opaziše, skočiše k Jerku i poljubiše ga. On im izpripoviedi u kratko, kako bijaše u tili čas oslobodjen, kako je hrpa krenula na trg, vičuć: — Smrt vlastelom — propast Noćariću! Kanonik proplače. Bog sam znade, što njegova duša smišljala u taj par, valjda se u tom plaču molila Bogu za mučenike tiranske zlobe.

Malo kašnje napadne četa na Noćarićevu kuću, umah poruše vrata sjekirami, rulja baci se u kuću vikom i krikom: — Dole s Noćarićem!

Niti pol sata ne prošlo, kad ga vezana debelim konopcem dopelju na trg! tko bi znao, sa koliko pogrda bio popraćen. Izmučen i izmrcvaren opada svaki čas na zemlju, dovedu ga do barjaka, razvežu mu konop od ruku, a drugim ga opašu okolo prsiju i privežu oko stupa. Mate Purić uzme sjekiru nekomu bližnjemu kopaču, pa biesno i razjareno viče i lupa:

— Ti ćeš, mrcino, ubit Mužića? Ti ćeš, huljo, kvačiti kopača? Ti ćeš oskvrnjivati naše kćeri? Ti ćeš krasti naše žuljeve? Nà,

to ti je jedna, to ti je druga, i lupao oštrom sjekirom po njegovu vratu, dok mu glava ne odleti od trupla. Rulja se sve više stišće, svatko hoće, da ga mrtva vidi. Mukli žamor med svjetinom, kao utišani lavež pasa, kad se nasiti svojih žrtava. U tom mrtvom žuboru podigne netko glas, bijaše to Jerko Mužić, koji bio došao i dočuo, što se dogodilo.

— Mužić govori, mučite, vikne nekoliko grla iz rulje.

— Braćo, ludo je otca ubiti, a sina pustiti, to vam je, braćo, kao zmiju zgaziti na repu, a ostavit joj glavu. Hajdmo u kuću opeta, pretražimo stan, naći ćemo i zadnji ogranak zlikovskog plemena, koji nas mrcvari.

— Živio Mužić! smrt Regolu! kao iz jednog grla zavikne uzrujana svjetina.

— Smrt vlastelu! ozva se nekolicina otraga.

Svjetina krene kao gradonosni oblak, tjeran burom, mukli šušanj mrmori, gdjegdje pojavljuje se koja kletva, sve proklinje. Nekoliko žena i nejačke djece ostalo pri truplu Noćarića, badaju ga sa vreteni, batinami, iglami, čuje se razjaren gdjekoji glas:

— Na, to ti je za suze, koje sam prolila rad tvoje strasti, zvjerino gadna!

Nekoliko oružanih ustaša nije kadro, odbiti izliev biesa razjarenih žena, za to uze truplo i odnese ga u neku obližnju kuću.

Regola nisu našli ustaše kod kuće, on pobjegne na obližnje imanje, u onu kućicu, o kojoj čitatelji doznadoše. Njega pratijaše Konobar. Uzalud se pri njem srdio, da ne ima vina, al njegovo suho grlo zamukne napokon, jer dobro znadijaše, da se i o njegovoj koži radi.

Providur, čim doču, što se zbiva u gradu, uzme barčicu i priveze se Lučiću, koji bio usidren izvan creske drage, nije se poduhvao udariti na grad. Ottaviano Bembo bio bi rado ostao na brodu sa Lučićem, da ga nije upravo ubijalo ono mrko, odmjereno komandiranje Lučićevo, koje mu nalagalo, da se vrati u grad i da miri pučanstvo, jer inače, da će ciela krivnja na njega pasti. Bembo se srdio na tu teoretičku diplomaciju austrijskoga vojnika, jer bojiša, kakav bio, strepio užasom, kad samo pomišljao na razjarenu strast kopačku. Ali napokon, kad uvidi, da mu ne ima obstanka na brodu, bolnim srcem dade se prevesti na obližnji

kraj i uputi se nekimi uzkimi stazami preko maslinasta brieżuljka u Cres. On ne ode kući, nego ravno dotetura do Jurčićeva stana, da potraži tamo kanonika, koji bio jedini kadar, umiriti bunu. Nadje ga, al ne nadje u njemu velikog pouzdanja, u koje bijaše postavio svu svoju nadu. Ne pomaže mu ni zaklinjanje, ni diplomatička laž, ni šarenjačka prevrtljivost, Jurčić se ne da skloniti ni za živu glavu. Vika, roptanje, kletve kopača dopirale mu do ušiju, on kao da već ćuti smrtne udarce sjekire, ne zna, što da radi, česa da se lati, napokon uvidi, da mu ne ima spasa, ako ga bar ne uzme pod svoje okrilje kanonik Jurčić.

— Za boga, bar spasite mene, zdvojno cikne providur.

— Illustrissimo, česa se bojite, ako vam je sviest čista, ako ste svjestno vršili svoju službu, ako niste poganim kojim činom okaljali dušu? Ako ste pravedan, pravica će vas štititi, ako niste, ne ću, da budem jamcem razbojnikom, ko što onaj Noćarić, bog mu dao duši lahko, sinoć reče drugom sgodom. Jurčić ostane miran, gledao pred sobom tog prpošnog aristokrata, koji puzao pokorno pred njegovim veledušjem.

— Ali, reverendissime, bolno zajauka, spasite čovjeka!

— Evo, što ću vam kazati, ravnodušno mu nadometne kanonik, vaša vlada uviek bila ista, u četiri vieka, da bi jedna ova raja kopačka bila zaslužila ma jedne milosti, ma jednog dara. Da ova gamad ima vaše zvjersko srce, pogubila bi vas, sgazila onako ponosno, kao što gazi nesmiljena ljudska noga nestašnoga crva. Ali kad gledam, da u vami ne ima ljudskoga ponosa, da u vami ne ima ma ni iskre svog osvjedočenja, da svojom krvlju operete ljagu, koju vam nanosi nekadašnje vaše podaničtvo, nego da podlo gmižete, kao robsko živinče pred jednim vašim podanikom, kad tajite tolikom podlošću vaše poslanstvo — spasit ću vam život, ali pod jednom pogodbom.

— Samo me spasite, nadoveže nestalno.

— Ne vas, kao providura, nego Ottaviana Bemba poslat ću u Mljetke, sa galijom inquisiciji — neka ona postupa s vama, kako hoće.

Bembo muči, ne će da se ni makne, oćuti nekakav srh, koji mu probijaše cielo tielo, pane mu na um, kako smakli demokrati nekoje nevriedne providure po provincijah, al se osokoli; pomisli,

da će se laglje u Mljetcih pogoditi sa vladom, nego u Cresu — pa i on znade lagati!

— Neka bude, osorno ozva se kanoniku.

U to banuše u sobu Mato Purić i Toma Jurčić; presenete se, gledajuć tu dvojicu. Bembo drhtao od straha, noge mu klecahu, oko mutno, ne može, da gleda ona razgaljena, kosmata prsa, onu poškropljenu košulju, one crne, divlje kosmurine, i klone na obližnju stolicu.

— Kanoniče, spasite me!

— Da, prokleta kučko, sav razjaren začme Mato. Ti si ogavna zlodjela Noćarića krijućke podpomagao, ti si mu bio brat i drug u nedjelu. Čekaj, da ti preparam bezćutno srce. Uzme veliki nož iz pojasa, hoće, da mu ga u grudi utisne. Bembo krikne. Kanonik Jurčić zaustavi mu ruku i nestalno propenta:

— Ne gubi duše, Mato, ovo nije Cresanin, nije vlastelin, pa zašto, da ubiješ čovjeka. Poslat ćemo ga, odkud nam je došao, kukavac ti je, ostavi ga na miru.

— Da, u miru, sav razžaren vikaše Mato, ali nije znao za nas, kad nas je mrcvario Noćarić sa svojom družbom.

Kanonik ga umiri, kaza mu, da mu ne će biti blaže, ako ga odprave u Mljetke, to da mu je obećao. Tako se i sbi. Sa ono malo carabiniera odprave ga u Mljetke. Siora Bettina ga pratila, ali kako sam mogao doznat, oni ne odoše u Mljetke, nego pobjegnu u Italiju.

Tri dana trajao nesmiljeni pokolj. Mnogo vlastele pobjegne, al i mnogo njih izgubi glavu. Višeput se ugovaralo sa kapetanom Lučićem, razlagalo mu nepravedne odnošaje med kopačtvom, seljačtvom i plemstvom, i molilo ga, da se to uredi. Ali on, držeć se čvrstvo svog „befela“, nije na ništa htio pristajati, pa upravo treći dan u sumraku, kad vidio, da ne ima druge, nego pristati na pogodbe, predložene mu od kanonika Jurčića, posla po njega i dogovori se. Obeća, da će se nova vlada držati tog ugovora, a kanonik Jurčić dade zvoniti u sva zvona i pozove puk u crkvu. Tronutim srcem govorio je puku, da ostavi to pusto polje strasti, razloži mu povoljne uvjete kapetana Lučića i pozove puk, nek se umiri. Tako i bi, četvrti dan bude uzpostavljen red u

gradu, kopač uzme motiku i načme iznova veselije krčiti divlji krš, nadajuć se, da će sunce i pred njegova vrata.

Što se sbilo s tim ugovorom, ne znam vam kazati, samo znadem, da su neke vlastelinske porodice dobile namah plemstvo „za zasluge", stečevine za državu; a kopač i seljak, da se neumornim radom sve više i više oslobadjao spona, koje ga vezahu.

Starodavna pjesma: kopačko je bilo, kopačko će i bit, zujila mu milije, za to udri danas, udri sutra, pedalj za pedljem, korak po korak, i eto plod njegovih gorkih žuljeva sve mu jasniji biva. Vlastel, kako niko, tako i obiko, za to planduje i troši, a ništa ne radi; kopač suhom pšeničnicom prevraća težke grude, a ove mu dužne ne ostaju.

On se ipak ne može ničim pohvaliti, a najmanje svojimi oblastmi: ponositi se ipak može neprekidnom voljom i mukotrpnim radom.

VIII

— Maro, sladka Maro, kako ti je, pitala neko jesensko jutro kuma Kata bolnu Maru, koja bijaše svedjer na postelji, a upravo tad se bila probudila od sna.

— Dobro, lako, voljno, odgovori Mare i zakašljuca težko nekoliko puta.

Bijaše jutro. Sunce oslobodilo se bilo od surih hrpetina oblaka, koje su zastirale cielu noć nebo, i prolazilo u sobu kroz maleno okance, te lepršalo u slabih tracih, igrajuć se lakom prašinom. Mare upala, blieda, ležaše na krevetu, nekoliko zrna ostalo joj bilo u vratu, druge rane na hrbtu nisu joj se mogle zacieliti — ona je morala mrieti. Zdrava, jedra njezina put posta pepeljasta, nije više bilo ni traga onoj živoj rumeni, onomu sjajnomu izrazu njezina oka. Bolno prevrne upale oči na kumu Katu i zapita:

— Jučer ste mi obećala, da ćete mi pripoviedati o majci, o Jerku, o . . . staromu Ivu, nu dederte, ne mučite me.

— Bojim se, da ti ne bi nahudilo.

— Što? Ne, draga kumo, molim vas, izbavite me te znati-

željnosti, koja me mori, koja mi neda ni okom stisnuti. Dajte, počmite već jednom. Oči joj se slabo sjale u nekoj mreni, a u suhonjavom licu pojavi se rumeni lahor, koji se prelievao nježnimi njezinimi žilicami.

— No, kad hoćeš, posluhnut će te. Tvoja majka, Antina Muškardin, bila služavka na stanu pokojnoga Noćarića. Bijaše mlada i liepa kao i ti, imala je moje godine. Prva žena pokojnoga Iva Mužića, Frane, umrla bila od bodca, i ostavila Jerka nejačkoga, ako se ne varam, bilo mu tek četiri godine. Od potrebe mu bila žena, koja bi mu upravljala kućom. Nije mu trebalo na daleko tražiti, on nadje u tvojoj pokojnoj majci ne samo liepu ženu, nego i dobru domaćicu. Noćarić bio još tada muž u najljepših godinah, on se potipao po selu više, nego sada u zadnje vrieme. Ostavi svoju još za tada mladu ženu, i tražio druge. On prevari tvoju majku, a ona zanosi tebe, nekoliko mjeseci prije ženitbe sa Mužićem . . . .

— Dosta kumo . . . . . znam sve . . . . . kći sam tog zlotvora . . . . pak još . . . . bože . . . . brat moj htjede me unesrećiti . . . . kumo dosta . . . . Zakrene težko glavom, sve više žarilo ju rumenilo, sve jače hripanje zaduši joj dah, groznica težka spopala ju bila.

Kuma Kate trgala si vlasi, što bijaše toli neoprezna, što buncala toliko toga, što joj moralo nahuditi. Kao pijana, ne znajuć za glavu, teturala po sobi, tražeć vode, octa, da pomaže Maru.

Mare se o podne probudi, ili bolje osviesti, pak istim onim miljem, onom dražešću, pogleda na svoju kumicu. Pogled bijaše joj toli blag, toli nježan, toli zahvalan.

— Znate, kumo, reče slabo i tihano, da sam sanjala. Kako liepo mi je bilo, bila sam kod mojih ovaca, pak znate, kao Jerkova žena. Sanjala sam, da me je ljubio i cjelivao kao nikad prije, rado me je imao — ali to bijaše samo san!

Glas joj sve više tišao, suza orosi joj oko i po dubokoj brazdi poteče niz lice.

— Muči, Maro, mirila ju kuma Kate, bog će pomoći.

— Ali, nestalno nadoveže Mare, kažite mi istinu, jesam li sgriešila, ljubeć Jerka? Ja se o tom nisam nikad izpoviedila, a htjela bi to svakako reći popu, prije nego umrem . . . .

— Mare, što to veliš, ti ćeš ozdraviti. Što bi sgriešila, ljubeć Jerka, kad znam, da si ga pošteno ljubila . . . . U Regola — to je druga stvar . . . .

— Pa onaj gad . . . . mi je brat . . . .

Težko joj bijaše, a neka struja zavladala njom, koja ju mučila. Nije mogla spavati, zaklopi oči, sve teže hripala, rane ju pekle i trzale, muči se i pati to nevino čedo i pomišlja na vesele dane, koji bi ju po pravici morali oživiti, da procvate nježna i liepa svomu Jerku. Pomisao na Jerka daje joj još ono malo sile, koja ju drži, koja joj sladi gorčinu sudbine.

Naplakao se i jadan Jerko u toj nesretnoj sobici, kukao dane i noći. Za to bježi od kuće, jer mu ona samo ulieva gorki pelin u njegovu dušu. Do kasne noći luta po šumi, proklinjuć zlobu, podlost vlastelsku, on je uviek pripravan na osvetu... al proti komu? Neka mukla praznina zaokupi mu dušu, zaman traži rada, zaman bježi kao lud po gaju i vinogradu. Manjka mu srce, nježno, čisto djevičansko srce, koje bi mu ulievalo u njegovu dušu dražest života. Sve mu manjka, kad mu manjka njegova liepa Mare.

Mari nije bilo pomoći, ona pred božić umre, namučiv se groza i muka.

Ona ne umre; uzdahne kao zadnji miomirisni dah ruže, pokošene nesmiljenom kosom udesa. Taj dah vine se u nebeske visine, da tamo razliegne svoj miomiris med čistim, lahkim lahorom; da tamo u rajskih predielih prelije svoj duh, gdje ne vlada bura ljudskih strasti, gdje ne ori grom ljudske zlobe. Tanki, nježni potezi njezina lica odavahu i u mrtvoj tišini blagost i milje; al oko bilo mrtvo, tupo, ledeno, i kao da se sramila sama narav nestalnošću i prevrtljivošću svog umienja, zaklopi ga vedjom, da zavara druge smrtnike, da je usnula.

Kako si silna i okrutna, ti tako zvana božice!

* * *

Štovani čitatelji pitat će me, kako su svršili ostali naši znanci. Jerko se dugo nije ženio; po knjigah krštenih župe ljubeničke mogao sam doznat, da se Jerko Mužić, sin Jerka Mužića iz sela N*, rodio dne 6. siečnja 1818., a Danko 1823 ; mati im je Tonka Vodarić, kći Tona, našega znanca. Punih dakle dvadeset godina kukao taj jadnik za izgubljenom Marom, al napokon, kad uvidi, da će mu plemena nestati, oženi se.

Regolo bio pobjegao i spasio si biegom život, al ne osta liep, jer mu rana, zadana po Jerku, nateče oko oka tako jako, da je izgubio posvema vid na njemu. I on se oženi, al nesrećom s nijednom od onih, koje mu nabrojila bila siora Bettina, već s nekom usiljenom „ljepoticom“, koja dugo kukala u kućnom zapećku. Sve radi nesretnog oka.

Kanonik Jurčić umre nekoliko godina kašnje, a i Mate Purić, koji pred smrt naloži sinu: da se čuva vlastela kao guje ljute. Toma, Jerko i Danko umru stari, njih se sjećaju naši ljudi kao jučerašnjih sgoda, i u ugodnoj uspomeni ih drže. Samo Mare je zaboravljena, o njoj mi pripoviedao samo Jure Purić, sin Matov, koji tek lanjske godine umre u liepoj starosti. Najbolje ću mu se odužiti za mnoge podatke, koje mi podao, dovikujuć svježemu njegovu grobu: Laka ti bila zemljica, poštenjakoviću!

Fran Konobar umre u bolnici. Nije mogao naći iza nesretne sgode ni korice hljeba, a kamo li bukaricu, za to gnjio i hranio se crno-crvenim skorupom, koji se bio nahvatao njegova želudca. Njegova žena Felicietta umre od sušice, ili bolje od gladi! Nekom sgodom, prebirajuć zapisnike naše bolnice, nadjoh, da u njoj preminu godine 1801. Frane Zonca, porieklom Mljetčanin, a 1802. Felicietta Zonca, njegova žena, i uvjerih se, da to nitko drugi nije nego taj nesretni par ; dakle i to bijaše — mljetačko pleme!

KRAJIŠKINJE

I Seoska gospodjica

Po mom sudu, dragi Jure, bolje je čekati, nego li za koga god poći.

— Ali, gospodine, nije to tko god, da je ona bila pametna, mogla je liepih prilika naći. Nu samo vi poslušajte.

Te rieči čuo sam, idući nekoliko koraka za Jurom Petrovićem, viećnikom iz mjesta M*, te župnikom susjedne župe, koji je bio došao u M* na proštenje. Njih dvojica zaputila se u crkvu. I ja sam pošao tamo, da razgledam narod, njegove običaje, što se pri sborovih može osobito lako motriti. Mjesto M* bilo mi malo poznato. U nj sam zalazio tek na koji dan za školskih praznika. Da me gornja dvojica laglje opaze, pa da ne misle, da prisluškujem, nakašljah se. Okrenu se. Oba me prepoznadu, te me pozovu, da podjem s njima. Pristanem.

— O čem je govor? upitam.

— Baš mi prijan Jure uzeo pripoviedati o kćeri ućitelja Draškovića.

— Bi li ja smio slušati? zapodjenem po gradsku.

— Drage volje, odvrati Jure. To nije tajna. Za to zna sve selo.

* * *

Jure produži razgovor ovako:

— Što se tiče učitelja, vjerujte, poštena je to duša. On je dosta pametan, daleko je pretekao samoga častnoga otca protu. To samo vam kažem, gospodo. Al njegova baba ima ga pod petom. Čudim se, kako čovjek, koji se razumije u knjige, pa da se dade tako, oprostite mi, za nos voditi. Kud ona okom, tud on skokom. Znate, on je veliki protivnik posta, on se drži onoga: da grieh ne ide u usta, nego iz usta. Ali badava, kad stara reče jok, on mora jesti nezačinjen pasulj, premda ima u izbi suhe svinjetine, kad ječam klasava. Ja vam to pripoviedam, da vidite, što od čovjeka može učiniti ženska glava.

Tako mu je i s kćerkom Ankom. To vam je diete dobre glavice. Ja sam s gospodom išao kadkad k djačkom izpitu. I ta mala pretekla sve svoje drugare i dragarice. Ma ona je znala za svaki grad i rieku na svietu, poznavala je svaku onu pticu i travu, što je bila naslikana. Ja sàm sâm sobom govorio: to će biti djevojka, kojoj treba tražiti para.

Vjerujte, da bi i bila, da joj nije bilo svojeglave matere. Al što ćete? ona utuvila djetetu u glavu, da će danas sutra od Anke biti kakva sudinja, lajtmanuša, i tko zna, što još ne? Zato ju i stala oblačiti u kojekakve pisane i šarene haljice, te joj kosu drugačije češljati, nego li običavaju naše djevojke.

Kad djevojčica poodrasla do osamnajste godine, stali naši momci na nju tako milo pogledati. Ja sam to opazio pred crkvom, kad bi kolo igralo. Mala se nije doduše tudjila od ostalih svojih vršnjakinja, nu nije smjela nikad s njima u pjesmu, u kolo, prem je bila žive, vatrene krvi. Majka joj se poput drvena svetca ukoči pred kolom, te gledaj, što mladež radi, a kako bi se vladala mati, tako morala i kći.

*
* *

U to zazvoniše zvona sa crkve sv. Ante. Jure i župnik skinuše šešire, te se stadoše krstiti i šaptati po tri puta: Sveti glasu, pomozi nam! Ja pogledah oko sebe. Svud je tišina. Mjesec je lipanj, a sunce, kako se pričinja običnu oku, popet će se za malo na najviše mjesto svoga strmoga puta. Ono kano da se ugrijalo,

brzo i težko putujući, nemilice svojom silnom toplinom žari hladnu zemlju. Put, kojim idjasmo, sterao se sredinom polja. Nikoga ne bilo oko nas, do li crkvara, naročito starih majka i mladjušnih kćerka, koje kano da gmizahu pram brežuljku, odkud se razliegao glas zvona, što jače mogaše. Radnici povukli se u hlad, da barem nedeljom odmore svoja izmučena uda.

— Pa što onda, kume Jure? zapitam ga.

— Da, — ali nemojte misliti, gospodo, da ja moguće iz zlobe govorim tako o Draškovićevih. Iz ovoga, što ću vam sad pripoviedati, moglo bi se to misliti, ali nije tako.

Jedne nedelje, po naputku moje žene, pozovem svoga sina Niku, te mu rečem, da bi bilo vrieme, da se ženi, jer trebalo pomladka, trebalo valjane djelatnice. Rekoh mu samo, da si odabere djevojku po volji, a za drugo da ću se ja postarati. On pristao dragovoljno na tu ponudu. Te ja ne znam, odkud i kako došlo do toga, al on ipak reče, da zaprosim učiteljevu Anku. Ja sam se krstio od čuda, ne doduše, da bi to bilo što osobita ili nemoguća, ta slobodno je i kraljevu kćer zaprositi, nego čudno mi se vidilo, kako je oko moga sina zapelo na tu pticu drugoga perja, nego je naše.

Na to se spremimo ja i moja stara. Ona ukuvala pogaču, bjeliju od sniega, i sir liep, ma mrtav bi ga jeo, te mi hajde do učitelja. „Pomoz bog, prijatelju Jandre". „Bog pomogao, dragi Jure", odvratio učitelj. Do mala posjedamo k stolu i kucnemo se prijateljski nekoliko puta. Onda ću ja, ni pet ni šest, već kažem, po što sam došao. Da, vam je bilo viditi školnikovicu, kad se učitelj pokazao sklonim. Ona sva pozelenila od jeda. A borme i ja se ugrijao, te joj ljudski odgovorim. Pa kako, da se čovjek ne razpali, kad pomisli, da joj roditelji u Belovaru, gdje je Jandre učio, ni mačke u kući nisu imali, pa se sad, odkad se kruha najela, toliko gizda i na me preko ramena gleda, koji, hvala bogu i momu trudu, ne prosim kore kruha, niti se komu klanjam za kakvu milost. Tako se eto razplinula ta stvar.

Kad smo se povratili kući i kazali Niki, što je i kako je, on ni crne, ni biele, već uze kapu na glavu, te ode zviezde brojiti, što li, zalupiv za sobom vratima, što je jače mogao. Sutra dan pitala ga mati, što misli? Ništa, odvrati on, da ne bi na nju ni

mislio, da ga ona očima nije već sto puta na to prisilila. Nego ja držim, reče on, da bi sve dobro bilo, samo da nije one šarene zmije, njezine matere.

*
* *

Godinu dana posle one prošnje kod učitelja došao Vujo, sin susjeda Mirkovića, u naš kraj. On se skitao po vojničkih školah, te postav laćmanom došao, da pohodi roditelje. Da se pokaže svemu selu, do kakve je časti dospio, prva mu bila, da podje u crkvu. Ne, da moli, već da suče svoje brčiće i da prevraća očima po božjoj kući i po ostalom narodu. Gledajuć ga, mislio bi, tko ga ne pozna, da je kraljevskoga roda. Tako se bio napuhnuo. Naša ženska čeljad ne mogla s njega očiju skinuti. Što je reći, reći je: bio je pristal i gojan miadić. Ona vražja odjeća pristojala mu, kano da je slivena po njem, a to je dosta za naše djevojke, koje uza to još govore: bolje jedno slovce, neg stotina ovce. Lude jadne; ne znadu, da je gladnu čovjeku badava sve znanje i nauka. A one su držale, da je Vujo bog zna kako pismen.

To bilo kao danas, a osam dana po njegovu dolazku, povratio se ja sa sajma iz D., mjesta dva dana hoda od nas, dakle: kad sam se povratio kući, nadjem, gdje stoji plač i jauk moje žene. Pitam, što joj je? a ona kroz suze odvrati, da je Niko u zatvoru, i da tko zna, hoće li ga ikad vidjeti, jer da će na robiju u Lepoglavu.

— Šta je žalostna, upitam sav prestravljen? E pa radi česa? Ona odvrati, da je sin s nekoliko mladića skoro na smrt izprebijao susjedova Vuju, pa da to nije mala stvar, jer tko se samo takne careve haljine, tomu se ruke do lakata sieku. Svemu tomu da je kriva gospojica učiteljeva, ona da je izišla sa svojom služavkom na razgovor k mladomu laćmanu, i to u školski šljivik. Za taj razgovor doznao, kano da mu je bies kazao, naš Niko, te eto ti njega sa još dva druga, pa ruglo i sramotu učiniše našoj kući. Njega da su uhvatili serežani, a ona dvojica da su izmakla.

Ja sam se odmah domislio razlogu, s koga je moj sin sve to radio. Zato podjem k obćini, da ga obranim. S početka bilo težko, jer ne dadu čovjeku, da dodje do rieči, nu kad došao red na me

ošteno sam im pripoviedio, što ih ide. Rekao sam, da na onaove bezposlice trebalo bi, da serežani paze, na onakove ljude, kao o je mladić, koga je sviet pokvario, a ne na selske sinove, koji aju bogu božije, a caru cerevo.

Dok sam još stajao pred načelnikom, nahrupi nekakav djerac s pismom u ruci. Bilo pismo na načelnika, a od laćmana, dje moli za moga sina . . . Posle sam saznao, odkud tolika miost. Znate Ivo, pobratim moga Nike, oteo sabljicu Vuji, te ju obom ponio. Sad je bilo prvo lajtmanu, da se na liep način stvar oravna i da se ne bi dalje pročulo za njegovu sramotu. On bi, kako ele, bio odpušten od službe.

*
* *

Sve do toga neugodnoga dana sin mi se nadao, da bi što noglo biti od njegove namisli. Al od tad uzaludan mu bijaše osao.

Stara školnikovica sve moguće radila, da omrazi moju kuću.)na govorila, a govori i sad, da smo mi uzrok, što joj je kći od ne večeri došla na glas. Ja s moje strane odvraćam opet, da je noja kuća možebit najviše očuvala poštenje njezine kuće i njeina roda.

Dok smo se mi tako inatili, ne bijaše lajtmanu traga. On se obrao, čim su mu modrice izčeznule s ledja.

Meni bilo još najžalije siromašne djevojke. Ona mi je bila a srcu od onda, od kako sam ju upoznao u školi. Al kako se samo promienila, da ju vidite. Moga Nike kao da se stidi, vagdje ga izbjegava, a prvo mu se, kako sam čuo, više put i miešila. To njezino ponašanje vidio sam, kako je peklo sina mi. lu zaludu sve, došla jesen, on se morao ženiti. Ja sad njišem na koenu unučića, ljepušna kano jabučicu. A Anka čeka zaručnika i svaki an to više se zapušta i propada. Bilo je prosaca, kao sin krčlara Vranića, onda nekakav mladi podučitelj, zatim jedan sereanin, al ova dvojica pogadjala su se za nju s otcem joj kano za akvu stvar. Otac ih je odbio, što kćeri ne bilo krivo.

Još, prvo nego dokončam, spomenut ću vam, da je učitelj ındre skoro sasvim opao, omršavio. Medjutim, možete ga viditi u

crkvi, gdje službu odpjeva. Nedavno smo skupa čašu vina pili. Uz čašu vina vrlo je mek na rieči. Tad reče, da će do smrti žaliti, što nije bar onda zavezao ženi jezik, kad sam mu u prosce došao, to da će žaliti (ali da za boga nikomu ne govorim) i njegova kćerka.

* * *

Baš smo došli pred crkvicu, kad je dokrajčio Jure svoju pripoviest. Žestoko se bijaše uznojio. Šaleći se reče: Ma zaslužio sam zbilja ručak, kazivajuć vam te bajke. — Okrenuv se pram crkvenim vratima prišaptnu mi: Ovdje je Anka, eno je, gdje upravo dodje.

— Dakle, to je junakinja pripoviedke, rekoh mu.

— Da, odvrati on i stade sa susjedi dalje razpravljati, čekajuć dok zazvoni i „treći put", da unidje u crkvu.

Medjutim, ja sam otišao odmah, da razgledam krasni sviet, naročito, da vidim pobliže Anku. Priznajem, da me se nije jako dojmila. Stasa bijaše liepa, krupne lične kosti u veliko su zaklanjale onu dražest, koju bi joj podavale liepe ustne i žarko oko. Darovala mi je, što se kaže, samo dva pogleda. Ti pogledi kano da su govorili: žalostan je, tko žive bez nade. Ili se to meni pričinilo, koji sam znao tako rekuć za njezin život. Kad sam joj pogledao i na dosta neukusno odielo, nehotice prokleh tudju tako zvanu kulturu, koja nam je mnogo jada zadala i nemilostno progutala mnogu žrtvu . . . . . .

II. Oklada

Bijaše ciča zima, nebo mrko, oblačno, a zemlja kano da se snuždila i zamotala u bielo svoje ruho. Narod po selih povukao se u kućice, čekajući, da što prije mine i onako kratki zimski dan, pa da dodje zanimiva večer, gdje se pokraj tople peći, a uz sjajnu luč tako sladko pripovieda, tako veselo smije. Dà, zimska je noć za seljake pravi užitak; dočim je dan toli pust, toli suhoparan. Nikoga nije niti vidjeti. Sve je bi reć mrtvo, samo glavnom cestom

vidi se, kako kadikad projure putničke saone, u kojih vozar napeta oka poput kormilara motri, hoće li gdjegod spaziti koju krčmu, da se svrati u nju, te da se ogrije kojom čašicom rakije, ili kojom litricom vina.

Na glavnoj cesti, koja se stere od trgovišta K. do gradića M., jest u sred gore krčma Ilije Mašića. Ta krčma prava je Meka svih sajmara, vozara i drugih putnika. I mene nanesao tuda put. Vraćajuć se jednoč iz lova, svrnem u to seosko svratište. Unutra bijaše tamno, stiene, rekao bih, skoro čadjave. Pokućtvo bilo vrlo slabo, veoma dug stol prostirao se posred sobe, kraj stola, s jedne i s druge strane, bile dvie isto tako duge klupe, preko kojih prekoracivahu gosti, kad bi sjedali k stolu, da se ostali ustajanjem ne bune. U jednomu kutu bio žalostan krevet, a u drugomu ormar, obterećen sa dva put više boca, nego li čaša, jer u Krajini većinom cielo družtvo pije jednom čašom, koja ide od ruke do ruke, dok se ne obreda cieli stol, onda opet na novo. Soba bijaše, što no se kaže, dubkom puna.

Zovnuv pol litre vina (tamo ne znaju za desetine) sjednem i ja kraj toga velikoga stola. Družtvo bilo razdieljeno u tri diela. To sam odmah opazio po litrah i čašah. Moji bližnji susjedi bili mnogo trezniji od svojih desno sjedećih susjeda, zato su manje bučili. Njih dvojica bijahu sami za se u družtvu, zato im se pridružim. Oni su razgovarali o popu i sudcu. Nisam si tek natočio „dalmatinca“, kad uzeše njih nekolicina u jedan glas:

— Eno Mijata, eno Mijata!

Moji susjedi na taj uzklik, popraćen sveobćim smiehom, pogledaše kroz prozor, te i oni potvrdiše onu „eno Mijata!“ Upitaše me zatim: jesam li ga vidio, i kad im rekoh da ne, rekoše mi, da je vriedno poznati tu čudnovatu pticu, da eno razgovara sa kuće gazdom. Zbilja, izišao sam pred kuću i gledao ga časak. Mislio sam na prvi mah, da se njegovoj odjeći smiju. Bijaše to osobiti kroj, kombinacija trijuh ukusa: seljačkoga, vojničkoga i gradskoga, a remek-djelo krojača samouka. Po tom činilo se, kano da Mijat nije mnogo pazio na odielo, što mu je pokrivalo mršavo tielo. Na glavu natakao je crn, prost škrljak, nu tako, da mu se ovisoko čelo sasvim moglo viditi. Izpod toga čela virile su sive,

malene oči, iz kojih si mogao čitati, da taj čovjek nikomu, pa ni samomu sebi ne vjeruje. U cielom njegovom obličju bilo je više straha, nego li ponosa i junačtva.

* * *

— Hajde, za što hoćeš ?
— Za koliko ćeš ti ?
— Za deset litara „dalmatinca."
— Dobro, neka bude.
— Presieci, kume Lovro.
— Tako.
— Danas osam dana pit ćemo ih ovdje.
— Pristajem.

Na to rečkanje banuh u sobu, pošto sam vani promotrio Mijata Benčića. Nisam znao, o čem se to radi, zato priupitam poznata moja dva susjeda, radi česa su sklopili tu okladu.

Mijo Peršić, košćunav, visok muž, poče, nagnuv se bliže k meni, ovako:

— Radi se o Mijatu Benčiću. Ona dvojica okladiše se. Jedan, onaj krupni, crni, zove se Blaž Rašlić, tvrdi, da u Mijata ima najmanje pet tisuća forinti, a ovaj drugi, suhonjavi, kaže, da nema ni pet sto forinti. Ja sam sigurniji da će onaj prvo dobiti okladu.

— E pa tko i što je taj Benčić ? zapitam.

— Vražji je to svat, gospodine. Od ništa postao čovjekom, a da umije, mogao bi živiti kao kakav spahija. Stariji ljudi kažu, da je u desetoj godini ostao bez otca i majke, te se onda kao sirota skitao od nemila do nedraga. Najednoč nestane ga iz našega sela . . . I nema ga jedna, nema dvije, nema više godina. Naši seljani već ga i zaboravili . . . Al kad jedne nedelje, ja sam tad dječarac bio, eto njega pred kuću krštenog mu kuma. Mi se svi saletili oko njega, te izpituj ga ovo, izpituj ono. On na sve odgovarao, pripoviedao, kamo je sve išao, kako se kinio, dok se nije namjerio na dobra trgovca u Osieku, gdje je ostao u službi sve do povratka u svoje rodno mjesto. Govorio, da se bio zaželio ovoga kraja, u kom da kani ostati i latiti se gospodarstva. — Pa u istinu, počeo je raditi. Za male novce, kako je prvo sve jef-

tino bilo, pokupovao dobrahno zemlje, zatim počeo trgovati sitnijom robom. Po čitave dane hodio bi selom, noseći sapun, šibice, srmu, trak, duhan i druge stvari. Tako hodajuć koje kuda malo je trošio, jer ovdje ručaj, ondje večeraj kod susjeda, kod znanca, a na taj način dade se što i prištediti, k tomu debelu kožu kao što ju Mijat ima, pa je mnogo laglje. U kratko da rečemo, posao išao za rukom, i da je tko drugi imao u rukuh, što je on imao, bio bi se podigao nad sve susjede, al on uviek ostaje kukavica, te kukavica. Zalud mu novac, kad nije vrstan ni med ljude izaći, niti popiti čaše vina, već se povlači od kuta do kuta. On je prvi uveo kod nas poslovicu: „Groš do groša, sto dukata." Vjerujte, gospodine, kano da je sotona u njemu, tako ljubi on novac. Ili se je te možebit od Žida naučio, gdje je služio.

Nisam htio, da mi dalje pripovieda gospodarstvene odnočaje toga seoskoga čudaka, te seoske zagonetke, već upitah:

— Je li se kad ženio taj Mijat?

— Za to nitko ne zna u našemu selu . . . Odmah prvih dana, kad se je bio povratio, bilo mu tad kakvih dvadeset i pet godina, dodje liepa, mlada ženska za njim. Vidili smo ju nekoliko puta zaplakanih očiju, mora da ju je zlostavljao. To sve skupa potrajalo osam dana, i u jedan mah nestane je bez traga. Pitali smo Mijata, što mu je ona ženska glava. On reče, da ju je upoznao u Osieku, gdje je služio — i više ništa. A od nje nismo mogli upravo ništa saznati, jer je govorila samo njemački, a bila je rodom iz Kranjske. Eto vidite, nije moguće bilo doznati, što su njih dvoje skupa imali i u kakvom su odnošaju bili. Doduše, zli jezici govore, da to nije čist račun, nu Mijat za to haje i ne haje.

Susjedi su takodjer više put ga nagovarali, neka se ženi, da će tad laglje živiti, bolje gospodariti i veći imetak steći, kad mu je do njega stalo. A on tad okreni pjevati staru svoju pjesmu, t. j. stani mudrovati. Mi ga dakle, al podrugljivo, zovemo i mudrijašem, jer kad počme ne zna prestati, dokazujuć: kako se danas ne može ženi kano ni mački vjerovati, kako bi se mogla razžestiti za štogod, pa ga otrovati, kako bi mu nasula punu kuću djece, kako ne bi imao kad ni prospavati i tko zna, što sve on ne nabraja. Nu najljepše je, kako se taj čovjek boji za svoj život. Jedne godine, kad se bila kolera pojavila u ovom kraju, njega od-

mah nestalo. Nami je rekao, da je otišao bio gledati, pošto je vino u Dalmaciji, nu u istinu on se preplašio one bolesti.

U to stadoše ona dvojica, što su okladu sklopili, pjevati. Hvale ih, da su dobri pjevači. Gromorno sbilja orili su svoj o-oo-o! i to tako jako, da je zrak u sobi drhtao. Moj pripoviedač zamuknu, bio je ljubitelj pjesme. To mu se vidilo na očima, koje bijahu u taj čas mirne poput mirna jezera, tek nozdrve odavale su užitak njegov, podrhtavajući časimice. A ona dva, kako li se natjecahu! Činilo se, da jedan drugoga ne sluša, već da razabire svoj glas, kojim kano da se ponosi, pa uza sve to skladahu se dosta liepo zvukovi, što drmahu bubnjičac u naših ušesih.

Još nekoliko časova ostadoh u tomu družtvu, i onda, plativ, podjem do svoje kuće, koja je u drugom susjednom mjestancu bila. Pri polazku upitah moga pripoviedaoca, kako li bi doznao, tko je dobio okladu.

— Dodjite za osam dana ovamo, reče mi, pa ćete doznati.

* * *

— Pa kako li je to bilo? pitao sam na urečeni dan onoga krupnoga, crnoga, što se bio okladio.

— Bilo je ovako:

U petak na večer bila pomrčina, što se kaže, kano u rogu. Snieg, bura, studen, ma da čovjek pogine. Ja i Milivoj omotamo se baš ljudski, tako, da bi skoro mogli na sniegu prenoćiti i ništa nam ne bi bilo. Za pas stavimo svaki po dvie male puške i po jedan handžar, te onda put pod noge.

Hajde mi, hajde, i nigdje žive duše, niti se što vidi, niti čuje, samo lavež pasa razliegao bi se, kad bi bili na domaku čijoj kući... Baš je bilo pol noći, a mi na vrata Mijatova . . . Otvori, otvori! začmemo mi, al nitko se ne čuje. Primaknemo se prozoru, te ja dva puta šakom o nj. — Mijat se skoči, pokaza glavu kroz prozor i zapita, tko je. Ja mu promienjenim glasom odgovorim, da su ljudi, i da nas pusti u kuću . . . Ali tko ste? viče on, ja vas ne poznam. Poznati ćeš, odvratimo.

Ne bilo druge, on otvori vrata i upali luč. Dok luč planu, tavim mu ja pušku na prsa . . . Čudim se samo, kako se nije od straha srušio, jer kako sam se ugljem ogaravio, te natukao ıubaru na glavu, on me morao držati, da sam Lazo Škundrić ili Čavlina. (To su bili vodje ličkih gorskih hajduka pred nekoliko godina). Jedva je mogao smoći rieči, da zapita, što želimo, i da moli za milost . . . . Daj novce ! zagrmim ja, dok je drug Milivoj maloga i slaboga slugu vezao. — Nema toga u mene, šaptao je Mijat . . . . Daj novce, ili . . . U to priskoči Milivoj, koji je slugu za krevet privezao bio, te zamahnu handžarom . . . Siromak Mijat (hvala bogu, da je ostao živ), kad je vidio, što mi radimo, zadrhta, te kroz stisnute zube pisnu : . . . Eno vam svega, što imam, te pokaže prstom na nekakvu škrinjicu. Ja sam nad njim stražio, a Milivoj je premetao i nadje, što mislite, koliko? nadje sto petdeset forinti.

Još smo ga malo plašili, nu gdje će čovjek iz suha drveta izciediti vode, tako i naći novaca ondje, gdje ih nema. — Milivoj se osmiehne i reče: Ja sam dobio okladu.

Napokon se kažemo Mijatu. U prvi mah planu vatrom na nas, nu kad smo mu pripoviedali, radi česa to uradismo, primiri se i reče, da je on kod te šale najviše trpio.

Ja ga zaiskah rakije, i sbilja, ponudi nam pol litre rakije šljivovice. Sam je popio do pol čaše. Sluga zatim bacio dva tri komada drva u peć, te u sobi bilo tako ugodno, tako toplo.

Mijat se malo po malo udobrovoljio, te nam kazao, što do tada nitko od nas nije znao.

On je, kako kaže, bio dobio na lutriji u Osieku sedam sto forinti. S tim novcem vratio se k nami, jer ga je želja, kao mnoge naše ljude, vukla da dodje u rodni kraj. Nu za njim došla neka Kranjica, koja mu je sinčića rodila bila. Ali jer je još u Osieku doznao, da je vjerom krenula, htjede je se za uviek odreći i dade joj zato pol svoga imetka, samo da nema posla više s njom ni s djetetom, za kojim kaže, da ga i danas srce boli, jer ne zna, kao otac njegov, je li živo ili ne, a da ga je mogao s onim novcem liepo kod sebe odhraniti. — Preostatkom novca kupio je

nešto zemlje i nešto sitne trgovačke robe, a da je u gotovu njegova sva imovina ono, što smo vidili.

— Po tom, dragi gospodine, zaključi pripoviedalac, Mijat je eto bolji i pošteniji, nego smo mislili, i ova naša oklada nije s gorega, jer ga sad poznamo. A što on nije kao i drugi M-čani, kriva je tudjina, u kojoj je odrasao. Pa vjerujte mi, da se iz one njegove potištenosti kao i iz njegova lica i vidi, da je odrasao u sirotinji i tudjini.

JEDAN DAN

Računam li svoje dane, odkad sam na svietu, već sam stara sparta. Uzmem li vam ih brojit, odkad ih ja brojim, mislit ćete, da sam još u povoju, jer ću ih jedva 300 nabrojit. Ma za ostalih 7000 ne znam, u što mi je prošlo, pak ih zato i ne brojim. Prolutala sam ih negdje u zraku. Odkad ih brojim, odtad mislim, odtad hodam po toj tvrdoj zemlji. Da je svima tvrda, kao meni — liepo li bi bilo! Pak opet je i meni tvrda, što nije svima meka, ako i nije, kako isti Rousseau veli — razumno, mjeriti svoju sreću po sveobćoj . . .

Kako je život ipak čisto drugačiji, nego si ga tako mlada, zanešena — pjesnička glava riše: Sve presenećaj za presenećajem! Tuga mi hoće da sjedne na pamet, al otale s njom! Nit bi suzom nahranila koga, nit uzdasi napojila koga, nit su Jeremijade uzkrisile Jerusolim. Živem evo samo tri sto dana — i svaki mi je drugačiji, svaki nov.

Da počmem s prvim. Taj je možda najvažniji za moj život. Taj sam dan rekla mome mužu, da ću mu biti ženom. Pak neka bude, kad je to već tako, kako kažu, zadaća i svrha ženskoj. Samo da mi Puškin već prestane vječnim svojim: „Samo vidim u bračnom životu, goli uvjet — odurnih prizora.“ Al ako i sbilja ne ima ljubavi, što onda veže brakove? Diviti se onda moramo uztrpljivosti, kojom ih snašaju i žene i mužkarci, ako uzmemo u obzir sveobću izkvarenost, kao i to, da jih ne veže nit razum, nit uzvišena kakova ideja ili zadaća. Ili ćemo se divit . . . . ili ćemo čisto sdvojit nad tolikom uztrpljivošću.

Isti me dan zapalo i putovati. Kako do tad nisam putovala morem, radovah se tomu, kao da je to i sbilja nešto. Što sve nisam smišljala! kako ja to već znadem, a onda obično bude presenećaj veći i gorči. Ukrcam se sva blažena. Niti sam imala kad, da se pravo oprostim od svojih. Čisto me zauzelo more.

U brzo se upoznam s kapetanom i zapredem s njim razgovor bez kraja i konca. Žene to već umedu. A ja i ponajbolje. Jedan mi je prijatelj rekao, da si on mene i ne može pomisliti, kako bi mislila, van da ja moram bez prestanka da divanim. Sa mnom trebaš samo progovoriti — i svu ću ti dušu izliti. Tako učinim i pred kapetanom. Taj dan — baš kao da sam se htjela nadivaniti za cio svoj život. Znate, kako je ono Fulvija probola Ciceronov jezik . . . Tako bi, rekoh, trebalo, da učine i s mojim po smrti — inače ne će nikad ušutit.

Pretresla sam i nebo i zemlju (možda ste i oćutili!) — sve onako do mile volje, kako to već ljudi u mojih godinah znadu. Od jedared će mi kapetan: Ej, moja gospodjice, kako će se sve to sleći! Kako ćete i vi jednoč drugačije misliti! . . . . .

Dosta za me, da planem . . . . . Ja drugačije misliti?! — Nikad! I sto puti: nikad! . . .

— Neka vas, neka! Ta bio sam i ja mlad. Prešao sam i ja — sve te faze. I ja sam Hrvat, gospodjice! Ne ću, da vam rušim vaših iluzija — akoprem to nije razumno i pravo. Rušit bi ih trebalo, bez milosrdja, bez obzira ih rušit! Od čovjeka nek je čovjek, koristan član družtva, a ne plačljivo sanjalo, što po zraku leti. Od takovoga nikakove hasne — a to je nedostojno. Stvorovi kao vi ostaju djeca, do poslednjega dana. Plaču samo i nariču za čovječanstvo — pa što je najsmješnije, još misle, da su nešto slavnoga uradili. Da u mjesto svakoga stiha skujete samo žlicu — više bi koristili. Bar bi se tko nahranio s njome.

— A znate li Turgenjevljevoga Gubarova. — Ozrite se po svietu: hoćete li kada prebrojiti sve Gubarove?! —

. . . . Sto ono reče kapetan . . . da mi ne će rušiti — iluzija?! — . . . .

Kako sam u ono doba, još svom dušom služila Apollonu, možete si misliti, kako me se dojmio taj „Requiescat.“ Čudo, da ne proplakah. Al sjetim se Sokrata, kako se ono i on ruga pjes-

nikom — i triumfalno spomenem to kapetanu, nadovezav još Aristophana i njegove „Ose.“ Tim ću ga — pomislim, utući . . . Al će mi on: Samo što ja nisam Sokrat, ni vi — na sreću — Aristofan. Pa onda ne zaboravljajte, da su njih dva živjeli pred više nego 2000 godina.

I tko zna, dokle bi nas dvoje još disputiralo, da nas tuj ne prekide pjevanje mornara. To nas preseli u ljepše, u draže i sladje svietove. Bar mene. Pa i kapetan je bio očito tronut. Jedva upoznah u njemu čovjeka, što je čas prije onako raisonnirao. Umukosmo, kao da nas ne ima. Meni se dapače učini, kao da se je i more stišalo, kao da i ono sluša. Dok sam živa, ne ću zaboraviti taj blaženi i sveti mir. Pa da još 100 godina živem. ne mogu doživjeti sladjega časa. Pola bi života bila dala, da se mogoh stvoriti mornarom. Obuzelo me čudnovato čeznuće: sav mi se sviet pričini malenim i tiesnim. Pa da sam mornar, bar bi ponešto smirila i stišala — to pusto htijenje.

— I baš da jeste pusto! Pa vi mislite, da bi ga stišali? Da ste mornar! — Ta šta bi imali od toga! — opominjao me kapetan.

Šta bi imala od toga? . . . . . . Sve me nešto u duši zazeblo . . . . .

Tko bi mi onda bio rekao, da ću se nekad i sama pitati: pa šta bi imala od toga! — — —

Do tad i ne zavirih u salon, pa nisam ni znala, tko je sve na ladji.

Sad tek opazim na vratih nekakovu gospodju, kako se pozdravlja s kapetanom i pristupa k nama. Izmamila i nju, kako reče, pjesma, ter zapletu razgovor. u koji se i ja nekako upletem — tako, da nas je kapetan predstavio. — Barunica O . . . .; gospodjica N. — Barunica? — zapitam još jedared. Al je liepa, pomislim. Ta ja sam mislila, da su sve barunice po svietu žute i zelene! A da vam je bilo vidjet ovu! Ono oko! Pa ona ustanca, pa zubići, pa nosić, pa čelo, pa vlas, pa stas — pa ručice i nožice: sama dražest! Osobito ono oko! Ko da se je sunce utopilo u njemu, ko da krije sva nebesa! Šteta, šteta, rekoh si, što je barunica! Moju to demokratičku pamet odbija silno.

I ne proslovim više rieči, akoprem je madame la baronesse

ostala skoro čitavu uru na palubi. Načujem samo, kako reče: eto što ćete na, dragi kapetane! Ne imam, ter ne imam pravoga talenta za nesreću. Već me je sve na svietu ostavilo i iznevjerilo, samo moja dobra volja još nikad.

O čem su to razgovarali, nisam mogla pravo razabrati.

Kad smo opet ostali sami, spočitnu mi kapetan moje vladanje. Ne možda zato, što sam povriedila „bon ton" ili „etiketu!" Ni na kraj pameti! To za cielo i nije nitko od vas pomislio. — Upoznala biste — reče mi, vrlo originalan tip. —

To me potače, te ga uzeh izpitavati, pa me onda zamoli, da sjednem, kako bi i na regulator vidio; sjede do mene i pripoviedi mi — kako ću ja evo vam.

— Ne ima tome tri godine, što smo na ovoj ladji slavili svatove. Tadanji njezin posjednik vjenčao je liepu ovu barunicu O.. Tad ju vidjeh prvi put — i nikad ne vidjeh veće ljepote, makar sam oplovio tri već svieta. Gdje li ju je barun smogao — bogovi ga znali! Nagadjalo se koješta. Pa što se to najpotli koga i tiče! Dvie već godine obćim s njom dan na dan, pa nikad još ne spomenu svoga poriekla, nit se dade štogod zaključiti iz njenoga govora; a valjda je i ne ću nikad proniknuti. Sad tek vidim, kako je težko upoznati čovjeka. Ništa ne ima težega. Osobito takvu ženu. Ta to je čitavo čudo, čitavi studij! Kao kakva glumica, što je naučila sijaset uloga — i svaku će ti dotjerati savršeno do kraja. Časkom bude sentimentalna, pa onda opet objestna do skrajnosti. Sad odleti u zrak nekamo — za čas joj se već moraš čuditi, kolikom osbiljnošću shvaća život i ljude. Danas joj je cio sviet domovinom, a već sutra govorit će tolikom žudnjom i žarom o svom rodu i narodu, sve ti se čini: čitaš mithologiju. To još dapače nadkriljuje Lacedemonke.

S mužem je živjela samo mjesec dana. Izdisao je, jadan, već skoro za vjenčanja, pa za mjesec dana i sbilja izdahnuo. Ljubio ju je — to se ne da izreći! Previše ju je ljubio. Da sam čitao o sličnoj ljubavi — bio bi se smijao, ne bi mogao vjerovati. A nju ste tek trebali vidjet, kad ga pokopasmo! Ja to jedva pojmim... i zalud bi se trudio opisati. Za čudo mi je samo, što nije učinila, kao Indijanke što rade, kao Slavjanke što su nekad radile.

Zatvorila se u svoj kabinet i godinu dana nije izišla iz njega,

nit je obćila s kim, do sa svojom sobaricom. Kažu, da si je i kosu odsjekla. Meni napisa kratko pisamce, gdje mi obrazloži, što ću i kako ću radit — i najavi, da ostaje na ladji, pa da plovim samo odredjenim već putem. Nedavno mi reče, da ne bi znala živjet, neg na ovoj ladji i nikad da ne će sići s nje. Već je pol godine, što ju je prodala državi — pa kud ladja — tud ona s njom.“

Baš ga htjedoh da zapitam, zašto li ju je prodala državi — kad al zazvoni stražar. Pogledamo na pučinu i opazimo u daljini nekakav brod. Kapetan poleti k telefonu, a ja odem, da ne smetam — s palube. Već je i onako zahladjivalo bilo. Povečeram još nešto i legnem, jer ću i onako morati podraniti. Za rana stiže ladja u D., a tu se izkrcavam. Svu sam noć snivala o barunici, pa o kapetanu, o kapetanu, pa o barunici. Još i danas žalim, što jih nisam mogla pobliže upoznati.

U pet sati zažvižda brod . . . . i ne vidjeh više ni barunice ni kapetana. Ostavim im samo svoje pozdrave.

Razpitivala sam kasnije o njima, a kad sam se nakon pol godine vraćala kući, pripoviedi mi drugi kapetan, da se liepa barunica udaje za mog kapetana.

Zar ?! —

Zato ti ona i ne zna živjet, neg baš na onoj ladji! Zato ono i ne ima talenta za nesreću . . . .

* * *

Ljuta je zima. Sve škriplje i puca — kako je ljuta. Starica mi Liza loži, ter loži bez prestanka, kao lucifer. Nakupila silu hartije, pa sve trpa svežanj po svežanj, polievajuć ga petroleumom, da bolje bukti. Ne sluti stara, da ju motrim. Baš htjede, da polije oveći svežanj, a ja ću na nju: Ama, Lizo, što te je napalo! Kakvi su to papiri! Da nisu opet s moga stola? . . . .

— Jest, baš s vašega stola, razkokodakala se stara na me. Ko da mi nisu kupili pokojni gospodin cielu škrinju, da ne budem uviek kriva.

Ma i ti, Lizo, opet ću ja, kao da si polivena uljem: bukneš namah.

Daj, bora ti, da vidim taj svežanj.

Stara ga pruži.

Raztvorim ga, pročitam redak dva, a to nekakova pripoviest — eto ta, što ste ju pročitali.

Imena sam navlaš zašutio. Mogla bi vas jošte možda zanimati viest, da se je barunica O . . već i po treći put udala . . .

To sam doznao iz novina.

PRÎČE

LAHORČEVE PRIPOVIESTI

Ljubi me, ružice! šaputao nježan lahor maloj ruži. — Ja ću se spustiti u tvoje divno krilo, da te zabavljam pričom, ako ti je pravo.

Ruža je niknula glavom, a to je on smatrao privolom. I mahom stao pričati svoje doživljaje, tako milo, tako zanosito! Slavuljak umuknuo u busenu čeminovu, ševa pala kraj lierova struka. Sve bijaše tako mirno, kao da se ciela narav na počinak sprema, a ipak bilo sunce još visoko na nebeskom svodu. Tek kadikad uzdahnulo bi slušajuće cvieće . . . .

I

— Bijah daleko, gore na ledenu sjeveru. Zemlja bila zastrta sivom maglom, kano robinja gustom koprenom. Dosta sam ih vidio i vazda me očarali njihovi žarki pogledi, što vilovitom silom probijahu kleti zastor, baš kano zore traci onu maglu. S daleka čuo sam mukli šum, kao da se zemlja trese. To bijahu ogromni bregovi vječnog leda, što su se jedan o drugog kršili na površju bezkrajna morja, ko i snjegoviti oblaci na mrkome nebu.

Za koj čas polilo se ono žarkim rumenilom. Zora cielim nebom prosipala divno svoje cvieće, ali njega u onom kraju nije bilo na zemlji, da joj se divi, da ju pozdravi zanosnim mirisom. Nije bilo ni ptica, da joj zapjevaju jutarnju pjesmu, a grmlje i drveće bijaše tako pusto, kano zaboravljen grobni humak! Svud

i svud se blistao bieli sniežak; pritisnula cića zima, ter bi samo kadikad jecanje pustog drvlja prekinulo grobnu tišinu. Tako jeca i srce bez ljubavi!

Već sam dvojio u toj pustinji naći išto živa. Tada spazih nizku kućerku u prisjenku drevnih vrba. Htio sam unutra, jer bijaše dosta pukotina, ali se u to otvoriše mała vratašca, a na njih se pokaza divno djevojče. Tako se susretosmo.

Kolibica bijaše malo ne posve pusta, tako je bila kukavno uredjena. Na sriedi gorila vatra na nizanu ognjištu, a u začadjelom loncu kuhalo se malo ribe: to je dvanajstgodišnje djevojče priredjivalo za svog otca.

Kao da je promišljala: bi li, ne bi li? Napokon klonu zlatnom glavicom, a u plavih očicah sinu biser suzica.

— Jest, i otca ću naći, i tebi ću pomoći! šaptnu poluglasno i kao košuta skoknu u prikrajak zadimljene kolibice. Tuj je polumrtvo ležalo malo srnče na mahovu logu.

— Ne, ti ne ćeš umrieti, ti ne smiješ umrieti od gladi! Potražit ću otca, a tebi ću donieti sladka korenja izpod hladnoga sniežka!

I ljubnula milo srnče medju nježne, izrazite oči, koje su ju motrile kao nekom zahvalnom nevinošću.

Za oprost još jedan pogled — i razstadoše se. Ustopce ju pratih. Pošla k moru, gdje je bujnije tlo; pošla je k moru, da nadje dragog roditelja.

Uz put je pjevala:

Ti si moje srnče milo,
Moje blago sve;
Ti umrieti, pa što bilo,
Ne smiješ mi, ne!

Najednoč stane. Zapodjela joj se sitna nožka o skriveno korenje. Pohlepan rudar ne veseli se toliko, kad nadje bogatu žicu čista zlata, koliko se uzradovalo nevino djevojče na ovaj obret. Poklečkę stade starim, zahrdjalim nožem vaditi drago korenje iz poluledena tla. Ali za malo — nož puče! Ona nastavi svoj posao nježnimi prstići i za čas procvale rujne ruže na snježanu lieru, a ona pjevala mehanično:

Ti umrieti, pa što bilo,
Ne smiješ mi, ne!

Ne znam, kako je dugo tuj pjevala i kopala, kopala i pjevala; ali znam, da ju je sunce zalud gledalo ugrijati žarkimi poljubci, znam, da je napokon trudna pala na ono tolikom mukom izkopano korenje!

Šum bezkrajna mora pjevao joj smrtnu pjesmu . . .

II

— Sunce je već zapadalo, pripoviedaše vjetrić, — zrak je bio tako miran, kao o podizanju u hramu Gospodnjem. Lahorio sam povrh pučine morske, odakle si mogla viditi zemlju, ogrljenu zadnjim sunčanim sjajem, kano kraljicu, ogrljenu zlatnim plaštem. Samo je zemlja bila nešto mrka, nešto tajinstvena, rekla bi, kraljica smrti!

Mene je želja vukla na široko more. Na ubavoj obali susreo sam krasna dječarca, u najnježnijoj dobi. Došao je spuššćati malu ladjicu, svoju igračku, u prikrajnu morsku struju. Bio je izrazit tip vatrena juga: biela lica, crnih očiju, gavran vlasi, vitka, odvažna stasa; ja ga poljubih u usta i čelo! Skakutao je veselo za ladjicom svojom, ne znajuć, da se tako nevino smieši na smrtnome rubu!

Pogledao sam u sunce i jasno sam vidio, da se ni ono ne može razstati s tim divnim prizorom. I ono je krasnoga dječarca obsipavalo blagimi cjelovi, pak malo da ne postah ljubomornim! Ali u to začuh vapaj: tako andjel krikne, kad je u pogibelji nevina duša. Ljubljenu maliću odrunila se izpod nogu zemlja, podrovana vječnimi cjelovi sinjeg mora. On pade u bezćutne vale, kao zviezdin kries u tihu ljetnu noć. Zadnji put mu cjelunuh vlažne vlasi, a tad mi ga ote velebno more, da ga grli vječnim zagrljajem . . . .

. . . . . . Povrh mene selilo se jato bielih golubova. Kad sam došao malo k sebi, vidjeh nebo zastrto crnim oblačjem, kao da i ono oplakuje udes moga miljenika. Drhćuć pomolilo se i sunce samo za kratak trenutak, a ja mu zalud dovikivah rieči

pune utjehe i nade; jedva, da me je čulo, jer je brzo uminulo u drugi kraj.

Nad prostranom pučinom sleglo se bajno sumračje, kao da naviešta crnu buru. Ali ja se doskora smirih, ter se po malo razpršiše tmasti oblaci. Na polumrku nebu pokaza se mjesec, veličanstven i ozbiljan kao uviek. Pitao me je za moju tugu, ali ja mu ne smogoh odgovora.

U mom krilu lebdio krasan golub, mlad i nježan, biel kao suiežak. Druge jedva vidjeh, daleko su bili odmaknuli; činjahu mi se kao hrpa sitnih pčela nad prostranom i bujnom livadom. Zaostali siromašak spušćao sve se lakše i lakše; vidjeh, da su mu posve smalaksala vita krila.

Pohrlih većom silom, ne bi li ga iznio na bližnji otočić, u mirisan gaj, gdje je drobni slavuljak tako krasno zapjevao noćnu pjesmu. Ali zaman . . . Za tili časak vidjeh ga, gdje pada brzinom striele . . . i njeg mi otelo sinje more . . . .

Sjetih se krasnoga dječarca, a tad pojurih preko tih sebičnih valova, daleko — dolje na žarki jug! More još izsmjehavalo moju tugu, a ja sam bivao sve žešći i silovitiji, svladjivala me jarost.

Susreo sam velik brod, njegova su jedra zacvililа pod mojim zamahom. Čuo sam i mornare, gdje sa strahom o meni govore, kad sam silan i vilovit. Žurili se, da što prije stignu žudjeno kopno, a ja postah još bjesnijim, što ne ciene moju blagost, nego ju ostavljaju samo u slast ljubovnikom!

Blizu afričke obale bacio sam za to drugi brod o morske stiene, da su mu rebra pucala. Projurio sam bezćutan kraj vite palme i bistra potočića, sve dalje i dalje u strašnu pustoš Saharsku! Tuj mi je istom jenjala srčba . . . .

III

— Bio sam u liepu gradiću, pripoviedao tihi lahor. Rado se po njih bavim, jer je tuj život vesel i zanimiv, a ja sam ugodan ljudem.

Zaboravio sam mu ime, ali dobro pamtim, da se bjelasa nad bistrom riekom, kao labud nad čistim jezercem. Sjećam se i ljudi,

mora da su istog roda i plemena, kad im je jezik jedan te isti. Ali ih ipak dieli pusta rieka vjerskim fanatizmom: jedni štuju krst, a drugi polumjesec!

Moj je najmiliji boravak medju cviećem, a osobito medju rujnimi ružami, laskao zastravljen vjetrić stidnoj ruži. A tik uz rieku bila ulica, a u njoj liepa kućica i dvor pun krasnih ružica! I to mi bio raj na zemlji . . . . . .

Bijaše divna noć, kadno me prvi put onamo naniela dobra sreća. Bio sam vesel i sretan, jer sam tamo našao toliko divna cvieća. Poigravao sam njime, ko sunčani trak bistrom rosicom, dok me nije napokon milo ukorio krotki lierak, a mala ljubičica stidno klonula nježnom glavom.

U to se i nebo pričelo rubiti zlatnim rubom, izprva tek malo po malo, dok nije cielo planulo čistim zlatom i pretvorilo sjajnu rosicu na cvietku i listku u samo biserje i drago kamenje. Hitra lasta cvrkutala pod kućnim krovom krasnoj zori svoj jutarnji pozdrav, ter se najednoč strelimice vinula nebu pod oblake, kao čista miso sretna ljubovnika.

Divna zora, svjetlost sunca, a nada sve rujna ruža, ko kaplja žarke krvi, posve me očarala, ter si već ne mogoh pomisliti veće ljepote.

Al u to začuh tihane korake, tako lebdi gorska vila. Upravo ljubljenoj mi ruži približavalo se divno djevojče, mislio sam, andjel je nebeski!

Crni su joj bili vlasi, crno joj je bilo oko — — ali zaman, ta ljepota opisat se ne da! Zanešen kliknuh: Ti si ljepša i od zore — i od sunca — — i od same ruže! Al ona me valjda nije razumila.

Pošla je ravno dragoj mi ruži i utrgla ju zadovoljnim smieškom. Bilo mi je žao, al ipak šaptnuh: Neka ti je! I vriedna si, da se njome kitiš!

Onog dana nisam po svom običaju daleko lutao. Ostah cielo vrieme u malome dvoru, samo da kadgod spetim to divno diete: toliko me očarala njezina ljepota!

Neko vrieme bijah sretan i zadovoljan. Ali jednog dana zalud izgledavah milo čedo. Napokon se hitra lasta smilova mojoj tugi, ter mi okretno izpriča, kako je jutros odputovalo moje drago janje.

To je bila za me slaba utjeha. Plačuć zamolih sjajni trak sunčani, koj svojim bistrim pogledom promatra cio sviet, plačuć ga zamolih, da mi bude provodićem. I nije mi odbio molbu.

Prodjosmo brda i doline, a svaki cvietak bio nam ugodnim pristaništem. Napokon dodjosmo u grad, obkoljen brdinami, i tuj me sama ostavi sunčani tračak.

Pogibao sam za ljubljenim čedom, u to me začara tiha harmonija priproste, al nježne glasbe. Nisam se nikako mogao oteti, da se ne približim tim rajskim glasovom, i tako se nenadano nadjem u maloj crkvici. Tuj mi se vrati snivana sreća, tuj opet nadjoh divnu djevojčicu.

Klečala je uz svoju majčicu, a zanosnim okom pazila ju dva mladića, njezina braća. Pričinjalo mi se, kao da se ciela crkvica blista njezinom ljepotom, kao da joj andjeli pjevaju pozdravnu pjesmu: Nisi ti za taj jadni sviet, andjeosko čedo, nisi ti za taj biedni život! Tebi je mjesto u nebeskih dvorih, gdje ne ima progonstva ni zlobe, gdje ne ima stradanja ni suza!

Za visokim stupom stajao plavokos mladić zažarena lica. Ni za tren ne svrgao oka sa dražestne djevojčice. Prenio se u drugi, razkošni sviet, u sviet žarke ljubavi i najsladjih nada. U tom milom djetetu našao svoj davno snivani uzor i obljubio ga pjesničkim žarom . . . .

Ne sjećam se, kako je sve to minulo, kao tihi san za blage ljetne noći. Ja se zadržah kod čuvstvena mladića, koj je pretežko ćutio prvi razstanak sa ljubljenim idealom. Slagao je nježne pjesme u slavu svome zlatu, pune najmilijih želja. Ah, ni jedna mu se nije nikad izpunila!

Samo još jednoč vidjeh milo djevojče, al mi je i sad jako žao. Bio to čemeran susret.

Na nježnom odru ležalo divno čedo, kao uvelo pupoljče na bieloj hartijici. Bila je prekrivena nježnim cviećem, koje je kašnje takodjer poginulo od tuge za njenom krasotom. Turobno krenuo smrtni pohod i doskora ju toli brzo prekrila rodna zemlja.

A ja sam zdvojan poletio u dalek sviet i nenadano sastao neboga mladića, komu se toli nesmiljeno razbiše najzlatniji sanci. Bio je vedar dan, smiešilo se žarko sunce, a on je skoro plako.

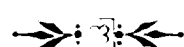
Ipak mu toga ne dopuštalo ponosno srce, nego je samo milo pogledao svoj liepi zavičaj i prošaptao tihim uzdahom:

— Mrtva je moja ljuba, al ti ne ćeš nikad umrieti, majčice moja, Hrvatska draga! Samo tebi poklanjam srce i dušu, samo ću za te živit i mriet! . . . .

* * *

— Ali ti ne slušaš više, divna ružo, uzdahne nježni lahor. Zar te ne zanimaju turobne priče?

Ona ga nije čula, jer je i sama povenula s težke tuge.

[illegible]

[illegible] o [illegible]

[illegible] spilnim [illegible]

[illegible]

[illegible] spoulana

[illegible] potbene [illegible]

[illegible]

[illegible] ni [illegible].

[illegible]

[illegible] zla

[illegible]

[illegible]

[illegible] med vukano [illegible]

[illegible]

med [illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

PREVARENA LJUBICA

Narav stvori čovjeku cvieće, da mu ljubko miriše, da mu ugadja oku i srcu, da se njim kiti i resi. I cvieće je mûkom trpilo svoju sudbinu i štovalo volju svoje divne majčice, samo se od ljubavi uzjogunila nježna ljubica.

Zaljubila se u žuti kukuriek. Tek bi u proljeće pomolila liepu glavicu, ogledavala se i tražila svog žutog dragana, nije li i on ponosno uzdigao svoju glavu. Žalostila se je, ako ga odmah spazila ne bi; žalostila se, a zle misli mučile joj i srce i dušu. Al opaziv dragoga — eto joj opet milja i veselja, sreće i blaženstva! Žarko ga je ljubila, da ne bi ni živit mogla bez njega.

A kukuriek, stara oholica, nije baš puno mario za nježnu ljubicu. Taj sebičnjak i samotnjak nije ni s braćom živio u družtvu i ljubavi. Oholo se kočio na svojoj visokoj stabliki i samo od milosti primao umiljavanje plave ljubice. Nije joj ni malo vraćao ljubav ljubavju.

Ugodan je kukuriekov miris, al je i otrovan, kao i njegovo srce, pa ga ipak toliko ljubila krotka ljubica. I čovječje srce ljubi često, a ne nalazi iskrena odziva, pa ipak ne ugasne žarki ljubavni oganj.

Ali eto ljubičine nevolje! Došla bi ljepota djevojka na zeleno polje i ubrala mnogi njezin plavi cvietak, koj povenu na njenih grudih. Zaljubljeni mladić savio bi od ljubičinih cvietaka mirisavu kiticu i darovao ju milom zlatu. Samo samotnjaka kukurieka ne bi zaželjelo ničije srce.

Ljubica se potuži svom draganu i izkali mu svoje srce.

— Jadna li je moja sudbina! Tek pomolim glavu, tek razširim svoj cvietak i počmem živiti, eto pohlepnog i nemilostnog čovjeka, da ubije i uništi mladi život mom cvjetiću; a meni jadnoj da izrani bolno srce. Misleć na to, zaboli me duša. Istina je, mora se trpit, ali bi tomu rado izmakla, samo kad bi kako mogla. Reci mi, pomozi mi, mili moj, kako da se uklonim toj težkoj sudbi?

Sebičnjak kukuriek poradova se u svom zlobnom srcu. Davno već zamrzio plavku ljubicu, jer nju svatko voli, a njega nitko ne će ni pogledati. Utvarao si oholica, da je ljepši od ljubice i ne mogao mirno gledati njezine slave. Ljubicu je žalostio njezin udes — kukurieku bio bi on i te kako vesel.

Mislio je i snovao, da se osveti nježnoj plavčici, da ju omrazi cvietu i svietu i da ju sakrije oku čovjeka, ne bi li sam uživao veću slavu medju riedkim proljetnim cviećem — ne bi li se narinuo ljudem.

— Draga moja! kazao ljubici. Pamti, što ću ti reći! Skrij se u gusto grmlje i pogni glavu u meko si lišće, kamo ne će dopirati oko čovjeka, kamo ne će doseći za tobom pohlepna ruka. To je moj savjet, a tvoj jedini spas.

Poslušala nedužna ljubica. Nevino srce ne misli o zlu. Ona se sakri u grmlje i pognu liepu glavicu u zeleno lišće. Veselila se, da će izbjeći svojoj sudbi i oku čovjeka i da će izmedju lišća i grmlja bez bojazni motriti svog dragana.

I kukuriek se veselio u zlobnoj si duši. On je slavio slavlje, jer je mislio, da se je riešio liepe suparnice, da se je otresao njezinih zaljubljenih udvaranja, kojimi ga obsipavaše. Ali radost mu bila vrlo kratka.

Ljubicu ukrasi narav nježnošću i milotom i darova joj ugodan miris, da joj bude najljepšim uresom. Izdajnik je taj njezin ures. On se širi izpod gustog grmca i zelenog lista i mami svakoga k liepoj svojoj gazdarici. Ljubici nije pomogao savjet kukurieka.

Nju bere ljepota djevojka i kiti se njome; u male ju kitice vije zaljubljeni mladić i dariva svojoj ljubi. A kukuriek ostaje uviek nepažen i prezren.

OTAČBINA NAJMILIJA LJUBA

Starac pjesnik čeka konac svog života, da podje tamo, kamo je do sad letio samo maštom. da podje tamo, gdje vlada ljubav, gdje nije zla i tuge. Rado bi skupio oko sebe milu djecu — svoje pjesme. Poslao ih je u bieli sviet i svakoj dao poruku, svakoj dodielio svrhu.

Pjesnik ljubi svoju djecu, ali dvie sestrice ponajžarče. To su mu dvie najmilije kćerke. Jedno je diete, koje je za mladih dana, stupajuć cvjetnom stazom vesele mladosti, poslao svojoj ljubi. Nju je zvao kraljicom svoga srca. I drugo je diete poslao svojoj ljubi — ali ljubi otačbini. Nju je zvao kraljicom i srca i duše, vladaricom svog života. Bila mu je više, nego mila ljuba, bila mu je najmiliji uzor, najveći ponos, najsladja briga i nada.

Vratile se otčeve miljenke. Prvo diete divno je nakićeno. Kolikim ga je marom kitio otac, kolikim veseljem spremao na put! Angjeosku milotu, nebeski čar, divnu dražest ulio mu u dušu.

Diete mu reče: — Otče! Davno odoh iz tvog srca, častno je bilo moje poslanstvo. Ponosila sam se i veselila, a veseo si bio i ti, jer bijah dostojna, da se poklonim onoj, kojoj si me poslao, da joj kažem ono, što joj želi reći tvoje srce.

Dodjoh k njoj. Oko nje bila četa laskavaca. Udvarahu joj, a ona se smiešila angjeoskim smiehom. Bila je vesela i zadovoljna. Skrila me je oku svojih udvorica. Mene i tvoje srce razumila je njezina duša. Ona mi se je divila, ona je hvalila moj sjaj i uzvisivala moju dušu, ali ništa više. Tek jošte samo uzdah.

— Krasota! reče mi. U tvoga su otca liepa djeca, a ponaj-

ljepša si ti. Ja ga štujem, ali u njeg nema blaga — neznatan mu je ugled u svietu. Zlato je blago, a pjesmica je biserna rosica, što samo s jutra titra na ljepušnom cvietku.

Spravila me u liep, mirisav papirić. Bilo tuj više meni sličnih nesretnica. Bile su liepe, ali nijedna premica meni. Samo nam je udes bio jednak — svim nam je bila ista sreća. Čuvala nas je nemilostnica za starost, da joj budemo uspomenom mladosti. Zle li duše! Tvrda li srca! Tugovala sam radi tebe i tvoje nesreće.

Ne izadjoh dugo iz tog zakloništa, dok me ne nadje neznan mladić i ne obljubi me kao svoje čedo. Izraniv mi srce i oduzev nešto sjaja od mog odiela posla me s istom porukom, s kojom i ti, k svojoj miljenici. Njoj bijah mila i draga. Na srcu me je nosila, u duši čuvala. a njena ustanca bajahu o mojoj krasoti.

Tako dodjoh u sviet, te me upoznaše neki ljudi. Tako si me našao i ti i primio opet u otčinsko krilo. Sviet me odbijao i prezirao, al otčevo srce ljubit će me viekom.

Ova pripoviest sjećala je otca gorkih uspomena i bolno mu stezala srce nad hudom srećom milog djeteta. Suza, što je kanula iz njegova oka, bijaše suza žalosti i boli.

K otcu dodje i drugo milo mu čedo. Vratilo se od pjesnikove ljube otačbine. Najžarču ljubav, najnježnija čuvstva, plemenit uzhit i božansku uzvišenost bio pjesnik ulio u dušu tog djeteta. Pazio mu je na dušu i srce — na opravu mnogo manje. Bez dragocjenih nakita pustio ga na put i poslao domovini, svojoj ljubi. Zaodjeo ga u priprostu odoru, al bi u njoj moglo ući u palaču bogataša i pod krov siromaka, da u svakom plemenitom srcu nadje ljubavi i oduševljenja.

— Otče! Sretne li mene! Porodila sam se u tvom srcu, a srce tvoje ljube bilo mi divnim stanom. Dodjoj k njoj. Bila je tužna. Ostavila ju njezina djeca, bilo ih jako malo, koji su ju štovali i ljubili. Veselo me je primila, jer te srdačno ljubi tvoja ljuba. Divne li sreće! Ona me sretna pokaza svojoj viernoj djeci i reče:

„Dobra djeco, blago moje! Pjesnik me ljubi i šalje mi svoje čedo, da mi govori o njegovoj ljubavi. Raztužila me mnoga moja djeca. Ne mare za me, ne ljube me, pa ipak sam sretna! Pjesnikovo čedo priča mi o plemenitu srcu, koje za me bije. Takovo srce dade mu narav i nastani u njem prvu i najmiliju svoju kćerku

— ljubav. Božanska ljubav majkom je i tog pjesnikovog čeda. Primite ga u srce, pa ćete me i vi ljubiti, nosite ga medj neviernu moju djecu — pa će me i ona opet zavolit.“

Tad reče meni: „Divno diete plemenita otca! Poleti medj moju djecu i budi im viestnicom ljubavi, budi mojom dikom, a ponosom svoga otca. Pa kad se k njemu vratiš, reci mu, da ljubim i da ću ljubit onoga, koji ljubi mene, makar mi to priečilo i nebo i zemlja!“

Podjoh medju njezinu viernu diecu. Malo ih bilo, ali puno ljubavi u njih. Obljubiše me vrlo i pronosiše me svietom. Ali zloba zle i nezahvalne djece priečila moj glas. Prokletih ljudi! Za ljubav vraćahu dobroj majci crnu nezahvalnost, za dobrotu prezir i izdajstvo. Ljubav im bijaše kaznom, strašilom pakla. Ali zalud! Mene poznadu zelene doline, mileni gajevi, kućice siromaka i sjajni stanovi plemenitih imućnika.

Samo u dvorane i palače zlobnih i podlih mogućnika zlato i blago prečilo mi ulaz. Uz pjesmu slavulja, uz žubor potočića, uz šum i buku svieta, uz metež pravedne pobune, uz zveku bojnog oružja i veselo slavlje pobjede, koju slaviše vierna djeca tvoje ljube — čuo se i moj glas. Svud pričah o ljubavi tvojoj i tvoje ljube i veličah tebe i nju. Svuda me je pratila ljubav, gdje god ostadoh nastanila se ona, a preda mnom bježala paklenska zloba.

Tako sam, otče, slavila tebe i tvoju ljubu, te njezinoj dobroj djeci hrabrila srce, a zloj naviеštala nagradu pakla i prokletstvo svieta. On im nagradjuje paklenska djela, a ljuba je tvoja sretna i ljubljena od svoje dobre djece. Raduj mi se, otče, jer ti donosim mile i drage glasove.

Diete reče, a suza, što je kanula s otčeva oka, bijaše suza radosti i milja.

* * *

Pjesnik se preseli u vječnost. Dvie njegove kćerke spomenom su čitavu svietu dvojake ljubavi.

I opet podjoše u sviet. Prva je pričala o ljubavi,“ koju zemaljskom srećom naplaćuje — draga, a druga je veličala ljubav, koju vječnom uspomenom nagradjuje — otačbina.

POUKA

VJEKOSLAV BACH

Hrvatska je tužna mati. Koliko njezinih sinova pade u hladni grob prije reda, u najljepšoj snagi, gdje bi ih najviše trebala. Al obično zanosan duh k stavljenom si cilju hrli takvom silom, koju ne može podnieti slabo tielo, nego prerano smalakše na tom mukotrpnom putu. Smrtno je tielo kano pust zatvor neumrlu duhu, koj se neodoljivim uzhitom uznosi do svojih ideala, a ono ga nemilostno kvači za prozaičke potrebe toga života. U toj opreci mora podleći i najčvršća tjelesna snaga, osobito u nezgodnih obstojnostih. I sokolu bez slobode brzo iznemognu vita krila.

No ljudski se život ne ocjenjuje po broju godina, nego po djelih za svoj narod i čitavo čovječanstvo. Svi velikani uviek prerano umiru, te preriedko posve izvrše divne namišljaje svoga uma. Njih ne će nikad dostojno oplakati zahvalno potomstvo. Al kad u grob legne zanosan mladić, pun srca i duha za narod i otačbinu, kojim bi danas sutra za stalno postao dičnim velikanom, to je bez dvojbe najteža sudba, najgorča tuga.

Za narod i otačbinu! Plemenitim dušam to je u prvom redu najsvetije geslo, tihi pozdrav u lagodnu miru, bojni uzklik u krvavu ratu. Uz to geslo proveden život vriedan je najljepšega spomenika, makar bio bog zna kako kratak. Domovinska ljubav je vazda jednako divna, trajala dulje ili kraće — do hladnoga groba. Blažen, tko samo za nju živi, tko samo za nju umre! Haran narod ubilježiti će ga zlatnimi slovi u svoju poviest, u zlatnu knjigu svojih najboljih sinova.

Premlad je pao majci na krilo, u hrvatsku milu zemlju, sa stotinu veličajnih snova, ali je za to medju nami ostavio trajnu spomen i naš nezaboravni: Vjekoslav Bach.

* * *

Rodio se godine 1845. u Rujevcu, mjestu nekadašnje banske pukovnije. od otca vojnika, koj je sada c. kr. umirovljeni major.

Početne učione polazio najprije u Jasenovcu. a kašnje u Ogulinu, te već za rana pokazivao velik duševni dar, radi česa ga godine 1856. i poslaše u senjsku gimnaziju, koja je za onda bila pod austrijansko-švabskom vojničkom upravom. To je ono tužno doba, kad se je po blaženoj hrvatskoj Krajini samo njemački predavalo, a najstrože bio u školah zabranjen sladki materinski jezik, divni hrvatski govor. To je ono grozno doba, kad su se na komandu odtudjivala od svoje otačbine nevina srca hrvatskih mladića. Ali Vjekoslavljevo nikad ne predobiše ti pusti tudjinci: od djetinstva bilo ono čisto i plemenito, pravo hrvatsko srce.

Medjutim ne bi bio mogao ni tuj dovršiti svoje nauke, poradi lošeg materijalnog stanja, da mu nije c. kr. vojno ministarstvo, kao vrhovna glava te gimnazije, podielilo neku podporu. Nju je uživao sve do sedmog razreda, polazeć nauke kao redoviti učenik najboljim uspjehom.

Godine 1860. izašla je poznata listopadska diploma, koja mu u to još bolje otvori srce i dušu za sveto Hrvatstvo, i tu je odmah počeo stradati zaradi svojih načela. Nisu to bile bog zna kakove patnje, niti sbog bog zna kako znamenitih čina, ali je i ta epizoda u njegovu životu dosta karakteristična za mladjahnu mu dobu i za ono nesretno vrieme.

Sve se počelo buditi iz težka sna, sve se oduševljavalo za ideju hrvatske slobode. Crven-kape bijahu vidljiv znak svim slobodnjakom, pa tako je i Bach sa nekojimi sudrugovi i u školu došao pod omiljelom crven-kapom. Ali nemalo svi učitelji bijahu Niemci i Tirolci, sami mudri Ergeri i Bergeri, te tako skoči neki švabski junaković Schwartz kao razjaren kokot i stade nemilo ružiti nosioce onih kapa. Mladićem uzavrela krv na to barbarstvo, a ponajviše Vjekoslavu Bachu, koj kao prvak u svom razredu zače

:repkimi riečmi odbijati glupe navale drzovita Niemca. To mu se pisalo kao najveći grieh, kao najnečuvenija drzovitost, te bude akljućkom vriednog učiteljskog sbora izključen iz senjske gimnaije, što je za sobom povuklo i tu posljedicu, da je mahom izgubio oli nuždnu mu podporu. Takav bijaše prieki sud švabskih bezlušnika, koji žalibože još i danas po Hrvatskoj nalaze dostojnih asliednika.

Tako zače za njega prvi put u životu borba za obstanak, :oja ga više nije ostavila sve do smrti. Junački ju je podnosio, unački dovršio.

Iz Senja podje u Rieku, ne bi li ga tamo primili u gimnaaziju, da nastavi nauke. Tu je za onda bio ravnateljem Ante Mauranić, komu je podnio svoju molbu, da ga primi u gimnaziju.)n mu reče, „da dodje sutra." Razgledavajuć medjutim naš Vje:oslav Rieku, na kojoj do tada još nije bio, zapuši pred večer motku i tako se na nesreću sretne sa ravnateljem. Ovaj ga po:repta rukom po ramenu, te reče: „Ne trebate sutra doći!" A ada, što da počme bez troška u žepu, bez ikakvog oslona i priatelja, ogorčen nad tako podlim postupkom domaćeg sina, rodjeog Hrvata.

Vrati se opet u Senj i zamoli učiteljski sbor, da mu bar dousti koncem godine položiti izpit, što mu jedva dozvoliše, te on ɛvrstnim uspjehom položi izpit za sedmi razred. Sad se i učitelji svjedočiše o njegovom neobičnom talentu, te ga u osmi razred rimiše opet kao redovita učenika, ali dakako bez i najmanje podore, koja mu se je za uviek izmakla. Ali on nešto pomoćju rodine, a nešto podporom vrlih otačbenika svrši osmi razred i sjajim uspjehom položi izpit zrelosti. Tko sretniji od njega, koj se : tekar sada oćutio nešto slobodnijim, a kroz tolike godine djačog robovanja čeznula mu duša za slobodom, za nezavisnim životom.

Posle svršenih gimnazijskih nauka podje u Zagreb na pravolovnu akademiju i nadje najljepšu podporu kod svog prevriednog trica, pokojnog Josipa Bacha, bivšeg ravnatelja pomoćnih ureda r. financije. Uza sve to zasluživao si i sam po koj novčić novinarkim pisanjem i stenografiranjem u „saboru", te je tako mogao

*

namirivati bar svoje ostale potreboće, dočim je samo najnuždnije imao u kući svoga strica.

Upoznav se brzo sa iskrenimi hrvatskimi otačbenici, kojim je na prvi mah omilio čednim ponašanjem i čeličnom marljivošću, stade više nego ikada izučavati hrvatsku poviest i osbiljno razmišljati o težkoj sudbi Hrvatske i njezinu preporodu. Žudio ga je svom silom srca i duše, jer je nada sve ljubio taj divni — ali toli nesretni hrvatski narod. Njemu je kanio posvetiti sve svoje sile, sav život u mukotrpnu radu. Nu za nj je po njegovu mnienju prije svega trebalo čim savršenijeg znanja, čim veće naobrazbe, i za to je učio marljivo, strastno, neumorno, a najviše političke obstojnosti svoje mile otačbine.

Medjutim je i pravničke nauke dovršio dobrim uspjehom i položio sve državne izpite, ali se nije dao u javnu službu. Hotio je ostati posve slobodnim, posve nezavisnim, da čim bolje posluži svojim načelom na boljak svih Hrvata. To ga je prilično razkrstilo sa rodbinom, nu on je laka srca žrtvovao rodbinsku ljubav domovinskoj.

Prionuo najodlučnije uz dičnu stranku prava, jer je bio čvrsto uvjeren, da samo po njoj hrvatski narod čeka bolja budućnost, sreća i sloboda. Za to uvjerenje bio je pripravan na svaki rad, na sve moguće žrtve, te je uz tu krepku odluku započeo svoje javno političko djelovanje.

* * *

Iza kako je pokojni dr. Milutin Matok kao vlastnik i urednik „Hervata“ obustavio to prvo glasilo stranke prava, nastaviše hrvatski otačbenici negdje u kolovozu godine 1869. izdavati periodičan tiskopis „Hervatsku“, kojoj budne urednikom Vjekoslav Bach. To je najljepši dokaz, koliko nada, koliko povjerenja stavljahu muževi stranke u njega još vrlo mlada, a on se za to i primi uredjivanja najvećim marom i oduševljenjem. Suradnika nije bilo mnogo, a plaća im, kako sami kažu na čelu I. svezka „Hervatske“ od god. 1869., bila „duševnost, da izpunjuju najsvetije deržanstvo svoje.“ Pa u istinu, oni ga divno izpuniše! „Hervatska“ obiluje prekrasnimi članci razne vrsti, te je sigurno privela mnogo nepo-

kvareno hrvatsko srce pod jedini neokaljan hrvatski stieg stranke prava.

Vriedno je zabilježiti, koliko je uredjivanje nosilo samu Bachu, jer je on prečesto samo od toga živio. Predplatnika nije bilo mnogo, a troškovi dosta veliki. Čistih je mjesečno ostajalo najviše desetak forinti, a bilo je i takovih mjeseci, što ih je Vjekoslav Bach proživio sa pukih pet ili šest forinti, česa se još dobro sjećaju njegovi prijatelji. To se jedino dade raztumačiti njegovim jako umjerenim načinom života, a k tomu bijaše vegeterijanac, koj nije ni htio ni trebao skupih jestvina. Mogao se je ograničiti samo na najnuždnije, što treba čovječjem životu, te je prezirao putenost i razkoš. Umjerenost bijaše njemu upravo draga, jer je najbolje odgovarala njegovu ozbiljnu značaju.

„Hervatska“ je povremeno izlazila do siečnja god. 1870., a izašla su četiri svezka. Tada ju sami obustaviše muževi stranke. Ali već sliedeće godine započeše izdavati ćednik „Hervatsku“ u velikom formatu. Ostadoše isti suradnici, a i urednik bijaše isti — Vjekoslav Bach.

U prve brojeve te nove „Hervatske“ pisao je on svoje „Austrianske diple“ i „Madjarske gusle.“ Po njih možemo najbolje prosuditi, koliko je vriedilo njegovo publicističko pero. Hrvatski jezik poznavao je kao malo koji, što je više put priznao starina Fran Kurelac, koj je baš radi toga osobitom nasladom čitao njegove članke. Suvražnike svoga roda nemilice je udarao, a znao je pri tom biti vrlo satiričan. Iz svakog redka čitala se neobuzdana mržnja proti tudjinom i ugnjetačem, a velika bol nad tužnimi obstojnosti otačbine. To bi se jasno vidilo iz nekolikih mjesta njegovih sastavaka, ali ih žalibože u današnje pusto doba ne smijemo ni citirati bez očite pogibelji.

Uz novinarski posao bavio se Bach neprestance i drugimi nauci, te sam na svoju ruku naučio i francezki jezik. On je u obće bio više samouk, jer je prezirao austrijansko-švabski naučni sistem, koj je žalibože uveden i u naše učione. Tako piše u „Hervatskoj“, u broju od 12. ožujka 1871., da može zdravo misliti i onaj, „tko nije šestnaest godinah po austrianskih znanstvenih buvarah prašinom mudrosti strojio pluća; po mučeničkih klupah lomio telo, činio pokoru za grehe svojih otacah; sušio moždjane na čadjavih

pantah učenjačkih Austrie dimarah; tko i nije štakorom brojio zube, švrakam merio rep.“

„Hervatsku“ je uredjivao sve do početka kolovoza g. 1871., a izašlo je pod njegovim uredničtvom 40 brojeva. Medjutim je sve više i više težio, da svomu narodu izvojšti bolji život, kao težka mòra morila je njegovo srce nevolja hrvatskoga roda. Naravski tek stvari bijaše pretrom njegovu poletnu duhu, njegovo srce želilo je jednim odlučnim trenom viditi svoj narod slobodan i sretan. To ga je toli rano bacilo u hladni grob.

* * *

— Nulla redemptio sine sanguine, *) — to bijaše njegova deviza. I tako revolverom u ruci pade kod Plavče dràge, nedaleko Rakovice, 11. listopada 1871., **) uz Eugena Kvaternika.

*) Nema spasa bez krvi.

**) U lanjskom je almanaku pogrešno javljeno, da to bijaše 11. studena, što ovime izpravljamo.

POGLED

NA RAZVITAK RUSKOGA DRUŽTVA I LITERATURE

I

Ako promotrimo pravac, kojim je do sada išao XIX. viek u svih svojih političkih i umnih borbah, to ćemo se uvjeriti, da se njegova zadaća nije sastojala u ničem drugom, van u ostvarenju i realiziranju onih političkih i socijalnih ideala, koje mu je namienila velika revolucija godine 1879. Drugimi riečmi, naš viek samo zidje i izgradjuje onu sgradu, kojoj je temelj bio postavljen na svršetku prošloga stoljeća.

Gromoviti udarci velike revolucije oboriše trulu sgradu feudalizma u Francezkoj i razlegoše se po čitavoj Europi, pozivljuć sve narode, da se probude iz svoje ukočenosti i da se priprave za dostojne članove nove, radjajuće se civilizacije. Narodi oćutiše ovaj poziv slobode, ali mu se ne mogoše odmah odazvat; njih bo stezahu gvozdene verige absolutizma i kastičke vladavine, koja volju i najabsurdnije hire vladaoca posvećivaše i stavljaše zakonom, ne dopuštajućim protesta ili čovječje kritike. Usljed toga je narod padao u sve veće i veće siromaštvo i nazadak, budući se nije mogao braniti proti grabežu i zlostavljanju svojih gospodara, pa i sama njegova najnaravnija osjećanja bjehu tako izopačena, da je on u svome robstvu i u svome najnedostojnijem poniženju vidio svoju sudbinu, svoje naznačenje. Robska potištenost i pokornost napram višjim bješe usadjena u samu krv naroda, te postade

njegovim instinktom, nagonskim čuvstvom, koje ga držaše u vječnoj malenkosti i paralizovaše mu svaki kritički pogleđ na svoje stanje i na svoje potreboće. Ali ipak proleti prvi zov slobode poput električne struje kroz tielo ugnjetenih naroda, potresavši i razklimavši sve stališke i religiozne predsude, koje smetahu preporodjaju i novom životu.

Medjutim stara feudalna Europa, bojeći se za sam obstanak svojih prestolja, poče raditi svimi silami, da sruši moć Francezke i da zatre sve prevratne i razrušavajuće ideje, koje su se iz nje širile. U ovo doba vidimo u političkoj i umnoj borbi Europe dva ekstremna pravca: s jedne strane napor novih ideja i probudjena samosviest naroda, koja traži korenitih reforma u cielom socialnom i političkom stroju, a s druge strane usiljavanja absolutističkih monarkija, da pošto poto održe stari red, koj se je osnivao na gospodstvu jednih i na robstvu drugih, ali koji je i jedne i druge vodio k propasti i umnomu mrtvilu. Sdruženimi silami one oboriše Napoleona i povratiše u Francezku monarkiju božanskoga prava i kralja, koj vlada ad maiorem Dei gloriam.

Sa svijuh strana stadoše se tada sletati u Francezku proterani plemići u punoj nadi, da će im se povratiti sva stara prava i privilegije. Ali kako oni uzplamtiše plemenitim riterskim gnjevom, doznavši, da je kralj pri ulazu u Pariz morao dati konstituciju, kojom obećaje nedirati prava, što si ih je narod revolucijom izvojevao. Prevareni u nadi rojaliste rekoše, da oni ne znadu, što je to konstitucija i da nje rieč kraljeva nikojim načinom ne veže. Oni se povratiše u svoje dvorce i burgove i tamo nad nemoćnim narodom htjedoše si izkaliti svoju osvetljivost, što ga je revolucija otela ižpod njihovoga jarma; jadni i nemoćni seljaci postadoše žrtvami njihovih vitežkih i junačkih djela, u kojih oni nadkriliše surovošću azijatske Mongole. Revolucija gilotiniraše svoje protivnike u ime razuma i slobode, a rojaliste, vodjeni samo svojimi krvožednimi instinkti, počeše se poput Turaka svetiti vlastitom svom narodu; oni su ubijali, vješali, spaljivali i pekli žive ljude. Narod francezki i do danas dobro pamti vitežka djela svojih aristokrata i epoku ovu poznaje pod imenom *bieloga terora.*

U punoj nakani uzpostaviti feudalni režim, rojaliste primoraše vladu, da nekoliko puta razpusti parlamenat; pritiskom i pomoćju

vlade oni si stvoriše većinu u parlamentu i stadoše navaljivati na kralja, da uništi konstituciju i proglasi kraljestvo božanskoga prava. Nu kralj se ustručavaše izpuniti im ovu želju, bojeći se, da ne bi ovakova mjera izazvala novu i možebiti još krvaviju revoluciju. Ipak odgojen u užkih interesih feudalne kaste, Karlo X. nije mogao pojmiti, da je „dobro staro vrieme“ za uviek pokopano, te poče malo po malo popuštati i dade sastaviti ministarstvo iz samih rojalista. Ovo izazove najveće negodovanje u svih krugovih parižkoga družtva; i novinstvo i parlament odlučno potraži, da se ovo ministarstvo ima odmah oboriti. Dok je kralj premišljavao, što da učini, nezadovoljstvo je sve više i više raslo, dok u srpnju god. 1830. ne bukne u Parizu nova revolucija. Kralj Karlo X. izgubi svoj priestol, te je gologlav morao u kočiji bježati u Englezku.

Glas o novoj revoluciji u Parizu proizveo je silnu paniku na sve saveznike svete aliance. Absolustističke države ne mogoše gledati, da se ovako pred njihovimi nosovi dižu revolucije i sbacuju kraljevi. One se bojaše, da ne bi koja iskra ovoga plamena pala i medju njihove narode. Po neki pako veliki državnik à la Metternich mišljaše, da bi najbolje bilo, da Francezke i nema na svietu, ili ako već mora biti, to bar da nije u Europi. I tako ove države, koje policiju smatrahu glavnim oslonom svoje vlasti i najboljom institucijom u državi, gubiše se u iztraživanju sredstava, kojimi da zaprieče širenje neugodnih francezkih ideja. Za ovo one imaše dva sredstva: ili da opet zarate na Francezku i da ju ponovno bace pod jaram Bourbona, ili da svoje države ograde takvim kinezkim zidom, preko koga Francezka ne bi mogla vršiti nikakova upliva na njihove narode. One se baciše na ovo drugo sredstvo, i to tim revnije, što im se ono prvo učini manje mogućim.

U Njemačkoj, Austriji i Italiji policija postade tada alfom i omegom državne makine, a denunciranje bje proglašeno prvom krepošću svakoga mudroga gradjanina. Gradjanstvo razdieliše na dvie kategorije, jedni koji denunciraše, a drugi koji su bili denuncirani. Uvedoše cenzuru koja nije znala granica svojoj samovolji, te dovela literaturu do položaja, u kojem je svaki umni pokret morao uginuti. Tko je čitao spise kritičara Börnea, taj si može predstaviti ovu obskurantnu epoku, koja je crnom koprenom oba-

vila bila cielu Europu. I država i crkva i policija natjecahu se u izmišljavanju sredstava, kojimi će ugušiti svaku ma i najmanju klicu protesta ili slobodoumnih težnja.

Ali one zaboraviše, da se ideja slobode, koja je bila izazvana cielim razvićem i napredkom čovječanstva i koja u sebi nosi njegovu budućnost, — da se takova ideja ne da ugušiti nikakovom silom ili umorstvom njenih nosioca. Svaka gonenja i borbe jesu njoj samo pokusne vježbe, koje ju još više očeliče i ojače; u vrieme borbe ona stavlja na pokus svoju moć, proučava i popravlja svoje mane i pogreške, te se onda sa ustostručenom silom ponovo javlja i ide k sigurnoj pobjedi, prigrljena i blagoslivljana od svih onih, koji vjeruju u ljudsku budućnost i istinu. A ovo je i sjajno dokazala godina 1848.

U to doba i književnost bijaše samo odsievom obćega političkoga i socialnoga stanja, u kojemu je silom bila ugušivana svaka misao, a širene sve kreposti feudalne epohe. Da, 30tom godinom našega stoljeća u litaraturi Europe vladao je magloviti romanticizam, koji svojim lažnim idealiziranjem i odsutnošću svakih družtvenih motiva ne bješe u stanju unieti u družtvo kakovu svjetlu misao i pokrenuti ga napred. Romanticizam ovaj obuze sve grane književnosti, u kojoj je neograničeno vladao; falange njegove bijahu predvodjene revnimi vitezi à la Chateaubriand, Dumas otac, Hoffman, Kotzebue i dr.

Grubim izopačivanjem realnoga života i neprekidnimi poleti u zaoblačne prediele, gdje se puštahu u najabsurdnije izmišljotine i mudrolije, pisci ovi odvraćahu družtvo od misli na svoj položaj i na svoje potrebe; tim načinom oni postadoše najboljom podporom vladajućemu obskurantizmu i obćemu driemežu. Jako pako zahvalnim poljem za ove pustoglave pisce bješe njemačka literatura, u kojoj oni slobodno puštahu nzde svojim fantazijam, bez svakoga obzira na istinu ili smisao. Dostignuće jeftinoga efekta, pa ma i pod cienu uzkrišavanja ljudi čudnovatimi pilulami ili zakazivanjem duhova s onoga svieta, to im bijaše cilj, a u isto doba i sredstvo, za demoralizirati družtvo i ne dati mu, da se prene i oćuti tu grandioznu korupciju, koja ga je okružavala. Romantici zaboraviše na poziv literature u družtvu i držaše, da se njena zadaća sastoji u

izmišljavanju zabavnih pričica, da krate vrieme njemačkim baronom, kojim posle toga ništa ne smeta i nadalje provoditi noći u orgijah, a danju ići u lov na zeceve, lisice ili svoje seljake, što je njima bilo gotovo sve jedno.

II

U ovakovom se stanju nalazio umni i politički ustroj Europe, kada se u 30tih godinah našega vieka i u ruskoj literaturi oćuti struja novoga života. U to vrieme je Puškin počeo bio izdavati u Petrogradu žurnal pod imenom „Sovremennik“ (Suvremenik), kamo je bio pozvao sve bolje sile tadanje inteligencije i time udario temelj samostalnom životu ruske literature. I u kakovih petdeset godina od onda ruska književnost popela se je do takove visine, da se danas podpuno može uzporediti sa prvimi literaturami Europe. Na ovom svojem brzom napredovanju ona ima zahvaliti svomu velikomu kritičaru Bjelinskomu i njegovoj školi, o kojoj ćemo kasnije govoriti.

Doduše i prije Puškina bilo je u Rusiji nekoliko znamenitijih literata, kao n. pr. Sumarokov, Von-Wizin, Gribojedov, ali to sve bijahu većinom odieliti pokušaji, koji nisu bili u stanju dati karakter i smier čitavoj književnosti. Ruski boljari i grofovi prošloga stoljeća puniše svoje biblioteke djeli Voltaira, Rousseau-a, Helvetiusa, Condillac-a i drugih enciklopedista, ali se oni njimi nikada ne okoristiše u svrhu podignuća i preporodjaja družtvenoga. Pa ne treba zaboraviti niti to, da je Katarina II. bila poručila Diderot-u, da sastavi plan ruskoga sveučilišta; ovaj plan je takodjer ostao samo na papiru, dočim su sveučilišta i nadalje sliedila njemačku šablonu. A ruski boljari, polazeći na kakav ples ili zabavu, čitahu prije koju stranicu iz Holbacha, te su se onda došavši u salone hvastali svojim bezvjerjem i naobraženošću, koju su oni čas prije pozajmili od velikoga ateiste.

U mladu rusku književnost odmah se uvukoše sa zapada romanticizam i maglovita filozofija Hegela, koji pored svih svojih naturfilozofskih preklapanja davaše vrlo malo hrane čovjeku, tražećemu izlaz iz ondašnjeg umnog i socialnog kaosa. U svojoj filo-

zofiji, osobito pako postavši hofrathom, Hegel je jako fino znao dokazivati, da je doduše sloboda najveća potreboća za progres naroda, ali i absolutizam da nije loša stvar.

U Rusiji se namah narodi čitava povorka romantika, kao što bjehu Zagoskin, Lažečnikov, Žukovski, Bulgarin, kojim lietanje u zaoblačne daljine ni najmanje nije smetalo, da u politici i družtvu budu najvećom podporom reakcije i mrtvila. Oni ne htjedoše znati, da je poziv literature u družtvu bio sasvim protivan onome pravcu, kojega se oni držahu.

Puškinova zdrava poezija nije bila u stanju oprieti se ovoj sdruženoj navali književnoga profaniranja, tim više, što je ona sama nosila u sebi tek zametak družtvenih boljih ideja; ona je samo ćutila i gotovo instinktivno neuredjenost i truloću postojećega poredka, njegovu prazninu i odsutnost razumnih težnja, ali nije mogla dati si jasnoga pojma čitavoga toga stanja, te si iz svoga protesta stvoriti duboko, promišljeno i jako načelo, koje opirući se na potrebi družtvenoga pobudjenja, bilo bi sposobno za dosliednu i uztrajnu borbu. Ali toga dakako u Puškinovoj poeziji nije moglo ni biti. Družtvena misao bila je još u povojih, te se nije mogla oteti lahkoumnosti i površnosti, koja je skopčana sa svakom djetinskom dobom.

Ovaj zametak kritike i protesta proti gospodujućim odnošajem, koji se je kod Puškina izgubio u masi njegovih pjesničkih fantaziranja, našao je boljih pobornika u Lermontovu i Riljejevu, koji širiše u Rusiji Byronove slobodoumne ideje.

Mi držimo, da se značaj svake literature ogleda u njenoj kritici, i prema tomu mi smatramo kritiku najvažnijim dielom književnosti. Što je dobar vrtlar svome vrtu, to je kritika literaturi. Ako se vrt zapusti i ne čisti, on će u brzo početi spadati i gubiti svoju ljepotu; staze će se napuniti smetom, a najljepša ruža cvasti će usred najgušćeg korova i nečistoće. Kako već rekosmo, ulogu dobroga ekonoma igra u literaturi kritika. I kao što se zadaća literature sastoji u proučavanju družtvenih bolesti i potreboća, u traženju sredstava za njihovo liečenje i podmirenje, te u poticanju družtva na sudjelovanje u napredku i svih drugih idealih civilizacije, kritika pako mora tumačiti i razvijati sva ova pitanja, iztraživati i analizirati njihov unutarnji smisao i važnost po razvoj

družtva; ona mora ustanoviti da li ona odgovaraju racionalnim zahtievom umnoga razvića i narodne slobode; u obće kritika, mora biti zdravim tumačem svih družtvenih i literarnih pojava. Dakako, da se za ovakav položaj literatura mora mnogo boriti, dok se iztrgne izpod tutele svih okorjelih pojmova i predsuda. koje joj uviek prieče slobodan i koristan rad. Ona si mora stvoriti znanstven i slobodan kriterij, u kome će biti uništen svaki upliv zastarjelih družtvenih i književnih tradicija. I kritika i literatura moraju stajati na ovoj visini, inače one ne mogu imati nikakove koristi po družtvo. One su današnjemu družtvu to, što su u staro vrieme bili proroci.

Ovako je u obće bio shvatio ulogu literature i Bjelinski, kada je odpočeo svoju kritičku djelatnost. U vrtu ruske literature širiše se u to doba romanticizam i njemačka metafizika sa svojimi teorijami o predestinaciji, o absolutnom, o vječnom biću i drugimi sličnimi mudrolijami, kojimi se je onda bavio sav naobraženi sviet Njemačke i Rusije. Niemci su stali kao kinezki zid medju Francezku i Slavene, te zapriečili dolazak živih ideja i socialnoga probudjenja i u njihove krajeve. S početka Bjelinski i sam se dade na proučavanje Hegela i njemačke filozofije, ali on u brzo prekinu s njimi, jer njegov kritički duh odmah osjeti svu nemoćnost metafizike i sholastičkih preklapanja, koja ničim ne pomagahu socialnomu i umnomu probudjenju družtva, ovim životnim pitanjem tadanje epohe; on uvidje, da se u životu stvari sasvim obratno kreću i da ne ima one vječne harmonije, koju propoviedahu njemački filozofi. Upoznavši se pako pomoćju Hercena sa francezkom literaturom i onom borbom, koja se je onda bila u Parizu, Bjelinski oćuti odmah svu prazninu njemačkih ideala i odbaci ih od sebe kao što čovjek baca staru poderanu haljinu. On poče uvidjati. da je proučanje družtvenoga i socialnoga stanja naroda glavni elemenat rada i koristnoga djelovanja svake literature.

U to vrieme javi se Gogolj, koji svojom satirom iznese na javu sve bolesti ruskoga družtva. On prvi stade žigosati egoizam i gadnu servilnost birokracije, u koje je bilo izčezlo svako čuvstvo čovječjega dostojanstva, te onu ugušljivu sferu predpotopnih pojmova u družtvu i nevježtvo u narodu. „Revizor“ i „mrtve duše“ bjehu istinita slika ondašnjega socialnoga stanja. Gogolj nije ništa

sakrivao ili kitio, on je vierno orisao to, što je pred sobom vidio. I slika izadje grozna, ali istinita. Sinovi su živili tako, kako su to od svojih otaca naučili. Nikakovi umni interesi, nikakov dublji pogled na družtvo i stanje, u kojem je ono živilo. Sve predsude i tradicije starine vladahu bez zapreke posvuda; niti je tko mislio napadati na njihovu bezsmislenost i škodljivost, šta više ovakovo napadanje smatralo se je svetogrdjem i uplitanjem u namjere višjega bića, koje da je postojeći poredak ustanovilo za vječna vremena. Ali tako je to moralo i biti, jer u državi, gdje mjesto slobode i racionalne kritike zastupa sujevjerje i potištenost, gdje absolutna vladavina smeta svakomu samostalnomu pogledu na družtvene odnošaje i gdje je usljed toga slab kapital pozitivnoga znanja i umnoga razvića, — u takovom družtvu ovi pojavi naravi i ljudskoga života stave se u ovisnost od nekih nadnaravnih bića i okolnosti. Pa još i dan danas, kao što vrlo dobro opaža Mill, nazor, da tko god radi proti namjeram providnosti, sačuvao je jako mnogo od svoje prijašnje sile i obično služi dopunjujućim dokazom svih onih argumenata, koji se navode proti znanstvenomu prosudjivanju naravi i njenih zakona.

Dielenje družtva na stališe uzakonjavaše vječnu podjarmljenost i demoralizaciju svih državljana i odsutnost svakih umnih interesa. O nuždah i položaju naroda nitko nije ni mislio; njegovo robstvo i ovisnost bijaše posvećeno običajem i zakonom. Svi interesi družtva i države bili su koncentrirani u rukuh militarizma i aristokratičke kaste, koji su za civilizaciju a osobito u XIX. vieku isto to, što su razbojnici za pravosudje i poredak. Što se pako tiče žena, to je njihov položaj bio tada u cieloj Evropi jedan isti. Pokret za njihovu slobodu, odpočet spisi Condorcet-a i George Sanda, imao je onda još jako slab upliv, jerbo je družtvena borba bila koncentrirana na drugih za onda mnogo važnih pitanjih konstitucionalizma i oslobodjenja naroda od feudalnih stega. U viših stališih žena je bila liepim pokućtvom, a u narodu ona bijaše postala domaćom životinjom, koja je na svojih ledjih nosila sav teret i trud kuće, a o njenom razviću nitko nije ni mislio.

Ali najvećom bolešću i najvećom ranom ruskoga socialnoga tiela bijaše to, da je 20 milijona duša ruskoga naroda nalazilo se u stanju sredovječnih robova, koje su mogli prodavati kao stvari.

Ovo grozno poniženje čovječje ličnosti, ovo skotsko stanje, u kom se je nalazila ogromna masa naroda, najpre je izazvalo protest i neumornu borbu sa strane značajnijega diela literature i inteligencije. Prvi pisci književnosti, prvi kritici i publiciste posvetiše sav svoj rad, svoje sile i talenat, da orišu ovo socialno zlo i da ga u svoj njegovoj grozoti iznesu pred oči javnomu mnienju i obćinstvu. U ovom pitanju literatura prvi put dodje u osbiljan sukob sa družtvom i vladajućimi u njemu pojmovi, kojim ona objavi rat. To bijaše u početku 40tih godina, kada je Bjelinski 15togodišnjim radom dao kritici tvrde osnove, sa kojih je ona već mogla otvoriti borbu proti družtvenoj stagnaciji u svih odnošajih.

Prije svega bijaše dakako najveće zlo kmetstvo. Prvi i najzaslužniji borci ovoga oslobodjenja bili su Hercen, Bjelinski, Grigorović, Turgenjev, Nekrasov i dr. Hrcen se je borio najviše putem agitacije i duhovite polemike, kojom je on izvrgao ruglu sve pristaše starih robskih odnošaja. Svojim mnogostranim znanjem i dubokim kritičkim pogledom na tadanje socialne odnošaje evropskih družtva, Hercen je bio jedan od najinteligentnijih ljudi ne samo u Rusiji nego u čitavoj Evropi. Turgenjev u svojih „Zapiskah ohotnika“ (zapisci lovca), Grigorović u svome „Derevnja“ (selo) upotrebiše silu svoga talenta i energije, da orišu život i stanje narodne mase u ono vrieme i da porode u družtvu želju za promjenom ovoga nepodnosnoga robstva. Ta je zadaća oduševljavala im dušu i bila njihovim najvećim idealom, kome se oni svimi silami posvetiše, smatrajući pitanje oslobodjenja emińentnim i najprečim u ruskom životu, ne dopuštajućim da se prije njegova riešenja i o čemu drugomu može misliti. Usljed toga sva druga pitanja, u kojih je živilo družtvo, sva načela literature i umjetnosti i tadanjega umnoga razvića bila su na vrieme ostavljena, dok se s naroda ne skine vjekovito robsvo, koje mu bilo oduzelo glavnu osebinu čovjeka — njegovu osobnost.

U „zapiscih lovca“ Turgenjev nam je svojom vještom rukom predstavio tragičnu sudbinu nesretnoga ruskoga „mužika.“ On se tu nije upuštao u potanko izučavanje svih tipičnih osebina i nutarnjega života naroda, pa to mu nije bilo onda ni nuždno; on je samo htio predočiti onaj podpuno bezzaštitni i bezpravni položaj, u kome se je nalazio narod i nad kojim su se usljed toga vršila

najgrublja i najnečuvenija nasilja. Trebalo je dakle prije svega ukloniti ovu najprečju nevolju, a zatim tek dati se na bližje poznavanje narodnih odnošaja, njegovih tipičkih crta, njegovih dobrih strana i nedostataka. Jerbo videći čovjeka u velikoj opasnosti, mi se najpre borimo izbaviti ga iz ove opasnosti, a tek poslė ga možemo pitati, tko je on i šta je on?

Rad Grigorovića i Turgenjeva i ciele literature, na čelu koje stajao je Bjelinski, probudi u brzo u družtvu veliku sućut prema narodu i razmišljanje o njegovom oslobodjenju od kmetstva. Počeše u tom smieru činiti presiju i na državnu vlast, ali, smrznuta u svom tradicionalnom despotismu, vlada je s početka grozno stala goniti sve zagovoratelje oslobodjenja. Turgenjev je nekoliko puta bio zatvaran i šiljan u progonstvo; Dostojevski je bio odsudjen na smrt, ali je bio pomilovan i prognan na nekoliko godina u Sibiriju, a Hercen je sasvim morao ostaviti Rusiju; ali oni *ni* u progonstvu ni u zatvoru ne popustiše od svojih načela i dalje radiše na oslobodjenju. Medjutim je misao o emancipaciji sve više otimala mah i širila se u najvišjih krugovih obćinstva, ne govoreći već o tom, da je sva literatura listom bila uz nju. Videći ovakav osbiljan razvoj ovoga pitanja, vlada se odluči sastaviti komisiju, koja da izuči i podnese izvjėštaj o stanju nedržavnih kmetova.

U to buknu krimski rat. Odmah s početka pokaza se sva grandiozna neuredjenost i zapuštenost ruskih financija, sva nesposobnost ruske administracije i uprave, koja zatirući svaku kritiku proti svojoj štetnoj djelatnosti, dovedè državu do podpune nemoći i opadanja. Nesretan rat pokaza ruskoj vladi svu truloću i zastarjelost cielog njenog dosadanjeg života. Ona uvidje, da su ljudi književnosti imali pravo, kada su ju tjerali na reforme, i osbiljno namisli dati se na popravak ovoga stanja. Aleksander II., došavši na priestol, odmah objavi, da će on preduzeti velike reforme u svih poljih državnoga i socialnoga života. Emancipacija kmetova bje u principu riešena i samo u publicistici idjahu još debate o raznih stranah ovoga pitanja.

III

Čim je pitanje o emancipaciji bilo odlučeno, utiša se borba, koja je do sada radi njega bila vodjena, i ono iz publicistike predje u ruke svakojakim odborom, povjerenstvom i komisijam. A u literaturi, koja se prestade više njime baviti, s novom silom opet zauzeše mjesto pitanja o njenih nuždah, o njenih idejah i težnjah i o preporodjaju samoga družtva, t. j. inteligentnijih klasa naroda. Posle prvoga uspjeha u družtvu, oćuti se neka struja novoga života, koja obećavaše trajan napredak i bolju budućnost. Osim toga uspjeh ovaj oživi na novo malaksale redove slobodoumnih boraca, koje vlada nije sada tako stješnjavala. Šta više, preduzevši si izliečiti državu od zastarjelih bolesti prijašnje dobe, ona im dopusti bez zapreke izučavati i prosudjivati ne samo sve družtvene i socialne odnošaje, nego i kritizovati svaki njen pogrešan korak. I doista, i sama vlada bila je nadahnuta iskrenom željom za boljkom, te je i prestala priečiti literaturu u njenom napredovanju i kritičnom radu. Ali usljed toga novinstvo zapadne „civilizirane“ i „kulturne“ Europe, a osobito Niemci, stadoše napadati na rusku vladu, predbacujuć joj, da ona povladjuje težnjam revolucionaraca i demagogije. Sam ovaj primjer dostatan je, da pokaže, kako su Niemci daleko od pravoga shvaćanja kulture i napredka i kako se oni raduju svakomu nazadovanju svojih susjeda.

Oćutivši se slobodnom u svom djelovanju, literatura novom i uvećanom silom pregnu na svoj novi rad, da usadi u rusko družtvo velika načela novoga vremena, a sebi da stvori temelj visokoga umnoga razvića i najširjega svaćanja ljudskih potreboća i odnošaja.

Za preporod družtva trebalo je raditi u dva pravca: prvo obarati sve tradicije, religiozne predsude i grube odnošaje prijašnjega vremena, i drugo dati družtvu novoga života i novih ideala. I dakako, da je sav taj trud imao pasti u dio literaturi i svjestnoj inteligenciji, koja je pojmila, da se na dosadašnjih odnošajih ne da graditi nikakova budućnost.

Ruska literatura nije se morala dugo boriti sa uništenjem u svome družtvu staroga reda i zaostalih tradicija, ne odgovarajućih novomu vremenu i novim demokratičkim idealom. Prije svega, sama književnost bila je još mlada, te nije mogla pojmove stare epoke

ukorieniti u družtvo i dati im mogućnost, dugo se opirati zahti-vom istine i civilizacije. Sam bo Bjelinski rekao je na jednom mjestu: „Mi ne imamo literature, ja opetujem to s nasladom s uzhićenjem, jerbo u ovoj istini vidim zalog našega budućeg uspjeha. Družtvene pako tradicije, ne imajuć velikoga historičkoga života, nisu se mogle obući auktoritetom svemogućih hierarhičkih i pravnih privilegija, koje bi ih dugim djelovanjem ukorienile u sviest i osjećaje čitavoga naroda. Tradicije ove osnivaju se glav-nim načinom na religioznih pojmovih, na crkvenoj hierarhiji i nje-nom životu, a hierarhija ova u Rusiji, budući podvržena državi, ne imadjaše one sjajne prošlosti i moćne organizacije, kojom bi, kao katolicizam na zapadu, okovala i zadržala na jednom mjestu sav umni život i slobodne osjećaje naroda.

Što se pako tiče ove druge točke, t. j. stvaranja novih osnova, po kojih će se družtvo voditi, to je ona u ruskoj literaturi bila prosudjena po onoj velikoj važnosti, koju zaslužuje. Shvativši svu neizmiernu ozbiljnost ovoga pitanja, literatura dade se na izučavanje družtvenoga organizma, njegovih naravnih moralnih i historičnih osebina i njegovih zabluda i nedostataka. Rukovodećim kriterijem bilo joj je pri tom načelo, da je razviće i progres Evrope obćenit i jednako potrebit za sve njene narode. Radi toga ona se obrati zapadnoj Evropi, da njenimi dobitci i njenim napredkom obogati i svoj narod. I ona se je jako razumno okoristila onimi darovi, koje joj je ponudila zapadna kultura. Ona se nije sliepo bacila, na sve ono, što je pred sobom vidila, nego je promišljavala, izbi-rala i uzimala u obzir svoje okolnosti i svoje potreboće. Ovo je jako dobro shvatio i Bjelinski, kada je rekao: „Mi moramo štovati i ljubiti Evropu radi onoga čovječanskoga, što ona u sebi sadržaje; al na ovom osnovu sve ono, što je evropsko, ali u čemu ne ima čovječanskoga, moramo odbaciti i prezirati istom onom silom i eneržijom, kao i sve azijatsko, u čemu ne ima čovječanskoga.“ Ruska literatura je tim načinom uzela sa zapada sve najbolje sokove nje-gove civilizacije, sve najveće rezultate njegove nauke, odbacujući u isto doba ono, što je bilo zastarjelo i trulo i česa se zapad kao stare bolesti sam nije mogao otresti. Ali ona je imala u to doba pred zapadom i mnoge prednosti. Nju nisu bunile svagdašnje so-cialne peripetije ili vratolomne političke borbe, u kojih se sva paž-

ıja obraća na uspjeh momenta, a ne na strogu provedbu misli i ıačela. Ona je radila mirno i osbiljno, ne odvlačeći se od djela stranačkim fanatizmom ili političkimi strastmi, dolazećimi na zapadu do pravoga kaosa, u kome ne možeš razabrati, što je razumno, što je glupo. Ona je kritički proučila sve odnašaje zapada, ne davši se ni jedan put zasliepiti sjajem triumfirajućega absolutizma ili bogatstvom bourgeosije, pod kojim su se skrivali samo eksploatatorski instinkti njegovih gospodara. Ona je bila uvjerena, da će pobjeda ostati za visokimi i moralnimi ideali novoga vremena, koji pomognuti znanošću i umnim razvićem prigrliti će i oduševiti na rad podjednako sve članove družtva i naroda. I ona je tako duboko i dosljedno izvela svoju zadaću, da moramo priznati, da današnja ruska literatura predstavlja najsistematičniji, konsekventno provedeni i najiskreniji organ civilizacije i da joj u tom odnošaju može zaviditi ma koja europska literatura.

Ona ne samo da je usvojila sve ideje, koje je izradila napredna europska misao, nego ih je sa svoje strane još bolje prosudila i razvila. I ovakovim dubokim i svestranim opredieljenjem svoje zadaće, u kojoj nije moguće naći niti jedne mane, niti jednoga slaboga mjesta, ruska literatura uspjela je paralizovati svaki osbiljni napadaj od strane odživjele epoke i reakcije. Protest nazadnjačke stranke u Rusiji nikada ne može imati osbiljna upliva na literaturu i nauku; javljajući se samo u nutarnjih slojevih družtva, protest ovaj izumire, dok dodje do površine, i on se nikada ne može sformirati u naučno motiviranu i načelnu opoziciju, a gotovo uviek pada pred moćnom i svjestnom silom inteligencije i znanosti.

Ali na zapadu napredna literatura nije se mogla pohvaliti ovakovim uspjehom. Neke uzroke ovoga mi navedosmo prije. Ovdje ćemo samo napomenuti, da je dugo gospodstvo katolicizma i rimskoga prava uzgojilo na zapadu duh servilnosti, duh rimskog mrtvog formalizma i sliepog klanjanja pred prošlošću. Usljed toga mnoge zablude starine, mnoge sredovječne, sada sasvim nepojmive tradicije, koristeći se razvijenom dialektikom zapadnih skolastika, oblače se u togu znanstvenoga auktoriteta, te ćak do danas uzčuvaše i uzdržaše svoj obstanak. Srastav se sa samimi koreni zapadnoga života, tradicije ove postale su mu živom ranom na tielu,

koja mu zadržaje pravilno razviće i truje život. Ovo i jest jedan od glavnih uzroka nepravilnosti zapadnog progresa, njegovog ne načelnog postupanja, njegovih anomalnih i protuslovnih pojava.

Stanje Njemačke posle rata godine 1870. može nam dati o tome vrlo poučan primjer. U 50tih i 60tih godina našega vieka njemačka literatura bila se je popela na takovu visinu, da je europska misao dobila od nje neke zdrave sokove i u njenih idealih vidila najbolji izraz današnjega progresa. Ali kad je došao čas izpita, kada je došao francezko-pruski rat godine 1870., gdje je njemačka inteligencija, po onoj narodnoj: „na muci se poznaju junaci", imala posvjedočiti i dokazati svoj značaj i istinitost svojih težnja, to stvar dobi sasma drugi oblik. U mjesto jasnoga i nepartajičnoga pogleda na tadanje stanje, u mjesto borbe sa gadnimi instinkti ratne dobe, njemačka inteligencija sama se okuži obćom pokvarenošću. Tu se odmah pokaza, da zdraviji ideali *nisu* u njemačkom družtvu imali nikakova tvrda temelja i da su gromovite fraze skrivale istu onu staru servilnost i potištenost Niemaca. Grom slave i triumfa do toga je bio opojio sve Niemce, da su oni pobjedu grube i barbarske sile smatrali dostignućem velikoga ideala. Posle rata nastade reakcija na svih poljih njemačkoga života. Grozničava žedja za novcem i razvratni nacionalni šovinizam demoraliziraše sve velike plodove progresa, što ih je stvorila literatura. Sve se baci u biesnu igru, u švindel i gründerstvo oko donešenih miljarda, žedja za kojimi bješe uništila i progutala sve umne i moralne interese Niemaca, počam od najvećeg ministra, pa do zadnjeg radnika. I budući, da ministri bijahu bližji miljardam, to ih oni u dogovoru sa burzovskimi špekulanti podieliše, a narod baciše u najveću ekonomičku biedu i pauperizam. Sloboda postade monopolom vojničke kaste, koja opet bez svake zapreke poče vježbati svoje feudalne navade. „Der geistige Rückgang" osjeti se u svemu, u odsutnosti svakih moralnih i višjih težnja, u nazadku škole, sveučilišta, pa i medju prvimi predstavnici književnosti. Freytag je počeo pjevati panegirike Hohenzolerskoj dinastiji; Spilhagen poče kovati u zviezde Bismarka i njegove junkere; a Auerbach u razbojničkom otimanju francezkih provincija ugleda zalog procvjetanju i budućnosti Njemačke. Svi ovi pisci padoše sa visine, na koju su se bili popeli, služeći drugim

idejam, drugim zadaćam, i svojim padom završiše obćenito nazadovanje čitavoga njemačkoga života.

Ako li pogledamo, u kakovom se stanju nalazi ruska literatura danas posle rata 1877/78. i posle one grozne reakcije i gonenja, kojim je ona bila a još je i sada izvrgnuta, to ćemo uviditi, da ona ni do danas nije odstupila od onih načela i onih težnja, koje su do sada u obće Francezi najbolje znali sačuvati. Mogli bi nam primjetiti: kako to, da se je ruska literatura mogla popeti do takove temeljitosti i visine, kada su družtvene i političke okolnosti u Rusiji tako neuredjene i despotičke?

Po samoj suštini svoga položaja, kano učitelj i liečnik družtva, literatura mora stajati više toga družtva, isto tako, kao što učitelj mora znati više od svoga djaka. Pa kako odnošaj medju razvićem i znanjem djaka može biti raznovrstan, to isto tako nije ograničen odnošaj medju položajem literature i položajem onoga družtva, u kome ona misli djelovati. Za primjer možemo navesti francezku literaturu prošloga vieka, koja je stajala na najvećoj visini ondešnjega ljudskoga razvića, dočim su njeno družtvo i narod stajali mnogo gorje, nego li u današnjoj Rusiji. Sjetimo se samo Catasovoga procesa. Isto tako njemačka literatura u 40tih i 50tih godinah našega stoljeća bila se je podigla daleko nad svojim družtvom, koje je još čamilo u kastičkih zabludah prijašnjih vjekova i ćak do godine 1848. sačuvalo žive ostatke kmetstva. Težko onomu narodu, u kome literatura stoji na stupnju svagdanjih pojmova družtvene mase. Ovakovo je bilo stanje literature samo u srednjem vieku, a mi znamo, kako je nizko onda stajalo razviće ljudstva.

IV

Svojim kritičkim radom od godine 1830—48. Bjelinski podiže rusku literaturu na stupanj, sa koga je ona postala jedinim vodjom i pokretačem družtvenoga napredka u svih odnošajih. Za rusku literaturu bio je Bjelinski to, što za Njemačku Lessing. On ju je odlučno krenuo iz epoke klasične ukočenosti, kada su držali, da se zadaća književnosti sastoji u pjevanju oda i hvalospjeva za

razne visokorodjene dane i svečanosti. Razviće Bjelinskoga i njegovog talenta u mnogome je slično razviću Viktora Hugo-a. Od idealističnoga sanjača i konservativca on je postao apostolom demokracije i radikalizma. S početka i on je bio okužen obćenitom tada strujom Hegelovog idealizma i filozofije, koja negirajući s jedne strane sve ono, što nije odgovaralo racionalnim zahtievom ljudskoga razvitka, s druge strane znala je aprobirati i braniti sav postojeći poredak i time se je bacala u neizlječivo protuslovje. Kritički duh Bjelinskoga odmah je opazio, u kakovom se je kontrastu nalazila njemačka metafizika s duhom vremena i tadanjim socialnim stanjem. Duša mu je težila za istinom i živim radom, čega on ne nadje u njemačkoj filozofiji, koja u mjesto kritike i borbe proti umnomu mrtvilu i odurnim odnošajem socialnoga života, bavila se je metafizičkimi preklapanji o estetičkoj ljepoti i kršćanskih krepostih.

Otresavši se Niemaca, Bjelinski se dade na izučavanje francezke filozofije XVIII. vieka. Time je on dokučio jasno to, što je prije tek nagonom ćutio, t. j. da družtvene prilike nisu bile u suglasju sa zahtievi progresa i istine, kojoj je on bio posvetio sve svoje interese i sav svoj život. U njegovih mislih i njegovih težnjah i u svom skladu njegova uma proizadje radikalna promjena, koja se je reflektirala i na razvoju čitave literature. Time on izvuče rusku literaturu iz djetinskoga lutanja i površnosti, te joj dade sasvim drugi karakter i smier. Da je Bjelinski bio sbilja jedan od znamenitih mislioca svoje dobe, možemo viditi iz njegovih nazora o egoizmu, o kojih se on javlja predhonikom suvremene teorije Herberta Spencera o altruizmu. Polemizirajući proti jednomu njemačkomu piscu, koj je držao, da čovjek ne ima svoj egoizam žrtvovati interesom družtva i koj je time pledirao za bellum omnium contra omnes, Bjelinski veli:

„O egoizmu može danas čovjek govoriti ozbiljno samo onda, ako mu za osnovu postavi moralno načelo i ako se onda postara razložiti ga kao moralan princip, kojim će on (egoizam) prije ili kasnije morati postati. Grubi životinjski egoizam ne može postati ne samo idealom života, nego ni prostim pravilom svagdanjih prilika. Egoizam bo taj u ovom prvobitnom obliku jest načelo razjedinjujuće, a ne svezujuće, i postaje živom i blagodatnom si-

lom tek posle dugoga obradjivanja. Tko ne priznaje, da je čuvstvo egoizma, koje upravlja svim živim svietom na zemlji, bilo u isto doba i izvorom svih užasa i zala, koja su na njoj proizlazila, kao i svega onoga blaga i dobra, koje je ona vidila! Dakle, ako se mi ne možemo otresti od ovoga čuvstva, ako smo prisiljeni računati na njega u svih točkah vasione, te u političkom, gradjanskom i privatnom životu čovjeka, to nam se usljed toga sama sobom nameće dužnost osmisliti taj egoizam i dati mu moralnu sadržinu. Ovako je bilo postupljeno i sa drugimi isto tako važnimi pokretači života, n. pr. sa ljubavlju, spolnim nagonom i častoljubljem, — a uz to je jasno, da egoizam ništa ne smeta preobraziti u moralan princip, kojim su već postale one druge, njemu ravne po sili, naravne pobude.

Moralnim pako načelom postati će egoizam samo onda, kada svaka odielita ličnost bude u stanju k svojim privatnim interesom i nuždam pridodati još i interese ostaloga družtva i čitave civilizacije i gledati na nje, kao na jedno te isto djelo, posvećivajuć im sav onaj rad i mar, koj ona obično rabi na očuvanje svoga sobstvenoga obstanka i blagostanja. Tek ovakovim shvaćanjem postati će egoizam moralnim principom. Država i družtvo naći će svoj najviši cilj samo onda, ako rade, da grubu sebičnost i primitivni egoizam preobraze u ćuljivi duševni intrument, koj će uviek biti pripravan oprieti se i žigosati nasilje i barbarstvo, ma s koje strane ono dolazilo.“

Kritika Bjelinskoga s početka teoretički i abstraktno, a zatim u najrealnijem smislu provadjala je istinito proučavanja realnoga života i samo u ovome proučavanju nalazila je pravi i duboki sadržaj literature.

U realizmu Gogolja Bjelinski je vidio jedno od najboljih orudja djelovanja literature. Za podignuće družtva iz socialne i umne stagnacije, trebalo mu je jasno i bez pritajivanja predočiti sve njegove bolesti i natjerati ga, da se samo sgraža nad svojim položajem. Glavnom pako podlogom svoje misije i pozitivnim dielom svoga kritičnog rada Bjelinski je postavio ona načela i ideje, koje se rodiše po svršetku stoljeća, i koje je današnja znanost i umno razviće još dalje razvilo i usavršilo. Odbacivši od sebe maglovite njemačke fantazije, on je shvatio potrebu novoga vremena, koje je

zahtievalo, da se stari ideali imadu promieniti i družtvo reorganizirati. I dokazivajući, da se glavna i jedina zadaća književnosti sastoji u radu za boljkom i podignućem družtva, Bjelinski je tražio, da svaka grana literature napreduje u radu za boljkom i podignućem družtva, Bjelinski je tražio, da svaka grana literature ima sve svoje sile upotrebiti na popravak socialnoga stanja, putem uvadjanja pozitivne znanosti i slobodoumnih ideja.

Usljed toga on stade napadati na onu vrst pjesnika, koji svoju zadaću nalaziše u pjevanju „sjajne mjesečine“, „milog pogleda“ i letenju po oblacih, sa kojih oni dakako ne bjehu u stanju viditi pravi položaj družtva i pojmiti, da pjesnik u njemu ima danas sasvim drugi poziv. On prvi odpoče borbu proti načelu, da je umjetnost sama sebi svrhom, i dokaza, da i ona, kao i sve grane čovječjega znanja, mora služiti interesom družtva i u ovom služenju nalaziti glavnu svoju svrhu. Evo, što veli o tome na jednom mjestu Bjelinski:

„Učenjak, naoružavši se statističkimi brojevi i djelujući na um svojih čitatelja, *dokazuje,* da se je položaj nekoga stališa u družtvu vrlo poboljšao ili pogoršao, usljed ovih ili onih uzroka. Pjesnik pako, davši se na jasno i živo prikazivanje realnoga života i djelujući na maštu svojih čitatelja, *pokazuje* u istinitoj slici, da se je položaj nekoga stališa u družtvu jako poboljšao ili pogoršao, usljed ovih ili onih uzroka. Jedan dokazuje, a drugi pokazuje, i oba nas *osvjedočuju,* samo što se jedan služi logičnimi dovodi, a drugi slikami. Ali prvoga slušaju i pojme samo neki, a drugoga svi. Najviši i najsvetiji interes družtva jest njegovo vlastito blagostanje, *jednako razšireno na svakoga od njegovih članova.*

Ali Bjelinski ne bješe u stanju podpuno srušiti gospodujuće teorije u literaturi i umjetnosti, jedno: jer se i on sam ne mogaše sasma otresti Hegelove filozofije, a drugo: što nova kritička misao, buduć još u početku svoga razvitka, nije mogla odoljeti ukorenjenim pojmovom, kojim življaše tada ogromna masa književnosti i družtva. Na sceni književnosti još se držahu tada plačljivi, sentimentalni romani, u kojih su mjesečina, nesretna ljubav i bogati rodjaci iz Amerike igrali glavnu ulogu; sav talent piščev posvećivao se je na izmišljivanje fabule i efektnih romantičkih zapleta, sav smier kojih ciljao je na pustu zabavu i ubijanje dugo-

časice; ni sjene kakovog osbiljnog družtvenog analiza ili ideje nije tu bilo; osobe su se po staroj klasičkoj i romantičkoj formuli dielile na dvie, strogo jedna od druge razlučene kategorije: ili su to bili nekakovi ekstrakti svih mogućih i ne mogućih kreposti i vrlina, ili zlikovci, kojim pod suncem ne ima para.

Čast uništenja njemačke estetike i zaoblačnih ekskurzija pala je u dio nasliednikom Bjelinskoga u kritici: Černiševskomu i Pisarevu. Velika je zasluga Bjelinskoga ipak, da je on prvi podigao svoj glas proti gospodujućim tada teorijam i u literaturu uveo momenat socialne kritike. Veliki dio najboljih ruskih pisaca, od kojih neki živu i danas, odpočeli su svoj rad u doba, kada je Bjelinski bio na vrhuncu svoje kritičke djelatnosti. Turgenjev, Nekrasov, Dostojevski, Gončarov, Pisemski, Iskander i Družinin, počeli su pisati u 40tih godinah našega stoljeća. Svi oni mnogo imadu zahvaliti Bjelinskomu, što im je on ukazao put i način, kojim će moći najbolje koristiti književnosti i družtvu. On je velikom radošću pozdravio njihov pojav u publicistici, prorekavši, da je ruska literatura dobila u njih takovih pisaca i pjesnika, kojimi bi se mogla ponositi svaka druga europska književnost. Zato se on odmah s najvećom pomnjom i osbiljnošću dao na proučavanje ovih tada još novih pisaca, na opredielenje njihovih sposobnosti, značaja njihove tvoračke sile i talenta i njihovih mana i nedostataka. I njegove kritike su bile od tako životne važnosti, opredielenje njihovih sposobnosti i nedostataka bilo je tako duboko i istinito, da i danas, iza više od 30 godina posle njegove smrti, kritike njegove ostaju u punoj svojoj sili.

Realizam Gogolja, koj je u ono romantizmom opojeno doba bio možda jednim od najvažnijih pojava družtvenoga probudjenja, poslužio je Bjelinskomu najboljim sredstvom za duboki analiz tadanjega socialnog života. Usvojivši uz to pravac nove europske misli i videći u njemu podlogu svakog budućeg napredka, Bjelinski ga je prenašao i u rusku literaturu, te joj time stvorio odlučna progresivna načela, koja je ona znala tvrdo braniti i u najtežjih časovih svoga života.

A ovaj njen značaj u skoro je bio stavljen na probu, jer se u krugu ruske književnosti porodi razkol. Nekoliko moskovskih literata baci se u krilo slavenofilskih ideala i time se odieli od

progresivne struje ruske literature, koja je samo u rezultatih umnoga razvića u pozitivnih znanostih i u političkoj slobodi vidila najbolji ideal i budućnost družtva. Vodjami novoga razkola bili su panslavistički mistici: Kirjejev, Homjakov, Jazikov i dr. Odgojeni u sferi bizantinske filozofije i pravoslavja, oni držaše, da medju Slavenstvom i zapadom ne smije obstojati nikakovo obćenje i da ruski narod krije u sebi ne taknutu još silu grandioznog samobitnog duha, koj ima biti izvorom velike slavenske i pravoslavne civilizacije.

Ovakov pravac moskovskih književnika izazove silan protest sa strane progresivne stranke, predvodjene od Bjelinskoga. Bjelinski je bio jako ogorčen, videći neslogu u krugu literature, koju si je on htio predstaviti kao najtvrdju, jednodušnu, najsložniju silu, radeću na napredku i preporodjaju družtva. On se je ipak nadao, da će se Slavenofili osviestiti i pojmiti, da se njihovimi težnjami ne da pomoći narodu, niti postići uspjeha u umnome pokretu i literaturi. Ovu svoju nadu držao je opravdanom tim više, što se i Slavenofili s početka boriše samo značajnimi sredstvi literature i načelne polemike, priznavajući današnje nesnosno stanje naroda, te samo u ustroju budućnosti izticaše svoje bizantinske ideale. U svojoj polemici proti njima Bjelinski im je dokazivao, da je Bizantinizam i u vrieme svoga najvećeg razcvata imao vrlo malo značaja i da upravo njemu ima grčko carstvo zahvaliti svoju brzu propast; da je on za naše doba i absurdan i nemoralan, jer ne posjeduje niti jednoga od onih elemenata, koji su danas neobhodno petrebiti za uspjeh jedne ideje. Pravoslavje pako jest religiozno načelo, a kao takovo ono gubi danas svaku važnost kao rukovodeća ideja. Dalje ih je Bjelinski pitao, od kuda oni znadu, da narod ruski krije u sebi takav čudotvoran duh, koj su oni sigurno u svojoj fantaziji odkrili, jer o tom samom narodu znadu isto toliko, koliko kinezki mandarini. Za odkriće bo kakova duha u narodu, treba njega upoznati i proučiti, a naši slavenofili znali su samo sjediti u svojih kabinetih i salonih, odkale su jako malo mogli doznati o životu i pravom stanju naroda. U literaturi svoje stranke oni ne mogoše navesti niti jednoga djela, koje bi u obće imalo kakove znanstvene vriednosti i koje bi se bavilo izučavanjem narodnoga života, njegovih interesa i njegova karaktera.

Medjutim stranka starih reakcionaraca i birokrata, koje su

Gogolj i Gribojedov tako divno orisali i kojim je Bjelinski uništio svaki upliv u literaturi, pridruži se sada uz slavenofilsku stranku Kirjejeva i time joj oduze i ono malo moralna značaja, koga je ona prije posjedovala. Bjelinski odmah uvidje, da se iza šupljih fraza o Slavjanstvu i pravoslavju kriju gadni instinkti kmetskih gospodara, koji ne imadoše drugoga cilja, do li zadržati silom stari poredak i time ostaviti narod u robstvu i podjarmljenosti.

Ali sada tek i nastade osbiljna borba. Sve sile svoje velike duše i svoga talenta upotrebio je sada Bjelinski, da održi na životu probudjenu misao ruskoga družtva, kojoj je prietila velika opasnost sa strane natražnjačke stranke i ogromne mase družtva. Borba ova bijaše postala za Bjelinskoga i njegov krug jako opasnom, kada se Slavenofili baciše u krilo reakcionarne i službene literature, koju predvodiše Greč i Bulgarin. Glavnimi polemičkimi sredstvi ovih službenih literata bješe denunciranje, špiunstvo i ocrnjivanje svojih protivnika, kano ljudi, nadahnutih veleizdajničkimi i prevratnimi ideami. Dakako, da je ovakova polemika sa strane natražnjačke stranke mogla roditi po Bjelinskoga jako kobnimi plodovi, tim više, što je onda po cieloj Europi, pa i u Nikolinom carstvu, vladala najcrnija reakcija. Literatura bijaše predana podpunoj samovolji administrativne i policajne vlasti, usljed čega su mnoga politička i socialna pitanja bila sasvim izključena iz kruga novinskih i književnih razpravljanja. Pa i sama akademička predavanja ne bijahu poštedjena od policajnoga nadzora i rukovodjenja! Tako je profesor Granovski, koji je godine 1843. predavao na moskovskom sveučilištu povjestnicu, dobio bio od vlade nalog, da poviest reformacije i francezke revolucije ima tumačiti sa *katoličkog gledišta*, drugimi riečmi, njemu se je nalagalo čitati apologiju nazadku i mračnjačtvu, od kog je baš tada tako stradala sva Europa. Ruska se vlada nije pobojala stupiti u savez sa antagonističkim joj katolicizmom, samo da zaprieči kod mladeži širenje slobodoumnih ideja.

Ali ovo gonenje napredne literature nije ju moglo zaustaviti na njenom putu, kao što niti prolazna bura ili nepogoda ne može oboriti hrasta, koji ima u zemlji jake i zdrave korene; što više, ona ne bješe oslabljena ni u svojoj borbi proti Slavenofilom. Za cieloga svoga života Bjelinski, a posle njegove smrti njegovi na-

sliednici, produžiše ovu borbu, obarajući Slavenofilom svaki dan njihove ideale i dokazivajuć im, da su se za njihovo ostvarenje oni morali roditi u patriarhalno vrieme prije Petra Velikoga. Ali najsjajnija uloga u ovoj borbi pala je u dio naslicdnikom Bjelinskoga, Dobroljubovu i Pisarevu. Ovi iztjeraše Slavenofile iz njihovih zadnjih pozicija i oduzeše im svaki upliv na glavni tok književnoga razvića koje se je rukovodilo drugimi zadaćami i koje je u najkonpaktnijoj masi vodilo za sobom cielu rusku inteligenciju. Pa inteligencija nije ni mogla poći za ljudmi, koji pod narodnim blagostanjem razumievahu svoje vlastito gospodstvo i kojih se sav umni rad sastojao u širenju pravoslavnih ideala i robskih navika odživjele starine. Slavenofili ne pokazaše nikakovog osbiljnog rada, kojim bi pomogli znanstvenomu napredku literature, te proučavanju i podignuću narodne samosviesti. O tom ćemo se odmah osvjedočiti, ako pogledamo na rad i rezultate, koji si prisvajahu monopol ljubavi k narodu, provodiše svoje vrieme u fantaziranju o Slavjanstvu i pobjedi pravoslavja. Ne imajući nikakovih živih težnja, niti ideja, oni izgubiše u družtvu svaku sućut i s dana na dan postajahu sve nemoćnijimi; oni ne mogoše ništa proizvesti, ne samo u obće na polju znanosti i literature, nego i u samom proučavanju i opisavanju narodnog života, o ljubavi koga oni tako mnogo znadjahu vikati.

Svi pako bolji pisci, koji proučiše narod u historičnom, etnografskom, statističkom i ekonomskom odnošaju, i koji na taj način opredieliše pravi položaj i potrebe naroda, pripadaju naprednoj strani literature, ne govoreći već o tome, da se i inače sva znanstvena i književna veličina Rusije drži izključivo na njima. Isto tako i u beletristici, ako uzmemo baš taj njen dio, koj se bavi specialno prikazivanjem narodnjega života, to i tu vidimo sjajnu povorku sljedbenika Dobroljubova i Pisareva, koji su najviše doprinieli za istinito opisivanje narodnjih odnošaja, njegovih interesa, njegovih umnih i moralnih osebina i njegovih nedostataka. Medju mladjimi i darovitimi pisci, koji su svoj talent posvetili izključivo proučavanju narodnjega života, možemo spomenuti Levitova, Nikolu Uspenskoga, Nefedova, Gleba Uspenskoga, Zlatovratskoga, Ertelja i dr.

Slavenofili medjutim sve više i više padahu, ne nalazeći nika-

kove sućuti u družtvu i inteligenciji, u kojih se tvrdo ukoreniše i dalje razvijaše ideje Bjelinskoga i Dobroljubova. Ovo nazadovanje Slavenofila išlo je tako brzimi koraci, da su oni danas podpuno razklimani i u njihovom glavnom leglu, u Moskvi.

Svoju zadnju podporu nalaze oni u masi reakcionarne aristokracije, kod koje još nisu izumrli kmetovski instinkti i koja se još nije pomirila sa reformom godine 1861. Moskovski sveučilištni krugovi obnovljeni su sada nekojimi novimi znanstvenimi silami, koje unesoše struju novoga zraka u mračne i zagušljive zidine hrama znanosti. Novi profesori, stojeći tvrdo na načelih Spencerovog i Smirnovog utilitarizma, obaraju i zadnje ostanke obskurantizma, metafizike i upliva Slavenofila na sveučilište. Usljed toga u literaturi i umnom razviću ruskoga družtva upliv Slavenofila je ravan ništici. Oni sada jedva vegetiraju u Moskvi sa svojim jedinim organom „Moskovskija Vjedomosti“ i žurnalom-mjesečnikom „Ruskiji Viestnik.“

Sva pako ostala masa novinstva i žurnalistike *) bori se u redovih progresivne literature, koju predvode veliki radikalni i demokratički žurnali: „Otečestvennija“, „Zapiski“, „Slovo“, „Djelo“, „Novoje obozrenije“, „Viestnik Evropi“, „Misao“, „Rusko bogatstvo“, „Kritički Revue.“ Iz ovoga se jasno vidi, kakove težnje i ideje vladaju danas u ruskom družtvu i literaturi, koje će, čim se unutarnji politički odnošaji okrenu na bolje, imati odlučan upliv na čitavu budućnost ruskoga života.

V

U prošlom odsjeku mi smo prosliedili u kratko život slavenofilske stranke sve do našega vremena. Sada ćemo se opet vratiti malo natrag, da vidimo razvoj progresivne literature posle Bjelinskoga.

Godine 1848. umre Bjelinski. Proganjanje slobodoumne literature i svakoga, tko se nije klanjao oficielnomu bezumju i hvalio tiranju, bješe dostiglo do nemogućih razmjerja. Posle smrti Bje-

*) Nekoliko desetaka velikih žurnala i nekoliko stotina novina.

linskoga vlada zabrani, da se njegovo ime ne smije više spominjati u književnosti. Svi bolji prvaci literature bjehu ili zatvarani ili šiljani u Sibiriju i u progonstvo. Car Nikola mislio je ovimi sredstvi ugušiti probudjenu samosviest u ruskome družtvu, koja se je digla, da traži izlaza iz despotičkih odnošaja i mrtvila, što držaše narod u nečuvenoj podjarmljenosti, a svaki koristan rad i napredak literature činjaše iluzornim. Ni progoni, ni Sibirija, ni uništavanje žurnala, ni azijatska samovolja policije, ništa ne mogaše stati na put rastućim silam literature i družtvene samosviesti. Jer ako jedanput družtvo oćuti u sebi sposobnost za boljim životom i razvitkom, te ako se u njemu rodi ova samosviest, to nju nije moguće više ugušiti, ona će se srasti sa samimi koreni njegovog bića i nju nije moguće iztrgnuti van sa životom. Čim više bude vlada ovakovu ideju gonila i udušivala, čim veća bude razlika medju njom i praktičnim životom, tim će više ta ideja letiti sve bolje napred i napred i njeni zahtievi postajati će sve to dublji i radikalniji. To je historička istina, koju nam posvjedočuje čitava poviest čovječanstva. Ali toga dakako nije znao car Nikola, te je usljed toga uzalud onako proganjao predstavnike naprednih družtvenih težnja. On se je prevario isto onako, kao i svi njegovi ortaci u zapadnoj Europi.

Krimski rat bio je za rusku vladu to, što je godina 1848. bila za druge absolutističke države u Europi. Ona morade priznati, da niti državni niti družtveni organizam ne može se više držati na dosadanjih osnovih i da se ovi moraju što prije promieniti. Posljedicom toga bješe to, da je literatura dobila veću slobodu. Ona je mogla sada slobodnije disati, jer su samovolji cenzure bile stavljene primjerne granice. Ona vodjaše inicijativu kod pripreme i uredjenja emancipacije kmetova, koja je sliedila godine 1861., a uporedo s njome preduzete su bile i druge reforme u državnom životu.

Oćutivši se jednoč slobodnijom od tereta i okova, koji su ju stezali kroz tolike godine, literatura novom silom i energijom podje napred, da dalje razvija svoje težnje i obara zapreke narodnomu preporodjaju. Ona je sada vidila, kako se praktički razvijaju neke od njenih težnja i kako družtvo samo priznaje istinitost i veliku korist njenog rada i njenih zahtieva. Odpoče se novi razcvat,

koji joj je ideale i sile obogatio i učvrstio i popeo ju do visine, koje za svoga života još nije bila dostigla. Ona nikada niti na minutu nije zaboravljala na svoje dužnosti i na svoju zadaću u družtvu. Boreći se s njim i s njegovimi zabludami, ona je radje trpila njegovu neprijaznost i neprijateljstvo, nego li da bi htjela steći si u njega simpatija šovinstičkimi frazami ili lažnim izvrtanjem njegovih pravih odnošaja. Ona nikada nije obćinstvu laskala, nije prikrivala njegove mane i nikada nije pjevala slavospjeve njegovim krepostim; ona je to smatrala nedostojnim sebe, a škodljivim po družtvo. Ona je tražila samo istinu, služila je samo istini, i u njoj je nalazila plaću za svoj trud. U težkih pako časovih, kada se nad nju nadvili crni oblaci reakcije i proganjanja, ona nije klonula duhom, nije odstupala natrag, nije se prodavala za veliku plaću, nego je tvrdo branila svoju misao, znajući, da se za veliko djelo traže velike žrtve, znajući, da bi njeno odstupanje prouzročilo pad svih stečevina dotadanje borbe, i da bi družtvena budućnost bila uništena isto tako, kao što biva uništena vojska, kojoj klone i padne vojskovodja.

Neprekidno razviće onih ideja, koje je Bjelinski tako tvrdo usadio u rusku književnost, podje na ovom putu dalje, te je već 10—12 godina posle njegove smrti ostavilo svoga učitelja prilično daleko iza sebe. U periodu glavne djelatnosti Bjelinskoga 1848.—50. godina ljudi njegovoga kruga bjehu idealiste i tako rekuć abstraktni liberalci, jerbo im despotske političke prilike smetahu doći u bližji dodir sa praktičkim životom; dočim je novi naraštaj neposredno ćutio realne strane života i upliv novih grandioznih odkrića znanosti umnoga pokreta, koji je posle 1848. god. iztakao u evropskomu družtvu nekoliko novih pitanja.

Neprestanim pritiskom literature ruska vlada je za vrieme od 1881.—66. god. učinila jako važne reforme u svih poljih državnoga života i time otvorila družtvu put za još širji konstitucionalni život. Prije svega su bile izvedene reforme u sudstvu i ograničena administrativna samovolja; uvedena bje zatim porota i samouprava zemstva, stvoriše novu instituciju „mirovnih sudaca“ (juge de paix), a 1864. god. izdadoše novi slobodni tiskovni zakon.

U ovome periodu na obzorju ruskoga razvića javljaju se tri velikana kritičara, koji uvedeše u literaturi odlučan utilaran pravac,

obarajući sve dotadanje pojmove o zadaćah književnosti, umjetnosti i estetike. To su bili kritičari Černiševski, Dobroljubov i Pisarev. Svojim djelom: „Estetički odnošaji umjetnosti napram životu" Černiševski je proizveo čitavu revoluciju u vladajućih pojmovih o umjetnosti i njenih zadaćah u družtvu. Za tadanje književnike umjetnost je bila nekim refugiumom, kuda su oni uletali odmoriti se i utješiti rad neprivlačnih i grubih strana realnoga života. U svojih djelih oni ga se nisu htjeli ticati, bojeći se okaljati svoje estetičko čuvstvo u blatu svagdanjih grubih odnošaja, s kojimi da umjetnost nije smjela imati nikakovog posla. Od umjetničkog su djela oni tražili, da je napisano liepim i sladkim jezikom, da daje „estetičke naslade", pa makar i ne govorilo o ničem drugom, nego o ružah i slavuljih, i da služi idealom abstraktne ljepote i čiste umjetnosti. Dalje oni držaše, da ono imade risati samo privlačive i liepe strane života i tvrdiše, da medju tim životom i umjetnošću ne postoji nikakova sveza.

Černiševski napade na ove čiste umjetnike i na njihove pojmove, poričući im ne samo svaku korist po družtvo, nego i svaki smisao. U svom spomenutom djelu on pokaza, da ne ima nikakovih absolutnih zakona ljepote i umjetnosti; da su pojmovi o ljepoti relativni, te se stvaraju u nami pod uplivom života; da nam se liepim čini onaj predmet, koj nam napominje život i koj nam riše život onakovim, kakovim si ga mi po naših pojmovih mislimo. Od umjetničkog djela on je tražio, da nam ono daje ne samo „estetičke naslade", nego i da odgovara zahtievom istine i realnoga života, da u družtvo unaša ne samo ma gdje na ulici pobrane pojmove ili pjesnikova fantaziranja, nego ideje, i to najbolje ideje svoga vremena, koje će družtvu koristiti.

Kao što svaki uvidja, u ovih nazorih Černiševskoga nije bilo ništa precéranoga, on je onda formulirao to, što je danas postalo obćom aksiomom, t. j. da je medju umjetnošću i realnim životom najtjesnija sveza i da umjetničko djelo ni najmanje ne gubi od svoga estetičnoga značaja, ako ono služi utilitarnim svrham družtva. On je samo htjeo ukazati umjetnosti njeno pravo mjesto medju drugimi dielovi čovječjega znanja i umjeća. Mnogo dalje pošao je Pisarev. Boreći se proti ekstremu stare estetičke škole, koja zapostavljaše sve nužde i zahtieve realnoga života, Pisarev se baci u

sasvim protivan ekstrem, te poče negirati u principu svaki značaj umjetnosti i poeziji. Poznata je njegova znamenita izreka, da on „svoje čižme više cieni, nego li Shakespeare-a“ Pisarev je znao, da su za naše vrieme prirodoslovne nauke od neizmjerne važnosti kako za čitav progres, tako i za umno razviće. I videći, da stare teorije ne obraćahu nikakove pažnje na ove nauke i njihove rezultate, nego nastaviše i nadalje pitati družtvo sholastikom i metafizikom, on je htjeo odricati svaku važnost umjetnosti i estetici, koja će morati pasti pred razvojem pozitivnih znanosti. Ali ova prećeranost Pisarovljevih nazora nije smetala obćemu razvitku i temeljitosti ruske literature. Pisarovljeva negacija bila je više polemičkim sredstvom u žestokoj borbi sa starimi teorijami i obskurantizmom, od koga je on htio sasvim osloboditi novu sgradu ruskoga progresa. Kritički rad Pisareva od 1861.—66. bio je najsjajnijom epokom ruske literature i razvoja. Svojim oštrim i realističnim shvaćanjem, svojom velikom znanstvenom naobraženošću i dubokom socialnom kritikom družtvenih odnošaja on je stvorio utilitarnoj kritici dominirajući upliv nad cielom ruskom književnošću. A sjajan kritički talent pomogao mu je skupiti oko sebe i nadahnuti svojimi ideali svu rusku inteligenciju. On je stupio u očitu borbu sa svom službenom literaturom i Slavenofili, obarajuć im njihove predpotopne ideale i dokazivajuć im njihovu umnu prazninu i odsutnost svakih dubljih etičkih momenata i ideja.

U beletristici ruska je kritika još onda vidila jedno od glavnih orudja djelovanja na družtvo, koje ne može uviek, da pojmi logične dovode znanstvenih dokazivanja. Današnji francezki kritičar Emil Zola, koji je svojimi spisi utvrdio značaj naturalističke škole u Francezkoj, ali kome daleko fali do dubokih socialnih analiza Dobroljubova i Pisareva, ovako opredjeljuje ulogu romana u današnjem družtvu: „Veliki broj romanista današnjih tumači se tim prvostupnim značajem, koje si je roman izvojevao u suvremenoj epoki. U prošlom stoljeću makar da je roman povećao bio svoje okvire, ali se je sve jednako smatrao takvom vrsti književnosti, radi retorike toga doba. Danas pako zauzeo je roman odlučujuće mjesto i progutao sve ostale vrsti literature. Njegove pokretne râme obuhvaćaju svu obsežnost znanstvenosti; on je u isto doba i poezija i nauka. On već nije samo zabava, ubijanje

dugočasice; on je sada postao sve što hoćete: poema, traktat patologije, traktat anatomije, političko oružje, traktat o moralu.‘

Kao što već rekosmo, kritika Dubroljubova i Pisareva htjela je još onda dati beletristici ovakav značaj i smier, koj će najviše unapredjivati družtveno razviće. Usljed toga zahtievi, koje je ova kritika stavljala svakomu beletrističkomu djelu, bijahu mnogo širji i stroži od zahtieva, koji su se stavljali ma u kojoj drugoj europejskoj literaturi. Tim si mi možemo protumačiti, zašto Turgenjev ne ima u Rusiji onoga upliva i slave, koju si je stekao u zapadnoj Europi, gdje se je više gledalo na sjajno opisivanje i liepe karakteristike, nego li na dubljinu i istinitost ideje, ili na odsutnost svake ideje.

Ruska kritika je par excellence kritika socialna. Ona ne gleda toliko na vanjsku formu, liep jezik i duhovite karakteristike, jednom rieči na čisto literarnu stranu djela, koliko na njegov unutarnji sadržaj, na težnje i ideje, koje auktor misli uvadjati u družtvo, i kako on odgovara na glavna pitanja, kojimi se bavi družtvena misao. Drugimi riečmi, ona je tražila, da pisac bude tendenciozan u smislu onih ideja i težnja, koje je ona izpoviedala i koje su odlučno radile na oslobodjenju družtva od svih umnih i socialnih stega suvremene epoke. Dakako, da je za ovu zadaću trebalo družtvo dobro upoznati, i zato je ona tražila vierno, istinito prikazivanje realnoga života i svih njegovih prilika.

Kao što je za dobro opredielenje jedne biljke važno znati ne samo njen vlastiti organizam, nego i one elemente, s kojimi se je ona nalazila u odnošaju, n. pr. tlo, klimu, zrak, vrieme, koji su svakako imali na nju veliki upliv, isto tako i svaki čovjek jest samo produkt onih odnošaja, onoga odgoja i onih pojmova družtva, u kom se je on rodio i živio. Odkriće ovoga socialnog metoda bilo je za literaturu od neizmjerne važnosti, jerbo je ona sada svako lice stavila u odnošaj sa okružavajućim ga životom i razvićem, te karakterizirajući jednu osobu, ona je u isto doba učila i spoznavala stanje i pojmove čitavog onog naroda. Svakoga svoga junaka ona je stavila u ovisnost od onih socialnih i družtvenih odnošaja, koji su na njega uplivali, tim načinom je umjetničko djelo sbilja risalo živa lica i dobivalo velevažan i dubok interes, ne pričajuć puste anekdote i doživljaje, nego repro-

ducirajuć socialni stroj i život čitavog jednog družtva. Čim je kritika 60tih godina postavila i ove zahtieve, to ih je literatura odmah primila i učinila podlogom svoga daljnjeg rada. U tom smieru javiše se duboke socialne i psiholožke studije — romani Dostojevskoga, Gončarova, Černiševskoga, Krestovske, Šćedrina, Boborikina, Mihajlova, Ardova, koji vodeći borbu za družtveni progres u isto doba svojim istinitim opisivanjem života dadoše stanje te umne i moralne osebine družtva, te prema tome radiše na zadovolenju njegovih potreboća i stvaranju boljih odnošaja.

U proučavanja i riešenju nekih socialnih pitanja ruska kritika i literatura i dostigle su sbilja ogromnih rezultata. Ako uzmemo n. pr. samo žensko pitanje, to ćemo vidjeti, da ga je ona principielnije i temeljitije riešila, nego li ikoja druga literatura u Europi. I što je glavno, ovo riešenje nije ostalo samo mrtvom teorijom, vegetirajućom u književnosti, ne gledeći na političku neslobodu, riešenje je ovo prešlo i u samo družtvo. Tipi moralnih i psihičkih zakona, koje je tako temeljito izradila literatura, prešli su i u sam život, te su rusku ženu podigli na najviše umno razviće i samostalnost, koju žena drugdje izim Amerike nigdje ne posjeduje. A po svom intelektualnom razviću Ruskinje stoje daleko više i od samih Amerikankinja, koje se još ne mogu otresti od svojih uzkih puritanskih pojmova i ograničenosti, a osim toga žensko pitanje je u Americi shvaćeno ponajviše sa čisto praktične strane.

Žalostno stanje žene u današnjem družtvu jest samo rezultat onih historičkih uslova, pod kojimi je ona živila i koji su joj i silom i običajem i zakonom priečili svako razumno razviće i samostalnost. Neprekidno zapostavljanje i vječna tutela, koja je do sada a i sada nad njome visi, nju je podpuno demoralizirala i zadržala u postojanoj malodobnosti i umnoj ograničenosti. Usljed toga je ona sve do sada bila zaprekom progresu, a podporom svih socialnih i religioznih predsuda i tradicija. Današnja kultura opazila je ovu anomalnu pojavu u ljudskom družtvu, te je sada u red svojih glavnih zadaća uzela i žensko pitanje. Ako se žena oslobodi od današnjeg nedostojnog stanja i vječne tutele, koja ju samo ponižava i zatupljuje na štetu družtva, ako se i njoj otvore vrata slobode i umnoga rada, to će ona biti u stanju, da popravi mnoge

nedostatke današnje kulture i da doprinese boljem učvršćenju ideala istine i civilizacije. Njenim podignućem udvojiti će se sile naroda i inteligencije, koja će tada svjestnije i mnogo lakše moći raditi na preporodjaju i boljku naroda u svih odnošajih.

I ruska literatura je znala tako dobro braniti svoje stanovište u ovom pitanju i dokazati, da je ova emancipacija jedan od bitnih i glavnih uvjeta normalnoga razvoja ljudske budućnosti, da nije susrela veliki odpor i protuslovje misaone strane, od kuda se je na nju ex professo uviek napadalo. Ona je dostigla u tome sjajan rezultat, jer je žensko pitanje u Rusiji u principu od svih strana jednako priznano, kojim se uspjehom zapadne literature nikojim načinom pohvaliti ne mogu. Kako Slavenofili tako i sva reakcionarna strana priznadoše zajedno sa naprednom literaturom, da je današnje stanje ženskinja najveće poniženje kako za nju, tako i za čovječansko družtvo, koje je dopustilo, da se čitava njegova polovina tako zapusti i zanemari, te da mu danas smeta progresu. Rezultatom jednodušnog shvaćanja ovoga pitanja kod ovih inače najprotivnijih stranaka bilo je to, da je ruska vlada godine 1863. uvela n Rusiji ženske gimnazije i time u podignuću i naobrazbi ženskinja prestigla sve druge zapadne države. U ovih gimnazijah djevojke su se mogle pripravljati za slušanje viših nauka. Ne treba zaboraviti, da su ove gimnazije bile prve i jedine u Europi. Francezka je tek godine 1880. uvela ovakove zavode. U drugih zemljah žene, koje žele postići veću naobrazbu i slušati višje nauke, ne imaju u svojoj domovini za pripravu ovakovih zavoda, koji izim Rusije i Francezke nigdje nisu uvedeni.

Do godine 1866. ruska vlada je prilično odgovarala razvijenim potreboćam družtva i preduzimala mnoge reforme, ali se stvari onda brzo okrenuše. Godine 1866. dogodi se atentat Karakozova proti osobi Aleksandra II. Reakcionarna stranka okoristi se ovom sgodom i nagovori cara, da ne daje više maha nikakovomu dalnjemu napredovanju. Medjutim literatura nije se htjela obazirati na prestanak naprednoga djelovanja vlade, te je bezprekidno sliedila svoj pravac, držeći, da će vlada kao i prije morati poći za njom. Ali vlada toga nije činila, ona je već odavna tražila uzroka, da nanovo može proganjati ljude, koji su ju uviek nadzirali i nemilice žigosali svaki njen hrdjav i nepravedan korak.

Naučena na svoju tradicionalnu samovolju, ona nije htjela trpiti nad sobom nikakove kritike ni kontrole, te joj je atentat dobro došao, da može okrenuti natrag i stegnuti zahtieve družtvenoga progresa. Ali to se već nije dalo tako lako učiniti. Težnja ruskoga družtva za slobodom nije bila ništa slučajna, ništa nenaravna, ništa izvana donešenoga; težnja ova jest organički rezultat više od 50godišnjega razvoja literature i družtvene misli, koja je podkopala sve osnove staroga poredka.

I tako se vlada i družtveni progres oćutiše u najvećoj oprieci. Prednji početkom ruskoga razvića svimi silami su jurili napred, dok su stražnji stajali nepomično, te se je tako čitava sgrada počela lomiti i pucati. Literatura se je bila podigla na najviše umno razviće, koje je ljudstvo u obće dostiglo, i prestigla je bila u svojih težnjah i najsavršenije političke i družtvene forme zapadne Europe, dočim je država ruska stenjala pod absolutističkimi uredbami najveće tiranije. I ova opreka izmedju dva ovako protivna pravca morala je dakako dovesti k suboku. Literatura je imala na svojoj strani složnu grupu inteligencije, uz koju je stajalo javno mnienje i sila osvjedočenja, kojom je ona uzdrmala obstanak svim prijašnjim odnošajem, a vlada je imala na svojoj strani faktičnu vlast i silu, kojom je htjela održati stari poredak. Očekujuć, da će vlada popustiti, inteligencija je s početka vodila borbu putem književne polemike u čitanjih, javnih predavanjih, te u štampanju brošira i knjiga, u kojih se je dokazivala neobhodnost slobode tiska i napredka. Ali kada vlada i prema tomu ostade gluha, te poče stezati i ukidati i one reforme, koje je već prije bila uvela, borba postade mnogo osbiljnija.

I eto, u ovoj borbi medju tako jako razvijenom težnjom družtva za slobodom i medju vladom, koja ne će, da ostavi svoje absolutističke navade, leži sav smisao današnjih unutarnjih trvenja i neuredjenosti Rusije, koje su navukle na sebe pažnju cieloga svieta.

Znajući, kakovu temeljitost i značaj posjeduje ruska napredna misao i onaj prevladjujući upliv, koji ona ima u javnome mnienju i družtvu, jasno možemo sada pojmiti, zašto su se revolucionarne agitacije tako jako razširile po cieloj Rusiji. Videći, kako reakcija sve više i više otima mah i kako se uništuju svi plodovi, koje je dugim radom i mukom stekla napredna misao, jedan dio inteli-

gencije poče raditi, da silom i revolucijom zadobije to, što se nije dalo dobiti putem javnoga mnienja i književnosti. Ovi „urotnici" i nihiliste bili su cviet najboljega diela ruskoga naroda i inteligencije, koji su bili nadahnuti velikimi željami slobode i popravka družtvenih nesnosnih odnošaja. Ovo se dobro znade u cielom ruskom družtvu. Ni u najreakcionarnijem listu Rusije ne će čovjek naći, da bi revolucionarce ove nazivali „razbojnici", „pljačkaši", „okorjelimi zlikovci"; nazivi ovi nalaze se samo u njemačkom novinstvu, koje time još jedanput dokazuje svoju azijatsku ignoranciju i naivnost. U Rusiji mogu se ne slagati sa pretjeranimi zahtievi revolucionaraca i njihovimi neizvedivimi svrhami, ali za to tamo nitko ne sumnja o njihovom značaju i o iskrenosti njihovih težnja.

Najbolji poznavalac ruskih odnošaja u Hrvatskoj, Dr. Ante Starčević, jako je dobro karakterisao one revolucionarce u svojoj knjižici: „Na čemu smo«: »Glavni nezadovoljnici, »urotnici«, »nihiliste« Rusije, veli on, najodličniji su muži po staležu, po imetku i po znanju; njihovo rovarenje mora prestati i postati najčistijim i najznamenitijim otačbeničtvom, dok im se dopusti javne poslove razpravljati slobodnije i javno, a to vreme *nije daleko.*«

VI

Mi već gore pokazasmo, kako su Slavenofili još za vrieme Bjelinskoga izgubili svako povjerenje kod ruskoga družtva, jerbo njihovi pravoslavni ideali ne predstavljahu ništa privlačiva za onaj pravac, kojim je pošlo rusko razviće. Tada se Slavenofili okrenuše k zapadnim Slavenom, držeći, da će si tamo naći pristaša i slave.

U to doba europskimi narodi zavlada ideja nacionalizma, koja je u njih probudila težnju za narodnim jedinstvom i samostalnim individualnim životom. Zapadni Slaveni, većinom pod jarmom austrijskog absolutizma, takodjer bijahu pokrenuli tom velikom idejom vieka. Ali dok je u drugih naroda ideja socializma bila spojena s mnogimi drugimi socialnimi i prosvjetnimi ideali, kod Slavena ona se je izključivo koncentrirala u težnji za svojom državnom samostalnošću i oslobodjenjem od tudjinačkog jarma. U so-

cialnom njihovom životu pako vladahu još u u punoj sili sve patriarkalne i kastične uredbe prijašnjih stoljeća, i dakako, o kakovom osbiljnijem umnom pokretu nije moglo biti kod njih ni govora.

U to se javiše medju njih Slavenofili iz Rusije, te ih stadoše pozivati u sveslavjansku zajednicu. O Rusiji, o njenom životu, o njenih unutarnjih odnošajih, o njenom družtvu i literaturi zapadni Slaveni znadjahu tada manje, nego li o Kinezkoj. Zato Slavenofilom niti nije bilo težko uvjeriti Slavene, da su oni u Rusiji jedina stranka, koja vlada javnim mnienjem, koja vodi za sobom sav narod i koja je Sveslavjanstvom nadahnula čitavu rusku inteligenciju. Ne znajući Rusiju, oni primiše ove bajke za gotov novac. Osim toga njihovo umno razviće bijaše tako ograničeno, da ih predpotopni ideali Slavenofila, koje je ruska literatura odbacila, ničim ne začudiše. Svezani katoličkom hierarhiom i absolutizmom, koji ne dopuštaše protesta proti družtvenomu mrtvilu i nevježtvu, oni ne imahu nikakovih umnih interesa; kod Poljaka pako sva humanitarna čuvstva bijahu tako atrofirana i ubijena, da se kod njih nikada nije podigao glas proti sbilja neopisivoj potištenosti družtva i skotskome stanju prostoga naroda. Starajući se svimi sredstvi učiniti ih robovi feudalizma i uništavajući im u samom početku svaki pokušaj narodnoga probudjenja, Austrija natjera Slavene, da provedu čitave vjekove u bezsadržajnom mračnom životu, te ih je uspjela učiniti dostojnimi članovi potlačenoga i servilnoga bürgerstva. Slaveni nisu iznieli iz ovoga života nikakove koristi, oni si nisu bili u stanju stvoriti čovječansku zadaću i svietlu preporodjajuću misao, nego su morali svoje ideale uviek tražiti iza sebe u historičkoj prošlosti njihovog narodnog djetinstva. Sav kapital njihovih pojmova bio je pun historičkih uspomena o njihovih kraljevih iz XII. i XIII. vieka. Usljed toga su oni pokazali takovo nevježtvo i tako nečuvenu nepojmivost prema ruskomu preporodjaju i progresu. Za nje prodjoše bez svakih posljedica svi najbolji momenti u razvitku ruske misli i literature. Oni ne mogoše razlikovati oficielne Rusije od ne oficielne, državu od družtva, vladajuću diplomaciju od umnih i naprednih težnja vieka, koje su i njihovim narodom mogle dati najbolji način za njihovo oslobodjenje i podignuće. Pritješnjivani od njemačkoga elementa, oni vidiše u Rusiji veliku državnu silu, koja će im pomoći uzčuvati nji-

hovu narodnu samostalnost i nikakovi više interesi ju nisu s Rusijom svezivali. Oni stupiše u svezu sa Slavenofili samo zato, jer su ih držali veoma uplivnimi članovi ruske državne politike, za koje se Slavenofili jako rado izdavahu, makar da to nije niti najmanje bilo opravdano. Ruska bo vlada sliedjaše samo svoj absolutistički smier, koji sa bizantinskimi i pravoslavnimi ideali Slavenofila nije imao ništa zajedničkoga. To nam je dokazano i tim, da je godine 1849. svojom intervencijom u Austriji ruska vlada radila baš proti željam Slavenofila.

U momentih iskrenosti Slavenofili izkazivahu svoje prave misli glede sveslavjanske zajednice. Oni naime hćedoše, da svi ostali slavenski narodi dodju pod podpunu hegemoniju Rusije, koja da nje sve imade obratiti na pravoslavje, jer u njemu kao da leži spas Slavjanstva. Pri tom Slavenofili često rabiše onu pjesničku figuru, da je Rusija veliko more, a svi ostali slavenski narodi da su rieke, — ergo: sve rieke imaju izteći u more.

Zapadnim Slavenom dakako nije bilo ugodno ovakovo tumačenje panslavizma, ali bojeći se izgubiti savez svemoćnih u njihovih očijuh Slavenofila, oni skrivaše svoje prave misli, smiešiše se i klanjaše njihovim halucinacijam. Oni niti ne slutiše, da u Rusiji ima druga struja književnosti i inteligencije, savez sa kojom donio bi njima mnogo više i materialne i kulturne koristi, te bi ih i uzčuvao od onoga ponižavanja i lakajske uloge, koju oni igrahu prema Slavenofilom. Jer i ako progresivna literatura nije imala velika upliva na vladinu politiku, to isto tako niti Slavenofili nisu se mogli pohvaliti osobitimi simpatijami od strane državne vlasti. A sama vlada često je mnogo više sliedila zahtieve progresivne literature, nego li Slavenofila. To nam dokazuju mnoge u 60tih godinah izvedene reforme. Dakle zapadni Slaveni baš sa gledišta njihovih političkih interesa nisu imali nikakove koristi od Slavenofila. U družtvu pako i literaturi upliv progresivne struje bio je mnogo veći od upliva Slavenofila. Ona nije poput Slavenofila tražila podjarmljenje drugih slavenskih naroda ruskomu gospodstvu. Ona je sasvim naproti tražila podpunu političku i državnu samostalnost svakoga pojedinog naroda. Svako podjarmljenje jednog naroda drugomu ona je smatrala najnedostojnijim činom i nasiljem, koje je jednako pogubno kao za pobjedioca, tako i za podjarm-

ljenoga. Ona je tvrdila, da je najžalostnija sudbina i najveća nesreća za jedan narod, ako on padne pod tutelu i liši se svoje punopravnosti. Narod može preživiti velike epoke kolebanja, može izcrpiti svoje sile, može trpiti poraze, ali sve to nije ništa, samo da on ne padne pod tutelu, jer u tom slučaju on gubi vjeru u sama sebe i postaje sliepim orudjem svojih tutora. *) U panslavizmu, ako se je već o njemu moralo govoriti, ona je htjela vidjeti solidarnost družtvenih naprednih ideja i prosvjete medju slavenskimi narodi.

Smatrajući Slavenofile glavnimi faktori ruskoga družtva i svezavši s njimi neke odnošaje, zapadni Slaveni mišljahu, da im se ne treba više baviti Rusijom, te ne znadoše ništa o literaturi niti o nazorih, koje mi čas prije spomenusmo. O Rusiji i o ruskom životu oni su mislili samo na toliko, koliko je to išlo u prilog njihovim stranačkim, čisto političkim interesom. Sve pako unutarnje odnošaje, sav veliki razvoj ruske literature i borbe ruskoga družtva za oslobodjenjem i progresom oni sudiše po onom uzkom i obskurantnom mjerilu, koji su njima navezali Slavenofili, a i vlastita borniranost, i koji im dakako nije pomogao zadobiti simpatija ruske inteligencije. Usljed toga medju njimi i medju ruskom inteligencijom nikada nije bilo bližjih, toplijih i ćutljivijih odnošaja; svi odnošaji medju njimi ograničavali su se samo formalnimi izjavami obligatnih poklona.

Sa svoje strane ruska literatura je jako dobro proučila socialno i političko stanje zapadnih Slavena, te je znala i to, kako su ovi o njoj sudili i shvaćali i što su o njoj znali. Tako petrogradski „Viestnik Evropi“ u svom svezku za kolovoz godine 1878., razlažući početke slavenske literarne solidarnosti, medju ostalim veli: „Ako Slavenstvo želi u Rusiji imati simpatija, to ono ne treba, da se samo ograniči na srodstveni i religiozni instinkt (ovaj bo predstavlja samo stihijnu silu), ili na tanke razloge, (ovi se razlozi odviše lako lome); pače sa točke svoga materialno-političkog interesa Slavenstvo treba, da radi na stvarnoj solidarnosti naobraženja i družtvenih ideja. Do sada je često bivalo, da slavenska „inteligencija“ ili je bila sasvim ravnodušna za najglavnije strane na-

*) E. Util: Bugarska posle rata.

šega pokreta, ili se je stavila napram istomu na stanovište čisto konservativno, ili pače *reakcionarno*. Savez *takovoga* Slavenstva čini nam se izličnom, za nas sasma neprivlačivom šaržom, koja sobom još više umnožava tu masu obskurantnoga tereta, koj je kod nas i bez toga velik, ili nam se čini vrlo ograničenim pojmovi, s kojimi je čovjeku i dosadno imati posla. No Slavenstvu nije svejedno, hoće li ono imati ili saveznikom ili vragom ili pako ravnodušnim rusko javno mnienje, a u tom mnienju imadu i imati će u budućnosti veoma veliki upliv oni elementi ruske literature, o kojih je Slavenstvo do sada jako malo znalo.“

VOLGA I KAMA

Rieke su u obće u kulturnom životu naroda od velike znamenitosti, jer one više spajaju, nego li luče, čine neprekidnu sponu izmedju raznih narodnosti i kulturnih odnošaja, te su naravni put za izmjenu misli i proizvoda.

Ako je Klun u svojoj statistici mogao nazvati Austro-Ugarsku *„podunavskom državom“*, jer je Dunav bio od vajkada po nju znamenit, jer je njena poviest vazda bila skopčana uz tu rieku, jer je ona posprednikom izmedju obrtnoga i kulturom bogatoga zapada i poljodjelskog iztoka, jer je ona najsgodniji i najjeftiniji povodni put za trgovinu i promet centralne Europe i dolnjih podunavskih zemalja, jer su se oko toga moćnoga nosioca kulture združili u jednu državnu cjelinu Romani, Slaveni i Niemci, da tako po neki način prividno uzdrži centralističku cielost naprama etnografskim odnošajem; tad će i nami biti dozvoljeno europejsku Rusiju nazvati *„povolginom državom“* tim više, što Volga sva pripada ruskoj državi, što su njenu važnost odavna uvidili ruski carevi, što ona posreduje ne samo izmedju sjevera i juga europejske Rusije, već oba spaja s Azijom, što je najsgodniji i najjeftiniji povodni put sjeverne Europe, kaspijskih zemalja i središtne Azije, i napokon, što ona ne prividno, već u istinu sastavlja u cielost veći broj raznih narodnosti.

Da vidimo, hoće li ta razpravica u tečaju svom podkriepiti i potvrditi gornju tvrdnju.

* * *

Volga (Rha), najsilnija rieka našega kontinenta, je ponos svakoga Rusa, i zaista ne ima rieke u Europi, koju bi narod tako ljubio, kao što ruski svoju Volgu, jer ju on upravo djetinjom nježnošću nazivlje „*maćuškom*", „*kormilicom*" (majčicom, hraniteljicom). Mnoge pjesme, koje pjeva cielo veliko-rusko pleme, slave i veličaju Volgu, a oti napjevi, izrazujući nutarnju čežnju za „majčicom", odjekuju i u takvih predjelih, čiji stanovici Volge nikad ni ne vidiše, ni ne slute o njenoj veličini i znamenitosti. Putnik neki pripovieda nam, da je često na Obu, Jeniseju i na Leni, dakle na riekah, koje Volgu veličinom znatno nadkriljuju, čuo pjesmu: „*Na Volgu, na Volgu*", prem pjevači nikad nisu bili u europejskoj Rusiji, nikad nisu vidili silne te rieke.

U istinu valjalo bi, da čovjek velerieku tu svojima očima vidi, hoće li znati za njeno veličanstvo, hoće li shvatiti ljubav i poštovanje, što no joj posvećuje cieli ruski narod. Rusija bila bi bez Volge bezživotna pustara; Volga je njena kucavica, i narod ima pravo, kad ju nazivlje svojom „hraniteljicom", svojom ljubeznom „majčicom." Ipak ime velerieke nije rusko. Okrstiše ju valjda finska plemena, te imenom pokazaše, da su Volgu mnogo više cienili, nego li isto rusko pleme, jer ime *Volga* znamenuje u finskih nariečjih „*svetu rieku.*" Doista, sama ljepota Volge ne potaknu pogane predstavnike onih prediela, kojimi ona protiče, da ju nazovu „svetom riekom"; prirodnoga se čovjeka često malo dojimlju prirodne ljepote; osobito ako ih svaki dan vidi; već svakako neizmjerni probitak, koji im veličanstvena rieka pružala. Divlja plemena oćutiše, da ih Volga hrani, jer se ne samo bogatstvom njenih riba mogli na lagan skoro nepogibeljan način obskrbiti hranom, već i zato, što oplodjuje prediele, kojimi protiče, a to su morali prastanovnici odmah opaziti, čim su se stali zanimati stočarstvom i poljodjelstvom. Da je Volga u prastarih vremenih bila jedinim putem, koji je mnoga razna, možda srodna, plemena spajao, osvjedočit će se svatko jednim jedinim pogledom na dobroj karti Rusije, te i danas nisu šumski, močvarni i stepni predieli, koje Volga prosieca, odviše bogati komunikacijami.

Velika, kao što rusko carstvo, je i Volga, jer njena duljina iznaša preko 3000 versta (1 versta = 1·0665 kilom.) i protiče devet velikih gubernija. U lievi i desni brieg rieke ulieva se ne-

brojna množina potoka i rieka, potonjih ima do petdeset znatnije dužine. Rieka nosi ogromnu vodu u kaspijsko more, a da si to ponešto bar predstavimo dosta je ako napomenem, da širina njenog srednjeg toka iznaša ljeti popriečno četiri, a često i osam versta, dočim dubljina u istom predielu do dvadeset stopa.

Za povodnje divno mora da je pogledati velerieku, osobito pako njezin dolnji tok; tvori tada jezero, 20, 30 a često i 50 versta široko. Toli ogromnu vodu dovedu rieci njeni pritoci.

Pomnjivi čitatelj ne će sada zaboraviti na geografsku kartu, jer bez nje slika će biti prolazna, mrtva, pomoću nje pako trajna, živa; imajuć uviek u pameti, da je najbolji geograf onaj, kao što Peschel veli, koji zna najbolje čitati iz karte.

Hajde, da popratimo velerieku od njena izvora, pa do ušća. U guberniji Tverskoj, okružju Ostaškovu, ima šuma, poznata pod imenom „*Volkonske šume.*" Sred neiztraživih i neprolaznih močvara nalazi se malen izvor, komu narod nadjenu ime „*Jordana.*« Vrutak ovaj okružen je u slici četverokuta gredami, od kojih je svaka po prilici sedam lakata duga. Priča se, da su ti balvani u prijašnjih vremenih bili temeljem nekoj crkvi, koju su hrpimice posjećivali pobožni hodočastnici, jer se tomu vrelu pripisivala čudnovata ljekovitost, osobito proti želudčanim bolestim. Hodočašća ta bijahu valjda ostanak poštovanja, koje su pogani prastanovnici zemlje izkazivali izvoru „svete rieke." Crkvice ne ima jur odavna, a ni hodočastnici ne idu sada k mutnoj i nepitkoj vodi, izvoru najveće europejske rieke.

Maljušnim, neznatnim potokom započima silna Volga. Potok ovaj izlieva se redom u čitav niz jezera, oduzima njim i močvarnoj Volkonskoj šumi mnogo vode i biva sve to veći. Jedva što odtiče Volga iz poslednjega jezera, već se izlieva u nju rieka *Celišarovka,* usljed čega se na 120 stopa razširuje.

Na svom dugom toku prima sada Volga mnoge i uviek veće rieke tako, da joj malo po malo širina i dubljina biva onakva, kakvu jur spomenuh. Suvišno bi bilo nabrajati ovdje sve najveće rieke, koje se izlievaju u Volgu u devet gubernijah, naime Tveru, Jaroslavlju, Kostromi, Nižnjem-Novgorodu, Kazanu, Simbirskom, Samari, Saratovu i Astrakanu; dosta da spomenemo *Suru, Oku* i *Kamu.*

Sura je duga 1404 versta i dovodi Volgi neizmjernu vodu; dužina Oke iznaša preko hiljadu versta, a Kama, o kojoj ćemo kasnije naposeb koju progovoriti, duga je 1685 versta i obogaćuje velerieku tolikom množinom vode, da ju sili promienieti izvorni svoj zapadno-iztočni smier, te obratiti se k jugu.

Neizmjerna dužina rieke, kraj svoje znatne dubljine, učini ju jur u drevno doba glavnom trgovačkom cestom zemlje, kojom su valjda već u predhistorijsko vrieme dolazili trgovci iz daleke srednje i južne Azije u srce današnje Rusije. To nam dokazuju od grofa *Uvarova* u njegovu djelu: „*Étude sur les peuples primitifs de la Russie, les Merins*", opisane predhistorijske starine, koje su nadjene stranom u blizini Volge, stranom u predielih njenih pritoka, i koje nose malo ne sasma orientalni karakter. Znamenitost tu nije Volga tečajem vremena izgubila, jer je ona i danas za Ruse glavnom trgovačkom žilom ciele zemlje, kao što je valjda bila u davno minulih predhistorijskih vremenih; nit drumovi nit željeznice ne će joj te znamenitosti oteti, jer će prevoz na vodi uviek ostati najjeftinijim. Zato i vidimo, da se na nespretnih ali ogromnih splavih, koje se na tisuće poput kornjačah na ogromnoj rieci giblju, kao što i na modernih parobrodih, koji se sa prvimi natječu, Volgom i njezinimi bezbrojnimi brodivimi pritoci dovažuju u najraznije krajeve ogromnoga carstva proizvodi kao sibirsko zlato i platina, kavkazko vino, kolmogonske krave, kitajski čaj i svila, moskovski i petrogradski porculan, vladimirske pamučnine, željezo sa Urala i stotinu drugih sirovina i tvorina. Riba ne naužije se samo stanovnik na Volgi i njenih pritocih, već se one izvažaju u daleki zapad i iztok, a kaviar ne traže samo u Rusiji i zapadnoj Europi, već takodjer u Turskoj i Perziji, kao što u dalekoj Sibiriji.

Velerieke, kao što je Volga, imadu svojih osebina, koje vremenom postaju nepriličné i pogibeljne. Korito je Volge od izvora pa do ušća pjeskovito. Ogromna voda nosi polagano piesak. To je uzrokom, da dubljinu naglo zamjenjuje plitčina i protivno. Nanašanjem pieska nastaju posvuda plitčine, koje voda obično ljeti i izpire tako, da gdje je jedne godine bila plitčina, druge godine je dubljina skoro nedohitna. Promiena riečne dubljine je naravski po brodarstvo veoma neprilična, te čini i najizkusnijim pilotom (vodićem) potežkoća. U ostalom plovi pred svakom ladjom po je-

dan pilot na malenom čamcu, pokazujuć svuda plitčine utaknutom granom.

Iztaknuta ova promiena dubljine Volge povodom je, da se često moraju razne luke premjestiti. Tako je n. p. pred malo vremena grad Sergil imao vrlo zgodnu luku; sada je pako sasma zamuljena. Pred trideset godina po prilici napravio se u blizini Astrakana otok, na kojem se tečajem vremena mnoge obitelji naselile. Sad je Volga iznova stala izpirati taj otok, a stanovnici rade iz petnih žila, ne-bi li rieci plien odtrgali i uzdržali ga u izvornoj veličini. Izmedju Jaroslava i Kostrome, baš domovine vladajuće kuće Romanovića, prave se svake godine mnoge plitčine, koje su u neprestanu gibanju. Ovdje je vlada, da brodarsvto omogući, namjestila pilote, koji neprestano opažaju promienu rieke i bilježe nastale plitčine utaknutimi zastavami.

Izmedju Tvera i Ribinskoga Volga je uviek nizka. Da bude korito rieci dublje, podigoše množinu nasipa, al su mjestimice više škodili, nego hasnili. Svakako od veće je koristi po brodarstvo vodosprema na gornjoj Volgi. Ona se nalazi skoro posve u blizini izvora rieke, u okružju Ostaškovu, i sastoji se od ogromnog nasipa, koji Volgu zatvara. Za nasipom sakuplja se voda u tolikoj množini, da se sva ona omanja jezera sdruže u jedno veliko, kojemu je dužina 75 versta, a širina dvie verste. Otvori li se vodosprema, tad se voda digne kod Tvera za $10^1/_2$ palaca; kod Rodbinskoga, 661 verstu od vodospreme udaljena, digne se u tom slučaju još za $3^1/_2$ palca.

Na dolnjoj Volgi ne tvore se takve plitčine kao što na gornjoj; ali zato u ovom djelu rieke vladaju velike oluje, ladjam često pogibeljne. Sila vjetra je ovdje skoro nevjerojatna. Užasni vijori dižu u vis tornjevom nalike valove i udaraju s jedne strane o zemlju, dočim s druge prouzročeni tlak opustošuje čitavo tlo. Kažu, da je pred nekoje vrieme obala Volge blizu Saratova iza takove oluje bila kano posijana starinskimi novci, koje su iz dna uzvitlali bjesneći valovi.

Prije opisane potežkoće, naime oskudica vode na gornjoj Volgi i promjenljivost njena korita, u velike prieče razvitak brodarstva. Uznastojalo se, koliko moguće, doskočiti tim nedostatkom, al do sad se nije uspjelo. Buduć da splavi često nabasaju na takove zaprieke,

to su prisiljene zaustaviti se, čega radi obično zakašnjuju, ako se i sasma ne izgube. Eto uzroka, zašto se parobrodarstvo nije razvilo u onom obsegu, koji bi odgovarao veličini rieke i potrebam ondje stanujućeg žiteljstva. Svatko se zadovoljava starimi teglećimi parobrodi, koji, prem nenaredni, ipak su jeftini, ili nespretnimi ladjami, morskim brodovom ponešto sličnimi, ali više nalik troveslicam starih. Na većih takvih ladjah nalaze se strojevi, koje kreću konji, kadkad do četrdeset ih na broju. Stroj taj vuče splav uz rieku. U tu svrhu bace mornari ponajprije jako sidro podosta daleko od splavi u rieku, pa se stroj, koji je o sidro sidrenjačom pričvršćen, lagano kreće. Razumije se po sebi, da takvo putovanje nije odviše brzo. Najnoviji putnici sukladno nam pripoviedaju, da ima na Volgi već nekoliko dobrih jedrenjaka.

Al kako je Volga znamenita po trgovinu i promet možemo odatle razabrati, što je njom god. 1868. uzplovilo 14,000 ladja, a sav teret iznašao vriednost od 200 miljuna rubalja*). Broj se parobroda takodjer umnaža, akoprem lagano. God. 1820. zaplovio je prvi parobrod valovî velerieke; četrdeset godina kasnije, god. 1860., bilo ih je na broju 300, a do god. 1876. pomnožio se broj taj još za 57. Nekoji su od tih parobroda veoma znameniti; tako vuče n. p. parobrod „Simbirsk" za sobom sedamnajst splavi, kojih ukupni tovar iznaša 400,000 puda**).

Da si uzmogne čitalac čim bolje predstaviti promet i živahnost na Volgi, osvrnut ćemo se na nekoje od njenih važnih luka.

Petrogradu najbliža veća Volgina luka je *Tver*. Ovdje se roba, koja prispjeva iz dolnjih pokrajina, nakrciva na Nikolajevsku željeznicu, da ju preveze u Petrograd. U Tver dolazi poprično godimice 2000 splavi sa tovarom, koji predstavlja vriednost od 5 miljuna rubalja.

Iza Tvera dolazi *Ribinsk*. Bogati ovaj grad je nedvojbeno jedna od najznamenitijih luka na Volgi, jer je na razkršću dvajuh puteva, koji vode u dva razna mora, bielo i baltijsko. Za ljetnih mjeseci, svibnja lipnja i srpnja, dolazi u Ribinsk do 6000 ladja sa teretom u vriednosti od 50 miljuna rubalja. Mnogobrojne i oblikom

*) Rubalj = 100 kopejka = 1 fr. 62 novč.

**) 1 pud = 40 ruskih funta = $16^3/_8$ kilogr.

i veličinom različite ladje pokrivaju tada Volgu, koja je ovdje pol verste široka. Za to doba prelaze kod Ribinskoga Volgu po suhu, jer palube raznih ladja čine siguran most. Na ladjah sve vrvi, jer amo dolaze iz najraznijih gubernija na hiljade radnika, koji stvaraju radnička družtva, te se brinu za izkrcivanje, što no bez prestanka traje dan i noć.

U Ribinskom prekrciva se iz težkih u lakše, uviek još primitivne i nespretne ladje teret, koji potiče iz prediela na dolnjoj Volgi, te se povodnim putem dalje šilje. Glavnu množinu tereta čini žito, zatim vinovica, loj, gradja za ladje, liko, željeznine, mjedenine i kovovine.

Poznatiji, nego li oba prije pomenuta grada, je *Nižnij-Novgorod,* sa svojom veličanstvenom lukom, u koju ljeti uljezne do pet hiljada velikih ladja, a tovar im vriedi preko 50 milijuna rubalja. Položaj grada je neobično sretan, jer se baš kod njega izlieva Oka u lievi brieg Volge, te ga spaja sa susjednim neizmjerno bogatim predielom. — Veliki sajam Nižjega Novgoroda poznat je ne samo u Europi, nego takodjer u nutrašnjosti Azije, u Buhari, Kivi, Perziji itd. Za ovoga sajma razpada se Nižnij-Novgorod u dva grada, od kojih se jedan prostire ća do desnoga briega Oke. U drugom gradu stoje ogromna skladišta za robu trgovaca. Ovdje dolazi francezki i englezki trgovac u dodir sa azijatskimi, koji se pred koji mjesec sa svojimi karavanami ovamo uputili, da prodaju svoje, a nakupuju tudje proizvode. Lako ih je spoznati sa svojih šarenih, originalnih nošnja. Rus igra ponajviše ulogu pogadjača medju najraznijimi narodnostmi. Posle sajma nestaje tog originalnog prizora, Nižnij-Novgorod postaje opet ljubezno jednostavan. Jednoličnost tu ne prekida ni isti stari Kremlin, (sad su u njem uze), koji se na visini diže. al ne pruža oku ugodna vidika. S toga se i žuri svaki zapadni Europejac, kad se obskrbio robom visokoga sjevera Sibirije, Kitaja, središnje Azije i Perzije. Eto što veli o razvitku i važnosti toga sajma Guthe: „Kada je novgorodski okoliš sačinjavao granicu izmedju Rusije i Kazanskog tatarskog carstva, razvio se nešto podalje gradu, kod manastira *Marieva,* godišnji sajam izmedju Rusa i Tatara, te je razširivanjem ruskoga carstva postajao sve to zamašnijim. Godine 1816. bje prenešen silni sajam u Nižnij-Novgorod, kamo se u srpnju i kolo-

vozu sakuplja najmanje 200,000 duša, a robe prometne najmanje za 100 milljuna rubalja. Ovdje se stiče sedam velikih trgovačkih cesta, kojimi dolaze razni proizvodi: od Petrograda preko „svete" Moskve, što željeznicom, što Volgom, od Kijahte *) preko Tjumena **), iz Kive i Buhare preko Orenburga, od Crnoga mora preko Taganroga, od Kavkazkih zemalja Volgom i napokon od Arhangela Dvinom i Kamom. Parižki i londonski trgovac trguje direktno sa perzijskim i kitajskim, Šved iz Finlandije sa Jakutom iz Sibirije. Velika trgovina izpremiešala se sa malom kao na seoskom godišnjem sajmu. Jedino vreva naroda u Meki može se prispodobiti sa živahnošću na novgorodskom sajmu."

Najznamenitija luka Volge je luka *Astrakana,* sasma u blizini azijatske granice i na hvalinskom moru. S toga je Astrakan, osvojen godine 1557. i nekadanja ratna luka kaspijskoga brodovlja, središtem trgovine sa Perzijom, kavkazkimi predieli i središnjom Azijom. Žalibože prieče mnoge plitčine na ušću Volge i u ulici kaspijskoga mora razvitak brodarstva, dakle i trgovine. Žiteljstvo je skroz pomiešano, imade tuj Rusa, Jermena, Perzijanaca, Inda, Tatara, Kirgiza, Kalmuka. Al trgovina je malo ne izključivo u rukuh Jermena, koji su u tih predielih poput Židova u južnoj Rusiji, Poljskoj i Galiciji. Jermen poznaje sve azijatske jezike, poznaje običaje, navade Azijata, te tako crpi što veći probitak.

Uzima se, da u luku Astrakana unilazi godimice preko 1000 ladja, a teret njihov da iznaša vriednost od 6 milijuna rubalja.

Od navedena svatko razabire, da Volga sama sačinjava ogromno sajmište, na kojem možeš dobiti razne robe iz dvijuh strana svieta. Odatle teče posljedica, da je prediel, kojim velerieka protiče, ne samo gusto napučen, već da takodjer u njem uz trgovinu cvjeta i obrt. Jur u prastaro doba razvila se i u gradovih i u bezbrojnih selih razna radnja, osnovana na prirodnih proizvodih pojedinih prediela, kakvu inače susretamo samo u naprednih obrtnih krajevih.

Obale su Volge od njena izvora pa skoro do Nižjega Novgoroda, t. j. u gubernijah Tveru. Jaroslavlju, Kostromi i Nižjem

*) Pogranični grad na rusko-kitajskoj granici.

**) Pogranični sibirski grad, odakle se roba predaje Kami.

Novgorodu dosta jednolične, ne uzdižu se znatno nad raz rieke, spuštaju se strmo, ili su valovite, pače močvarne. U tom razmaku gradovi i sela su sad na desnom sad na lievom briegu Volge, posagradjeni na briežuljcih u blizini rieke, gdje su zaštićeni od poplava.

Napomenute četiri gubernije na gornjoj Volgi odlikuju se oštrim podnebjem, naime veoma strogom studeni, za koje i živa u toplomjeru smrzava. Radi toga malo proizvadja, a žitelji zadovoljavaju se sjetvom raži, zobi i lana. Ipak i ote skromne biljke ne nagradjuju uviek seljakova truda. K tomu su još gubernije Kostroma i Nižnij Novgorod gustimi šumami zarasle, te stanovnike još više navadjaju na zanemarivanje poljodjelstva.

Unatoč tomu spadaju stanovnici gubernija Tvera, Jaroslavlja, Kostrome, hvala Volgi, medju najbogatije u cieloj Rusiji. Buduć da ne mogu svojoj zemlji odgovarajuću nagradu za uloženi trud izviti, posvetiše se obrtu i postaše čižmari, prelci, tkalci, kovači, bravari itd., pa proizvode svoje lahko razpačavaju na Volgi. U guberniji Tverskoj nalaze se velika sela i gradovi, gdje se tjera jedan *jedini* zanat. Tako je n. pr. grad Ostašev na glasu svojom strojbarijom, a ostaševske seljačke čižme razgranjene su na daleko i široko po Rusiji. Godimice se u Ostaševu sgotovi preko 125,000 pari takovih čižama. I selo *Kimri* krije same čižmare, koji svake godine naprave do 300,000 pari čižama i dobiju za nje oko milijun rubalja. Čižme se ove šilju stranom u Petrograd, stranom na veliki sajam u Nižnij Novgorod, gdje se lahko razprodaju. Stanovnici gradića *Toržok* (od torg = trg) na glasu su, što krasno u zlatu vežu safijan.

U gubernijah Jaroslavlju i Kostromi cvate od davnih vremena tkalstvo, i u istinu ne ima čovjeka u Rusiji, komu ne bi bilo poznato jaroslavsko platno. Skoro svi stanovnici ovih dvijuh gubernija zanimaju se uredjivanjem lana, predenjem i tkanjem, dà, i ista djeca pomažu svojim roditeljem.

Središte lanenih proizvoda gubernije jaroslavske jest prostrano selo *Vjelika*. Ovdje se svake godine sgotavlja do 60,000 komada platna, a novčani promet ovoga sela i susjednih iznaša šest milijuna rubalja. U selu *Vičuga,* guberniji kostromskoj, pravi se izključivo u cieloj Rusiji poznato „kostromsko stolno rublje."

*

U Rusiji ima tako zvanih „romanovskih dublonskih kožuha.“ To su crni, lagani, mekani, al ipak vrlo trajni krimski kožusi, dubovom korom strojeni. Sgotavljanjem ovih kožuha zanimaju se osobito stanovnici okružja romano-borisoglebskoga, u guberniji Jaroslavskoj, dočim se stanovnici okružnoga grada bave izključivo kovačijom. Tako su i mnogi stanovnici okružja Danilov kovači. U guberniji kostromskoj ima mjesto *Plesa,* gdje se sgotavljaju samo bradve i sjekire, koje smatraju najboljimi u Rusiji. U guberniji ima ogromnih lipika, a stanovnici razumiju crpiti odatle svoju korist. Oni sgotavljaju od lipova lika jednostruke i dvostruke rogozine, od kojih se prve upotrebljuju kao omotnine, a druge za pod, pače i za jedra. Od lipova lika prave se izim toga konopci i jedeci, pa i lagana nožna obuća, koja se navlači preko pustene cipele i zove „lapcijami.“ U gradovih na Volgi nagomilane su ogromne množine rukotvorina od lipova lika, prema tomu možemo si pomisliti, kakav mora da je to silni obrt, a kakve opet silne šume, koje svake godine tolik sirov materijal pružaju. Prem se već sada opaža manjak lipika, dosliedno i manjak obrta lipova lika, ipak Rus neprestano zlorabi lipu.

Tako se u guberniji novgorodskoj seosko stanovničtvo bavi raznim zanatom. Na glasu su sela *Vorsma* i *Pavlovo* radi svojih ocjelnina i željeznina, kojih godišnji proizvod vriedi 3 milijuna rubalja. Selo *Liskovo* znatno je sa svoje produkcije brašna, jer se u njem nalazi do 200 vodenica i vjetrenjača, a godimice samelje žita preko milijun četvrta *). Selo *Muraškino* znatno je svojimi kožusi i polukožusi (dugi i kratki kožusi, onim vele Rusi šube, a ovim polšuboki), a u selu *Borodku* ima preko sto strojbarija.

U cieloj Europi poznate su crvene, zlatnim cviećem urešene i pokošćene sdjele, koje je moći naći i u naših dućanih. To je djelo sela Nižnij-novgorodske gubernije, gdje se osim toga zanimaju bačvarstvom i sgotavljaju godimice preko 4 milijuna drvenih žlica.

Valja znati, da je moguće tjerati većinu nabrojenih obrtnih grana samo zato, što sirovi materijal dolazi Volgom. Tako dolazi željezo u Plesu, Vorsmu i Pavlovo iz uralskih taonica, kože za ro-

---

*) 1 četvrt = 210 litara.

manovske i muraškinovske kožuhe nabavljaju se iz južno-ruskih gubernija, čiji se stanovnici navlastito bave ovčarstvom, a koža za čižmare Kimra, u Borodku strojena, dolazi većim dielom iz kirgizkih stepa.

Kao što se Volgom dovaža veći dio sirovoga materijala za navedene obrtne grane, isto se tako obrtni ti proizvodi odvažaju veleriekom u najdalnje krajeve zemlje, a ipak im ciena ne poskupi, jer je vozarina na vodi jeftina.

Gornji nam nacrt dovoljno svjedoči, zašto Rus nazivlje Volgu svojom „majčicom“, svojom „hraniteljicom“ Ona je temeljem blagostanja mnogim milijunom ljudi.

Sasma drugu sliku pružaju nam na srednjoj Volgi. Doduše i ovdje vlada živahnost i obrtna radinost; ali je obrt ovdje drugačiji, nego li u prije opisanih krajevih, jer je i priroda drugačija.

Već kod Nižjega Novgoroda mienja se tlo, a polagano i podnebje. Desni brieg nazivlju ovdje već „*visinom*“, jer se odatle malo po malo diže i biva uviek strmiji. Kod samoga grada visina mu iznaša 52 hvata. Lievi brieg nazivlju „*nizinom*“ ili „*briegom livada*“, i punim pravom, jer ti oko na osam, deset, pače dvadeset versta ne vidi van krasne livade. Pred Samarom okreće Volga najednom prama iztoku, da kod grada samoga poprimi protivni smier. Ovdje opisuje ona luk, poznat pod imenom »*samorskoga luka.*« Na tom luku, i to na desnom briegu rieke, proteže se romantično „*šigulavsko gorje*“, koje se mjestimice uzdiže do 600 stopa nad razi morskom.

U blizini Kazana, nekadanjega glavnoga grada tatarskoga carstva, komu učini kraj Ivan Vasiljević godine 1552., obale su, najpače desna, sbilja romantične. Velerieku prate briegovi, te imade tako krasnih prediela, kakvi bi prijali i razmaženu oku. Manje razmaženo oko težko se razstavlja sa veličanstvenimi slikami, koje se, kao u šaroliku, svaki čas izmjenjuju. S jedne strane vide se modri valovi velerieke, čija se lieva obala gubi na dalekom obzorju u plavoj mirisnoj magli tako, da se riedko mogu sa razi morske razlikovati, dočim se desna obala diže sve to strmije, te poput kose zahvaća visoke oblake. Jedva dostaje vremena nadiviti se takvomu kraju, a već eto u susjedstvu drugi, da izbriše sliku prijašnjega. Iza nas duboki ponori i gudure, pred nami pro-

virujuće stiene, koje se od obale naglo odaljuju, da ustupe skromno mjesto brežuljastoj dolini. Gorje i brežuljke pokriva ogromno drveće, koje se sa krova parobroda pričinja majušnim grmljem.

Tko je navikao podunavskim izletom, ne će ni opaziti, da tuj ne ima ruševina. Spazit će ih u daljini, al nešto kasnije naći će se ugodno prevarenim, jer je ono, što mu se pričinjalo ruševinom staroga kakvoga grada, djelo prirode, koja je vrstimice u dubokih jarugah nagomilala pješčenjaka, gline, pieska i vapnenih grebena. Pravilno ponaslagani ti slojevi, iz kojih se gdjedje dižu ogromne okrugle pećine, tornjevom nalike, zavaraju putnika tim više, što iz ciklopskih tih zidina proviruju poput shodova ogromne četverouglaste kamene ploče. Na podnožju tih zidina nepravilno je porazbacano manje i veće kamenje, koje je vrieme sa svojimi znatnimi pomagači, ledom, sniegom i vodom, od stiena odbilo i ovdje sgrnulo. Kamene te ruševine pokrivaju gdjegdje sočne zelene biljke, al ipak nisu kadre zametnuti trag užasnom razsapu. Grobna tišina zavladala vodom i gorjem, kao da je sve pomrlo. Začut ćeš samo kadkada krieštenje koje grabilice, koja čučeć na vrh pećine ili stabla vreba na svoj plien, ili ćeš zamietiti sivu čaplju, kako prolieće nuz same valove, ne bi li si iz njih hrane iz vukla, ili će ti oko zapeti o čitavo jato divljih pataka na oživljeloj plitčini, kojoj se parobrod pozorno ugiba.

Ovo divlje romantično gorje prati desni brieg Volge skroz do *Caričina;* puk mu nadjenuo razna imena, karte naše ga okrstile „*Volgina vis*“, a razvodje je izmedju Volge i Caričinu nedalekoga Dona. Kod Volska proteže se to sljeme poput polukruga bielimi svojimi obronci krede, dočim kod Saratova uz samu rieku poput bedema.

U blizini Kazana, gdje započimlju opisani raznoliki krajevi, obraća se Volga naglo prema jugu, da natopi one vruće prediele. Počam od Caričina opaža se već znatna promjena u podnebju; vruće i suho ljeto traje ovdje osam mjesesi, jeseni skoro da ne ima, kao što ne ima sutona ni osvitka, nikakva prelaza izmedju dana i noći. Jasan dan zamjenjuje naglo tiha zviezdana noć, koju on opet tako bez prelaza iztiskuje.

Kao što je podnebje, tako je i tlo prediela na srednjoj Volgi različito od podnebja i tla prediela na gornjoj Volgi. Gubernije

Kazan, Simbirsk, Samara i Saratov, spadaju medju najplodovitije krajeve Rusije. Duboka krivulja najrodnije crnice pokriva skoro cielu površinu ovih čitiriju gubernija, gdje dinje na otvorenu uspievaju, a počam od Caričina sunce sazrieva divlje kruške, šljive i bademe. Raž i trava uzrastu preko čovječje glave.

Ovdje natuknuti klimatski odnošaji i odnošaji tla natjeraše stanovnike, da se poljodjelstvu posvete, pa da po Volgi razašilju njegove proizvode. Osobito se odlikuju obje gubernije Samara i Saratov proizvodom žita, jer za rodnih godina šilju one same 30 milijuna puda žita uz rieku u manje plodovite prediele ruskoga carstva. Nešto prije početka žetve tih plodovitih gubernija počima prava seoba u druge, često 1000 versta udaljene prediele. Na hiljade muževa i jakih žena ostavljaju svoj zavičaj, stvaraju dobro uredjene družbine (artjele), hrle u plodovite krajeve Samare i Saratova, da pripomognu odpošiljati žito, pa da se sa privredom o kasnoj jeseni povrate u svoj zavičaj. U Samari i Saratovu siju se najbolje vrsti pšenice, koja se često izvaža u Englezku i Francezku.

Usljed razkošne rodnosti tla i blizine Volge, kojom se proizvodi poljodjelstva lahko razašilju, zalienili su se stanovnici gubernija Kazana, Simbirskoga, Samare i Saratova, najpače ovih dvijuh poslednjih tako, da ne mare ništa ni za obrt, pače ni za stočarstvo ni za vrtlarstvo. To je često i uzrokom velikoj nevolji stanovničtva, jer za nerodice, koja i ovdje nije baš riedka, sakupljena zaliha ne dostaje, pa tako zna veliki glad snaći ove plodovite krajeve. Samo jedan pogled na kartu razjasnit će nam to prividno protuslovje. Predieli, o kojih ovdje govorimo, izvrgnuti su bez obrane vrućim vjetrovom, koji duvaju preko stepa susjedne Azije, često bez prestanka za cieloga ljeta, za koje vrieme nit ne kiši. Žito i trava posuše, urod je kadkada tek dostatan za sjetvu i domaću porabu. Drugačiji bi dakako odnošaji bili, kad bi se stanovnici gubernija Samare i Saratova uz poljodjelstvo zanimali takodjer stočarstvom i vrtlarstvom, al su rodnošću tla razmaženi, jer im ono daje često 20 dapače i 30 godina zasebice bez muke i truda najljepšu pšenicu. Na gnojenje i poboljšanje ne treba gospodar ni da misli, al ipak je to uzrokom, što i najmanja suša žetvi prieti.

Ruski stanovnici samarske i saratovske gubernije mogli su

već davno uviditi, da je moguće racijonalnim gospodstvom obraniti i osigurati se proti svakoj nevolji, jer upravo u ovih gubernijah ima uzornih gospodarstva, čiji posjednici niti za podpune nerodice ne spadnu na prosjački štap. Mnijem ovdje gospodarstva njemačkih naseljenika, koji se i ovdje mnogobrojni u obih gubernijah ugnjezdili. Naseljenici ti ne zanimaju se samo sijanjem žita, oni su takodjer izvrstni vrtlari i stočari, oni unesoše plemenitu pasminu ovaca u ove prediele. Osim toga goje broć i duhan, te od ovoga samo izvažaju godimice 300,000 puda. Ali ni time se još ne zadovoljio njemački priljezni duh naseljenih. Buduć da ne mogu nikakva sirova proizvoda izvažati, uveli su njihovim proizvodom odgovarajući obrt, tako kod njih nalazimo mnogobrojnih strojbarija, taonica loja, tvornica svieća i sapuna, mastilarstva, tvornica duhana, mlinova itd., u kojih svu svoju družinčad zabavljaju, te su zaštićeni proti nesgodam, kojim je poljodjelstvo i vrtlarstvo izloženo. U cieloj Rusiji je njemačka naselbina *Sarepta* radi svoje gorušice na glasu, koja se ovdje na poljih ne samo sije, već takodjer u tvornicah prigotavlja. Ipak se čini, da se ruski susjedi nisu ničemu naučili od tih njemačkih naseljenika. — Ovi nas odnošaji u Rusiji žalibože posvema sjećaju naših sličnih u Slavoniji.

U prkos čestim nerodicam, kojim su gubernije samarska i saratovska izložene, mogu se, kao što simbirska i kazanska, nazvati „*žitnicom*" Rusije, i to je djelo Volge, a ne ruskih stanovnika.

Izpod Caričina mienjaju se opet krajevi na Volgi. Obale, poimence desna, naglo se snizuju, a u velikoj daljini pukle pred tobom daleke, bezvodne, pjeskovite stepe.

Nesnosno vruće ljeto i isto tako nesnosna oštra zima (dakle kontinentalno podnebje) učiniše taj kraj pustim. Slaba vegetacija jedva dostaje, da nahrani stada poludivljih Kalmuka i Kirgiza, koji u tih olujnih stepah nomadski život živu u svojih pustenih šatorih, (nazvanih kibitke ili jurte).

Ali ipak i te prividno mrtve krajeve oživljuje blagotvorna Volga, i iz ovih prirodom toli slabo obdarenih stepa dovaža se mnogo pomagalo obrtnosti cielog ruskog carstva. Upozorujemo čitaoca na nebrojena slana jezera kirgizkih stepa. Ovdje se veoma lasno dobiva sol za dugotrajna ljeta. Jedno jedino jezero, *Eltonsko,* daje na godinu 11 milijuna puda soli, koja se Volgom preváža u

nutrašnjost Rusije, dapače u zapadne, sjeverne i južne pokrajine dalekoga carstva.

Kod Caričina ne mienja se samo Volgina okolica, već takodjer i njen karakter. Odatle počima naime Volga dieliti svoje vode u razne rukave, koji se često opet zajedno sastaju, da se zatim opet razstave. Tako se prave razni veći i manji otoci, kojih imade sijaset u blizini Volgina ušća, 70 versta izpod Astrakana. Računa se, da se Volga u dvie sto rukava izlieva u kaspijsko more. Iznad Astrakana široka je ona za povodnje 50 versta; izpod pomenutoga grada iznaša njena širina za to doba koju stotinu versta. Velerieka pravi u to vrieme gotovo more, a kad ovo spadne, čitav je prediel pokrit debelom naslagom ilovače i mulja. Tako oplodjuje vas taj kraj, te ovim poplavam ima se ponajviše pripisivati neobična plodovitost astrakanskoga okoliša. Livade i dubrave zastrte su poput saga tamno-zelenom travom, iz koje proviruje šareno cvieće. Astrakanske dinje ciene se najboljimi u cieloj Rusiji, a u vrtovih ne nalaze se samo najfinije vrsti jabuka, krušaka, šljiva, trešanja i badema, već takodjer vinove loze, praskava i murva. Plodovito tlo i vruće podnebje okoliša astrakanskoga ponukaše stanovnike, da se u velike bave povrtarstvom i vrtlarstvom, i ovdje se tovare čitave ladje finimi vrstmi povrtlja i voća za daleke krajeve Rusije. Osim toga preša se u Astrakanu vino, a ovo mora da se svakako racijonalno pripravlja, čim je kadro natjecati se i sa najboljimi francezkimi vrstmi. Mnogi se stanovnici grada i okolice zanimaju takodjer svilarstvom.

Glavnu obrtnu granu stanovnika Astrakana i ciele okolice sačinjava ipak ribolov. Volga je ribami najobilnija rieka u cielom ruskom carstvu, a ribolov ne može se nigdje u tolikom obsegu tjerati, kao što u blizini Volgina ušća. Starci pamte, da su u prijašnjih vremenih ista djeca na obali rieke bez potežkoće i golima rukama ribe hvatala. Tada su iza svake poplave zaostajale na livadah -- dobro došao plien pticam-selicam, koje se na jata spuštale, da se kroz pustare srednjo-azijatske okriepe za dalnji put. Glavna riba na Volgi je *jesetra,* koju često izvuku 18 stopa dugu, 3 stope široku, a do 40 puda težku.

U Astrakanu nalovi se svake godine do 10 milijuna komada riba, koje davaju kaviara do 40.000, a masti do 200 puda, u svemu

vriednosti po prilici do deset milijuna rubalja. U novije doba poskočila je znatno ciena ribam; bijaše ipak vrieme, i to ne davno, kad je funta kaviara stajala 6 kopejka (10 novč.) Čitav voz sitnih riba koštao je tada 2 kopejka! Vremena se promienila. Mnogi tvrde, da se je bogatstvo riba usljed parobrodarstva umanjilo; drugi pako pobijajuć to drže, da se je broj ribara umnožio, a riba da se mnogo više traži. Iz Astrakana šilje se riba, kaviar i ribja mast u zapadnu Rusiju, u zapadnu Europu, Tursku i Malu Aziju.

Odatle je svakomu jasna znamenitost Volge po ogromno rusko carstvo; bez Volge prestala bi Rusija biti ono, što je. To su jur za rana uvidili njeni carevi i za to su sve narodne sile napeli, da se domognu posjeda dolnjega diela velerieke od Kazana do Astrakana, gdje su tečajem stoljeća stanovali Tatari, a uz nje skitajući se Kalmuci i Kirgizi, a ni ne slutili, da može od njih doduše kao sveta poštovana rieka oživiti trgovinu i promet, te zasnovati blagostanje milijunom ljudi. Sakupimo sve pomenute razloge trgovine, prometa, obrta, riečju blagostanja, što Volga pokreće, u jedan, pa ne ćemo jamačno promašiti, ako europsku Rusiju nazovemo „*povolginom državom.*“ —

Čudna je rieka *Kama*, ogromni pritok Volge. Ona izvire pod 58° s. š., u zemlji Votjaka, guberniji Vjatki, krivudajuć teče malo ne do $60^1/_2$° sjevernim smierom, odakle se obraća prema iztoku, a tad, od Urala zaustavljena, prema jugu. Skoro pod 51° s. š. odtiskuje se od njezinog dosadanjeg južnog smiera sa jugo-iztoka brzajuća Bjelaja i sili, da udari jugo-zapadnim smierom, kojim teče sve do svoga utoka u Volgu kod Kazana. Spomena je vriedno, da se u desni brieg Kame, osim *Vjatke,* ne ulieva nijedan znamenitiji pritok, dočim u njen lievi brieg utiče mnoga vodom obilna, a ne duga rieka. Napominjemo ovdje samo, osim Bjelaje sa *Ufom, Čusovaju,* koja prinosi Kami proizvode rudokopa iz najznamenitije uralske taonice, Nižnjega Tagilskoga, i odakle po Volgi prispievaju na zapad i jug. Buduć da je Kama „*Katarininim — priekopom*“ sa Vičegdom u Dvinu utičućom spojena, mogu se ne samo proizvodi iz uralskih rudka, već takodjer obrtni proizvodi Volginih prediela po vodi slati ća u *Arhangelsk* *). Zato je takodjer na

---

*) **Na ušću Dvine, usljed trgovine sa Englezi, koji su ponovice obreli Bielo more, nastali grad u 17. stoljeću.**

Kami isto tako živahno, kao što na Volgi. Da si predstavimo taj promet spomenimo samo to, da na godišnji sajam u *Laiševo,* koje narod „*željeznim gradom*" nazivlje, dolazi Ufom, Čusovajom i Bjelajom preko pet sto splavi željezom nakrcanih, koje ukupno nose teret od 5,381.161 puda. U samom Laiševu proda se najmanje 1,161.000 puda, jer na taj godišnji sajam dolaze trgovci iz donskih krajeva, Jermeni iz Kavkaza i trgovci iz Saratova: Samara i Simbirsk imaju ovdje svoje naručevnike i opravnike. Dà, i iz iste Besarabije dolaze amo trgovci. Trgovinu samu imadu ipak u rukuh četiri bogata trgovca, i to iz Ribinskoga, Nižjega Novgoroda, Jaroslavlja i Perma, te je upravo za čudo, da se ogromne taonice nevjanska, alapajevska, siretska i kaštimska, ne potrude stupiti u upravnu svezu sa trgovačkim svietom, već se daju globiti od ovih „monopolista", kako ih sviet ondje nazivlje.

Laiševo je neznatan gradić, sakriven iza stiene, koja obalu obrubljuje. Putniku se ukažu samo krovovi nekojih kuća i zeleni tornjevi crkava sa svojimi pozlaćenimi, polumjesec nadmašujućimi krstovi. Al je za to luka veličanstvena. Skoro ciela široka rieka pokrita je ladjami, na čijih se jamborih vije do sto malih zastavica. Najživahnije je na obali, gdje ih je na tisuće zabavljeno ukrcivanjem i izkrcivanjem ladja. Izmedju ovih težkih splavi opazit ćeš samo gdjegdje parobrod, nuz kojega se one poput starina iznimljuju.

Sjeverno Laiševu je Kama nešto uža, nego što je od Kazana do ovdje, na kojoj daljini njena širina ne zaostaje ni za Volginom. Kod *Mursihe* ne staje sa obale stiena, a oko ti ugodno zagleda smiešeće se poljane i dubrave.

Dalje u romantičnom kraju, na obronku briega, stoji selo *Ribnoje,* na glasu, što se stanovnici bave lovom kečiga.

Sjevernije Ribnoju čini se, da je veliko-ruski narod, i to od dobe veličine republike novgorodske, iztisnuo prastanovničtvo, jer se ovdje nalazi čisti ruski tip. Ipak je ovo pučanstvo nešto poprimilo od predstanovnika. Jesu to crkvice na grobljih i selih, koje su nalik malenim tatarskim medžetom. Nešto sjevernije od Ribnoja biva kraj jednoličan. Humje sa siromašnimi kućaricami nazivlje narod „*uralski monastirok*" (manastirčić), prem, kako poznavaoci hoće, nije tuj nikad manastir obstajao. Stanovnici okolice živu ve-

ćinom od gradnje brodova i dosele donosi im obrt, ako ne bogatstva, a ono toliko, da mogu bezbrižno živiti. Šuma je već znatno posjećena, na više od 100 versta od obale ne ima već drva, za gradnju brodova prilična, sve je otišlo u taonice, a nitko nije ni pomislio, da se i uralska prašuma može uništiti. Na racijonalno gojenje šume ne misli se još u tih dalekih predielih. Iste panjeve su izkopali i za talenje željeza upotrebili. Samo u okolici *Jelabuge* ima borova, čije sjemenje vjetrovi nose, da posječene ravnine iznova ošume.

Kod Jelabuge je Kama vrlo široka, te se razlikuje od Volge samo time, što se gorje lievim, a livade desnim briegom protežu. Na lievoj obali vidjaju se iz daleka ruševine — priroda je užasnom silom u najvećem neredu nagomila pećine, te ogromne lomne stiene na samu ostavila. Narod zove gorske ove ruševine „*ruševinami djavolskog grada*“, te priča o njegovu postanku sliedeću legendu:

„Djavo zaprosi jednoč u jednoga pope kćerku, a taj pristane, ali uz pogodbu, da mu mora za jednu noć iz pećine crkvu sagraditi. Djavo prista na pogodbu, prem dosta nerado, uzme u pomoć sve svoje djavolčiće i stane raditi svom silom, da crkvu dogotovi. Bje skoro s poslom gotov, kad al — pietao zapjeva, gradnja se sruši, a razvaline leže do današnjega dana na obali Kame.“

Druga legenda ovako:

„Bila tuj nekoč tvrdja, u kojoj su razbojnici stanovali. Razbojnici ti imali svoje zakone, a medju njimi bio i taj, da im svaki prolazeći putnik neki danak plati. Tko je danak namirio, s njim bi razbojnici pošteno postupali i naveli ga na pravu vodu, jer ovdje rieka silno dere. Ali ako se je putnik otimao danku, prepustili bi ga razbojnici sudbini, on bi nasjeo, a sad bi ga istom porobili i bacili u vodu, jesetram za hranu. Radnike bi njegove na kraj odveli i pustili, da idu kud ih volja.“

Nedaleko od Jelabuge, tik same obale Kame, stoji u tom predielu kao za poljodjelstvo stvoreno selo *Pitka*. Selo to sastoji iz nevoljnih, na pola gnjilih kućarica, te ne bi ni iz daleka pomislio, da poljodjelstvo daje ovdje upravo egipatsku žetvu — živu ovdje Tatari. Čudnovato, kako im se, kad na brežuljcih mole svoju jutarnju molitvu, nijedan kršćanin ne približi, da ih ne bi pobunio.

Liep je to znak tolerancije, *kojom se Rus posvuda odlikuje*. Narod je ovdje, kao što po cielom Uralu i duž Kame, duševno razvijeniji, nego li u drugih predielih Rusije. Nalaze se često lica, koja se čovjeka izrazom poštenja i ćudoredja silno dojme, te koja skoro potvrdjuju, da liepa duša ne prebiva izključivo u liepu tielu, već da liepa duša ružnije tielo poljepšava. Budi još pripomennto, kako Tatari tvrde, da je nekoč u „ruševinah djavolskog grada" živio tatarski jedan svetac.

Kama je pogibeljna rieka. Od Kazana do Laiševa ni ne opaža se, da teče; površina joj je poput zrcala. a ipak mora i najbolji parobrod silno tjerati, kad uz rieku plovi. U njoj ima mnogo plitčina i grebena, i jao si ga ladjam, iznenadi li ih oluja, prije nego su dostigle kakvu luku. Godine 1878. potonule su za dva dana izmedju Laiševa i Jelabuge šestdeset i dvie željezom natovarene splavi, a izmedju Jelabuge i Perma ima ih pod vodom na stotine.

Perm, gubernijski grad, leži na samoj obali Kame. Za poluazijatske odnošaje prediela onoga liep je grad, luka je uviek napunjena većimi i manjimi ladjami, koje obično dovažaju proizvode ruskoga obrta, jer odatle vodi tako zvana moskovska cesta preko srednjega Urala u daleki Kitaj, dočim za rana proljeća dodje ovamo na tisuće kola, da iz Kitaja dovežen čaj za dalnji prievoz predadu ovdje čekajućim ladjam. Jur gotova željeznica do Jekaterinburga jamačno će promet Perma i na Kami, koji je i onako veoma zamašan, znatno podignuti, te donieti nov život u taj najiztočniji kraj Europe.

*
* *

Posakupio sam, koliko mi bilo moguće, te podatke, te pružio čitaocu mali prinos k poznavanju Rusije; preostaje još mnogo govoriti o toj največoj državi ne samo u Europi, već takodjer u cielom svietu, ako bog da — k ljetu.

Samo još dvie.

Od kako se stali bistriti politički odnošaji na balkanskom poluotoku, od kako je Rusija stala snažnom svojom desnicom riešavati iztočno pitanje, da obezbiedi Balkan balkanskim narodom, od kako je stvorila nove državne stvorbe, od tada stali i narodi, kojih

se tiče, bolje proučavati rusku državu i njezine odnošaje. A kako i ne bi? — Ta ona je moćna!

„Njom možeš, kako jedan dobar poznavalac ruske države pripovieda, mirno putovati u razmaku od 95 geografskih stupnjeva duljine ili preko 5800 sati, a da ne ćeš naići na nikakvu carinsku priečnicu ni otvarati putne torbe, dok to negdje na skrajnjem iztoku ne uztraži od tebe Kitajac malenih očiju i čudnovata perčina."

Iz znamenitoga djela: „Proračunanje površine ciele ruske države za vlade Aleksandra II.", koje izda ruski pukovnik načelničtva (generalstaba) *F. A. Strelbicki*, vadimo sliedeće zanimive podatke. Citava površina europejske Rusije zaprema 5,208.724□ versta = 5,927.632□ km, ako se obazremo na administrativne granice; obazremo li se na naravne, tad zaprema 5,681.566□ km., ili da si bolje predstavimo: preko 9 puta je veća od naše monarkije, (računajuć površinu po Klunu 624.045□ km.) Azijatska Rusija je skoro tri puta veća od europejske; prema tomu cielo rusko carstvo u Europi i Aziji ima 21.625.897□ km., ili zauzimlje skoro šesti dio čitave naše kruglje zemaljske. Englezki jedan računar veli, da se Rusija ima računati po veličini drugom državom, pošto računa površinu englezke države na 22,975.213□ km., a onu europejske i azijatske Rusije na 21,561.896□ km. Naravski, da su ovdje uračunane sve britanske naselbine, koje su djelomice samo po imenu česti englezke države, pače uživaju neograničenu slobodu, razasute su po cieloj kruglji zemaljskoj, te ne mogu radi toga sačinjavati pojam jedne cjelovite države, kakva je *u istinu* Rusija.

Ruska je država *prosvjetiteljna*. — Iza velikih ekspedicija Sosestra i Macedonca Aleksadra po čovječanstvo najzaslužnija je Rusija svojimi vojnami, jer nam je obrela nove svietove i upoznala nas novimi narodi, gdje su morali mnogi obrtnici na pragu te „terrae incognitae", ako ne poput A. Schlagintweita pretrpiti za znanost mučeničku smrt, a ono podnašati svakojake jade. „Da nije Rusija drugo učinila van to, veli Hellwald, bila bi jur znatni kulturni zadatak riešila." Naravski, da Rusija u naseljivanju asimilira sebi tudje narode, amalgamira ih, te poput drevnoga Rimljana udara vojničke naselbine, al ne zaboravimo, da za to uvadja kod *barbarskih* i *polubarbarskih naroda* rusku uljudbu. Pitomci divljih sultana,

koji su još pred petdeset godina stajali na čelu svojim razbojničkim čoporom na kitajsko-sibirskoj granici, biti će za koju godinu oko cara isto onako, kao što su danas kneževski sinovi sa Zakavkazije. Kod orenburžkih kozaka uvedena je *obligatorna obuka,* u Samarkandu podignuta je godine 1871. ruska *pučka škola* za urodjenike, koja *izvrstno* napreduje, a u Sibiriji diže se ća i *sveučilište.* Početci ti *jamče* za prosvjetu onih naroda, a neistinita je svaka zlobna tvrdnja, da ruski orao gramzi za osvajanjem.

A mi Hrvati, neposredni susjedi onih balkanskih naroda, za koje se Rusija zauzela, ne smijemo, a da ju pobliže ne upoznamo, da bar iz zahvalnosti, ako nam koja zràka sunca slobode odanle sine, znademo zemlju, gdje nam je *ono* ogranulo.

